BÁNÁTI MIKLÓS

HUSZONKÉT ÉVTIZED AZ ÚJ HAZÁBAN

Császártöltés község történelmi adattára

HUSZONKÉT ÉVTIZED AZ ÚJ HAZÁBAN

Császártöltés község történeti adattára
1744—1964-ig

Írta
BÁNÁTI MIKLÓS
tanító

Lektorálta:
DR. BENDA KÁLMÁN
a törttud. kandidátusa, Budapest
és
SOLYMOSI TAMÁS
tanár, Kalocsa

Felelős kiadó: Cserjés Sándor

69. 3569 Bács-kiskun megyei Nyomda Vállalat, Kecskemét

ELŐSZÓ

E könyvet abból a célból bocsátjuk útra, hogy tartalmából sok-sok tanúlságot levonva hirdesse egy nép, egy példátlan szorgalmú becsületes, dolgos község — Császártöltés — múltját és jelenét.

Községtörténetünk legfényesebb bizonyítéka annak, hogy mire képes egy nép, mely hazát keresve boldogabb jövője érdekében munkához lát, és előbb a feudalizmus, később a kapitalizmus mostoha termelési viszonyai mellett a természet erőit izmai megfeszítésével maga alá rendelve eljut a szocializmus építéséig.

A kietlen pusztaságból sok kudarc, elemi csapás és bánat közepette e község népe virágzó kultúrát teremt. Teszi ezt azért, mert nemzedékről nemzedékre mindig többet, szebbet, jobbat akar magának, fiainak és az egész társadalomnak.

E községtörténeti műben vázolt adatok fényesen igazolják, hogy Császártöltés népe az ősidőktől napjainkig a politikai, társadalmi és gazdasági élet terén haladó szellemű volt, reményét nem vesztette, és 220 év távlatában a mai időkre virágzó mezőgazdasági kultúrát, a község fiai tudásszomjukkal termékeny szellemi életet teremtettek közösségi céloktól vezérelve.

Falukrónikánk számos eredeti alapokmányra, gyűjteményre, ma is élő idős, munkában elfáradt emberek tapasztalatára, véleményére, hallomására épült fel.

Ennélfogva községünk lakosságának, de községünk határán túl is szocializmust építő társadalmunk minden tagjának élményül, tanulságul szolgálhat.

A múltból kialakult jelen szoros egységét hirdetik a krónikában feltüntetett fejlesztési eredmények is, melyek megvalósítása a falukép megváltozását eredményezték.

Az ősi erény, a példátlan összefogás és emberi humanizmus emelte községünket jelenlegi fejlettségi szintjére. E falukrónika bevezetőjében a köszönet és elismerés illeti a fizikai és szellemi munka zászlóvivőit 1744-től napjainkig.

A krónika megírásához segédkezet nyújtó szerveknek, személyeknek, községünk lakóinak elismerését és köszönetét tolmácsolom.

Elismerés és köszönet illeti a község közössége nevében Bánáti Miklós nyugalmazott tanítót, aki több éven át fáradozott falukrónikánk megírásán.

Cserjés Sándor
vb- elnök,
a falutörténet felelős szerkesztője.

BÁNÁTI MIKLÓS,
a helytörténet szerzője

BEVEZETŐ ÉS AJÁNLÁS

A régi idők szerény regősének, Arany Jánosnak verssorát idézem:

„Egy régi levélen ezt írva találtam."

Igen, a múlt avarján járva nem is egy, hanem sok elsárgult levél akadt kutató kezembe. Ezeket összetallózva az idők vén fája alatt, kísérlem meg községünk krónikáját megírni. Ma már kétségtelen tény, hogy a mai Császártöltés előtt, annak helyén egy első Császártöltés nevű község létezett. A történelem vihara ezt elsodorta, szinte nyomtalanul megsemmisítette. Létezésének tényénél nem tudunk róla többet. Ennyi is csak a község újonnan előkerült alapítóleveléből ismeretes előttünk. Jelen munkának nem célja az első Császártöltéssel foglalkozni. E krónikában kizárólag községünk 1743 óta eltelt 220 évének történetéről lesz szó.

Községünk életéről a régi könyvek, poros írások lapjain számtalan értékes feljegyzést találtam. Kedves virágai ezek a múltnak. Nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy ezeket a virágokat összegyűjtsem, rendezgessem és színpompás csokorba kössem. Örömmel és élvezettel végeztem ezt a munkát.

A jelen képének megrajzolásában a mindig soron levő kérdés leghivatottabb ismerőjét kellett megkeresnem, megszólaltatnom, illetve megnyilatkozásra bírnom. Így értem el, hogy — bár a község történetét magam állítottam össze, — mégsem estem az egyoldalú szemlélet szűkkörűségébe. Úgy hiszem, ez a munkamódszer változatossá, szemléletesebbé tette írásomat.

A második Császártöltés életrehívása az elsőnek a sarjgyökereire való ojtásával történt. A néhány itt élt, gyökeresen magyar család közösségébe a falu böles alapítója, Patachich Gábor, kalocsai érsek Némethonból új telepeseket ojtott. Az ojtás sikerült, a magyar törzsre — az idegen nép új, életerős hajtást hozott; ez megizmosodott, életképesnek bizonyult.

Az idők folyamán aztán a magyar gyökereken az új hajtás előbb csak szívében, később nyelvében is fokozatosan magyarrá vált, s szerves részévé lett a magyar népközösségnek. Az itt végbement sokrétű és bonyolult életfolyamatot nyomon követni, a békés egymás mellett élés megizmosodását figyelemmel kísérni, volt regősi munkám egyik érde-

kes feladata. Községünk múltjának egyik legfőbb tanulsága, hogy ott, ahol a nemzetiségi viszony intézését magára a népre bízták, ahol nem szítottak mesterséges ellentéteket a népek között, ott jó és békés irányban fejlődött a nemzetiségi kérdés, s a mai nemzetiségi politika útján haladt a megbékélés szellemében.

Munkám megírására ösztönzött: a vágy, hogy nevelői munkámat folytassam, hogy a mi falunk krónikája is meglegyen. Mivel Császártöltés második szülőhazámmá vált, s édesanyám áldott porai e község földjében pihennek, s magam is itt szándékozom örök álmomat megtalálni, kötelességemnek éreztem a falu krónikájának megírását. Munkámban az a cél vezetett, hogy annak segítségével a falu minden lakója jobban megismerje a község múltját, jobban megszeresse az ősök vérével és verejtékével megszentelt rögöket, s így jobban építse annak jövőjét.

Most, hogy elkészültem munkámmal, kötelességszerűen köszönetet mondok mindenkinek, aki munkámban segített: az egyszerű TSZ-tagoktól kezdve a neves egyetemi tanárokig mind itthon, mind pedig Németországban. Az NDK sajtószolgálata is megadta nekem a kért segítséget, az alapítók őshazájának kutatásához, a német tanítók az NSZK-ban pedig a levéltári igazgatókkal együtt mindig készségesen támogatták törekvéseimet. Végül is tárgyi bizonyítékokkal sikerült megtalálnom a község alapítóinak származási helyét.

Munkámat elsősorban áldozatos életű *édesanyám emlékének* szentelem. Ajánlom továbbá falunk minden kultúrakedvelő lakójának oly nagy szeretettel, amilyennel azt megírtam.

Ha T. Olvasóimban munkám nyomán a hazaszeretet csak egy-egy szikrányit is nagyobbodik, fáradtságomat nem tartom kárbaveszettnek.

Császártöltés, 1967. május hó végén.

– a szerző –

I. rész

A KÖZSÉG GAZDASÁG-FÖLDRAJZI LEÍRÁSA

Vörösmarty:
„Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt élned s halnod kell!"

1. KÖZSÉGÜNK FÖLDRAJZI FEKVÉSE

Császártöltés fekvéséről 5 neves földrajzi szakírónk is megemlékezik munkájában: Vályi András, Ferenczi József, Fényes Elek, Galgóczy Károly és végül Borovszky Samu.

Vályi András szerint Vadkert és Nádudvar között fekszik községünk. Ferenczi József azt írja, hogy falunk Hajós és az Örjegi tó közelében magas helyen terül el, s azért kapta a „Császár töltés" elnevezést. Fényes Elek „a Sárközt a homoktól elválasztó hegysor és Örjeg mentében két domb között benyuló völgyben" jelöli meg községünk helyét. Galgóczy Károly művében ezt írja: Császártöltés „Kecceltől délre a bajai megyeút vonalában Kecel és Nádudvar között" található meg. Végül Borovszky Samu szerint községünk „a Telecskai dombok nyúlványainál fekszik s a Kecel—Baja-i magaspart ÉK-i Dél—Ny-i irányban megy át rajta".

Községünk földrajzi helyzetét mi talán az alábbiakban határozhatnánk meg: Császártöltés az 522. sz. főközlekedési útvonal mentén a keleti hosszúság 19. foka, 11. perce alatt és a földrajzi szélesség 46 foka és 26. perce alatt fekszik mintegy 105 méterrel a tengerszint felett. Határának legmagasabb pontja a 143 m magas Boszorkányhegy, legmélyebb a csatorna északnyugati szakaszán 93 méter magasságban.

A község kiterjedése jelenleg 14 260 kat. hold, azaz 82,06 km². Altalaja agyag, felszíni talaja nagyobb részben homok és tőzeg. A talaj összetételéről, szerkezetéről és minőségéről később lesz szó részletesebben.

Borovszky Samu már említett és idézett művében a község természeti viszonyait jól summázza az itt következő megállapításában: „A község határának nagyobbik része a Kiskunság jellegével bír, kisebbik része pedig agyagos, tőzeges lévén, a Sárközzel rokon. A kiskunsági részen 10—15 méteres szintkülönbségek is vannak. A talajvíz itt 12—13 méter mélyen fekszik. Ár- és belvízveszély a község határában nincs." Vízállásos volt régen — a csatornázás előtt — a határ déli részén a Szamárvölgy és a lapályon az őrjeges rész, ahol ma a tőzegkitermelés folyik. Mivel a Dunavölgyi Lecsapoló Főcsatorna nem az eredeti tervnek megfelelően mindenütt a határ legmélyebb vonalán halad, a csatorna belvíz és csapa-

dékdús években többször kiönt és gazdasági károkat okoz a termelőszövetkezetek területén.

A községnek két számottevő külterületi települése van: Csala I., a községtől északra 4 km-re, a főútvonal mentén, és Csala II., a községtől keletre 5 km távolságban. Újabban az állami gazdaságok központi majorsága közelében fejlődik a harmadik külterületi település, a Vas tanya körül.

Ennyi talán elég községünk földrajzi fekvéséről.

2. KÖZSÉGÜNK HATÁRÁNAK TALAJA ÉS ANNAK GAZDASÁGI HASZNOSÍTÁSA

Borovszky művéből már ismeretes előttünk, hogy községünk határa kettős arculatú. A határ nagyobbik része kiskunsági jellegű, a kisebbik pedig a Sárköz egy darabkáját alkotja. Nézzük most, milyen egyiknek is, a másiknak is a talaja, hogy történt a múltban annak hasznosítása!

A község 1769. évi gazdasági alapokmánya, a „Kilenc kérdőpont". E kérdőpontokra adott válaszban ezeket olvashatjuk: „Veteményes kertjeink vannak, Legelő mezőnk, úgy Kaszálónk is vagyon, de igen szűken." Majd: „Kárunkra szolgál, hogy szántóföldjeinknek nagyobbik része homokos lévén, amidőn száraz idők vannak, igen kevés hasznát vehettyük, mivel a szél tövestül kihorgya." Végül: „Mtsgs. Uraság Majorság béli Szőlleit kötelesek vagyunk munkálni."

Vályi András már egyszer idézett „Leírása" 1796-ban ezt írja falunk talajáról: „Határja középszerű, szőlője utolsó Osztály béli, nádgya elég, földgye rész szerént ugyan termékeny, de nagyobb részént homokosak lévén a 3. osztályba számláltatott".

Fényes Elek 1851-ben ezeket közli a határ talajáról: „Földje vegyes sárga és fekete homok, leginkább rozsot terem". Később: „Az Örjeg nevű mocsár Akasztó község határától kezdve a megye végéig, illetőleg Baja város határáig húzódik". — „Határa 9738 hold, úgy mint 2500 szántó, 538 h. rét, 1100 h. legelő, 1500 h. szőlő, 1800 h. erdő, 300 h. beültetendő homok; az Örjegi mocsár 2000 h. Ezekből uradalmi szántó csak 128 hold."

Galgóczy Károly 1877. évi művében az alábbi adatok találhatók: „Határkiterjedése az adósorozat szerint 8514 hold, melyből 1925 h. szántó, 1461 h. kaszáló, 1348 h. legelő, 642 h. erdő, 509 h. szőlő, 2929 h. beltelek és teméketlen az Örjeg vízállásaival együtt. A Mária Terézia-urbárium szerint itt 44 1/32 jobbágy telek volt." Alább: „A határ halmos völgyes, őrjeges. Örjege székes, vadszénát termő s fekete homok, a többi könnyű homok". A fenti adatokból nyilvánvaló, hogy azokban nem szerepel Csala-puszta.

Galgóczy 1877. évi adatai szerint „Csala kiterjedése 5408 h., mely fekvésre és minőségre megegyez a császártöltési határral. Közel fele vízállásos és buckás terméketlen, egy negyede legelő, a másik egy negyedénél valamivel több megoszolva erdő és szántó".

Borovszky művében viszont Csala 7000 k. holddal szerepel. Szerinte: „Itt 3-as vetőforgóban rozsot, tengerit és dohányt (45 k. hold) termelnek. A szántó területe 2400 hold, a többi erdő, legelő".

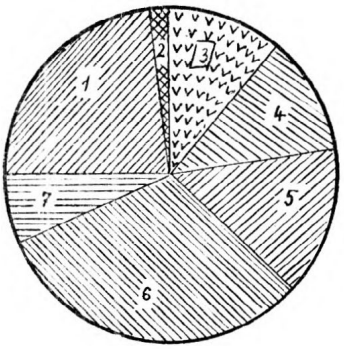
Császártöltés talajának hasznosításáról ezek az adatok tehát nagyon is pontatlanok, ellentmondásosak, megbízhatatlanok. A művelési ágak eloszlásában is valószínűtlen, következetlen adatok szerepelnek. Pl.: 1851-ben az erdők területe 1800 hold, 1877-ben pedig csak 642 hold. Bár egy adat szerint 1850 után, az elkülönzés előtt 80 hold erdőt kiirtott a lakosság, a még mutatkozó 1200 holdnál nagyobb különbség mégsem valószínű. Az előforduló különbségek csak részben magyarázhatók meg abból, hogy Császártöltés és Csala területe nem volt ekkor még pontosan elhatárolva. E nyitott kérdést majd a gazdasági életről szóló részben, az úrbéri egyezség ismertetése kapcsán tisztázni fogom.

A gazdasági hasznosítás terén újabban az 1930. előtti, az 1945-ös és 1964. évi adatokra kívánok támaszkodni. E három évről a község területének művelési ágankénti megoszlását az alábbi grafikon szemlélteti:

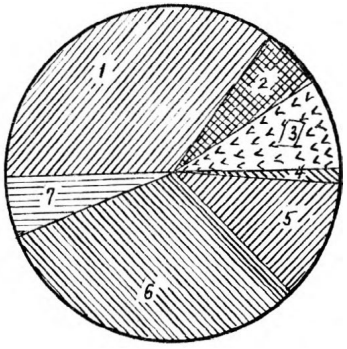
A művelési ágak megoszlása a tagosítás (1930) előtt és az 1945 évi földosztás idején

A művelési ágak megoszlása a tagosítás (1930) előtt és az 1945. évi földosztás idején

1930 előtt:

1945-ben:

A tagosítás előtti művelésiág adatok:

1. Szántó:	3365 k. hold	= 23,6%
2. Kert:	57 k. hold	= 00,4%
3. Rét:	1668 k. hold	= 11,7%
4. Szőlő:	1911 k. hold	= 13,4%
5. Legelő:	3266 k. hold	= 22,9%
6. Erdő:	3480 k. hold	= 24,4%
7. Földadó nélküli:	513 k. hold	= 3,6%
Összesen:	*14 260 k. hold*	*= 100,—%*

Művelési ágak adatai 1945-ben, földosztáskor:

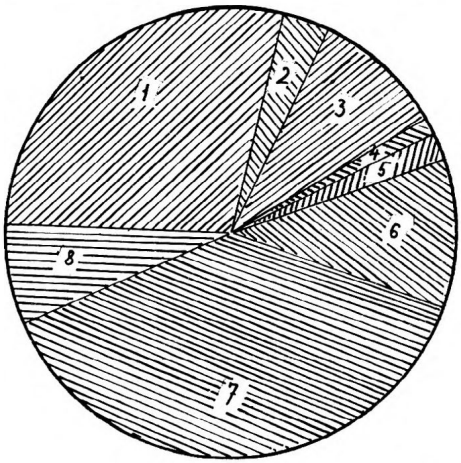
1. Szántó:	4958 k. hold	= 34,8%
2. Rét:	758 k. hold	= 5,3%
3. Szőlő:	1474 k. hold	= 10,3%
4. Kert:	85 k. hold	= 0,6%
5. Legelő:	1753 k. hold	= 12,3%
6. Erdő:	4477 k. hold	= 31,4%
7. Földadó nélk.	750 k. hold	= 5,3%
8. Nádas:	5 k. hold	= —%
Összesen:	*14 259 k. hold*	*= 100,—%*

A község talajának rétegeződését és összetételét szemlélteti az Országos Közegészségügyi Intézet közlése a Keceli utca 67. számú háza előtti 51 m mély, 1955-ben készült fúrott kút rétegszelvényeiről.

A talaj itt 0 — 1,30 méterig humusz
1,30— 7 méterig iszapos sárga agyag
7 —19 méterig finom sárga homok
19 —23 méterig szürke csigás agyag
23 —26 méterig szürke köves agyag
26 —38 méterig agyagos szürke homok
38 —48 méterig közepes szürke homok
48 —51 méterig agyagos homok

Császártöltés község határának az újabb megállapítások szerint 8%-a tőzeges terület. Régen a község határában, a szigeti részen ott terjengett az ún. Vörös mocsár. Ennek eredetét a Duna-meder változásában kell keresnünk. A Duna medre valamikor Soroksár—Ócsa—Sári—

A művelési ágak megoszlása 1964. végén:

1. Szántó:	3978 k. hold =	27,9%
2. Rét:	470 k. hold =	3,30%
3. Szőlő:	1306 k. hold =	9,10%
4. Kert:	112 k. hold =	0,80%
5. Gyümölcsös:	368 k. hold =	2,60%
6. Legelő:	1520 k. hold =	10,70%
7. Erdő:	5416 k. hold =	38,—%
8. Földadó nélk. t.:	1082 k. hold =	7,60%
9. Nádas	8 k. hold =	—%
Összesen:	14 260 k. hold =	100,—%

Kiskőrös—Császártöltés—Baja vonalában feküdt és folyása vonalát a holocén korszakban változtatta meg. Császártöltéstől északra még ma is könnyen megállapítható a Duna-meder keleti partját képezett dombsor, sőt az abba beömlő mellékfolyók medre is. Mikor a Duna ezt a régi medrét elhagyta, a visszamaradt terepen buja vízi vegetáció indult meg. Az abban elhalt növényzet a víz alá merülve eltőzegesedett. A tőzegképzők a sások (Carex), a káka, a nád és egyebek voltak. A régi Duna-ág így lett tőzegmezővé. A kecel-császártöltési tőzegtelep a Duna—Tisza közének legjelentősebb tőzegterülete. Határunkban kb. 1000 kh tőzeges terület fekszik, melyből mintegy 720 kh van a kitermelő vállalat birtokában. A kitermelés számadatairól a T. Olvasó az iparról szóló fejezetben és az adattárban fog tájékoztatást kapni.

Összefoglalva a talajról leírtakat, az 1958-as adatokból láthatjuk,

hogy a 14 260 kh hold földből 7767 kh nem szolgálja az intenzív mezőgazdálkodás célját (erdő, rét, legelő, nádas, belterület + terméketlen rész), más szóval határunk 45,50%-a alkalmas csak a belterjes gazdálkodás folytatására. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az 1554 kh szőlő nagyobb része is gyenge homokon települt, vitathatatlan tényként leszögezhetjük, hogy Császártöltés község határának talajából csak annak harmadrésze a jó, 2/3 része pedig gyenge minőségű.

Hogy Császártöltés német eredetű népe mégis szinte irigyelt, jólétű településsé tudta varázsolni ezt a határt, és annak terméséből a határon kívül még közel 10 ezer kh földet tudott szerezni a körötte fekvő községek határából, az az emberi szorgalom, a végsőkig fokozott munka diadala és e nép két évszázadon át a természet erőivel folytatott győzelmes harcának tiszteletet parancsoló gyümölcse.

3. KÖZSÉGÜNK HATÁRÁNAK TERMÉSZET-FÖLDRAJZI KIALAKULÁSA ÉS FELSZÍNE

A mi községünk felszíne is az Alföld felszíni és földtani törvényei szerint alakult ki. Mivel e községtörténet egyáltalán nem igényli a tudományosság rangját, hanem az egyszerű nép értelmi színvonalán a teljes érthetőségre törekszik, községünk földtani szerkezetének ismertetését röviden az alábbiakra korlátozom:

Községünk határának nagyobbik része az Alföld azon darabja, amelynek mélyén a pannóniai üledékkel fedett kristályos hegység két és fél kilométer mélyen található. Északon érintkezik azzal a területtel, amelyben hasonló mélységben a merozoos alaphegység helyezkedik el. Itt jelenleg is széles körű földgáz- és kőolajkutató munkálatok (szondázás) folynak. A pannóniai üledéket nem találjuk a felszínen. Ezt kb. 50—60 méternyi negyedkori üledék fedi. Községünk jelenlegi felszíne kettős arculatú. Ez a mezőgazdasági növénytermesztésre is kihat. A község nyugat felé eső határrésze a Duna egykori árterét, alluviumát képezte s a Solti síkságnak tartozéka: határunk mintegy 1/4 része. Az ártéri jelleget sok maradvány igazolja. A visszamaradt vizenyős részeken évezredek alatt nőtt nád, sás, gyékény és egyéb vízi növényzet maradványaiból helyenként gazdag, 3—5 m. vastagságú rétegben tőzeg keletkezett. Az egykori ártér e tőzeges vidékét őrjegnek is nevezzük. Az ettől délre fekvő tájat pedig „sziget" néven ismeri a helyi lakosság. Itt a középkötött, folyami hordalékban gazdag mezőségi talaj az uralkodó. Ez a község legjobb búza- és kukoricatermő földje. Ezen halad át az 1920-as években elkészült Dunavölgyi Főcsatorna. Ennek eredeti feladata a Duna—Tisza közötti belvizek levezetése volt. Fülöpszállástól Akasztóig „Átokcsatorná"-nak hívja a nép. Elvitte ott ugyanis nádját, halát.

gyékényét, s mivel az általa felszabadított föld erősen szikes, alig terem valamit, s nem áldást, hanem nyomorúságot hozott annak a vidéknek. A mi községünknek a csatorna áldás. Létezése óta a határ örjeges, turjános része értékes termőterületté változott. Az egykor zsombékos szittyók helyén ma a sokezres bíbicrajok helyett virágzó mezőgazdasági kultúra alakult ki, vagy legrosszabb esetben tőzegbánya.

Ennek a tájnak a művészi képét rajzolta meg Hoitsy Pál „Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben c. műve a II. k. 182—86 oldalán: „Sárköz" című fejezetében. Ideiktatok néhány kiragadott, a mi határunkra jellemző részletet: „A Kiskőröstől Bajára vivő úttól nyugatra eső lapály az ún. Sárköz. E mélyföld közepes szintje több méterrel alacsonyabb, mint a szomszédos területeké. Császártöltéstől Csanád felé éles partforma magaslatokkal van szegélyezve, mintha mocsaras területnek tópartja lenne. A Duna képezhette ezt a területet. Mocsarak és erek váltogatják egymást az egész területen. Egyik ágát a Dunának a Vajas képezte. Egy másik még hatalmasabb folyás volt az örjegé, mely már ugyan nincs meg, de a század elején még nagy szélességben vitte a Duna felé azokat a vizeket, melyek egész Kun-Szentmiklóstól fogva a mocsarakban összegyülemlettek.

S itt e területen az örjeg egészen ellaposodott, turján-alakot vett fel. Az örjeget kiszárították, de a mélyfekvésű talaj megtelik, mihelyt a Duna jóval magasabb a rendes vízállásnál.

A talaj mindenütt iszapos agyag. Néhol nagy mennyiségben lepi el a sás- és nádgyökerekből képződött zsombék. Alul, egy-két lábnyi mélységben ott van a turfa (tőzeg) a régi világok elszenesedett maradványa. Ez a terület nem régen került ki a víz alól. A szomszédos helyek, magaskás homokpadok, rég lakva voltak, mikor itt még a vándormadár tanyázott csupán.

A folyó Császártöltés és Csanád között folyhatott. Aztán egyre nyugatibb medret vájt magának a Duna.

A turjánok feneke víz által átjárható réteg, rendesen agyaggal kevert homok; süppedékes, zsombékos. Mikor sok a hóvíz s magas a Duna vize, összeköttetésben állanak egymással a mocsarak.

Császártöltésnél már folyóvá szűkül az örjeg. Ha száraz esztendők következnek, a turjánok kiszáradnak, kiszárad maga az örjeg is, s a vízfenekeket fölszántják termőföldnek.

E turjánokban díszlenek az alábbi növények: vízi lófark, fehérvirágú folyondár, a tüskés levelű aloé, a fehér nimfa, a sárga tavi rózsa, a kardlevelű sárga liliom. A part közelében a kádársás, a buzogánykáka, a békatutaj, a fehérvirágú vízi szirontok és a lila virágú ebszőlő honos. A sekélyebb vízben a gyékénykáka, a palkák, a zsom, a szagos fodormenta találhatók. Ezek a vízi növények képezik a zsombékokat és a tőzeget. A puhaszárú növények a nád számára készítik elő a talajt, a nád

pedig a sások számára. Ha tarackos sás foglalja el a nád helyét, láp kelet-kezik; ha pedig a sudár sás az uralkodó, (Carex stricta) akkor zsombékossá válik a talaj." Eddig Hoitsy Pál szavai. Ezek nyomán szinte látható elevenséggel vetődnek ifjúkori emlékezetem vásznára századeleji benyomásaim. Aki nem látta ezeket saját szemével, annak talán hatástalanul suhannak át a tudatán e művészi filmkockák. Ma már egészen más képe van a „sárközi" határrésznek, mely nagyságra nézve mintegy 3500 kh. A kalocsai főkáptalannak itt 840, az egyénieknek régen 1900 holdjuk volt; ezen felül itt terült el a közlegelő kb. 760 holddal.

A határ felszínének keleti része merőben más. Ez teszi ki határunk közel 3/4 részét. A két terület között mind felszín, mind pedig talaj szempontjából éles határvonalat alkot a már említett Kecel—Baja irányában húzódó magaspart. Ez a rész a Duna—Tisza közi hátság, más néven a Kiskunság nyugati pereme. Felszíne változóan hullámos, 10—15 méteres szintkülönbségeket is felmutat. Dr. Bulla Béla művében az észak-bácskai lösztáblának is nevezi e részt.

Itt az altalaj agyag, a felszín humuszanyagokkal vegyes, hellyel-közzel viszonylag barna homok. A község határának e részén belterjes gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermelés folyik. Azonban minél keletebbre jutunk a szomszédos és Illancs néven ismert homokbuckás világba, annál kevesebb a jó termést biztosító humusz. Akad itt még ma is mutatóban szabadon mozgó futóhomok. Terméketlen foltjai is vannak a határunknak. Ennek a tájnak is megörökítette jellegzetességeit ugyanazon művében Hoitsy Pál. Néhány sort innen is idézek „A homokvidék" c. fejezetből: „Császártöltésnél és attól befelé a Dunáig magasabb partok szegélyezik a mocsaras vidéket. Ez a buckás mintegy 20 méterrel magasabban fekszik, mint a Sárköz. A megye legsivárabb homokterülete ez. Van hely, hol fut a homok. Olykor egy barlangkóró elég, hogy a szélben homokhalmocska keletkezzék. Másodízben megnövekszik e halmocska.

E homokokon az alacsony, vékony szárú gyepek tenyésznek. Évelők kevés számmal vannak. Előfordul itt a kikirics, sáfrány, 3 féle madártej, 3 féle turbánliliom, az orchideák (kosborfélék) sokasága. Az ördögszekér, a kígyószisz, az Asperula Glauca, Euphorbia Etula, Anchusa, Echium, a szalmavirág, az árvalányhaj". Élvezet ezeket a tömör, képszerű mondatokat végigolvasni.

Sajnálatos tény, hogy határunk e részében az 1947/48. évi kitelepítés, valamint az 1950/53. évi mezőgazdasági politika hibái miatt jó néhány dülőben elszomorító látvány tárul a határjáró elé. Sok dülőnyi parlagon heverő, gazdátlan szőlő éktelenkedik itt arcpirító gazdátlanságban. Láttán Ady Endre sorai tolulnak ajkamra:

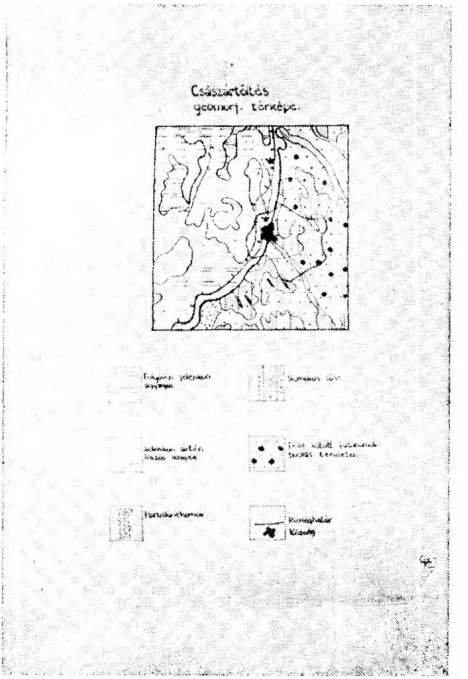
„Ez a szomorú magyar róna,
Halálszagú, bús magyar róna"
(Ady: A lelkek temetője)

Egy emberöltővel ezelőtt itt még oly dúsan csorgott a határ zamatdús nektárja: a kadarka, a rizling, a kövidinka ízes árja.

Igaz, 1960 óta ezen a kutyatejet termő, kietlen tájon egyes helyeken hatalmas talajgyaluk egyengetik a dimbes-dombos vadont. Előkészítik a talajt az új, nagyüzemi szőlők és gyümölcsösök alá. Már több mint félezer holdon ott az új telepítésű szőlő és gyümölcsös ígéretes telepe. Sürgeti ennek a munkának a fokozását a ma még riasztó, parlagon heverő szőlők szomorú látványa. Bizonyosra veszem, hogy néhány éven belül határunk e gyászfoltjai eltűnnek.

Amikor lezárom községünk természetföldrajzi és felszíni ismertetését, mellékelem Császártöltés geomorfológiai térképét, melyet adatkérő levelemre Németh József térképész bocsájtott rendelkezésemre egyéb hasznos tudnivalókkal együtt. A térkép szerint határunk talaja folyóvízi anyagokból, homokos löszből, ártéri löszös iszapból és futóhomokból áll.

Császártöltés geomorfológiai térképe:

4. MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSÜNK 1964-BEN

Községünk határának mezőgazdasági termésadatai a vetésterületek és az átlagtermés figyelembevételével az alábbiak:

Búza	38	vagon	Szálastakarmány (Sztóföldi)	105	vag.
Rozs	33	vagon	Fűszerpaprika	73	vag.
Árpa	28	vagon	Szőlő	40	vag.
Zab	1	vagon	Zöldségféle	1,5	millió Ft
Kukorica (máj. m.)	171	vagon	Tőzegtermék	15,7	millió Ft
Burgonya	82	vagon	Fa	5,4	millió Ft
Cukorrépa	13,5	vagon	Gyógynövény	2,—	millió Ft
Napraforgó	11	vagon	Gyümölcs	0,5	millió Ft értékű.

5. HATÁRUNK „SÁRKÖZI" RÉSZÉNEK VADONTERMŐ NÖVÉNYEI

Az erdők—mezők vadvirágainak határunkban oly nagy a gazdagsága, hogy e műben már a jellegzetes fajták elsorolása is szinte lehetetlen. Mégis megkíséreljük csokorba szedni őket. A sások közül a posvány, a fehér, a rostostövű, a lápi, a zsombék, az éles, a molyhos fajták honosak. A réti, a salátaboglárka, a mocsári gólyahír, a sárga nőszirom bőven található. A vizenyős lapályokon még az alábbi mezei virágok díszlenek: a gyöngyvirág, a csomós ebir, a kék és a sovány réti csenkesz, a mocsári nefelejcs, a madársóska, a nád, a földi szeder, a fekete csáté, az erdei tisztesfű, a pusztai csalán, a borostyánlevelű veronika, a békaliliom, a tavirózsa, a békalencse, a különféle kákák és füzek.

A kaszálók ékessége tavasszal a hóvirág, a kökörcsin, a kankalin, a mezei margaréta, a zabfű, a perjék több változata, és a mocsári kutyatej. Nyáron a szarvaskerep, a macskagyökér, a sóskák, a vad szegfűk, a lóherék, a menták, a mezei zsurló, a szittyó, az útifű tarkítják a réteket. A kaszálók őszi virága sok más mellett a murok és az őszi kikerics.

A gyomok közül a libapimpó, a maszlag, a konkoly, a búzavirág, a muhar, az üröm és a vadkender esik lépten-nyomon az utunkba.

6. VADVIRÁGAINK ÉS GYOMAINK A „KISKUNSÁGI" HATÁRRÉSZBEN

Itt sok az erdő, s ezekben az alábbi növények díszlenek: Tavasszal a kankalin, a kökény, az árvacsalán, az ibolya, az erdei kutyatej, a közönséges boróka, a bíboros és egyéb kosbor, a gyöngyvirág, a fehér bodza és az akác.

Nyáron a rezeda, a fagyal, a szeder, a mezei aszat, a maszlagos nadragulya okoz szemünknek gyönyörűséget. Ősszel a sisakvirág, a bokros zuzmó, a Salamon pecsétje, az erdei szeder, a vérehulló fecskefű és számos más virág ékesíti az erdőket.

A napos, száraz lejtőkön, buckákon tavasszal a héricsek, a pusztai kökörcsin, a farkasalma, a galagonya, a magyar és egyéb bogáncs, a bárányparéj, a mezei zsálya, a kunkorgó árvalányhaj, a homoki csenkesz, a vadrozs és a rozsnokfélék virulnak.

Nyáron a buckák többnyire sárgásbarnák, a perzselő nap heve kiéget rajtuk mindent. Csak a juhok találnak rajtuk sovány eleséget. De a királydinnye, a gyújtoványfű, a búzavirág, a pitypang, az ördögszekér, a cickafark, a szarkaláb, a vadrózsa, a horgos bogáncs, a különféle perjék, a csillagpázsit, a sima komócsin sem hiányzik róluk.

A gyomok közül a székfű, a kereklevelű mályva, az apró szulák, a vadrepce, a bojtorján, a bükköny, a katángkóró, a subás farkasfog, a disznóparéj, a ballagó fű, a tarackbúza és a homoki héricsek hűséges lakója e tájnak.

A szikeseken tavasszal a mécsvirág, az orvosi székfű, nyáron a pitypang, a bárányparéj, a barázdált csenkesz és a fátyolvirág küszködik a létért.

Határunk gazdag a vadontermő gyógynövényekben. Leggyakrabban előfordul a fehér bodza, bolondító beléndek, a nadragulya, a farkasalma, a fodormenta, az orvosi székfű, a mályva, kevés hársfavirág és a csipkerózsa.

Nem célom itt a mezőgazdaságot károsító gombák (peronoszpóra, monília, üszög stb.) felsorolása. Viszont határunk gyakrabban előforduló ehető és mérges gombáit célszerűnek tartom itt megnevezni. Az ehetők közül ezekkel találkozunk sűrűbben: a pisztricgomba, okkerszínű vargánya, a kerti tintagomba, a fenyő tinórú, a kis csiperke, a törpe és a szürke pöfeteg. A mérgezők közül honosak itt: ritkán a gyilkos galóca, a parlagi tölcsérgomba, a redős papsapka. A gomba fogyasztása községünkben kevés házban szokás. A Kecelhez tartozó Polgárdi-pusztán már többféle ehető gomba tenyészik.

7. ERDŐINK ÉS HATÁRUNK FÁI, BOKRAI

Községünk határában tekintélyes területet borítanak be az erdők. Ezért illő, hogy ezek fáiról is ideiktassuk az ismert adatokat. Teszem pedig ezt az 1960. évi állapotnak megfelelően, közölve a faállomány százalékos megoszlását is. A fenti időpontban erdeink összterülete 4265 kh volt az alábbi megoszlásban:

Sorsz.	A fafajta neve	Területe	%-a	Jegyzet
1.	Akác	3395 kh	79,6	
2.	Szürke nyár	307 kh	7,2	
3.	Fekete fenyő	260 kh	6,1	
4.	Erdei fenyő	136 kh	3,2	
5.	Nemes nyár: korai és óriás	77 kh	1,8	
6.	Kocsányos tölgy	43 kh	1,—	
7.	Fekete nyár	21 kh	0,5	
8.	Zöld juhar	21 kh	0,5	
9.	Eper	5 kh	0,1	
	Összesen:	4265 kh	100,— %	

A fenti fafajtákon kívül akad még más faféleség is a határban, de jelentéktelen mennyiségben. Ilyenek: az ostorfa, a vadgesztenye, a füzek többféle alfaja, a szilfa és a hársfa. Utcáinkat újabban a gömbakácok sora ékesíti. A cserjék közül a galagonya, a kökény, az orgona, a bodza, a boróka, a som és az amerikai dió érdemli meg az említést.

A jelenlegi faállomány kialakulásának adataival a T. Olvasó a gazdasági életről szóló részben, az erdőgazdaság történetében és az adattárban találkozik.

8. HATÁRUNK ÁLLATVILÁGA

A lakosság által tenyésztett állatokról itt nem esik majd szó. — Róluk az állattenyésztésről írt részben kielégítő képet kap majd a T. Olvasó.

Határunk vadon élő állatainak állománya alföldi viszonylatban eléggé gazdag. Napjaink nimródjai, a vadászok nálunk szarvast, őzet, vaddisznót, nyulat, fácánt, foglyot, rókát egyaránt lőhetnek. Víziszárnyas ma már ritkábban kerül puskavégre, pedig gyermekkoromban még elég akadt a határban. Az erdőkben a borz ma sem ritka, a mezőkön az ürge garmadával hallatja hangját.

Madárállományunk bőséges. A hasznos énekesmadarak mellett sok a ragadozó is. A varjaknak egyes facsoportokon valóságos madárvárosaik vannak.

A rovarvilág kártevői közül kiemelkedő számmal van képviselve a cserebogár, a colorádóbogár és az amerikai szövőlepke.

A tőzegtelepeken a vidra, a menyét honos, sőt hermelin is akad.

Külön kell megemlékeznünk határunk ritkaságszámba menő kagyló, és csigavilágáról. Ezt a mollusca faunát (puhatestűek) két bajai

biológustanár tárta fel 1960-ban: Dr. Richnonvszky Andor és Kovács Gyula. Kutatómunkájukról többek között az alábbiakat írják tanulmányukban:

„A Kecel és Császártöltés közötti tőzegréteg egy része az Ócsa és Bajaszentistván között elterülő tőzegterületnek. Ennek mollusca faunája eddig alig ismert. Mi ezen a területen az Örjeg-csatorna mentén végeztünk kutatást mintegy 4 km hosszúságban és fél km szélességben." Munkájuk során a puhatestűek családjából több heti gyűjtés eredményeképpen 40 faj kagyló, de főképpen sok csigafaj került elő 2551 egyedszámban. Az elevenen szülők fajától kezdve az éti csigákig itt a vízi, a kétéltű, a gyökér, a hólyag, a tányér, a sapka, a borostyánkő, a csavart, a kúpos stb. csigák sok változata került a gyűjtők birtokába. Köztük van a mételyt okozó Galba trunculata is. Határunk lakója a Planorbis spirorbis (közönséges víziesiga) a Vertigo moulinsiana (magyar neve még nincs, de Dr. Wiesinger csigaszakértő szerint orsócsigának lehetne nevezni) és a Monacha carthusiana (tejfehér csiga) is.

Állatvilágunk ismertetését ezzel le is zárom.

9. KÖZSÉGÜNK ÉGHAJLATA

Községünk éghajlatáról nincsen olyan adatunk, amely csak a mi határunkra, falunkra vonatkozik. Nálunk sohasem létezett időjárás-megfigyelő állomás, nem végzett itt senki sem hőmérsékleti méréseket, csapadékmérést. A köznép száján természetesen él azért sok helyes, hosszú tapasztalaton nyugvó időjárási aranymondás. Ezeket egy néprajzi munka számára érdemes volna összegyűjteni. Egyébként az 1894-ben épült, pompás főjegyzői lakás tetőzetén annak első lakója, Gallina Frigyes, a mókáskedvű nótárius tartott egy szélkakast. Valaki azt hihetné, hogy ez a meteorológia iránti rokonszenvből történt. Távolról sem! A szélkakas a falusi jegyző hatalmának, tekintélyének a szimbóluma, hirdetője volt: a tollszár képében, mert a szélkakas a nótárius pennájának a formájában forgott a kúria tetején. Ennek a forgását ugyan senki sem figyelte. Arra volt jó, hogy az üggyel-bajjal terhelt polgárok figyelmét felhívja arra, hogy jó szerződést, eredményes kérvényt a falu jegyzője ír. Hogy ez nem ingyen esett meg, az természetes és köztudott dolog a faluban.

Így hát a helyi időjárási észleletek híján más forrásokból kell merítenünk adatainkat az éghajlati viszonyokról. Megnyugtató, hogy a szomszédos helységekről vannak ilyen adatok, melyek alkalmasak a mi falunk meteorológiai viszonyainak megállapítására. Ilyen forrás Cholnoky Jenő kitűnő műve: A Föld élete. Ennek VI. kötete Magyarország földrajzát tárgyalja. E mű megfelelő oldalain megtalálhatók az alábbi, a mi községünk éghajlatára is alkalmazható adatok.

Az éghajlat 3 fő tényezője: a hőmérséklet, a szél és a csapadék. Ezek kihatását községünkre a rá vonatkozó adatokkal a fenti sorrendben tárgyaljuk.

Az Alföldnek a mi községünket magába foglaló részén az évi közepes hőmérséklet 9—10 C fok között ingadozik. A legnagyobb rendes maximum +36 C fok, a minimum pedig csak kivételesen süllyed a —30 C fok alá. A szomszédos Kiskunhalas városának területén az évi középhőmérséklet átlaga 11 C fok körül áll. Az alföldi átlag és a halasi hőmérséklet között mutatkozó különbség oka, hogy Császártöltésen a sárközi rész fölmelegedése kisebb, lassúbb, viszont a kunsági részen gyorsabb.

Császártöltés hőmérsékleti adatait megkapjuk a környező helységek adataiból is. Dr. Bacsó Sándor: A hőmérséklet eloszlása Magyarországon 1901—1940-ig c. műve szerint Kalocsa évi középhőmérséklete 10,8 C fok, Kiskunhalasé a város legújabb monográfiája szerint 11 C fok. Így Császártöltését 10,9 C fokra becsülhetjük. A tenyészidőszakban az átlag nálunk 17,3 C fok. Az évi hőingadozás a sok évi átlag alapján 22,2 C fokra tehető.

A homokos területen nálunk a hő- és fényvisszaverődés nagyobb, mint a lapályon. Ez kedvez az itteni szőlő- és gyümölcstermelésnek. A mi vidékünkön a nap kora tavasztól késő őszig sokat ragyog. Heve tüzel, éget, sőt perzsel. Valóra is válnak itt Petőfi szavai:

„A szőlő a napsugaraktól érik;
Míg édes lett, hány miliom napsugár
Lehelte rája élte melegét,
Hány százezer, hány miliom napsugár!"

(Az apostol, XI. fej.)

A magaspart alatt meghúzódó lapályon, az agyagban, a vizes tőzegen kisebb a hőingadozás. Kisebb a fölmelegedés foka és lassúbb; is ugyanolyan a lehülés mértéke is. Tavasszal később melegszik át a talaj, azért később alkalmas a vetésre. A beérés időpontja természetesen szintén később jön meg.

Községünk területe köztudomás szerint az ország legverőfényesebb négyszögében fekszik. A napsütéses órák száma itt a 2050 fölött van. Ez a körülmény indokolttá és gazdaságilag eredményessé teszi a napfényt bőven igénylő szőlő- és gyümölcskultúrát, kívánatossá annak a fejlesztését, a fűszerpaprika termelésének a fokozását. A tenyészidőszakban a hő összege eléri a 3200—3300 közötti szintet. Ezt a körülményt kihasználni a nép életszínvonalának emelésére, a népgazdaság javára vezető mezőgazdaszaink elsőrendű kötelessége.

A késő tavaszi fagyok az Alföldön a szokásos időben, a fagyos szentek táján perzselik le a gyenge vetéseket, de főleg a szőlőket. Utoljára 1952. május 21—23-ig érte súlyos tavaszi fagykár községünk határát.

Nagyon szűkös esztendő járt ennek a nyomában! A szőlőben jelentkezik ilyen fagyok nyomán a legérzékenyebb kár, egyéb terményekben az csak a 10—20% körül mozog. Ősszel ritkább a számottevőbb fagykár, bár 1961-ben ez is jelentékeny volt. A téli fagy nálunk a talajban csak elvétve hatol a 10—12 cm-es mélység alá. Az őszi vetéseket főleg a száraz téli fagy károsítja, ha kellő hótakaró híján éri őket.

Községünkben általában kétféle irányú szél az úr: a nyugati szél és az eurázsiai monszum. A mediterrán szelek csak ritkán szólnak bele jelentősebb mértékben a falu időjárásába. Kedvezőtlen széljárás esetén a júniusi esők elmaradása a termés szempontjából rendszerint katasztrófát jelent. A nyugati szél általában kedvező eredménnyel jár, mert esőt hoz. Télen az északi, nyáron a déli irányú szél a gyakori. Az északi szél a kontinentális, a nyugati az óceáni, a déli pedig a mediterrán éghajlat kihatása. Nyáron nem ritka a nyugati irányból jövő, zivatarokat hozó szél. A keleti irányú szelek csak néha okoznak károkat a tetőzetekben és a faállományban. Az ún. bőjti szelek a homokos helyeken, főképp a szőlőkben okoznak érzékeny kárt. A szél szárnyán száguldó homokszemek odaverődnek a gyenge szőlőrügyekhez, hajtásokhoz. Az ütéstől és a homokszemeknek a rügyekre való rátapadásától gyakran megvakul a hajtó rügy, minek eredménye jelentős terménykiesés lehet.

Községünk csapadékviszonyainak megállapítására két forrásból is nyerhetünk támpontot. Cholnoky Jenő műve szerint a mi vidékünk évi csapadékmennyisége 550 és 600 mm között mozog, tehát eléggé alacsony. Pontosabban meghatározhatjuk az évi mennyiséget Hajósi Ferenc: Magyarország csapadékviszonyai 1901—1940-ig c. művének adataiból. Ez a mű tartalmazza a szomszédos Kecel, Hajós és Kiskunhalas csapadékadatait. Eszerint Kecelen az évi csapadékátlag 580 mm, Hajósé 620 mm, Kiskunhalasé pedig 533 mm. Császártöltését ezek középarányosában rögzíthetjük 578 mm-ben, a tenyészidőbelit ugyanilyen módon 335 mm-re tehetjük. Úgy gondolom, hogy a kezemben levő részletes, erre vonatkozó táblázat ideiktatása szükségtelen.

A termelés szempontjából nemcsak a csapadék mennyisége, hanem annak eloszlása a döntő. Nálunk inkább a kedvezőtlen eloszlás okoz kiesést a termésben, mint kis mennyisége. Cholnoky szerint nálunk ez a megoszlás így fest:

Az év	I. negyedében az évi mennyiség	15,5%-a
	II. negyedében az évi mennyiség	34,5%-a
	III. negyedében az évi mennyiség	27,5%-a
	IV. negyedében az évi mennyiség	22,5%-a esik le.

A Medárd-napi esők után nem ritka a 4—5 hetes szárazság. Szerencsére ezt határunk jelentős szőlőkultúrája különös károsodás nélkül elviseli. De ha július végén, aug. elején sem nyílnak meg az ég csatornái,

bizony érzékeny veszteség éri a kapások termését is. A csapadék elégtelenségét egyébként ma már számos agrotechnikai művelettel lehet ellensúlyozni. Községünk határában általában a csapadékszegényebb években van jobb termés, több jövedelem, mint a nedves esztendőkben.

A vegetációs időszak csapadékmennyisége, mint már fentebb jeleztem, évi 335 mm. Ez az szám azonban a valóságban sokszor nem válik be. Hisz a csapadékeloszlás kiszámíthatatlanul változó. Ezért minden gazda kötelessége az összes talajnedvgyűjtő és megtartó művelet leggondosabb, ismételt elvégzése. Gondolok itt elsősorban az őszi mélyszántásra és a hajszálerességrontó műveletekre. A csapadék alacsony volta ellenére egyébként a levegő nedvességtartalma nálunk átlag 60%-os.

10. KÖZSÉGÜNK VÍZRAJZA, ÁRVÉDELMI HELYZETE ÉS ÖNTÖZÉSE

Ha ránézünk a XVIII. század kitűnő térképészének, Mikovinyi Sámuelnek egyik, a mi környékünkről készült térképére, legott elhisszük, hogy a császártöltési magaspart régen a Duna partját képezte. Az is kitűnik a térképről, hogy Császártöltés ún. „sárközi" része az 1740-es években erősen mocsaras, ingoványos és gazdaságilag alig használható volt. Az őrjegek, a turjánok, a zsombékosok szinte járhatatlan, veszélyekkel teli birodalma lehetett ez a táj. A magasparttól nem messzire került el a Vörös mocsár (Rote Moräste).

A geológusok szerint a Duna nagyobb tömege, medre valamikor Dunaharaszti—Dabas—Kunszentmiklós—Szabadszállás—Őrjeg—Baja irányában húzódott. (Vízügyi Közlöny 1923. F. M.) Ennek most mintegy 20—25 ezer éve van. Császártöltés tehát akkoriban, de az 1700-as esztendőkben is bővében volt a víznek.

Azóta a természet erői sokat munkálkodtak, a Duna a mai medrébe helyezte át útját. Az emberek is rengeteget küzdöttek, hogy a Duna kártételét csökkentsék. Szabályozásának nagy munkáján kívül 1872-ben létrejött a Pest megyei Sárközi Ármentesítő Társulat. Ennek működéséről, tehát az árvízvédelmi munkálatokról és tervekről Szőcs László nyug. társulati főmérnök volt szíves hiteles adatokat szolgáltatni. Az első terveket a káros belvizek levezetésére 1859-ben Klassz Márton főmérnök készítette a „K. K. Baudirektion für Ungarn" nevű osztrák katonai hatóság utasítására. E terv a Pest megyei belvizek levezetésére készült és községünk viszonylatában két irányban tervezte a víz elvezetését: 1. Csillagos-pusztán át Dusnok irányában és 2. Hajós—Nádudvar felé, Érsekcsanádnál a Dunába.

A Sárközi Ármentesítő Társulat működési adatai az alábbiak: 1872 és 82 között a Duna töltésének erősítésén kívül Császártöltésen az Őrjegi

mocsár lecsapolása történt meg egy mellékcsatorna építésével. Ez az első csatorna a később (1883—90 között) építeni kezdett Hegyalatti csatorna elődje volt. 1895-ben a társulat folytatta a Hegyalatti csatorna építését, majd 1908—1909-ben mélyítette azt a Malomárokkal együtt. Ez a Hegyalatti csatorna Hajós irányában vezette le községünk belvizeit. Ebben fürdőzgettünk gyermekkoromban pajtásaimmal. E csatorna vízelvezető szerepe hasznos volt, de gyökeres megoldást nem jelentett. Mikor a belvíz elvezetésében a főszerepet az 1911-ben megalakult Dunavölgy Lecsapoló és Öntöző Társulat vette át, a Sárközi Ármentesítő Társulat szerepe nálunk a megépült Főcsatorna balparti részén azörjegi terület károsodásának megfékezése maradt. Ezt a feladatát sok és ismételt panasz után 1925—1935 között a Csala—Homokmégy, valamint a Csala—Császártöltés határa közötti árkok építésével, a csalai középcsatorna bővítésével és mélyépítésével igyekezett megoldani. Utolsó ténykedése nálunk 1950 táján a Szamárvölgyben a patakmeder rendezése volt, aztán beleolvadt a Vízügyi Igazgatóság szerveibe.

A Dunavölgy Lecsapoló és Öntöző Társulat 1913-ban elkezdte a Főcsatorna építését, de az 1916 táján az első világháború miatt félbeszakadt, miután e vidéken Bajától Hajósig elkészült. További munkálatai nálunk 1923 és 1925 között elkészültek, határunkban 4140 méter hosszúságban 3 vasbeton híddal biztosítva a csatornán szükséges átjutást.

E főcsatorna vízszívó és elvezető hatása nálunk jótékony volt. Határunknak addig vizenyős, egyes helyeken még mindig zsombékos területe mezőgazdaságilag már 1940 táján teljes mértékben művelhetővé vált. Sok pihent, jól termő szántó született itt az 1930. évi tagosítás után. Kitűnő búza és gazdag kukoricatermést takarítanak be e határrészen a tsz-ek. A nem szántóterületek kaszálóként nyernek hasznosítást. Itt terül el a község közlegelője is. A tőzegkitermelés is itt folyik.

A Dunavölgy Lecsapoló Főcsatornába ömlik határunk egyetlen, kicsiny, szegényes vizű Malompatakja. E patak valamikor, — igaz, hogy a Kölesi tó vizével megerősítve — vízimalmot hajtott. A patak útja mentén egykor, nem is oly régen, vízállásos volt a terület. A falu szélén egy kis tavat alkotott a patak szétterült vize. (Gruben) A Főcsatorna vízelvonó hatása folytán a szamárvölgyi vízállás a faluvégi tóval együtt ma már csak a múlt emléke. A talajvíz szintje mindenütt, a kutakban is, jó néhány méterrel esett.

Volt határunknak egykor három tavacskája is. A legnagyobbiknak, a Nagytónak a kiszáradt teknője az Új Barázda Tsz-nek a sertéslegelővel szomszédos tanyája mellett terpeszkedik. Ma az év nagy részében víznek nyoma is alig van benne. Valamikor többen is belefulladtak fürdés, lófürösztés alkalmával. Tőle mintegy 300 méterre dél-keletre terült el az ún. Kendertó. A kenderáztatást szolgálta hajdanában. Nemrégiben a talajgyaluk tüntették el a nyomát, valósággal leradírozták a határ

felszínéről. Ötven évvel ezelőtt még élénk víziszárnyas-élet zajlott benne. A harmadik tavunkat Kis-tónak hívták. Ez a falu északi végén, a lerombolt téglagyár kéményével átellenben helyezkedett el. Az én gyermekkoromban sem volt már víz benne. Az 1930-as tagosítás során ennek a volt medrét, teknőjét magának kérte odamérni Gróf Mihály gazda, mivel háztelekje szomszédságában feküdt.

A hajdani, valamikor káros vízbőség tehát megszűnt községünk határában. Eltűnt a szigeti lapály vize, a múlt egyik érdekes fogalma, az őrjeg, a másik, a turján a visító bíbichaddal. A nádat, a gyékényt ma már keresni kell a határban. A zsombéknak is már csak a neve ismeretes Arany János Toldijából a mai tanulóifjúság előtt.

A belvízveszély is jóformán megszűnt, csak elvétve, nagyon csős ősz avagy tavasz idején, esetleg egy hirtelen olvadás napjaiban fordul elő, hogy a Főcsatorna kiönt, s kárt okoz a határban. Akkor is az az oka, hogy a csatornát a főkáptalan kérésére nem a lapály legmélyebb vonalán építették, hanem birtokának a szélén.

Árvízveszély pedig nem fenyegeti a községet, egyrészt a Dunától való távolság, másrészt Hajós község talajszintjének mélyebb fekvése miatt, és mert a mi falunk már a magasparton épült.

Csapadékunk mennyisége, — tudjuk kevés — így önként adódik az öntözés szükségességének a gondolata. A Dunavölgy Lecsapoló és Öntöző Társulat főcsatornája a község határán halad át. Ennek a csatornának szélesítő és mélyítő munkálata már folyamatban van és 2—3 éven belül bizonnyal nálunk is elkészül. Ennek a vize szinte kínálkozik az öntözés problémájának a megoldására.

11. CSÁSZÁRTÖLTÉS FALUKÉPÉNEK KIALAKULÁSA

Eperjessy Kálmán: A magyar falu története c. munkája szerint a táj az ember, és a településnek a térszíni formákba való beleilleszkedése együtt alkotják a faluképet. E kép szerves része a bel- és a külterület egyaránt. Nézzük, nálunk hogy alakult ki ez a falukép!

Községünk településformája 1945-ig a terepadottságokat jól kihasználó, ahhoz alkalmazkodó, de azt nem alakító szalagtelkes falu képét mutatta. A település zömmel 3 irányban történt: a baja—keceli műút, az erre merőleges Kossuth utca és az elsőtől kis szögben elhajló Hajósi utca vonalában. A hosszú, keskeny telkek útfelőli részén a lakóházak épültek, mögöttük a gazdasági udvar következett, majd a kertek, illetve a szántók csatlakoztak. Az udvarvégi szántók neve — ahol van — Hofstelle.

A szájhagyomány egyik változata szerint a Fuchswelel-t, a mai Zója utcát kell a falu magjának tekintenünk. Bár e terep kissé túl nyílt, sze-

les, e változat helyessége mellett szól az itteni telkek sűrűsége, zeg-zugossága, szabálytalansága; ezen kívül ehhez volt legközelebb a templom, az iskola és az uradalmi korcsma, melyekhez a falumag mindig vonzódott. Állítólag itt volt az első községháza is. Mások szerint a letelepedés első helye az ún. Lange Reihe volt. Itt a Hosszú-sor fölött észak-nyugati irányban húzódik a partvonal. Ez tehát nagyszerű védelmet nyújtott a lakosságnak a kezdetleges módon épült lakásokban a zord téli, északi szelek ellen. Nagy a valószínűsége annak, hogy a falu első határvonala a Felszabadulás Tsz mai feljárata és a patakmalom volt. A Hosszú-sor tehát a valamivel később érkezett telepesek helye lett. A letelepedés első évtizedének végén a házak száma 60 körül lehetett. A házak típusáról később, a nép erkölcsei, nemzetiségi sajátosságai és szokásai c. fejezetben esik majd szó.

Az 1770. évi urbárium idején már 104 ház sorakozott a faluban, hisz 104 forint volt a füstpénz. 1774-ben a Pest megyei levéltár egyik összeírásában 327 lélekszámú volt a község; Hajóson ugyanakkor 544 ember élt. 1780-ban a birtokösszeírás 110 házról tesz említést, a lakosok száma 600 körül mozgott. 1793-ban pedig a Canonica Visitatio 793 hívőt tartott nyilván. A Hosszú-sor, a patak és a Felszabadulás-féle feljárat közti rész után a Halasi hegyen, a Hajósi utca elején és a mai Úttörő utcában épült ki a falu.

1850-ben Fényes Elek adatai szerint 203 házban 1538 lélek élt itt. A családok száma 254-et tett ki, tehát egy házra átlag 7,5 lakos jutott. A falu házainak száma sajnálatos módon úgy gyarapodott, hogy egy telekre közös udvarba kezdtek építeni. Ez a rossz szokás különösen a Hosszú-sorban kapott lábra, s több telken 4—5 család is egymás hegyénhátán szorongott. 1880-ban a házak száma 320-ra rúgott, a falu lakossága pedig 1933 volt.

1910-re 263 nádas és 181 cserepes ház sorakozott a községben, tehát összesen 444. A lélekszám 2859-re emelkedett. 1925-ben 660-ra, 1939-ben 680-ra nőtt a házak száma.

A műút mentén 1894—1896-ban is csak a Felszabadulás feljárójától a Bajai utcában Petőfi Alajos házáig terjedt a falu, s ezért a műút árkát csak e szakaszon rakták ki téglával. A Hajósi utca a Klein-féle házig ért. 1908 táján kezdett kiépülni az Újpestnek nevezett falurész a műút bal oldalán, miután a helybeli Hitelszövetkezet kiparcellázva árusította itt a házhelyeket. Az első házak itt Fuszenecker Mátyásé és Rausch Józsefé voltak. A mai Marx utca 1925 után, a Kőbányai telep 1925—30 között létesült. A Bajai és Hajósi utcák 1910 után kezdtek megnyúlni. A Hosszú-sor szintén az első világháború után épült tovább a Merbl-féle háztól kifelé.

Végre a tagosítás után, az 1930-as évektől kezdve a Keceli út jobb oldalán is kezdtek építkezni.

1945 után a községrendezési távlati terv alapján megindult a község új irányú és típusú fejlődése. A felszabadulás óta a faluban kb. 340 lakóház épült, főleg 1954 után. Egy új lakónegyed nőtt ki a földből a hosszúsori Hofstellák és azok folytatása helyén, de az Úttörő utca második fele és a Hosszú-sor alsó sora is ekkor épült a Tavasz, a Rózsa és a Petőfi utcával és ezeken túli apró utcákkal együtt.

A nagyarányú és új formájú házépítésnek többrendbeli oka volt. 1945 előtt a régi utcák keskeny telkein a beépítések miatt nagy volt a zsúfoltság. Új házhelyek kialakítása a Holfstellák régi gazdáinak maradi és önző magatartása miatt és egy egységes, egészséges kisajátítási törvény híján lehetetlen volt. A lakásviszonyok ezért igen egészségtelenek voltak. Az 1946—1948. évi betelepítés aztán a maximálisra duzzasztotta a lakosság számát. Ily körülmények között végre a községrendezési terv alapján a szükséges házhelyeket kisajátították. Az 1950-es évek elején aztán a lakosság szociális helyzete is megjavult, az egészséges élet iránti igény is megnőtt, s ekkor megindult az új falurész építése. Ezzel párhuzamosan más helyeken, mint említettem szintén megindult az új otthonokat teremtő, építő tevékenység. Az új részekkel kiegészült falu így kezdte fölvenni a szabályos alaprajzú község képét, vagyis a régi szalagtelkes helyét egy vegyes szerkezetű falu foglalta el.

Az 1960. évi népszámlálás pontos adatai szerint a község területén 1054 lakásegység létezett, ebből 7 volt a szükséglakás. E lakásegységekben 4316 fő élt. 1964 végéig a lakások száma 89-cel nőtt, a lakosság száma pedig 4316-ról 3867-re csökkent. E változások eredményeképpen a lakások zsúfoltsága enyhült, hisz egy egységre már nem is egészen 3,4 lakos jut. A lakások 2/3 része téglaalappal vályogból épült, közel 95%-a cseréptetős vagy palás és csak 5%-ának van más fedélzete. Az 1900 előtt épült házak száma ma már csak 195.

Császártöltésen a külső határban 63 tanyai település létezett. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével jár, hogy ezek a tanyai települések fokozatosan felszámolódnak. A tanyasiak egy része vagy a faluba húzódik, vagy Csala I-es és Csala II-es zárt településű tanyaközpontokba orientálódik. Egy töredékük az állami gazdaságnak a Vas-tanya körül kiépülő új tanyaközpontjában találja meg a helyét, illetve a tsz-ek állattenyésztő majorjaiba kerül. Miután azonban a négyből már három tanyaközpontot villamosítottak, a tanyasinak maradó lakosság helyzete is lényegesen megjavult. A tanyai kulturális és fizikai sötétség rövidesen csak rossz emléke lesz a múltnak.

A 220 év folyamán kialakult falukép bűvös erő azok számára, akik annak formálásában részt vettek. Ez a vonzóerő parancsolja a falu minden lakójának:

„Itt élned, halnod kell!"

II. rész

A KÖZSÉG KELETKEZÉSE ÉS NÉPÉNEK EREDETE

A) A KÖZSÉG KELETKEZÉSE

1. A község területének múltja a falu alapítása előtt

A múlt idők sötétségében talán a történelem fáklyavilága segítségével tudunk egy kicsiny, halovány fényt deríteni. Ezért célszerűnek látom, hogy ide egy egészen rövid őstörténeti ismertetést iktassak. Véleményem szerint elég lesz ezt az újabb kőkori kultúra időszakánál kezdenünk.

Az újabb kőkori kultúra i. e. 4000-ig virágzott. Császártöltés területén érdemleges ásatás a régi idők emlékeinek feltárására eddig nem történt. Ezért sem a kőkori kultúra idejéből, sem az azt követő tiszai kultúra korából községünkkel kapcsolatban semmit sem tudunk. A régészek szerint a tiszai kultúra idejében kő- és csontszerszámok voltak használatban, az emberek földbevájt félkunyhókban laktak. Ennek a korszaknak a végéről a szomszédos Kecel községben már kerültek napfényre leletek.

I. e. 2000 körül kezdődött a bronzkor. Keleti szomszédságunkban, Kiskunhalason e korból már 5 emberlakta telep nyomaira bukkantak. I. e. 1000-ben vette kezdetét a vaskorszak. Az ember eszköze, legalábbis többségében, ekkor már vasból készült, főleg a fegyvere. Hazánk területén e korszakban a szkíták tanyáztak. A föld mélyéből arany dísztárgyak kerültek elő. I. e. 700 táján a szarmaták, majd a jazigok szállása volt hazánk. Az ő emlékük a földből kiásott edények, ekék, malomkövek és néhai földvárak őrzik.

Időszámításunk kezdetén a Kárpátok medencéjében az anyajogú társadalmi rendben elő szarmatákat, a jazigokat a roxolánok, az utóbbiakat pedig az alánok követték. Azután a római uralom évei következtek Pannóniában és Dáciában. I. u. 350 körül a hun birodalom központja volt a Duna—Tisza tája. Nyomukban a gótok, a gepidák, a longobardok találtak átmenetileg hazát e földön.

Végül az avarok birodalmának helyén 896-ban a magyarok alapítottak tartós időre hazát. Élet tehát volt itt a több ezer évet átölelő fenti időszakban községünk mai helyén. Sajnos, emlékünk erről az életről nincs.

A honfoglalás után „ezen vidék a Megyer törzs szállásterületéhez tartozott és közvetlenül Árpád fia, Solt felügyelete alatt állott. E szállásterület védelmét Árpád unokája, Fajsz látta el". — olvastam Kőhegyi Mihály régész egyik, Homokmégyről szóló tanulmányában. (Közmű-

velődésünk, Kecskemét, évszám nélkül, 1. szám) Solt és Fajsz községek neve, fekvése, Homokmégy közelsége csábít arra a valószínű föltevésre, hogy a mi községünk határa is e szállásterület részét alkotta.

Ha pedig így áll a helyzet, csoda-e, ha akadt a nép száján egy kedves hagyomány az Árpádházi hercegekkel kapcsolatosan a mi határunkkal összefüggésben. Szól pedig ez a következőképpen: Középcsalától kb. egy kilométerre, a Halasra vezető úttól balra áll egy erdő. Ennek az erdőnek a szélén egy kápolnaszerű régi romra bukkantak. A rom körül temetkezési hely terül el. Sok emberi csontváz került itt felszínre. E romról mondja a nép, hogy az egy Árpádházi herceg síremléke volna.

IV. Béla királyunk idejében a kunok sátrain lengette a szél a zászlókat a Kiskunságnak e déli tájain. A Kiskunhalas közelében fekvő Harkakötöny minden bizonnyal Kötöny kun vezér emlékét őrzi. Egyébként IV. Béla idejében a mi vidékünk írásos emlékekben is szóba kerül. Kőhegyi Mihály fentebb idézett tanulmányában olvashatjuk az alábbiakat: „A király Chertu-t, aki neki bújdosása idejében Németországban tett hű szolgálatokat, kiveszi a szegszárdi apátság keze alól és szabad jobbágyai közé iktatja. „Chertu" (Csertő) személye és a szomszédos Öregcsertő község között minden bizonnyal van összefüggés.

Császártöltés nevével egyébként sehol sem találkozunk egészen 1734-ig, vagyis III. Károly király uralkodásán utolsó évtizedének derekáig. Erről azonban csak a „Császártöltés neve" c. fejezetben szólunk.

Nincs tehát semmi emlékünk az 1744. évi alapítás előtti korból? De igen! Van, de nagyon szűken! Lássuk őket sorrendben!

A legrégibbről nincs bizonyosságunk, csak tudomásunk. Ez egy az 1930-as években községünk határában előkerült kardmarkolat, melyet Angeli Menyhért tsz- főkönyvelő látott egy könyvben színes képen. Sok kutatásom dacára sem sikerült kinyomoznom, hogy ennek az emléknek a képe mely könyvben van meg.

Községünk északi kijáratánál, a volt Gróf Mihály-féle ház udvarán 1966-ban egy melléképület építésekor egy halottas ételtartó került napfényre. Negyven évvel előbb pedig több sír nyomát találták meg ugyanitt. Kőhegyi Mihály bajai régész véleménye szerint az ételtartó és a sírok egy szarmata korabeli temető tartozékai. (I. u. 20—450) Kevesebb a valószínűsége annak, hogy az avarok idejéből maradtak ránk (i. u. 450—700), mert a sírokból megkövesedett gyöngyfélék is kerültek elő. A halottas ételtartó az iskolai szertárban nézhető meg.

Időrendben a második leletet a határban talált néhány római kori pénzérme képezi.

Az 1930-as tagosítás után a falutól nem messze fekvő ún. „Hauswiesen"-ban, a réti, ingoványos talajból II. Lajos korabeli ezüstpénzek kerültek elő. Feltehető, hogy az erre járt törökök elől bújdostak oda

emberek az ingoványos nádasba. Ott a pénzük vagy elszóródott, vagy maguk is belevesztek pénzükkel együtt az ingoványba.

A „sárközi-rész" Sziget néven ismert dülőjében, a hajósi határhoz közel ugyancsak a tagosítás után egy „1664." felíratú cseréppipát talált Schaffer Menyhért (Reger) családja. A pipa a család jóvoltából az én birtokomban van.

Más emlék nyomát a lakosság körében nem sikerült fölfedeznem.

Mielőtt a mi községünk keletkezésének körülményeit vizsgálnánk, egy rövid kis telepítéstani ismertetést tartok célszerűnek adni: miért, mikor, hogyan is ment végbe egy-egy telepítés a törökök kiűzése után.

2. Rövid telepítéstörténet

Országunk a török uralom alóli felszabaduláskor népességben, munkaerőben roppant szegény, gazdaságilag haldokló állapotban volt. A föld elvadult, értéktelen tőkét képezett. E szomorú helyzeten csak idegen országokból, főleg Németországból történő, nagyszámú telepítéssel lehetett segíteni.

A telepítést nemcsak az ország érdeke kívánta, hanem az jó befektetésnek, üzletnek is igérkezett. Ezért a birtokos osztály élelmesebbjei úgynevezett magántelepítésekbe kezdtek. Mikor a munkaerő hiányában szenvedő többi nagybirtokos és főpap látta a telepítés hasznosságát, maguk is kezdtek telepeseket toborozni.

A magántelepítés már az 1690-es években megindult. Gróf Károlyi Sándor hamarosan rájött, hogy a telepítés sok pénzbe kerül ugyan, de százezreket ér. Az állami telepítések 1755. után kezdődtek, miután Mária Terézia kiadta első telepítésrendeletét a néptelen országrészek német parasztokkal és iparosokkal leendő benépesítésére. Fia, II. József folytatta ezeket a tervszerű telepítéseket. Összesen több mint félmillió telepes jutott el hazánkba. Az állam több mint 7 millió forintot áldozott erre az akcióra, amely a napóleoni háborúk idején erősen megcsappant, majd 1820 táján teljesen leállt.

Az állami telepítések főleg az állami birtokokra irányultak. A sikert nagyszámú pénzügyi és gazdasági tervek biztosították. Telepítési biztosok irányították az egész mozgalmat. Mire a toborzók által összeverbuvált csoport a település helyére ért, már kész volt a falu terve. A központban a templomtér, körötte a plébánia, az iskola, a „korcsma" helye biztosítva volt. A parasztoknak a házhelyen kívül szántó és rét járt. A pap, a kántor és a hivatalnok is kapott földet. Az iparosokról is gondoskodás történt.

A toborzók közölték a telepedni szándékozókkal a föltételeket. Egy 1762-es toborzóbizottság pl. jó vízzel és termékeny talajjal rendelkező

helyet, ingyenes szántót, rétet, legelőt, erdőt és szőlőt biztosított tetszés szerinti mennyiségben. Összesen 200 Ft lefizetése mellett kész házat, kocsit, boronát, 4 ökröt, 3 lovat, 4 tehenet, 4 borjút, 2 anyadisznót és egyéb apróságot, valamint az első termésig az élelmezést helyezte kilátásba a telepes jelölteknek. Akadtak még ennél kedvezőbb ajánlatok is. Dőry László 1718-ban kibocsátott toborzócédulája csak 50 Ft térítési díjat követelt; annak is a felét 2 évi hitelre kínálta. A települő csoportok igen vegyes összetételűek voltak Hajós és Elek kivételével.

A császártöltési csoport is ilyen vegyes összetételű lehetett, de magját mégis minden látszat szerint egy bizonyos, még ma is ismeretlen helységből jött közösség alkotta, melynek vezére Schweibert Miklós volt. Községünk alapítása nem a szokványos telepítések módján történt; rendkívüli volt még az időpontja is: az osztrák öröködési háború idején. Valószínűleg a telepesek vezérének magánkezdeményezése folytán jött létre.

Hogy miféle förgeteg sodorta őseinket új hazájukba, vaj ki tudná ma már megmondani?! Jöttek, itt maradtak, ez a valóság. Hogyan, miért és honnan? ? ? Erre a történelmi valóságnak megfelelő választ nem adhatunk. Megkíséreljük azonban, hogy a hiányos adatok dacára ne csak a tetszetősség hímporától csillogó, hanem a valószínűség hitelével bíró választ adjunk, mely kielégíti mind a történészek, mind az egyszerű olvasó várakozását.

3. „Császártöltés neve"

Ez a címe Dr. Tímár Kálmán egyet. magántanár, kalocsai tanítóképző-intézeti tanár, volt érseki levéltáros egy értekezésének. Az eszmefuttatás a „Magyar Népművészet" c. folyóirat 3. számában jelent meg folytatásban. (1939. 9. szám, 1940. 6. és 7. szám.) A cikksorozat „Sárközi helynevek" gyűjtőcím alatt látott napvilágot. A tudós pedagógus egyébként tanárom is volt. Tanulmányának lényegét hol szó szerint, hol tartalmilag az alábbiakban ismertetem, megtartva annak címét is, jelen fejezetem címének:

I. RÉSZ

A bevezetésben ezt írja a szerző: „A mai német—magyar lakosságú Császártöltés község nincs is még egészen 200 éves: eredete mégis homályba borul". Telepítéséről ellentétes vélemények vannak forgalomban: Lakatos Vince szerint 1730-ban keletkezett a község; Berauer József úgy véli, hogy 1743 és 1747 között gr. Patachich Gábor telepítette. Elemzi a néphagyomány 3—4 változatát, mely szerint I. Lipót idejében Mecklen-

burgból idetelepített németek a császár jöttét előkészítendő, utat, töltést készítettek az Őrjegen át, illetve Mária Terézia a kalocsai érsek meglátogatására készült, a Hajós felé vezető úton kellett töltést készíteni, hogy bele ne ragadjon a tenger sárba. Megállapítja, hogy a nép képzelete kapcsolódik e szájhagyományokban a történeti tényekhez.

II. ÉS III. RÉSZ

Tímár Kálmán „A történelem tanúsága" címen cáfolja a hajósi kastély építésének, valamint a hajósi kastélyban történt császári látogatásnak Császártöltés keletkezésével való összefüggését. A kastély 1737-ben épült, a település csak 1744-ben kezdődött. I. Ferenc német—római császár egészen váratlanul járt Hajóson a kalocsai érseknél, tehát töltés létesítésére nem volt idő, különben is a Császártöltés elnevezés már 1734-ben megvolt.

Útépítés lehetséges volt Szulejmán török szultán számára, aki a sikertelen bécsi ostrom után erre tért haza; el is tévesztette az utat. Útépítés, töltés kellett talán II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek is, amikor 1704-ben Kiskőrösről Bajára vonult seregével a rácok leverésére.

A szerző bizonyítja, hogy a név régebbi, mint a község maga, mert 1734. okt. 16-án Pest vármegye hivatalos bizonyítvánnyal tanúsítja, hogy a kalocsai érseki uradalom Csákányfőt, aliter Császártöltés pusztát házi kezelésben művelteti. Csákányfőpuszta emlékét őrzi a hajósi „Csákányföld" dülő neve is, mely közvetlenül a határunk mellett fekszik.

A mai Hajós és Császártöltés határában réges-régen két érseki uradalmi puszta volt egymás szomszédságában: Csákányfő és Császártöltés.

A Csákány dülő mondáját is elemzi Dr. Tímár. A monda szerint a töltésiek 1720 táján cserélték volna el ezt a dülőt egy aranyfokosért a hajósiakkal, pedig akkor a község még nem is létezett. A „csányi szomszéd" elnevezésben a szerző a Csákány szó rövidítését sejti. Ebben igaza lehet. Szerinte a népmondák itt is elferdítették a történelmet — záródik a cikk.

4. Mikor keletkezett a község?

Sokféle vélemény alakult ki a fenti kérdéssel kapcsolatban. Az 1703 és 1705 közötti keletkezést cáfolja, hogy az 1715—20-as összeírásokban községünk neve nem szerepel. Több szomszédos község: Miske, Bátya, Akasztó, Sükösd nevével találkoztam itt, a mienkkel nem. Lakatos Vince az 1831. évi Visitatió Canonica alapján gondolta 1730-ra tehetőnek a falu alapítását, de a „száz évvel ezelőtt" kifejezés nem ért-

hető szóról szóra. Bleyer Jakab 1763. évi dátuma nyilvánvalóan tévedés, hisz ekkor már húsz éve folyt az élet a községben. 1763-ban már ráte-lepítés történt.

Dr. Tímár Kálmán az 1744. évi alapítás ténye mellett foglal határozottan állást. A hajósi anyakönyvek adatai minden kétséget kizáróan ezt igazolják. Bár az 1780-as évektől kezdődően sokáig használatban volt egy községi pecsét: „Császártöltés 1740" körirattal, ez a szám sem jelöli meg helyesen a község alapítási évét.

Az anyakönyvi bejegyzések csak 1744-től kezdve említik a Császártöltés nevet. Nagyon sok változatban található meg ez a név; többek között 1754-ben Tsászár-Töltés, 1763-ban Chászár-töltés, Schaszhathét, Scharszathét, Csaszartölt, Csaszartőtis, Császtőtis, Császártőtis és még sok egyéb változatban. Maguk a császártöltésiek kiejtése szerint: Csaszrtét.

A születés, a halálozás és az esküvő az élet mindenkori kísérői, biztos jelei. Ilyenek pedig már 1744-ben és 1744-től vannak. Tehát Császártöltés kétségtelenül 1744-ben keletkezett. Az érseki levéltárban 1765-ből megmaradt egy kézírásos levél. Írója Heible János, császártöltési bíró. E levélben a bíró a község alapításáról ezt írja: „Császártöltést, ezt a puszta helyiséget 1747-ben alapították." Ez az állítás nem cáfolja meg, hogy már 1744-ben telepedtek le német lakosok a község helyén, csak azt a tényt szögezi le, hogy a település hivatalosan 1747-ben nyert elismerést, jóváhagyást. A tényleges községalapítás ezzel szemben de facto 1744-ben megtörtént.

Nem mellőzhetem itt Eperjessy Kálmán „A magyar falu története" c. művének szép gondolatmenetét. Eszerint nálunk is megvoltak a kialakulás kedvező és szükséges földrajzi, gazdasági és társadalmi föltételei: az elsődleges életszükségletek kielégítésének a lehetőségei. Biztosítva volt a víz, az élelem, a tüzelő és az állatok számára a legelő. A falut létrehozó és fejlesztő helyi energia: az éghajlat, a védettség, a talajviszonyok, az erdő és a víz közelsége adva voltak, bár nem túl bőséges mennyiségben mindegyikből. Községünk az ármentes terület határvonalához közel kapott elhelyezést, ahol földművelésre a felszín a legalkalmasabb. A község helyzeti energiája már nem volt ilyen kedvező, bár teljesen át nélkül sem állt. A falu képét aztán a rajta nemzedékről nemzedékre végzett verejtékes munka alakította ki. Jól felismerhetők rajta a lakosság népi sajátosságai a település formájában, a házak alakjában, a telkek beosztásában, sőt még a határban is. Kemény harc folyt itt sok évtizeden át az erdővel, a mocsárral, a homokkal és az időjárással. A munkás esztendők lánca elválaszthatatlanul egységbe fogta össze a falu népét a határával.

A mi községünk a török iga alóli felszabadulás után, a külső vándor-

mozgalom első hullámának a végén, a 18. század közepe táján, 1744-ben alakult a régi Csakanyfeő, másképp Császártötis néven ismert érseki puszta helyén az osztrák örökösödési háború közepén.

5. Mit mond a hagyomány a község alapításáról?

A hagyomány szerinti alapításnak is több változata ismeretes. Itt most a Fiedler Géza, hajósi tanító szájából hallott változatot kívánom ismertetni dióhéjban:

A 18. században nagyarányú telepítés indult meg Bácska benépesítésére. A telepítést a kalocsai érsek mint zászlósúr és Bácska legnagyobb földesura irányította. A legtöbb telepes csoport Kalocsán kiszállt a dunai hajókból, uszályokból. Ott a kalocsai érsekség kijelölte a letelepülésük helyét. Az út azonban Kalocsáról a Vörös mocsár ingoványain át vezetett a Kecel—Baja irányában húzódó magaspartra, s onnan Bácska felé. Történt pedig egyszer, hogy egy telepes csoport mostoha időben haladván át a mocsáron Homokmégy és Császártöltés között, bivalyostul beleveszett a lápos, tőzeges mocsárba. Könnyen hihető, hogy a homokmégyi határnak Császártöltéssel határos két dülője ennek a tragikus esetnek az emlékére kapta meg a Bivalyos, illetve a Moros (mors = halál) nevet. —

Hogy ilyen eset többé ne forduljon elő, a kalocsai érsek megbízta az egyik Mecklenburgból áttelepült, az útépítésben jártas csoportot, hogy a mocsáron át a magaspart felé építsen egy töltést a császár parancsára. A mecklenburgi telepesek a rájuk bízott feladatot elvégezték. A töltés, — amelyről a község a nevét kapta, — Császártöltésnél kapcsolódott a magasparthoz a mai Bajcsy utca végén. Az útépítő brigád a partra érve, a falu végén levő hajlatot elérve, (Mai Kissori pincesor) felsóhajtott: „Gut ist die Hohl! — azaz: De jó ez a hajlat!" E hajlat népies sváb neve ma is: Gutis Hohl. Miután a töltést építő csoport munkáját elvégezte, a helyszínen való letelepedésre kért és kapott engedélyt. Az általuk alapított falu neve Császártöltés lett.

Így szól a szép monda, de a töltés nyomait hiába keressük. A Császártöltés elnevezés pedig már 1734-ben szerepel a régi írásokban, a letelepedés viszont csak 1744-ben történt. Minden bizonnyal igaza van az alapítólevélnek, hogy a mai község helyén egy ősi Császártöltés állott, ettől kapta az új település a nevét.

6. Az 1743. évi alapítólevél a község keletkezéséről

Császártöltés alapítólevele a községtörténet megírásának 24. órájában került elő. Antal Géza, az érseki levéltár igazgatója 1966. október hó vége táján közölte velem, hogy munkája során újabb okiratok kerültek a kezébe a mi községünk múltjáról is. Az egyikről nagy örömmel és meglepetéssel állapítottam meg, hogy az Császártöltés 1743. aug. 11-én kelt telepítőlevele. (litterae condescensionales) Sajnos, falunk ezen legrégibb és legfontosabb okmánya szinte olvashatatlan a nem írásszakértő halandók számára. Az volt az én számomra is. Nyelve az ónémet nyelv, betűi a gót írás szinte egybefolyó jelei. Az e, m, n, r, u betűk alig különböztethetők meg. Ezen felül a papír gyenge minősége és a tinta silány volta miatt a 224 év alatt sok tintaátütés keletkezett az okiraton. Sok gondot okozott, hogy miképpen is lehetne e végre előkerült rendkívüli jelentőségű okmány szövegének birtokába jutni. Végül egy félévi várakozás után, sok utánjárás, jelentős anyagi áldozat árán ez is sikerült. A telepítő okirat szövegét Dr. Kenéz Győző, egyetemi előadó fejtette meg. Az okmányról ő maga ezt írta nekem: „A szöveg egykorú másolat. Privát véleményem az, hogy az eredeti valószínűleg latinul készült, és ez annak egykorú fordítása." A német szövegű példányok egyikére Schweibert Miklós községalapítónak volt szüksége, hogy annak birtokában Németországból tudjon idejövő telepeseket toborozni. A sok újat tartalmazó egyezség szövege egyébként Dr. Kenéz átültetésében az alábbi:

„Császártöltés puszta falu telepítőlevele"

(Fordítás a kalocsai érseki levéltárban őrzött egykorú másolatról)
Régi német nyelvről magyar nyelvre

„Mi, a zajezdai Patachich grófi házból származó Gábor Hermann, Rakovcz és Verhovecz örökös ura, az Isten irgalmasságából a kalocsai érseki széknek és a bácsi püspökségnek, e két egyesített egyházmegyének érseke, a nagytekintetű Bács vármegye örökös főispánja, ő császári felségének, ki egyidejűleg Magyarország, Csehország és Horvátország dicsőségesen uralkodó királyi felsége, valóságos államtanácsosa, továbbá: a nagytekintetű Hétszemélyes Tábla bírája és első ülnöke, tudtára adjuk mindenkinek, különösképpen pedig azoknak, akiket ez illet, hogy mi, egyrészt az egyedül üdvözítő római katolikus hit felvirágoztatására, másrészt pedig a mi érsekségünk gyarapítására — miután ezt a dolgot kellőképpen megfontoltuk — elhatároztuk, hogy a mi érsekségünkhöz tartozó, eleddig pusztán álló ama birtokunkat, melyen egykor, a régi időkben a nagytekintetű Pest vármegyében s ebben a Scholti = (Solti) járásban levő Császár Tőtés nevű falu állt, a német nemzetből származó,

s az igaz katolikus hitet valló alattvalók (= telepes jobbágyok) bizonyos számával telepítjük s népesítjük be; minthogy azonban ezek az idegenből jövő emberek, mint telepes jobbágyok nemcsak a mi és a mi érsekségünk hasznára fognak betelepülni az eddig puszta Császár Tőtés nevű faluba, de ezzel a köznek is hasznára lesznek, továbbá: annak érdekében is, hogy mind mi, mind pedig a mi, ezen érseki székbeli utódaink, de maguk az ideérkező telepes jobbágyok is bizonyos zsinórmértékhez tarthassak magukat a tulajdonviszonyokkal kapcsolatos rendelkezések, valamint ama jövedelmek tekintetében is, melyek az ő említett közösségüktől lesznek majd beszedendők, de nem kevésbé annak érdekében is, hogy közösségük köteles szolgáltatásait hűségesen és ellenkezés nélkül teljesítse, úgy döntöttünk, hogy mind ennek érdekében kegyesen kibocsátjuk számukra az alább következő rend és mód szerint szóló szerződést. És pedig

1. odaadjuk a fent megnevezett új lakosoknak a Császár Tőtés nevű puszta falut, azaz faluhelyet, mégpedig hosszában a Csákany feő (= Csákányfő) pusztabirtok alatti tótól (= Teuscht = Teich = tó, de a síkvizekkel megszaggatott morotvákat is így nevezik. — A ford.) kezdődően a Csalla nevű érseki pusztabirtokig, a budai országút mentén; szélességben pedig egészen a Hallasch-i (= halasi) terület határáig; a másik oldalon pedig a mocsarakig és a nádasig, hogy ezt a területet élvezhessék, s mihelyt lehetséges lesz, ezt az egész térséget, határjelek felhányásával, a fent leírt határvonalaknak megfelelően, körülhatárolhassák.

2. Minthogy pedig az említett földterületen nincs elegendő rét a széna készítéséhez (szó szerint: nicht genugsam Wiessen Heu zu machen wären" — A ford.), határvonallal ki kell mérni számukra az említett Csákány Feő pusztabirtok alatt a másik oldalon levő vizenyős területet, hogy ott készíthessenek maguknak szénát, de azzal a föltétellel, hogy sem a körülhatárolt Csákány Feő és Csalla nevű érseki pusztabirtokokat, sem pedig a környező területeket nem használják, azokról semmiféle hasznot nem vehetnek; ezzel szemben az érseki uradalom biztosítja őket afelől, hogy a számukra kijelölt területen soha, semmiféle majorsági gazdálkodást nem fog folytatni s nem fog beállítani, aminthogy sem az uradalmi marhacsordát, sem az uradalmi ménest sosem fogja az ő területükre beengedni.

Viszont:

3. legyenek ők is, utódaik is elkötelezve arra, hogy iránt unk s a mi kalocsai érsek-utódaink iránt tisztességet, hűséget, engedelmességet és alattvalói magatartást tanúsítsanak, amint azt a becsületes jobbágyok teszik, de nem kevésbé legyenek kötelesek arra is, hogy az uradalmi tisztekn ek a kellő tekintélytiszteletet is megadják, nekik is engedelmeskedjenek; ha azonban e szerződésen túli szolgáltatásokra kényszerítenék őket, valamennyiüknek legyen joguk arra, hogy jogos panaszukkal

elénk járulhassanak; ellenkező esetben azonban, mint a magas uradalom iránt engedetlen emberek, az uralmi tisztek ellenében büntetésre érdemeseknek fognak minősülni.

4. A gyakran említett Császár Tőtés nevű helyet úgy fogják betelepíteni, és nem másként, mint igaz katolikus hitű emberekhez illik, törvényes feleségükkel és gyermekeikkel, s nem tűrnek meg semmiféle tisztességtelenséget maguk között; továbbá: a teljes, nekik átadott területet úgymint a szántóföldeket és a réteket, a jobbágytelkek rendje szerint, arányosan ki fogják osztani egymás között, és mindegyikük úgy fogja azt megmunkálni és megművelni, hogy a földesúri járandóság kárt ne valljon.

5. Valamennyi környező makktermő erdőség 40 Ft bírság terhe alatt — tilos a számukra; ámde a száraz, terméketlen (értsd: makkot nem termő — A ford.), esett fákból a tűzifaszedést az örjeki (örjegi) erdőben megengedjük nekik; ugyanígy azt is lehetővé tesszük számukra, hogy saját hasznukra és szükségleteik fedezésére fordíthassák a területüket környező nádasok nádját is; abban az esetben pedig, ha bármiféle épületfára lenne szükségük, eziránt kötelesek lesznek a nagyságos uradalomnál írásbeli kérelmet benyújtani; hasonlóképpen kell eljárniuk akkor is, amikor makktermés idején az érseki erdőségekbe be akarják hajtani sertéseiket, s ez esetben meg kell fizetniük a makkbért éppen úgy, mint ahogyan azt a többi jobbágy is teszi; egyébként kötelesek e telepesjobbágyok a tó töltését (így: „den Tham des Teuchels = den Damm des Teiches") mindenkor jó karban tartani, nehogy a víz — általános kárt okozva — kitörjön.

6. És mivel Császár Tőtésen olyan a föld minősége, hogy szőlőtermelésre is alkalmas, éppen ezért kötelesek arra is, hogy olyan mértékben, amennyire az a szántóterület kisebbítése nélkül lehetséges, arra törekedjenek, hogy szőlőskerteket is telepítsenek; ezt azonban négy esztendei teljes szabadság élvezete mellett tehessék, ámde a négy esztendő eltelte után, az ország szokása szerint, legyenek kötelesek mind a papi tizedet, mind a földesúri kilencedet borukból beszolgáltatni.

7. Mindazok összesen és egyenként is, akik e Császár Tőtés nevű faluhelyre le fognak telepedni, a mi érseki uradalmunktól mind a pénzbeli, mind a robotbeli, mind a kilencedbeli, mind pedig az ajándékbeli szolgáltatások alól két teljes esztendőn át mentességet fognak élvezni, mégpedig abban a reményben, hogy ezáltal olyan helyzetbe kerülnek majd, hogy mind a köznek, mind pedig az uradalomnak annál könnyebben s annál jobban használhassanak; mi pedig azon fogunk fáradozni, hogy a nagytekintetű vármegyénél is minden lehetőt megtegyünk az ő szabadságuk érdekében. —

8. Miután pedig letelik ez a kétesztendős határidő, kötelesek lesznek a nagyságos uradalomnak az alábbiak szerint pénzbeli szolgáltatást

teljesíteni: egész eke vagy telek után 8 rénes forintot (NB! Az irat egykorú másolója itt a „REL", azaz Florenos Rhenenses rövidítése előtt a számot kihagyta. A további szövegből azonban világos, hogy csak 8 Ft lehetett az egésztelkesek censusa! — A ford.) fél eke (telek) után 4 rénes forintot, negyed eke (telek) után — avagy két igásökör után — 2 rénes forintot; azoktól pedig, akik csak lakosok (azaz zsellérek — A ford.), de egyetlen barmuk sincsen, 1 rénes forintot kell beszedni; mégpedig úgy, hogy a pénzbeli szolgáltatás felét Szent György ünnepén (ápr. 24.), másik felét pedig Szent Márton ünnepén (Nov. 11.) kell a hajósi uradalmi tiszttartóság pénztárába pontosan, s minden halogatás nélkül a falu bírájának leszámolnia és befizetnie.

9. Továbbá: a két szabad esztendő után kötelesek lesznek valamennyi terményük kilencedét és tizedét szalmában összehordani, kicsépelni, és a magot abba az urasági magtárba beszállítani, amelyet kijelölnek majd számukra.

10. Ámbár az ország törvényeinek és jogszokásainak megfelelően az évi 6 hónapon át tartó korcsmáltatás (borkimérés) jogát csakis azoknak a telepes jobbágyoknak lehet megengedni, akiknek saját szőlejük és saját bortermésük van, mégis — különleges kegyünkképpen — a Császár Tőtés-i, újonnan betelepülő jobbágyainknak azonnal megengedjük ezt, mégpedig október első napjától március utolsó napjáig, de azzal a feltétellel, hogy az urasági kocsmában egész éven át folyjék a korcsmáltatás borból is, pálinkából is; hasonlóképpen a mészárszéktartás jogát is teljes egészében magának tartja fenn a nagyságos uraság.

11. Kötelesek továbbá nekünk, mint földesuruknak, évente, minden ház után 10 nap robotot teljesíteni, éspedig azok, akiknek közülük igavonó barmuk van, jószágaikkal, akiknek pedig ilyen barmaik nincsenek, azok kétkezi munkával ezt a robotot ledolgozni, az uradalmi tisztek parancsa szerint; de kötelesek készpénzfizetés ellenében — a többi urasági jobbágyhoz hasonlóan, — és elsősorban az urasági szőlőkbe, kétkezi munkásokat adni, ha szükség ezt így hozza magával. —

— Minthogy pedig mi kénytelenek vagyunk az újonnan telepített földesúri szőlőnk mellett egy pincét és présházépületet is felépíteni, kötelesek lesznek — számukra is elviselhető mértékben — ehhez az építkezéshez robottal hozzájárulni; ezt az itteni robotjukat azonban nem szabad az ő szokásos és köteles urasági robotjukhoz a továbbiakban hozzáadni; amint hogy ez a fajta robotjuk az ottani építkezés befejezése után teljességgel el fog maradni.

13. Ha elkövetkezik az országgyűlés ideje, s annak kezdő időpontját őfelsége, Magyarország királya kitűzi, akkor legyenek kötelesek ők is annak költségeihez, vagyonuk és javaik arányában, az ország törvényei és az általános jogszokás szerint, a mi uradalmi tiszttartóságunk által készített fölosztás és kiírás szerint (NB! Az irat egykorú másolója itt is-

mét vétett: az országgyűlési terhek közismert „repartitto"-ja — azaz felosztása helyett a reparatio, azaz javítás kifejezést jegyezte be. — A ford.) adózni, azaz: számukra is elviselhető hozzájárulást adni. —

14. Nemkevésbé kötelesek lesznek évente bizonyos meghatározott szolgáltatást az érseki konyhára is beadni, nevezetesen: 2 borjút, 4 pulykakakast (Indianer Hanen = indiai kakas = pulykakas), 16 kacsát, 14 libát, 50 tyúkot, 50 kakast és 100 tojást.

15. Ha elkövetkeznék az, hogy akár mi, akár a mi kiküldött uradalmi tisztjeink valamelyike a faluba érkezik, kötelesek lesznek arra, hogy szíves szándékkal ne csak kényelmükről gondoskodjanak (így: nicht allein zu bequemen), hanem arra is, hogy a nekik szükséges előfogatot is szolgáltassák.

16. Továbbá: ha ezen a környéken az uraságí vadászok vadászatra indulnak, akkor ők is egy-két embernyi segítséget fognak adni melléjük, de szolgáltatni kötelesek ilyenkor az előfogatot is, mégpedig Hajós-ig vagy Kechel-ig; (= Kecel-ig) ezzel szemben súlyos pénzbeli vagy testi büntetés terhe alatt tilos számukra bármiféle vadászat vagy halászat.

17. A Szent-Ivánból ideérkező Scheibert Miklósnak (így: wird dem Nikolaus Scheiberth, ankommenden von St. Ivan") czennel megadjuk a felhatalmazást és az engedélyt arra, hogy értékes, jámbor, istenfélő emberekkel (így: „guter Werthen, fromme und Gottes fürchtige Leuthe") telepítse be a Császár Tőtés nevű faluhelyet 45 ház háznépe erejéig, ő maga pedig, ti. Scheiberth Miklós, mindaddig, amíg él, továbbá az ő fiági leszármazottjai, mindaddig, amíg csak ebben a faluban megmaradnak, az érseki uradalomtól mindenkor megkapják teljes szabadságukat. (Értsd: a szolgáltatás alóli mentességüket — A ford.)

18. Bár a bírót minden újévkor a falu népe szabadon választja, mégis e választáson egy uradalmi tisztnek jelen kell lennie; ha a tiszt egyéb elfoglaltsága miatt nem tudna személyesen részt venni, akkor a falu népe köteles a tisztnek 3 jelöltet előterjeszteni; és miután a bíróválasztás megtörtént, s a megválasztott bírót bemutatják az uradalmi tisztnek, ha annak nincs ellene semmiféle kifogása, akkor az így megválasztott bírót a tiszt a magas uraság nevében meg is erősíti; ezt követőleg pedig a bíró köteles letenni a szokásos esküt, mind az uraság, mind a vármegye, mind pedig saját faluközössége iránt.

19. Ámde, még mielőtt az új bíró megválasztásának ideje elérkezik, a hivatalban levő bíró köteles az uraság javára általa a faluban beszedett szolgáltatásokról az uraságí tisztnek, nevezetesen pedig a hajósi tisztartónak részletesen számot adni.

20. Az ország törvényeinek és az általános jogszokásnak megfelelően mind mi, mind pedig a mi érsekutódaink fenntartjuk magunknak a bírói illetékességet, az alsóbíráskodási joghatóságot, valamint a falubeli igazságszolgáltatás szabályozásának jogát.

21. Minthogy pedig a Császár Tőtés faluhelyre újonnan betelepülők valamennyien keresztény katolikus hívők, a hajósi plébániához csatoljuk őket, mint leányegyházat, s kötelesek lesznek a tisztelendő hajósi plébánosnak azért, mert lelküket szorgosan gondozza, a párbért és a stólapénzt háztartása fenntartásához megfizetni, éppen úgy, ahogyan ezeket a hajósi jobbágyok, mint saját egyházközségük tagjai szintén befizetik; és amidőn neki náluk az ájtatosságokat el kell végeznie, avagy, amikor őt más lelkipásztori ténykedésre kihívják, mindannyiszor, — akkor is, amikor kiviszik, s akkor is, amikor visszahozzák, — egy-egy fuvart kell neki szolgáltatniuk; s valahányszor a hajósi plébános úr megérkezik Császár Tőtésre, avagy, amikor ünnepnapokon ott kell elmondania a szentmisét, illetve, amikor Isten igéjét kell ott hirdetnie, mindannyiszor a falu vagy egy ebédet, vagy annak megváltására 15 krajcárt legyen köteles neki adni.

22. Mi azon is szorgoskodni fogunk, hogy a lelki gondozás és az istentisztelet ügyét ebben az új faluban a keresztény katolikus hitű telepes jobbágyok hasznára, a lehető legjobb módon előmozdítsuk, s a mi saját költségünkön egy templomot is felépítsünk itt, de ehhez az építkezéshez, önként vállalt robot formájában, kötelesek lesznek a szükséges fuvarokat és kétkezi munkásokat szolgáltatni.

23. Amidőn pedig a falu abba a helyzetbe kerül majd, hogy képes lesz eltartani saját plébánosát, a legkevésbé sem vonakodunk majd attől sem, hogy ezt is megadjuk nekik; ennek ellenében kötelesek lesznek arra, hogy a plébános illő eltartásának biztosítására egy új szerződés-kiegészítést készítsenek, s egyrészt a plébániaépület felépítéséhez önkéntes robotot szolgáltassanak, másrészt pedig az iskolamester házát saját költségükön felépítsék. Eszerint kötöttük meg e szerződést a hajósi nyári lakunkban, az 1743. esztendő augusztus havának 11. napján, az érseki székbe történt felemeltetésünk 11. évében.

Zajesdai Gróf Patasik (itt így!) Gábor, kalocsai érsek s. k. (Az irat hátlapján levő, egykorú kéztől származó feljegyzés fordítása:

A Császár Tőltés-i szerződés az 1743. évből. —"

Kötelességszerűen közölnöm kell itt a fordító Dr. Kenéz Győzőnek, a feudalizmuskori latin és német paleográfia kiváló ismerőjének a község telepítőlevelére vonatkozó két szakmai megjegyzését. Az első ez: „Az adott korban igen gyakori, hogy egy már betelepült falu adja a következő falu telepítőjét." Ez a megjegyzés falunk alapítójának, Scheibert (Schweibert) Miklósnak szentiváni származására vonatkozik. A második így hangzik: „Az ország minden részéből sok száz ilyen telepítőlevelet ismerek, de meg kell mondanom: ez egyike a legszigorúbbaknak. (A szőlők csak négy évig, a szántók csak 2 évig mentesek a szolgáltatás alól, az erdők tilosak, még a halászat is tilos!) Oly súlyosak a terhek,

mint a Werbőczy szabályozta magyar örökös jobbágyok terhei!)" Ez a megállapítás telepítőlevelünk egész tartalmára vonatkozik. A szolgáltatás alóli mentesség sokkal kedvezőbb gazdaságföldrajzi adottságú falvakban is átlag 4—6 évre terjedt. Itt szinte kínálkozik az alkalom, hogy a mi falunk Tiborcainak keserű panaszát hallassam. Szándékosan nem teszem ezt. Nekem az athéni Drakon vérrel írott törvényei jutottak eszembe a sok „kötelesek lesznek" olvasása közben. Mellőzve minden kesergést, csak egy jelentéktelen apróságra hívom fel T. Olvasóim figyelmét. A császártöltési jobbágyok kicsiny gyermekei nem kutathattak apjuk tarisznyájában kis nyul után, mert a vadászat azok számára „sulyos pénzbeli vagy testi büntetés terhe alatt" tilos volt.

Rátérek ezek után alapítólevelünk új tényeinek és adatainak ismertetésére. Ezek az eddig ismert tényekkel szemben az alábbiak: 1. Az 1743-ban pusztán álló érseki birtokon, tehát községünk helyén egykor, a régi időkben egy Császár Tőtés nevű falu állt. 2. Az érseki uradalom eleve lemondott a helyben folytatandó majorsági gazdálkodás bevezetéséről. A már meglevő új telepítésű szőlők megművelésében az új telepesek munkaerejére kívánt támaszkodni. 3. A lakosságnak szánt és kiosztott területet makkos erdőség vette körül. 4. Szőlőskertek telepítését a homokos területeken az érsekség a lakosság kötelességévé tette. Nagyon szűkmarkú volt ezzel kapcsolatban az a kikötés, hogy a szőlők csak 4 évi szolgáltatási mentességben részesültek. 5. A lakosság más községek 4—6 évig terjedő mentességével szemben csak 2 évi teljes mentességet élvezett a pénz-, robotbeli, valamint a kilenced és tized beszolgáltatása terén. 6. Az első két év után telkenkint 8 forint lett a pénzbeli szolgáltatás mértéke. A zsellérek 1 forintot fizettek. 7. Minden ház után évi 10 napi robot járt. 8. Az uradalom kötelezte a lakosságot, hogy az urasági szőlőkben szükség esetén készpénzbeli fizetés ellenében kétkezi munkát is végezzen. 9. Az előírt roboton felül a lakosság köteles volt egy ízben az uradalmi pince és présház építéséhez is robotmunkával hozzájárulni. 10. Az állami adózás terén az országos törvények és általános jogszokások vonatkoztak Császártöltés népére is. 11. Az ajándékok mértéke tűrhető volt; azt a 14. pont szabályozta. 12. A földesúr, illetve annak tisztjei részére a községbe való jövetelük és itt-tartózkodásuk idején kényelmükről és fuvarjukról a lakosság tartozott gondoskodni. 13. Köteles volt a lakosság az uradalmi vadászatokhoz is fuvarról és hajtó emberben segítségről gondoskodni. 14. Schweibert Miklós községalapító Szentiványból jött ide; neki és fiú utódainak a telepítőlevél teljes szolgáltatási mentességet biztosított; innen van a család mellékneve: „Szabados". 15. Az első telepítési hullámban 45 család ideköltözése lett beütemezve. 16. A jövőt illetően az érsekség kötelező igéretet tett egy templom felépítésére; ezt 1754-ben teljesítette is.

A telepítőlevél szövegét 1967. március hó végén ismertem meg. Az új tények ismeretében természetesen minden a község keletkezésével kapcsolatos téves, ellentétes föltételezés, tapogatódzás tárgytalanná vált.

7. *A település első értizedének adatai*

A hajósi egyházi anyakönyvek lapjain Császártöltés neve először 1744-ben szerepel.

Az első bejegyzés egy 3 éves kislány halálesetét örökíti meg: Schmidt Mária volt a neve, apját Györgynek, anyját Máriának hívták. Községünk neve így irodott az anyakönyvbe: Csazartött, mint leányegyház. Az első születés 1744 június 2-án történt. Gul (ma Kuhl) Jánosnak és feleségének, Borbálának született Magdolna nevű lányuk, a keresztszülők Berger Mihály és felesége, Magdolna voltak. Ezúttal a falu neve így került bejegyzésre: Császártőtis. Az első esketésre 1745. jan. 10-én került sor. Heible Konrád és Higler Margit kötöttek házasságot. Tanúként Mayer Kondrád és Schweiffert Miklós szerepel, a falu neve: Császtőtis. A fenti eskövő második tanúja kétséget kizáróan a betelepedettek vezére volt, ama bizonyos „Szabados", akiről az 1831. évi Visitatio Canonicaban ez áll: „Az első, aki itt 100 évvel ezelőtt letelepedett, Schweibert Miklós volt Némethonból." (Primus, qui ante 100 annos hic sedem fixit, fuit Nicolaus Schweipert ex Germania.") és akiről a halotti anyakönyv 1792. május 9-én ezt írja: „Meghalt idős Schweibert Miklós, másképp Szabados, aki e birtokon elsőként talált otthont, 89 éves korában minden szentséggel ellátva: eltemette Nehiba Frigyes."

A Szabados nevet utódai még ma is viselik, sőt az 1940-es években jó néhány közülük erre a névre magyarosított. A megtisztelő melléknév onnan ered, hogy ő mint telepítésvezető a földesúri szolgáltatások (kilenced, tized) alól mentességet élvezett, azok teljesítése alól „Szabad" volt. Népszerű, tevékeny és élelmes ember lehetett. Az anyakönyvekben hol násznagyként, hol keresztapaként sűrűn szerepel nemcsak a német telepesek részéről, hanem már 1756-ban egy bizonyos Bogdáni János nevű magyarral is komaságba keveredett. Ez Katalin nevű leánykája keresztapjának kérte fel. Neki 1753-ban Miklós nevű fia született, annak Kreutzer Miklós volt a keresztapja.

8. *Az 1761. évi „Beschreibung" alapján készült lakossági névsor*

A Beschreibung néven ismeretes irat egy vallásos célú társulat névsora. Mária tiszteletére oktatta tagjait. A társulatnak 6 tagozata működött: a kisfiúké, a legényeké, a nős férfiaké, a kislányoké, a nagy

lányoké és férjes asszonyoké. A tagozatok létszám szerint még csoportra oszlottak. Minden csoportnak volt egy védőszentje, (Jesu Kindlein) egy „kikérdezője" (Ausfrager) ésegy „öszvehajtója" (Ansteller) Összesen 23 csoport tevékenykedett 313 taggal. Ez a tagság a lakosság zömét alkotta, de nem a teljes lakosságot. Itt a névsort családok szerint csoportosítva közlöm az ábécé sorrendjében:

Abt Péter
Angeli Jakab
Angeli János
Amann János
Arnold János
Barhtné . . Kunigunda
Barth János
Boroczky György
id. Berger Mihály
ifj. Berger Mihály
Berger Sebestyén
Bergmann Ignác
Bergmann János
Bohner András
Csányi Márton
Csorba Mihály
Csőszi Márton
Faltum János
Faltum Menyhért
Farkas József
Gaisinger Antal
Gember Péter
Geschlechter József
Glas János György
Glaser Ferenc
Glocker Norbert
Göbel János
Göbel Kornutz
Gurber Ferenc
Gurber György
Gurber Mihály
Haas Mátyás
Haas Keresztély
Heible György
Heible János
Heible Bonibald
Heible Vilibald
Heible Illés
Held János
Henn József
Herbné . . A Mária
Herb Ferdinánd
Hilmandlné ..Erzsébet
Huhn Mihály
Kling János Gy.
Kiss János
Kovács Mátyás
Kovácsné . . Magdolna
Kramle Keresztély
Krastek János
Krätz J. György
Krätzné, ... Margit
Kreutzer Miklós
Kuhl János
Lakner Antal
Lakner Ferdinád
Layererné: . . Katalin
Lehoczki Pál
Locher Péter
Mayer József
id. Mayerné . . A Mária
ifj. Mayerné M. Anna
Márin József
Miks Vencel
Miller József
Miller Konrád
Millerné . . A Mária
Rausch Bernát
Rogg Miklós
Simonics Ádám
Smagellné . . Borbála
Schmidt András
Schmidt György
Schmidt János
Schneider Simon
Schoblocher Boldizsár
Schoblocher Gáspár
Schoblocher József
Schultz Boldizsár
Schultz József
Schweibert Miklós
Stalter Antal
Stalter Fülöp
Stalter János
Stalter Kristóf
Streszler Mihály
Szabó János
Szalcmi Ferenc
Szarvas Márton
Szauter József
Tresz Egyed
Türk Jakab
Vajas Mihály
Vajasné . . Panna
Varga Gergely
Varga Pál
Vogel Magnus
Vogel Mátyás
Walter Gáspár
Walterné . . Anna
Walterné . . Mária
Weitz Tamás bíró

1761-ben e névsor szerint 82 egész és 21 fél pár volt a társulatnak a tagja, azután 108 gyermek, kinek szülője ismert volt és 20 gyermeké, kinek szülei nem szerepelnek a névjegyzékben.

A letelepedés 1744-től 1767-ig állandóan, de szórványosan történt. A telepesek egyik nagyobb csoportja 1747-ben jöhetett. 1768 után még kb. 25 család jött a faluba, ezek közül 1780 utánra esik 5 családnak a jövetele. Rá kell mutatnom, hogy Reimond Friedrich Kaindl: Geschichte der Deutschen in den Karpatländern" c. műve (Gotha, 1907) alapján Bleyer Jakab helytelenül teszi községünk keletkezését 1763-ra. A műben a szerző ezt írja: „Ezen vidékeknek a császári seregek által történt visszafoglalása óta a már felsorolt letelepedéseken kívül még a következők estek meg: Dunaharaszti, ... stb., ismételt rátelepedés pedig Hajóson, Nemesnádudvaron ... és Császártöltésen (1763). E szerint nálunk 1763-ban újabb rátelepedés történt, nem pedig alapítás. A rátelepedés sem volt nagyobb mértékű.

II. b) A KÖZSÉG NÉPÉNEK EREDETE

A község keletkezésének megismerése után megkísérelhetjük népe eredetének tisztázását. Vajon miért jöttek a falu alapítói, hogyan jöttek, honnan és kik jöttek? ? ?

Ezekre a kérdésekre kielégítő feleletet találni egész kutatásom legnehezebb, de egyben legizgalmasabb részét képezte. Az eredmény nem teljes, mert tervezett németországi utam meghiúsult, levelezés útján pedig mégsem lehet ilyen munkát kielégítő eredménnyel elvégezni. Annyi máris bizonyos azonban, hogy az eddig vallott „mecklenburgi" eredet helytelen, téves és hamis. De tartsunk sort!

1. Miért jöttek el hazájukból községünk alapítói?

Röviden azt kell felelnünk erre a kérdésre, zömében nem kedvtelésből, nem kalandvágyból, hanem minden valószínűség szerint a legtöbben a szükség, az ínség parancsára jöttek, egy jobb élet reménye hozta őket ide.

Harald Trettin, wilflingeni igazgató-tanító leveléből idézek: „Wilflingenben a kivándorlásra Magyarország felé főképp a 18. században került sor. 1730-tól kezdve ismételten kivándorlási hullámok keletkeztek, főleg kimondottan ínséges évek után. Mivel pedig csak házastársak, illetve családok kaptak kivándorlási engedélyt, ezért Ulmban tömeges házasságkötésekre került sor."

Mivel majd minden kivándorló csoport igen vegyes összetételű volt,

az indító okok azon belül is különbözően változtak. Akadtak, akiket a meggazdagodás vágya, lehetősége szédített meg. Másokat a kalandvágy kergetett a bizonytalan idegenbe. Voltak, akik múltjuk miatt hagyták oda hazájukat. Egyeseket jelenük tarthatatlansága kényszerített az új élet útjára, végül mindannyiukat egy jobb jövő reménye csalogatta a lidércfény erejével az ismeretlen messzeségbe. Úgy lehet, hogy az idejött 50—60 család mindegyikének más-más elgondolása, terve volt, amikor megindult az új élet felé vezető úton.

A németországi anyakönyvekben aztán a kitelepültek neve után ezt a szót jegyezték oda: Kitelepült, Ausgewandert.

2. Hogyan jöttek?

Minden madár szereti a fészkét, nehezen hagyja el azt. Egy röpke meggondolás után könnyű elképzelni, nem játékos kalandnak ígérkezett az új hazába való áttelepülés. Szorongás és félelem, majd reménység és csüggedés, az ismeretlenség csábító varázsa és rettentő bizonytalansága váltogatta egymást azok lelkében, akik hosszas töprengés után szavukat és „igen"-üket adták a toborzó Schweibert Miklósnak, hogy mennek egy új hazába, az ismeretlen Magyarországba.

A hosszas készülődés után aztán felvirradt az indulás napjának a hajnala. A kitelepülők ünnepélyes, fájó búcsút vettek a visszamaradóktól. A búcsúztatók a határig kísérték a távozókat, s ott a „soha többé viszontlátásra" jelszóval elszakadtak egymástól. Mindegyikük lelkében ott zsongtak a német népdal szép szavai:

„Alle Frühjahr kehren die Schwälblein zurück,
Der Storch kommt wieder her,
Doch, die gegen Ungarn gezogen sind,
Die kommen nimmermehr!"

„Minden tavasszal visszatérnek a fecskék
Visszajön a gólya is.
De akik Magyarhonba vándoroltak,
Sohasem térnek már vissza."

Aztán hol gyalog, hol kocsin, hol kompon, száz úti veszedelem között hetekig tartott az út az ismeretlenség felé. Legtöbbször Ulm városában ült hajóra, kompra az ún. „Ulmer Schachteln"-ba a kiránduló csoport. „Ulmi dobozok"-nak nevezte a német nép ezeket a sok bizonytalanságot, veszélyt jelentő és rejtő vízi járműveket. A Duna árja, szeszélye bizony sok ilyen dobozt összeroppantott.

S mi várta az idegenbe menő telepest? Hűen tükrözi ezt az ideiktatott német szólásmondás:

„Zuerst der Tod, dann die Not, und dann erst das Brot." Magyarul: értelemszerűen azt akarja mondani e rigmus: „Lehet, hogy a halál, lehet, hogy a nyomor, s csak ezek után a jólét." Képletesen azt is jelenti a mondás, hogy csak 3 emberöltő után ígérkezik a telepes számára emberséges jövő.

A legtöbb telepes csoport a Duna hullámain jutott el az új hazába, közelebbi célt megjelölve a mi viszonylatunkban Kalocsára. Itt az érsek, mint földesúr kijelölte a csoport számára a település helyét. Azután folytatódott a vándorlás a kijelölt célig.

Császártöltés alapítói a fentihez hasonlóan jutottak el ide. Heibl János bíró 1765. évi levele szerint itt egy sivár táj fogadta őket; az ő szavával élve „ödes Ort". Hát valahogy ilyenformán jöttek!

3. Honnan jöttek községünk alapítói?

Mindig, már hosszú évek óta izgatott a kérdés, vajon hol ringhatott az idejött németajkú községalapítók bölcsője. A hagyomány Mecklenburgot jelölte meg származási helyként. Ennek, vagy esetleg más, nem közölt adatoknak alapján aztán Galgóczy Károly, forrásra nem hivatkozva, ezt írja sokszor idézett munkájában: „Ezek törzse csakugyan mecklenburgi eredetű sváb" Cholnoky Jenő pedig ezt mondja róluk: „Császártöltésen valami brandenburgi, meglehetősen plattdeutsch nyelvjárást beszélő németek laknak." Brandenburg? Nagy terület! Közel 30 000 km². Mecklenburg? Két nagyhercegség területe, majdnem 16 000 km². Egyik is, másik is majdnem tiszta evangélikus ország. A község alapítói pedig Mária-szoborral indultak a nagy útra, egytől-egyig katolikusok voltak. Megfogamzott bennem az elhatározás: Megkísérlem kinyomozni a valóságot, eloszlatni a homályt, mely a község népének eredete körül leng. Így született meg az ún. „mecklenburgi akció."

4. A mecklenburgi akció

Ez a kutatómunka röviden az alábbiakban foglalható össze:

A térképen Mecklenburg-Brandenburg területén kiválasztottam 3 helységnevet: Friedlandot, Brudersdorfot és Sternberget. Írtam az ottani igazgató-tanítóknak, közöljék velem a tartomány fobb napilapjának, történeti intézetének és levéltárának a címét. Hosszú várakozás után rendelkezésemre állt egy schwerini, egy rostocki, két neustrelitzi újság, 2 történeti intézet és 2 levéltár címe. Nyolc példányban hosszú tájékoztatót

menesztettem mindegyiknek. Vázoltam célomat: a község népe származásának kiderítését. Kértem segítségüket, szíves közreműködésüket munkámhoz. Természetesen közöltem velük a község rövid múltját és a hagyományt az eredetről. Kértem a napi sajtó segítségét is: tegyék közzé adataimat, felhívásomat azzal, hogy minden laikus és szakember legyen segítségemre a falu származási helyének felkutatásában.

Az Allgemeinde Deutsche Nachrichtendienst volt az első jelentkező. Felhívásom lényegét leközölte két napilapban is. (A „Der Demokrat" és a „Norddeutsche Zeitung-ban, Neubrandenburgban 1965. április hóban: Mecklenburgiak telepedtek Magyarországra, illetve mecklenburgiak alapították a falut címmel.) A Hírszolgálat vezetője többek között ezt írta: „Elhatároztuk, hogy az Ön levelének tartalmát a brandenburgi körzetben a széles nyilvánosság tudomására hozzuk."

A neustrelitzi Korbe—Wagner Archiv vezetője Anneliese Wagner asszony a „Der Demokrat" hasábjain reagált a felhívásomra, engem pedig külön levélben értesített véleményéről. Közölte, hogy semmi valószínűsége nincs annak, hogy Császártöltés alapítói Mecklenburgból jöttek volna. Az Önök telepeseinek esetében nincs szó mecklenburgiakról. A családnevek katolikus országokból eredő népekre utalnak; a magukkal hozott Mária-szobor sem itteni eredetű. — Majd kutatási irányt jelöl meg számomra: „Van Westfáliában egy Mecklenbeck nevű helység. Lehet, hogy az az Önök falujának a bölcsője."

A rostocki és a greifswaldi történelmi intézetek sem találtak semmi támpontot, nyomot egy onnan való magyarországi kivándorlásról. A Schwerini Országos Fólevéltár is hasonlóan válaszolt: „Sajnálattal kell közölnünk Önnel, hogy a mecklenburgi bevándorlással kapcsolatban semmiféle támpontra nem akadtunk. Az alapítók családi neve legtöbbnyire nem a mecklenburgi térségre tipikus."

Közben a községalapítók névsora Dr. Fleischer lipcsei professzorhoz, a német névelemzés főszakértőjéhez is eljutott. Ő a nevek elemzése után megállapította, hogy Mecklenburg Császártöltés esetében mint származási hely szóba sem jöhet. Ezt írta: „Mindenképpen bizonyos, hogy ezek a nevek nem alnémet jellegűek, tehát Mecklenburgról mint származási helyről szó sem lehet."

Így végződött a mecklenburgi akció, mondhatnám sikertelenül, de semmiképpen sem eredménytelenül. Kétségtelenné vált ugyanis általa a mecklenburgi eredet téves volta, tarthatatlansága. Egyben új nyomra vezetett a kutatásban a nyugat-németországi Mecklenbeck felé. Időrendben azonban a „wilflingeni akció" következett, azért előbb azt ismertetem.

b) A „wilflingeni" akció

Közben ugyanis Hajóson az egyházi anyakönyvek átnézése közben 1764-ben végre találtam egyetlen bejegyzést egy menyasszony eredetéről. Wilflingen, esetleg Wilfingen volt ez a helységnév, nem tisztán kivehetően.

Pittschenauer Erzsébetet 1764-ben vette feleségül Schille Ádám, a község első tanítója, miután első felesége meghalt. Az ő nevénél van származási helyként odajegyezve a fenti helységnév. Később Werner Hacker magánkutatótól kaptam adatot e családról, mint wilflingeni lakosokról. Pitschenauer Antal Wilflingenben 1712-ben salétromkitermelési engedélyt kapott, 1718-ban pedig elengedték neki a reá kiszabott pénzbírságot. Ez a férfi lehetett Pitschenauer Erzsébet nagyapja. Volt tehát végre egy nyom, melyen elindulhattam a további kutatásban. Több német könyvkiadó céggel leleveleztem a dolgot: van-e Németországban Wilfingen, ill. Wilflingen nevű helység. Wilflingen 3 is akadt, Wilfingen is egy. Kapcsolatba léptem mind a 4 helységgel célom megjelölésével.

A svájci határ közelében fekvő Wilfingenből ezt írta egyik kartársam: „A sváb Wilflingenben Önnek több szerencséje lesz." Unterwilflingenből ezt írta a plébános: „Nem tudtam itt magyarországi kivándorlásról adatot találni." A Riedlingen melletti Wilflingenből röviden ezt a választ kaptam: „Minden kérdésére „nem"-mel kell felelnem."

A Rottweil közelében elterülő Wilflingen igazgató-tanítója csak félév múlva válaszolt harmadik sürgetésemre. Hosszú, érdekes levelében több figyelemre méltó adatot közölt velem. A válasz érdemi része közli, hogy tőlük több ízben is sor került kivándorlásra, főképp az ínséges évek után 1730-tól kezdődően. Az általam keresett nevek közül Amannok, Arnoldok, Mayerek, Sauterek szerepeltek a listán, Wilflingen környékén pedig Türk, Haas és Schweikart, esetleg Schweibert nevű családok fordultak elő. Egy rövid idézet tőle: „Wilflingenben a kivándorlásra a kelleténél is több ok volt. (A szegénység) Tömeges kivándorlásra Magyarország felé főképpen a 18. században került sor. 1739-tól kezdve ismételten indultak el innen kivándorlási hullámok."

A további eredmény érdekében újabb adatok közlését kértem Harald Trettintől, de nagy elfoglaltságára való hivatkozással erre nem került sor.

Hogy az akció csődöt ne mondjon, kiterjesztettem azt Würtenberg-Baden tartomány egész területére, az ottani levéltárak stb. felé. Leveleztem az Állami Főlevéltárral, a Külországokba Kivándoroltak Intézetével Stuttgartban, az Állami Levéltárral és a Hohenzollernek Hercegi Levéltárával Sigmaringenben és 2 neves magánkutatóval, Schäfer Józseffel és Hinko Józseffel.

A Külországokba Kivándoroltak Intézete például ezt írta: „Sajnos, nem tudunk Önnek segítségére lenni, mert kivándorlási kartotékjaink háborús tevékenység folytán elvesztek."

Megkíséreltem nyomra jutni Bécsben is az Osztrák Állami Levéltárban, de onnan is kitérő választ kaptam. Bizonyosra veszem, hogy ott személyes kutatással eredményre lehetne jutni az eredet kérdésében.

Dr. Flach, Münchenbe szakadt vaskúti honfitársam levelében biztatott, hogy hosszas munkával a keresett származási helységek megtalálására van kilátás.

Így zárult a wilflingeni akció.

c) Kutatásom Mecklenbeck-Münster irányában

Anneliese Wagner asszony tanácsára még 1965. júniusának végén megkezdtem a kutatást a községalapítók eredete után Mecklenbeck irányában is. Írtam az ottani plébániának. Mikor már úgy gondoltam, hogy levelem megválaszolatlanul marad, kaptam egy türelmi injekciót. Levél érkezett, hogy az érdembeni válasz megadásához idő kell. Végre aztán 1965. nov. 16-án nagy örömet hozott a posta. A mecklenbecki plébánián keresztül értesítést kaptam, hogy az általam közölt 55 itteni családnév közül a münsteri püspöki levéltárban őrzött egyházi anyakönyvekben 1740—1760 között 35 név szerepel. Ezek között van 21 családnév, amelyet itt ma is viselnek, és 14 amely nálunk már kiveszett, de amelyet az alapítók egyike-másika magáénak mondott. Első dolgom volt örömömet megosztani Anneliese Wagner asszonnyal és a Német Általános Hírszolgálat vezetőjével. Tudtam ugyanis, hogy a megosztott öröm kétszeres öröm. A bizonyossághoz szükséges azonosítási adatokat itt is közöltem Agathe Dornow asszonnyal, aki a levelet írta. Magam is ki akartam utazni Mecklenbeckbe, amely azóta Münster egyik külvárosa lett. Az útiterv önhibámon kívül nem valósulhatott meg.

A mecklenbecki eredet kérdésében, sajnos szintén hiányzanak a levéltári, bizonyosságot teremtő dokumentumok. A Münsteri Állami Levéltár két ízben is írásbeli nyilatkozatot tett ez ügyben. Az egyik ezt mondja: „Császártöltés község alapítói bizonyosan Németország különböző részeiből verődtek össze. Ezért természetesen lehetséges, hogy egyesek Mecklenbeckből származtak, ami az egyházi anyakönyvek alapján egész nyilvánvalóan kimutatható volt. A lefényképezett Madonna nem viseli magán a kimondottan westfáliai vonásokat és sokkal inkább délnémetországi barokk műalkotás lehet." A másik így szól: „Nem állíthatjuk, hogy annak idején Mecklenbeckből egyes családok kiköltöztek Magyarországba. Az ön faluja alapítóinak nagy egyezése a mecklenbecki egy-

házi anyakönyvekbe bejegyzett családi nevekkel mégis igen sokatmondó, hisz sok családról van szó. Éppen ezért a legnagyobb valószínűséggel föltételezhető, hogy itt az Ön községalapítóiról van szó."

A legnagyobb valószínűségnél tovább itt talán már nem is juthatunk, hisz a münsteri levéltárban a kérdéses időszakból nincsenek kivándorlási iratok.

d) A származás kérdésének megközelítése nyelvi alapon

A község népe mecklenburgi eredetének első forrása a hagyomány. A hagyomány nem egy állításáról kiderült már annak tarthatatlansága, hibás, téves volta. Réső Ensel Sándor munkája már Galgóczy előtt, az 1860-as években „Magyarországi népszokások" c. művében egy másik származási helyet jelöl meg. Szerinte a lakosság maga úgy tartja, hogy őket délnémethoni tartományokból hozták ide az itteni silány földekre. Ez a föltevés egyezik a Wilflingenből és környékéről való származás lehetőségével. Kutatásaim, melyekben Dr. Márvány János, a szegedi egyetem tanára volt segítségemre, nyelvi alapon is a délnémethoni származás valószínűsége mellett szólnak. A helyi dialektusban leírt és kielemzett 42 tesztmondat alapján Dr. Márvány János az alábbi megállapításra jutott: „Császártöltés német telepeseinek többsége Würtenbergből vándorolhatott mai hazájába. Erre a tényre lehet következtetni a közölt mondatok alapján. A sváb nyelvjárásokat a Fekete-Erdőtől keletre beszélik: a középső Neckar és a Duna legfelsőbb szakaszának vidékén."

Községünk lakóinak nyelvjárásáról Cholnoky Jenő a Föld és élete c. művében a VI. k. 86 és 87. oldalán ezeket írja: „Hajóson, Pest megyében, dél-német nyelvjárást beszélő svábok laknak, tőle keletre Császártöltésen valami bradenburgi, meglehetősen plattdeutsch nyelvjárást beszélő németek laknak, s a két szomszédos falu népe nem érti egymást; kénytelenek egymással magyarul beszélni, tudnak is elég jól." Majd visszatérve a nyelvi kérdésre így folytatja: „A nyelvjárások alapján nagyon nehéz megmondani származáshelyüket, mert minden faluba egész sereg német faluból való, mindenféle nyelvjáráson beszélő népség került össze."

Cholnokynál is kísért a brandenburgi, mecklenburgi eredet véleménye, hisz ott dívott a plattdeutsch nyelvjárás, ami a mecklenbecki származás részbeni hitelét igazolja, hisz ott is már a felnémet dialektus honos. Igaza lehet tehát a münsteri levéltár vezetőjének, amikor föltételezi több mecklenbecki eredetű családnak a községalapításban való részvételét.

Nyelvi alapon tehát szintén a wilflingeni és a mecklenbecki vegyes

származás valószínűségéhez érünk el. Bizonyosságot csak egy hosszabb ideig végzendő németországi helyszíni kutatás alapján lehetne elérni a község népének származása kérdésében.

1. Kik jöttek?!

Hogy kik jöttek? Erre a kérdésre a község első évtizedében idekötözöttek névsorával adom meg a feleletet:

A császártöltési családok névsora 1744 és 1754 között

A hajósi egyházi anyakönyvekből 1744-től kezdve 1754-ig kiírtam az összes felnőttek adatait kis lapokra: akik mint szülők, keresztszülők, mint vőlegények, menyasszonyok szerepelnek, avagy felnőttekként meghalnak. A lapokat abécé-sorrendbe szedtem, a kettős-hármas lapokat kiszórtam. A megmaradt lapok adatai adták az alábbi névsort: (A nők vezetékneve többnyire hiányos, mert csak az esketési anyakönyvben írták ki.)

Amann János, Ibl A. Mária
Angeli János, Anna
Arnold Jakab, A. Mária
Arnold György, Magdolna
Bachmann Jakabné: Borbála
Bachmann Jakab, Borbála
Bachmann Kristóf, Katalin
Bajer Ádám, Éva
Boroczki György, Zsófia
Barth György, Katalin
Barth Péter, Teréz
Berger József, Borbála
Berger Mihály, Rozália
Bogdáni Istvánné, —
Bognárné, Katalin
Bohner Andrásné, Anna
Dietrich Konrád, Éva
Ehrenreiter Fülöp, Valburga
Estberger Jakab, Katalin
Fait György, Katalin
Fait Boldizsár, —
Faltum János, Katalin
Faltum Menyhért, Getrud
Fekete János, Katalin
Fetter Péter, —
Fiedler János, Katalin
Finkné, Apollónia
Gebl J. Henrik, Fink Katalin
Ginder Mihály, Bachmann Katalin
Glocker Norbert, Anna
Haas Bálint, —
Haas György, —
Haas Györgyné, Harbeit Erzsébet
Haas János, Anna
Hartner Györgyné, Éva
Heibl Jánosné, Mayer Franciska
Hehn József Katalin
Hempelmann Ádám, Gertrud
Hempelmann Jakab, Josefa
Herb Ferdinánd —
Herb Ferdinándné, Anna
Herb János, a. Mária
Hermanutz Jakab, A. Mária
Higler György, Margit

Homann György, A. Mária
Huber György, Regina
Huber Ferencné,
Schlechter A. Mária
Huber Mihály, Erzsébet
Keller Konrád, Erzsébet
Kling György, Erzsébet
Koch József, Franciska
Konesek István, Anna
Korinesek Mihály, Anna
Kaisinger Antal, —
Kaisinger Antalné, Anna
Kramle Vitus, Borbála
Kreiner Jakab, Erzsébet
Keitzer Miklós, Kramle Kata
Kretz György, Erzsébet
Kriegs Sebestyén, Erzsébet

Kromer Ferenc, Bohner Orsolya

Kromer József, A. Mária
Kuhl János, —
Kuhl Jánosné, Borbála
Lakner Antal, Erzsébet
Lakner József, —
Leirer János, Borbála
Lichtenberger Simon, Katalin
Mayer György, Zsuzsanna
Mayer János, Julian na
Mayer Konrád, —
Mayer Mátyás, —
Mayer Mihály, Anna

Márin József, Erzsébet
Mészáros András, —
Miks Mihály, Katalin

Molnár István, Julis
Milner János, A. Mária
Müller József, —
Müller Józsefné, Erzsébet
Müller Mihály,
Müller Mihályné, Verona

Nikolos Mihály, A. Mária
Oszwald Mátyás, —
Pfeffer János, A. Mária
Pfeffer Kristóf, Barth Teréz
Ries György, Éva
Schatt Mihály, Ilona
Scheible Antal, A. Mária
Scheibl Boniwald,
Schlechter A. Mária
Scheibl Boniwaldné:
Heibl Franciska
Schille Ádám, Borbála, kántor
Schlechter Simon, A. Mária
Schmidt András, Teréz
Schmidt János, A. Mária
Schmidt György, M. Anna
Schneiderné, Mária
Schober Leonard, Júlia
Schoblocher Gáspár, Teréz
Schoblocher Boldizsár, Colesa
Schultz Boldizsár, Anna
Schultz József, Katalin
Schweibert Miklós,
A. Mária (Szabados)
Schweibert Domonkos, Borbála
Seiler Jakabné, —
Seewaldné, A. Mária
Siegl Keresztély, Teréz
Stalter Antal, Anna
Stein János, Kunigunda
Stressler Mihály, Sauter Zs.
Szujer Péter, Katalin
Szabó János, Mária
Szarvas Márton, Katalin
Tresz Egyed, Orsolya
Tuka Ferenc, Rozália
Türk Jakab, Anna
Umenhoffer Teréz
Vajas Mihály, Anna
Varga József, Katalin
Varga Pálné, Katalin
Veres János, Franciska
Veres Istvánné, Katalin

Viola Jánosné, Katalin
Veres Mihályné, Judit
Vogl Hermann, Borbála
Vogl Mátyás, —
Vogl Mátyásné, A. Mária
Volkmann György, Krisztina
Wagner György, Erzsébet
Wagner János, Mária
Walter Antal, —
Walter Antalné, Dorothea
Walter Gáspár, Gebl Margit
Witmer Lőrinc, Hermanutz Anna
Ziegl Keresztély,
Wessenhoffer Teréz

Ez volna az ún. őslakosság névsora. Amint látjuk, a német új telepeseken kívül a magyarság száma sem megvetendő ebben a névsorban. Majdnem a 18% körül áll. Ők képezték az igazi őslakosságot 1744. előtt. Ők voltak az érsekuradalmi pusztának, Csákányfőnek, illetve Császártöltés-pusztának az őslakói a német betelepítés előtt. Ők telepítették az uradalmi szőlőket. Az ősmagyarság és az új német lakosság, — amint Schweibert Miklós példájából is láthattuk —, már kezdettől fogva mindig megértő békességben éltek egymással. Bár mindenütt ez lett volna a helyzet az „elegyes nemzetiségű" községekben!

Ha összeszámláljuk a ma is élő családok nevét, azt találjuk, hogy az első évtized lakói közül ma már csak 30 család él.

Az alapítólevélből kitűnik, hogy Schweibert Miklós már 1743. nyarán itt járt előőrsben előkészíteni a község népének 1744-re tervezett letelepítését. Erről külön fejezetben lesz szó.

5. Megoldódik a községalapítók eredetének rejtélye

Boldogult jó édesanyám kis szobácskájában a falon függött mindig egy németnyelvű „házi áldás". Ennek zárósora így hangzott: "Wenn auch der Hoffnung letzter Anker bricht, -Verzage nicht!„ Magyarul ez nagyjából így fordítható le: „Ha a reménység utolsó kötele is elszakad, — ne essél kétségbe!" Én erről szinte teljesen megfeledkezve a wilflingeni akció sikertelensége után lemondtam a község alapítói eredetének további kereséséről. Az eredet kérdésében nyelvi alapon történt megvilágítása után a származásról szóló fejezetet eredménytelenül lezártam. Azután utólag mégis megkíséreltem, hogy Werner Hacker nyugalmazott német birodalmi vasúti igazgató segítségét kérjem. Őt a Fürstlich Hohenzollerisches Haus und Domänenarchiv tanácsosa ajánlotta figyelmembe, mint aki hosszú évek során át sok levéltár anyagát átnézte. Hacker főképp a Würtenbergből Magyarországra történt kivándorlások ügyével foglalkozott. Hozzá intézett levelemre több ízben is kaptam választ. Két terjedelmes levél végre meghozta két év óta folytatott kutatómunkám eredményét a származás kérdésében. Pozitív, minden kétséget kizáró adatokat közölt velem az ő készülő művéből, annak kivándorlási

jegyzékeiből. Több olyan személy akadt az ő kartotékjaiban, aki itt az anyakönyvekben a település első éveiben szerepel. Egyes személyek azonossága 100%-os, másoké nagyon, mondhatni 90%-ig valószínű. Természetes, hogy nem sikerült minden ideköltözött telepes, őslakó személyazonosságát, illetve minden egyén származási helyét megállapítani. De — és ez nagyon fontos — több pozitív és biztos adat került birtokomba egyes őslakók németországi volt lakóhelyéről. Az alább közlendő adatok alapján mint bizonyított történelmi tényt megállapíthatjuk, hogy Császártöltés alapítóinak nagyrésze az Ulmtól délnyugatra fekvő Oberschwaben területről jött Magyarországra, Császártöltésre. A bizonyító anyagot az alábbiakban közlöm:

Norbert Glocker 1756-ban Gundelfingenből (Münsingen mellől) eljött Magyarországra. De nem először, hanem azért, hogy a kalocsai érseki uradalom meghatalmazásával hazulról elhozza a Császártöltésen lakó Schoblocher Gáspárnak, illetve feleségének Theresia Thesernek az otthoni Lampartsweilerből az otthoni örökségéből nekik járó pénzösszeget. Ez a közlés olvasható Stail: Auswanderer aus der oberschwäbischen Grafschaft Friedberg-Scheer c. műben, mely megjelent az Ungarische Heimatsblätter c. folyóiratban Budapesten 1930. II. 131. oldalán is. Glocker Norbert feleségét e szerint Oschwald Orsolyának hívták. Nálunk Glocker Norbert feleségével Orsolyával 1754-ben szerepel a hajósi anyakönyvekben mint császártöltési lakos. Hans Georg Schaible mint apa feleségével Mayer Franciskával és 3 gyermekével: Wunibalddal, Willibalddal és Waldburgával Hacker közlése szerint 1741-ben jött Magyarországra a friedbergi uradalomból Günskofenből (Saulgau mellől). Scheible Wunibald nálunk 1754-ben szerepel Franciska nevű feleségével. — Schoblocher Gáspár és felesége Theser Teréz, valamint az ő öccse Boldizsár Hacker szerint 1753-ban jött hazánkba Tissenből, a hajósaik egyik őshazájából. Először valószínűleg Hajósra ment, de még ez évben mindketten mint császártöltési lakosok szerepelnek. A Schoblocherek többször is szerepelnek anyakönyveinkben, s Gáspár tragikus véget ért 1764-ben, fia megölte egy birkózásban. Erről később még szó esik munkámban. — Haible János és Konrád Hundersingenből (ehingeni körzet) 1735-ben jött az ún. Stadion Herrschaftból. Ők is előbb Hajóson laktak, de 1754-ben Heibl János már töltési lakos. — Az Angeli család első képviselője nálunk János volt 1746-ban. Ők Umendorfból költöztek ide. Az Arnold-ok eredetileg szintén Hajósra telepedtek Braunweilerből. Több Arnold is átjött ide, köztük Arnold Jakab már 1748-ban községünk lakosa volt. — Apollonia Fink Herbertingenből jött M-ra Hacker szerint. Ő volt Császártöltésen az első felnőtt halott, 1744-ben temették el itt 54 éves korában. — Hehn (Henne) József 1744-ben költözött M-ra Owingenből (Hechingen-i körzet) nálunk 1768-ban szerepel az anyakönyvekben. — Keller Konrád Braunenweilerből vándorolt M-ra. Ere-

deti uticélja Hajós volt, de 1751-ben már a mi falunkban honos. Oswald (Oschwald) Mátyás 1752-ben Judenbergből (Uberlingen-i körzet) jött hazánk földjére. Nálunk halt meg 1761-ben 55 éves korában. Ries György Hacker szerint a Messkirch melletti Rohrdorfból telepedett ide, mégpedig 1736-ban. Nevével nálunk 1747-ben találkozunk. — Tres Egyed Münsdorfból (Münsingen-i körzet) jött ide M-ra, ahol Hacker szerint már 3 testvére lakott. Ő 1751-ben megtalálható a hajósi anyakönyvek lapjain. — Hermanutz Jakab neve is hajósi ízű. A hajósiak második származási helyéről, Bussenből telepedett hazánkba, és 1744-ben nálunk szerepel. — Koch József otthona Talheim volt; 1744-ben hagyta ott régi hazáját és 1754-ben már községünk lakói között találjuk a nevét. Egy régi kihalt család, a Schatt família képviselője Dieteldorfból származik. Az apa neve Konrád volt, nálunk 1746-ban egy Mihály nevű, 1762-ben egy András nevű fia élt. Seiler József 1751-ben költözött Magyarországra Dürmentingenből. Ennek lehetett hozzátartozója a nálunk 1758-ban 45 éves korában elhunyt Seiler Jakabné. — Hacker közli, hogy Siegl (Ziegl) Keresztély, kinek feleségét Umenhoffer Teréznek hívták, Dürmentingenből származott ide (Bussen). Ő nálunk 1748-ban szerepel. 1767-ben pedig az asszony fitestvére, Umenhoffer János követte őket Magyarországra, ahol testvére lakott. A név és a származási hely egyaránt elárulja, hogy ők hajósiak voltak, s csak később szivárogtak át a mi falunkba. — Ugyancsak hajósiak lehettek eredetileg a Stresslerek. Ezek közül Mátyás 4 gyermekével együtt már 1721-ben hagyta ott Heudorfot. Ennek a Stressler Mátyásnak fia lehetett a nálunk 1750-ben szereplő Stressler Mihály. Feleségének a neve Sauter Zsuzsanna volt. Komájuk pedig Sonntag János, Ferenc hajósi jegyző volt.

További családok származási adatait csak egy hosszabb, a helyszínen végzett kutatás segítségével lehetne kideríteni. E feladatra talán majd egy ifjabb pedagógus fog vállalkozni. Nem lenne semmiképpen sem hálátlan feladat. Nagyszerű szakdolgozat kerekedne ki belőle egy magyar-német szakos tanár számára. A magam részéről a fenti adatok alapján nagy lelki örömmel és megnyugvással most már nemcsak a valószínűség, hanem a bizonyosság tudatában szögezem le, hogy községünk népének származási problémáját sikerült megoldanom. A községalapítók vezére, Schweibert Miklós (az alapítólevél írása szerint Scheibert) Oberschwabenből hozta ide a falu népének zömét. Őróla magáról az alapítólevél azt írja, hogy Szentiványból (minden valószínűség szerint Bács Szentiványról, a bácskai kis községről van szó) jött. Az ottani anyakönyvek — sajnos — nem hozzáférhetők, így biztos megállapítást nem tehetünk. A bajai plébániahivatal, melyhez Szentiván akkorjában tartozott, azt közölte velem, hogy anyakönyveiben Scheibert Miklós nem szerepel. Ez azt igazolja, hogy ő ott csak nagyon rövid ideig lakott. Feltehető, bár pozitív adatunk nincs rá, hogy Schweibert Miklós az alapítólevél birto-

kában saját szűkebb hazája környékén toborozta össze az első 45 családot községünk megalapításához. Valószínű tehát, hogy ő maga is Oberschwaben valamelyik kis helységének volt a szülöttje. A Werner Hacker által közölt adatok azt igazolják, hogy a toborzás területe az Ulm, Sigmaringen, Ravensburg és Memmingen városok négyszögében fekvő Oberschwaben határain nem terjedt túl. Ez természetesen nem zárja ki, hogy egy-két család más vidékről való. A bizonyítási anyag jó része mutatja, hogy több család jött át Hajósról az új községbe. Ezek nagy része Hajóson csak zselléri minőségben szerepelt.

Nem elvetendő Werner Hacker szakértő-kutatónak az a föltevése, hogy községünk néhány alapító családja eredetileg már 1712-ben jött el hazulról a Károlyi-féle betelepítés idején. Ez a telepítés Károlyi Sándor gróf Szatmár megyei és Esztergom-vidéki birtokait volt hívatva benépesíteni. Ennek során oly sokan jöttek Magyarországra, hogy fölösleges tömegek álltak a további, de még gyérszámú telepítések céljára. Az idesereglett tömeget nem vezényelték vissza hazájába, hanem a későbbi igénylések céljára tartalékolták. A nálunk előforduló családok közül a Bachmannok, Barthok, Faitok, Kochok, Kuhlok és a Stresslerek, valamint a Tres-ek tartozhattak ezek közé. Később ezek fiai és leányai, illetve ezek egy része vetődtek ide a mi községünkbe. A Barthok hazája Göffingen, a Kochoké Lampertweiler, a Kuhloké Hochberg, a Stresslereké Heudorf és a Treseké Wilsingen volt.

Nem hallgathatom el azt a tényt sem, hogy egyes nálunk és másutt letelepedett családok rövidebb avagy hosszabb itt-tartózkodás után, néhányéves szerencsepróbálgatás után egyszerűen fogták a sátorfájukat és más faluba mentek sorsukat jobbra fordítani. Akadtak bőven olyanok is, akiket a honvágy vitt vissza őshazájukba. Másokat valamely más szenvedély sodort el a világ egy ismeretlen sarkába. Vizsgálódásaim során megállapítottam, hogy az 1780-as évek táján nálunk több mint 40 családnak veszett nyoma az anyakönyvekben, amely azelőtt elég sűrűn szerepelt, tehát nem halt ki, hanem a fenti okok folytán szünt meg itt létezni.

Werner Hacker tanácsára átnéztem a kalocsai érseki levéltárban az itt 1764—1800-ig megbérmáltak jegyzékeit is. Sajnos, ezeken a származási hely nincs helyesen megjelölve. Minden megbérmáltnál Császártöltés van bejegyezve származási helyként. Ugyanez történt a bérmaszülők esetében is, holott nyilvánvaló, hogy sok bérmaszülő, főleg 1764 és 1768-ban még az őshazában született.

Visszavan még az őslakó magyarok eredetének kérdése. A 17 magyar család közül, melyek őslakóknak nevezhetők, 7 család valóban Lakról jött ide, mint azt Dr. Flach Pál, Münchenbe szakadt honfitársunk velem közölte. Megkerestem a szentbenedeki plébániahivatalt, közölje velem, hogy a 17 család közül melyek szerepelnek ott mint laki (Géder-

lak) lakosok. A válasz szerint Vajas István, Varga Pál, Bogdány István, Fekete János, Borócki György, Molnár István, Vörös István voltak Lak fiai, mielőtt ideköltöztek volna. Az átköltözés oka minden valószínűség szerint az volt, hogy nevezettek az itteni érsekuradalmi szőlők telepítésénél kaptak munkát, még mielőtt a német lakosság megalapította a községet. Ők tehát Csákányfő, illetve Császár Tőtés puszta lakói voltak. Köztük Borocki György az 1780-as évek táján uradalmi hajdú lett. Az 1770. évi úrbéri rendezés idején legtöbbjük telkes gazdája lett a falunak.

Néhány szóban közlöm itt a német alapítók őshazájának főbb adatát. Az őshaza neve Oberschwaben, magyarul Felső-Svábság. Hegyes vidéke ez Würtenberg német tartománynak, s annak nyugati szélén fekszik. Vízi határait északon a Duna, keleten az Iller folyócska, délen a Bodenitó képezi. A svájci Alpok nyúlványai borítják délről északnak lejtve. Oberschwabenben a kevésszámú városon kívül inkább csak tanyák vannak. Norbert Steinhausen bichishauseni tanító az egyik ilyen településről, ahonnan a Glocker-család jött, ezeket írta: :„Gundelfingen kicsiny község mintegy 150 lakossal. A Sváb-Alpokban fekszik és egyike a legvonzóbb helységeknek a Lauter völgyében, melyet az idegenek gyakran látogatnak. Gundelfingen a kivándorlás idejében a Fürstenberg uradalomhoz tartozott s szoros kapcsolatban állt Ausztriával épp úgy mint a Duna déli oldalán fekvő Oberschwabennel. Gundelfingen tehát már nem tartozik Oberschwabenhez, hanem a Sváb Alpok vidékéhez. Gundelfingen lakói egyébként a környék legszegényebbjei közé tartoztak. Sokszor hiányzott házaikban a kenyér. Ilyenkor gyermekeik nyakába akasztották a koldustarisznyát (Bettelsack) s a környező módosabb falvakba küldték őket, hogy kenyeret szerezzenek. Városai közül Ulm a terület észak-keleti csücskében, a Duna mentén fekszik. Itt ültek többnyire törékeny hajózó alkotmányaikba a Magyarországba induló telepes csoportok. Nyugati peremén helyezkedik el Sigmaringen, délen találjuk Ravensburgot, keleten pedig Memmingent." Az őshazáról a képes részben talál a T. Olvasó térképet is, tájképeket is.

A község népének eredete tehát részben tisztázódott. A régi hagyomány a mecklenburgi eredetről tévesnek bizonyult. A császártöltésiek zöme Oberschwabenből és annak közvetlen szomszédságából jött. Emellett a mecklenbecki származásnak szintén van nem alaptalan valószínűsége. Ez azonban még bizonyításra szorul.

A származás kutatásának van egy hasznos tanulsága: „Vállalkozásunknak még az akadályait is szeretnünk kell." Így fogalmazta meg ezt a neves pedagógus, Foerster.

III. rész

KÖZSÉGÜNK RÉSZLETES TÖRTÉNETE 1744—1944-IG

a) Községünk népesedési adatai

Nem sajnáltam a fáradságot és a község alapítási évétől kezdődően az összes anyakönyvekből kiírtam a születések, halálozások és házasságkötések számát. 1896-tól kezdve az állami anyakönyvekből történt a kiírás. 1896-ig csak a katolikus vallásúak szerepelnek. Mivel azonban községünkben —, főképp addig, a más vallásúak száma elenyésző volt — az 1896 előtti adatok nagyjából az egész község adatainak tekinthetők. A halva születettek, az öngyilkosok egy része is hiányzik ugyan közülük, mégis — úgy gondolom —, e munka nem volt haszontalan. Közlésük sok tanulság levonására alkalmas. A népesedés adatainak közlését itt 10 évenkénti összesítésben adom a terjedelem rövidítése végett. Íme az adatok:

a) Anyakönyvi adatok

Az évtized megnev.	Születések	Halálozások	Házasságok
1744—1750-ig	64	16	5
1751—1760-ig	220	70	23
1761—1770-ig	355	209	53
1771—1780-ig	385	373	81
1781—1790-ig	514	415	116
1791—1800-ig	628	407	104
1801—1810-ig	643	462	116
1811—1820-ig	765	493	134
1821—1830-ig	823	695	125
1831—1840-ig	939	770	186
1841—1850-ig	1062	767	181
1851—1860-ig	1057	915	186
1861—1870-ig	1100	851	230
1871—1880-ig	1143	1090	250
1881—1890-ig	1304	843	204
1891—1900-ig	1260	800	240

Az évtized megnev.	Születések	Halálozások	Házasságok
1901—1910-ig	1368	774	301
1911—1920-ig	1114	795	372
1921—1930-ig	1299	782	421
1931—1940-ig	927	593	342
1941—1945-ig	385	236	135
1744—1945-ig össz.:	17 355	12 356	3805

Készítettem egy népmozgalmi magánstatiszitkát is az 1900. évtől kezdve az 1949. végéig tartó 50 évről. Eszerint ez 50 év alatt született 5591 gyermek, meghalt 3458 személy, házasodott 1766 pár. Mivel a község utolsó 50 esztendejének népszámlálásai szerint a falu lakosságának átlaga 3401 főt számlált, könnyen kiszámítható volt, hogy községünkben ez időszakban

1000 lakosra 32,89 születés

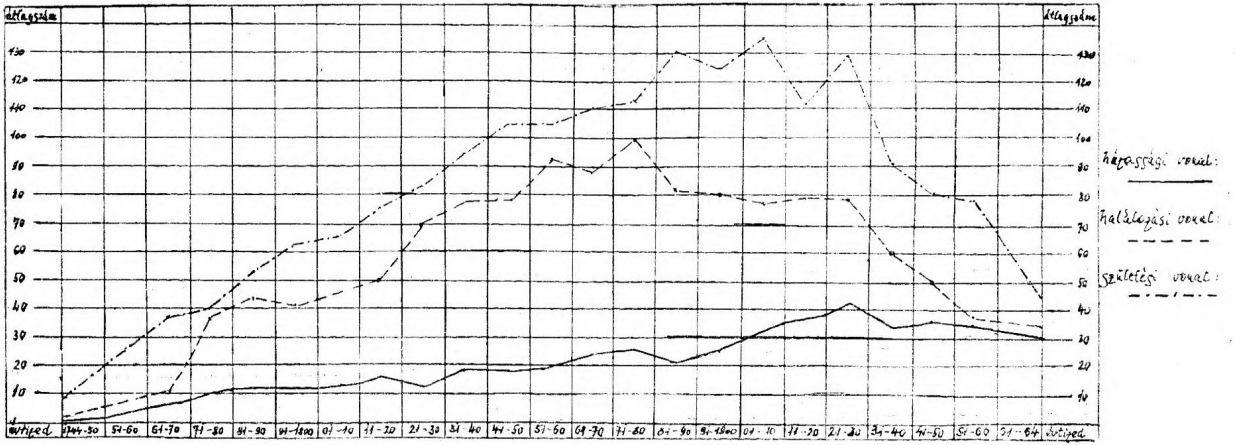
20,34 halálozás esett, tehát a természetes szaporodás 1000 lakosonként 11,76 volt. Mivel pedig évenként 35,32 pár házasodott, a szaporodás páronként az 50 év folyamán 3,09 fő volt, az 1000 főre eső házasságkötések száma pedig 10,40.

Az 1850—1899-ig terjedő időszakra viszont

1000 lakosra 58,28 születés,

44,78 haláleset, 11,18 házasságkötés. A természetes szaporodás száma pedig évi 13,50 fő. 1000 főre több mint 11 születés esett és a páronkénti gyermekáldás 5,21 volt. A népszaporodás mutatói tehát a 20. században hanyatló irányúak.

Császártöltés község anyakönyvi adatai: 1741—1964-ig

A születések, házasságok és halálozások alakulása grafikonban:
egy-egy évtized adatai
(az évtized átlagának tized részében vannak kifejezve)

b) A község lakólétszámának alakulása 1747—1945 végéig

Évszám	Összlétszám	Férfi	Nő	Jegyzet
1747	kb. 185 fő	kb. 95	kb. 90	Feltételezés
1762	323	?	?	Katona István szerint
1774	327	159	168	Összeírás
1791	797	431	366	Vis. Canonica
1803	930	459	471	Vis. Canonica
1810	1004	563	441	Vis. Canonica
1820	1138	580	558	Sematizmus
1830	1288	628	660	Sematizmus
1840	1349	Hiányzik	Hiányzik	Sematizmus
1848	1715	Hiányzik	Hiányzik	Sematizmus
1851	1600	Hiányzik	Hiányzik	Sematizmus
1860	1646	Hányzik	Hiányzik	Sematizmus
1869	1876	Hiányzik	Hiányzik	Statisztika
1880	1933	Hiányzik	Hiányzik	Statisztika
1890	2464	Hiányzik	Hiányzik	Statisztika
1900	2649	Hiányzik	Hiányzik	Statisztika
1910	2859	1477	1382	Statisztika
1920	3166	1465	1701	Statisztika
1930	3391	Hiányzik	Hiányzik	Statisztika
1941	3670	1796	1874	Statisztika

A népsűrűség mintegy 200 év alatt a 4-ről 45-re nőtt. 1880-tól kezdve megvan a lakosság bel- és külterületi megoszlása is. Ennek adatai:

Évszám	Belterületen lakott	Külterületen	Összesen
1880	1842	91	1933
1890	2207	257	2464
1900	2359	290	2649
1910	2513	346	2859
1920	2901	265	3166
1930	3043	348	3391
1941	2917	753	3670

A foglalkozás vonatkozásában a keresők közel 100%-a kezdetben a mezőgazdaság területéről került ki. Ez a szám a felszabaduláskor a 80% körül mozgott.

E fejezet keretébe tartoznának a község népének vallási, nemzetiségi, kulturális és gazdasági adatai is. Hogy azonban a néha úgyis nehezen elkerülhető ismétlések a minimálisra csökkenjenek, ezeket a maguk tárgykörében fogjuk tárgyalni olyan mértékben, ahogy azt jelentőségük megköveteli és a helytörténet terjedelme megengedi. Természetes, hogy a 18. századból és a 19. század első feléből a található adatok elégtelensége miatt csak kevés tárgykörben tudunk kielégítő számú táblázatokat, illetve grafikonokat adni. Pedig ezek sok érdekes demográfiai tanulságot tartalmaznának a múlt jobb megismeréséhez.

A felszabadulás utáni 2 évtized népesedési adatai majd gazdagabbak lesznek.

B. I. A KÖZSÉG GAZDASÁGI ÉLETE 1744—1848-ig

Bevezető az első évszázadhoz
A község történetének három szakasza

Községünk általános történetét lakonikus rövidséggel, távirati tömörséggel az alábbi három szakaszban lehet összesűríteni: 1. Egy évszázad a feudalizmus jármában 1744—1848-ig. 2. Egy század a kapitalizmus szorító markában 1848—1944-ig és 3. A szocializmus felé vezető úton 1945—1964. végéig.

Községünk történetében mindig a 40-es évek szerepe bizonyult eddig sorsdöntőnek. Érdekes véletlen.

Egy évszázad a feudalizmus jármában

A Németországból ideszakadt császártöltésiek a kalocsai érsekség ún. szabad jobbágyai lettek. Rendelkeztek a szabad költözködés jogával, de megélhetésük ára fejében nyakukba kellett venniök s feudalizmus nehéz jármát. Nem voltak ugyan kitéve a földesúri személyes szeszélyeknek és hóbortoknak, de a hűbéri terheket viselniök kellett egy kemény évszázadon át. Ez az évszázad kevés földi örömben, sok verejték hullatása között telt el. A népet a túlvilági élet eljövendő boldogságával vigasztalták, s jaj volt annak, aki megkísérelte azt magának már itt megteremteni. Ez évszázad fontosabb eseményei az alábbiak voltak:

1743. aug. 11. Patachich Gábor kalocsai érsek és Schweibert Miklós községalapító szerződést köt a betelepítésre.
1744. letelepedik az őslakók első kis csoportja
1744—1745: a 2 tehermentes év, szolgáltatás nincs (Freie Jahren)
1747: egy nagyobb, új telepescsoport érkezik; a községalapítást hivatalosan is kimondják
1752: a község politikai önállóságot kap.
1752—1755: a lakosság felveszi a földesúri terhek jármát.
1754: megépül a község első temploma és az uradalmi korcsma.
1755: az őslakosság az uradalmi szőlő művelésével rója le a robotot
1761-ből egy Máriát tisztelő társulat névsora maradt ránk.
1761: az első bíró, akiről tudunk: Weitz Tamás.
1762: felépül az egy tantermes iskola a kántortanító lakásával. A falu első tanítója Schille Ádám.
1765: megjelenik Mária Terézia úrbéri rendelete.
1765: Heibl János bíró önálló plébánost kér, s a tanító fizetésére évi 20 forint javítást ajánl fel.
1767: végétől külön vezetik községünk egyházi anyakönyveit Hajóson
1769: a vármegyei „Novem puncta" előkészíti az úrbéri rendezést.
1770: Az úrbéri rendezés érvénybe lép.
1777: megjelent Mária Terézia Ratio Educationis nevű rendelete az iskoláztatás új rendjéről.
1778: Patachich Ádám érsek megépítteti a vízimalmot
1780: megépül a község 2. temploma
1784: II. József fölméreti az ország földjét; az összeírás községünkre vonatkozó adatai megmaradtak.
1786-tól: Reger Jakab a község első jegyzője 1812-ig.
1787: a község önálló plébánost kap: az első Nehiba Frigyes.
1789: a francia forradalom kitörésének éve.
1790—1800 között épült a község első községháza a Zója utcában.
1790 táján épült meg a falu első jegyzői lakása a mai kultúrház helyén
1800: megépült a ma is fennálló plébánosi lakás.
1815-ben a napóleoni háborúk végén a falunak 1079 lakosa volt.
1823-ban halt meg Csurgó Antal, a község első magánorvosa.
1825: A reformkor kezdetének, a szabadság hajnalhasadásának éve.
1825-ben halt meg Rockenstein Lőrinc, a falu eddigi legöregebb lakosa 123 éves korában.
1828: a falu határát iszonyú jégverés érte.
1832-ben az országos kolerajárvány a községbe ér: 136 áldozata volt.
1836: Kossuth fellépése után csekély mértékben csökkentik az úrbéri terheket (apró dézsma).
1845: megszervezik a II. tanítói állást.
1846: megépül a II. tanterem.

1847: községi orvosi lakás épül a faluban és vágóhíd.
1848: elfogadják a márciusi törvényeket: az úrbéri birtokok és a házak a falu lakóinak birtokába mennek.
1848: márc. 25. a község népe örömünnepet tart a márciusi törvények helyben való kihirdetése napján.
1848—49: a község nemzetőrei részt vesznek a szabadság védelmében. Egy új, jobb jövőt ígérő század veszi kezdetét, miután a feudalizmus járma összeroppant.

1. A gazdasági élet kezdete

Községünk alapítólevelének birtokában ma már mellőzhetünk sok meddő föltételezést a gazdasági élet kezdetének leírásában. Az 1744-től 1747-ig terjedő 3 évet a gazdasági élet próbaéveinek kell tekintenünk. Igaz ugyan, hogy 1744 nyarán az első telepesek egy kis töredéke Schweibert Miklóssal az élén itt tanyázott. Hisz a hajósi anyakönyvekben ez időből már találkozunk 14 születés, 6 haláleset és 2 házasságkötés bejegyzésével. Heibl János községi bíró 1765. évi levele mégis kétségtelenné teszi, hogy a község „hivatalos" megalapítása csak 1747-ben történt meg, „das öde Ort Császártöltés ist anno 1747. angesteckt worden" Bizonyosra vehető, hogy a földek birtokbaadása végleges érvénnyel nem történt meg 1747 előtt. A földeken a kezdeti 3 év alatt csak amolyan „próbatermelést" folytattak az itt letelepültek.

A mindenkor érkezett telepeseknek legsürgősebb feladata az volt, hogy a tél beállta előtt födél alá jusson a családjuk. A szükséges épületfa a „Feleletek"-ből kivehetően rendelkezésükre állt. Az igyekezetben — ahogy falum népét ismerem —, nem lehetett hiba. Természetesen nem a mai értelemben vett rendes, de főképp nem rangos építkezésre kell itt gondolnunk. A szoba és a konyha vagy vert, vagy vályogfalból készülhetett. A melléképületeknél az alapítók még inkább kényszerültek a magyar alföldi és helyi viszonyokhoz alkalmazkodva fűzfavesszős fonatokból elkészíteni még a falakat is. Ezeket aztán szalma híján nádtörekes sárral szépen betapasztották. Így nagyjából kész is volt a ház, az istálló, melyet a mocsarakból kerített náddal födtek be. Alig föltételezhető, hogy a fentieknél különb házak épültek volna a faluban a faluépítés első évtizedeiben. Az első házak a hagyomány szerint részben a mai Zója utca, részben a Lange Reihen, vagyis a Hosszú sorban épültek meg. A hosszúsori dombvonal jól védte a házakat az időjárás viszontagságai, a téli hideget hozó északi szelek ellen. Ezektől védte őket a kicsiny ablak és a szűk ajtó is. Valószínű, hogy a házikók a termelési feladatok miatt tavasszal csak nagyjából készültek el és ősszel a mezei munka dandárának elmúlta után nyertek befejezést.

A földek 1747. évi szétosztása után viszont ezek meghódítása, termelésbe állítása vált létfontosságú feladattá. Rögöt kellett itt törni, olyat, amely talán 200 éve, esetleg még sohasem látott ekét. Kemény, küzdelmes, verejtéket hullató, heroszi harc volt ez a javából! Harc a mindennapi kenyérért, a betevő falatért. S ezt a harcot nem volt szabad elveszteni. Alig hihető, hogy ez a küzdelem már az első évben diadallal végződött! Az első évek mindennapija bizony még szűkös és keserű lehetett! De aztán évről-évre mindjobban megjött annak az édes íze, illata, zamata. Hogy a csata a mindennapi kenyérért mégis győzelmesen végződött, annak nincs fényesebb bizonyítéka, minthogy őseink a szabad évek leteltével is hűek maradtak az új röghöz. A Schweibert Miklós vezette kollektíva tehát megnyerte a kenyércsatát.

Semmiféle jel nem mutat arra, hogy községünk telepítése valamiféle előzetes terv szerint, érdemleges támogatással történt volna. Annyi mégis bizonyos, hogy a falu központjában, tehát a leendő templom környékén előre kijelölték a templom, a plébánia, az iskola, a község világi vezetőjének a telkét és az uradalmi korcsma helyét. A magánházak kijelölése, szétosztása nem okozhatott nagyobb gondot. Az adott körülményeket kellett csak figyelembe venni. Szabályos, rendezett falu létesítésére a dombos, részben mocsaras terep miatt gondolni sem lehetett. A hagyomány szerint az őslakók vezérének választási jogot adtak a saját háza telkének kiválasztására. Ő a központ közelében fekvő Szabados ház telkét vette birtokba. (Ma a tanácsháza melletti Walter—Szabadi-féle telek.)

A föld megmunkálásához igavonó állat kellett. Bizonyos, hogy nálunk is, mint más telepítéseknél, az alapítók a jószágállományt és a legszükségesebb gazdasági fölszerelést az uradalomtól kapták olcsó áron és kedvezményes törlesztési föltételek mellett. A ló helyett már korán az ökör lehetett a császártöltési telepesek fő igavonó állata, bár Szujer Péter taxalistás gazdának 1753/54-ben 2 ló és egy fejős tehén képezte az állatállományát. A falu állattenyésztéséről egyébként az első évszázad gazdaságtörténetének végén közlök majd részletesebb adatokat.

Ezek után ismerkedjünk meg az 1769. évi Novem punctával és a rá adott Feleletekkel. Ez a Novem puncta községünk egyik fontos okirata. Csak a címe latin; szövege a Feleletekkel együtt magyar nyelven íródott. Az érseki levéltárban akadtam rá, de a vármegyei levéltárban is őrzik ezt a nagybecsű okiratot. Lássuk mindkettőnek szövegét az akkori helyesírásban és zamatos fogalmazásban!

A 9 kérdés és a válaszok az úrbéri rendezés célját szolgálták. A 9 kérdés az alábbi volt:

1. Vagyon-e valami Urbáriumok? ha vagyon, minémüek, és micsoda üdőktül hozattattak bé?

2. Ahol nincs, mi alapon robotolnak és mi módon?

3. Miből állnak a Jobbágyi adók és mióta?

4. A helységnek milyen haszon bevétele és kára vagyon?

5. Hány és micsoda szántó, rétjük van a házhelyes jobbágyoknak, a réteken van-e sarjú?

6. Mennyi a jobbágyi és igás robot és hogy számolják?

7. A kilenced mióta van, miből adódik, miféle más adó, ajándék szokásos még?

8. Hány puszta házhely van, mitől pusztult el?

9. A jobbágyok szabadok-é vagy örökösek?

Császártöltés község Feleletei a 9 kérdésre az alábbiak voltak:

„1. Nékünk ugyan 1752-dik esztendőbéli Contractus szerént volt Urbáriumunk, melyet itt sub 17-o, 24-o producalunk és azon szerint szolgáltunk egész 1755-ik esztendeig, azután pedig amint utóbbi sub 12-o, 25-o producalt contractusunk mutattya, mindennemű adózástul és minden nemő Robottul, árendátul, és abban specificalt praestatióktul mentek lettünk, és annak föl váltására itt a Helységünkben lévő Msgs Uraság Majorság béli Szölleit kötelessek vagyunk munkálni mindennemű munkájában. Illy okkal és móddal, hogy mivel azon szőlő igen romladozott, és gazdag volt, utóbbi contractus szerént az Uraság annak meg ültetésére, és meg nagyobbítására más Helységekbül tartozott volna ugyan segítséget adni, de mivel abbul semmi sem lett, azért azon munkát magunk ereivel is meg tettük, a szőlőt helyre hoztuk és a mai napig így méveltük.

2. Föntirott mód szerént minden Robottul mentek lévén, azon Robot praestatiónk alatt, az előtt pedig voltanak illyen contractussaink, aminémüeket itt sub 26-o, 27-o producalunk, mind azonáltal inkább azt méveltük, mint hogy itt kezünkre és közel vagyon.

3. Amint föntmeg vallottuk, a szerint adózunk.

4. Szőlő-hegyeink, úgy Tűzre és Épületre való fánk az Uraság engedelmébül fizetés nélkül vagyon, úgy Nádallásunk is, noha más határban, de mégis Msgs. Uraság engedelmébül vagyon, száraz malmunk is vagyon, de egyébb hasznát nem vehettyük, hanem hogy benne öllünk, mivel csak két gazda építette és a' bírja, koresmában való Bor árultatásunk is fél esztendeig. Ország uttyába lakunk, Dunához 3 mérföldnyire lakunk. Só alá Szegedre szoktunk járni, mellyet Bajára pénzért szállétottunk. Veteményes kertjeink vannak, Legelő mezőnk, úgy kaszállónk is vagyon, de igen szűken. Mészárszékünk is volna, ha kelete lenne a húsnak. Kárunkra szolgál, hogy szántó földjeinknek nagyobb része homokos lévén, amidőn száraz idők vannak, igen kevés hasznát vehettyük, mivel a szél tövestül kihorgya. Item, minthogy ország úttyába vannak, sok Transennák érnek bennünket, szénát pedig keveset takarétlhatván, azokat pénzes szénával nem győzhettyük.

5. Mivel szántó föld nálunk nincs oly egyenes, nyomásra vagyis cal-

carurára fölosztva, hogy egyaránt eshetne, azért egy legfőbb Gazda öszveszámlálván mind őszi, mind tavaszi vetését, vethet el 75 pozsonyi mérőt, úgy mindazonáltal, hogy ugar alá semmi földje sem marad. Az oly gazda pedig használhat 3 szekérre való szénát. Sarjút nem lehet kaszálni.

6. Egyébb robotot nem teszünk a szőlőmunkánál, hanem néha innen István megyére bort, onnan pedig sert és pálinkát itt Helységünkben levő Msgs. Uraság korcsmájára szoktunk hordani, mely út 3 mérföldet tészen, de az nem mindenkor esik, és minékünk semmiben sem vetetődik be.

7. Minden féle őszi és tavaszi vetésekből, borból, bárányokból stb. a 9-edet és 10-edet ki szoktuk adni, Miképpen pedig ezen N. vármegyében más uraságok szoktak dézsmálni, azt nem tudhattyuk, de miulta a mi falunk fönn áll, mindenkor úgy dézsmáltattunk és a fönt elő számlált munkánál egyébbre semmire sem kénszeréttettünk az uraság által, amint hogy nem is adtunk semmit is, ha nem néhai boldog emlékezetű Klobusiczky eő Excellenciája meghalálozván, Fölséges kamara alatt, annak temetésére 30 grkat fizettünk.

8. Az Helységünkben semmi puszta házhely nincsen. Ad 9-um Szabad jobbágyok vagyunk.

Aláírások: Bíró: Heibl János m. p.
Esküdt: Lakner Antal m. p.
Notarius: Stalder Antal m. p.

A Feleletek 1. pontja szerint tehát 1752-ben vette kezdetét az őslakosság gazdasági életének 3. periódusa. Ez is csak 3 évig tartott. A gazdasági életet e 3 év alatt az említett pont szerint a 17. és 24. számú szerződés szabályozta. Ugyan mit tartalmazott ez a 2 szerződés? És hol rejtőzhetnek ezek? Az 1. pontban a sorok közül kivehető, hogy 1752-ben életbe lépett a 2 szerződő fél között a földesúri és jobbágyi viszony. Községünk népének vállaira kellett vennie a jobbágyság súlyos terhét. Ennek a tehernek az ismertetése következik az alábbi fejezetben.

2. A jobbágyság terhei, Császártöltés Urbariuma

A jobbágyság jogokkal alig rendelkező társadalmi osztály volt, amely a földesúrtól kapott telek használatáért az úrbéri terheket tartozott viselni. Volt örökös és szabad jobbágy; az utóbbinak megvolt a szabad költözködési joga. A jobbágy fölött az úriszék ítélkezett. A jobbágyi szolgáltatások és terhek összességét úrbérnek (urbárium) nevezték.

A jobbágyoknak a faluban bent ún. belsőségre (házhely, udvar, kert) kint a határban a külsőségre volt igényük: szántó, rét, legelő. Telkes

gazdának azt nevezték, akinek legalább 1/8-ad telket kitevő külsősége volt, népiesen mondva, akinek fél fertály föld képezte az ingatlanságát). Nálunk volt egész, fél, negyed és nyolcad telkes gazda. Akinek ennél kevesebb külsősége volt, azt zsellérnek nevezték. A belsőség rendszerint 800 négyszögölet tett ki. Egy egész telek nálunk 40—42 hold külsőségből állt; ebből a szántó 29—30, a rét 11—12 hold volt. Az akkori holdak alatt kb. 1200 négyszögöl értendő. A jobbágy kevés joga közé tartozott a telek használata, a borkimérés fél évig, a faizás és a legeltetés. Kötelessége annál több akadt. Az úrbéri terhek súlyosak, néhol szinte elviselhetetlenek voltak. Mária Terézia 1767. jan. 23-án az úrbéri rendeletben szabályozta, könnyebbé tette a sok helyütt kibírhatatlan terheket. Az ő szabályozása után a terhek az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A füstpénz házhelyenkint 1 Ft, azaz 2 Korona.
2. A szántó terméséből járt a kilenced és a papi tized.
3. A szőlők után a kilenced, vagy egyes vidékeken a hegyvám.
4. A kender és a len után telkenkint 6 font fonal.
5. Egy pálinkafőző üst után évi 1 Ft.
6. Boltnyitásért évi 10—20 Ft.
7. A kézi vagy igás robot: a házas zsellértől évi 18 napi, a ház nélkülitől évi 12 napi kézi robot. Az egész telkes jobbágytól évi 104 napi kézi vagy 52 napi igás robot járt. A robot ideje napkeltétől napnyugtáig tartott, de ebben a munkahelyre eljutás és a hazamenet is bennfoglaltatott. Robotkettőzés havonta kétszer lehetett aratás, kaszálás, szüret idején. A robot negyed részének a téli 6 hónapra kellett esnie. Tartozott a közösség 4 telkenként évi egy hosszú fuvart teljesíteni 4 marhával 2 napra terjedően. Minden telek után 1 öl fát kellett kitermelni és az uradalomba szállítani. A kötelező ajándék telkenkint 2 csirke, 2 kappan, 12 tojás, 1 icce (halbe = 8,5 deci) vaj volt és 30 telkenkint egy borjú.
8. 1836-ig kötelező volt még az ún. apró dézsma. Ez a méhrajok, bárányok, gidák, borjúk kilencedét tette ki. Egyes vidékeken még más apró dézsma is létezett. Urbárium néven ismerték a földesurak és a jobbágyok valamennyi jogát, kötelességét magába foglaló rendeletek összességét is.

A jobbágyi terhek könnyítésére az 1832—36 évi országgyűlésen a haladó szellemű politikusok kísérletet tettek, de kevés sikerrel. Kölcsey Ferencnek csalódottan kellett megállapítania a kísérlet végén: „A kilenc milliót továbbra is kizárva tartották az alkotmány kereteiből." 1838 után néhány nemeslelkű főurunk (Bezerédi és társai) hiába adott személyes jó példát az örökváltság megoldására. Példájukat, bár annak kivitelekor mind a földesúr, mind a jobbágy jól járt, alig követte valaki.. Végre is az 1848. IX. és a XIII. t. c. oldotta meg ezt a már oly rég

húzódó problémát. 1853-ban aztán Bach „Nyílt parancsa" véglegesítette az 1848-ban bekövetkezett változást.

A jobbágyság az 1860-as években kezdte a föld árát az államnak megfizetni; a földesurak kártalanítását ugyanis az állam intézte a földtehermentesítési kötvényekkel. Nálunk az úrbéri földek árát a népnek nem kellett megfizetnie, mivel a papság azok árának megtérítéséről önként lemondott. Ennyit tudni talán elég ahhoz, hogy a jobbágyság 1848. előtti súlyos helyzetét is, az attól való szabadulás lényegét is helyesen lássuk. Amíg a sokszázados szolgasors tartott, a Bánk Bán Tiborcának szavai érvényesültek kegyetlen módon.

„..... *a természet a szegényt*
Maga arra szánta, hogy szülessen, éljen,
Dolgozzon, éhezzen, sanyarogjon és
Meghaljon."

De kanyarodjunk vissza 1755-re!

Az én megítélésem szerint ez évben a császártöltésiek javára egy kedvező körülmény állt be. Lássuk csak a Feleletek idevágó részét: „Aztán pedig ... mindennemű adózástul és minden nemő Robottul, árendátul mentek lettünk, és annak föl váltására itt a Helységünk-ben levő Msgs Uraság Majorságbéli Szőlleit kötelessek vagyunk munkálni mindennémő munkájában." Vagyis a község népének alkalma adódott, módja nyílott a robotnak könnyebb, kedvezőbb teljesítésére. Az őket terhelő robot nagy részét az Uraság közeli, szinte az orruk előtt heverő uradalmi szőlőben teljesíthették, a ma Újpestnek nevezett területen, mert ott voltak ezek a szőlők.

Tudjuk az alapítólevélből, hogy az uradalomnak már 1744 előtt voltak itt szőllei. Honnan kerülköztek ezek a szőlők a község közvetlen közelében? Mikor, ki telepítette azokat? Mekkora volt ez a szőlő? Ki telepítette őket, s ki művelte azokat a németség idejötte előtt?

Megkísérlem, hogy a fölmerült kérdéskomplexumra megadjam a valószínűség látszatával bíró választ. Az érseki uradalomnak a régi Csákányfőn és talán Csalán is volt kevés számú jobbágya, itt, mielőtt a német falualapítók betelepedtek. Ezek Lakról, a mai Géderlakról jöttek. Ez bizonyított tény. Ezek a magyarok telepíthették az ún. „uradalmi szőlőket", ők is művelték őket. Hogy mikor telepítették őket? Az alapítólevélből kivehetően néhány évvel 1744 előtt, kb. 1740-ben. Lehetséges, hogy a község régi pecsétjén az 1740-es évszám innen ered. E szolok 1755-ben történt megnagyobbítása bizonysága annak, hogy megművelésük addig is kifizetodó, gazdaságos és jól jövedelmező lehetett. Ezeknek a szőlőknek a borából ihattak a falualapító ősök. Aztán belefeled-

keztek annak jó ízébe, és nem tudtak már elszakadni az áldott tőkék közelségéből.

Itt kell kitérnem a hagyomány egyik állításának kijavítására. Fiedler Géza hajósi tanító, ki szeretett kutatgatni a múltban, úgy mesélte nekem, hogy a szőlőtermelésre a 3 szomszédos sváb község: Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar lakói a malária-okozta változás, népiesen a hideglelés miatt tértek rá a 19. században. Bizonyos, hogy a malária az itteni mocsaras, őrjeges terepen uralkodhatott. Jó gyógyszernek bizonyult e nyavalya ellen a jó sűrű vörösbor. De ezt a gyógyszert nem kellett őseinknek Albániából hozatniuk, ahogy azt Fiedler kartársam hitte. Megtermelték azt jómaguk is az itt talált tőkéken. És védekeztek is a malária ellen jó eredménnyel orvosi „vény" nélkül is a hideglelés gyötrelmei ellen. Mivel pedig sem az egyik, sem a másik község svábjai az óhazában ilyen olcsó és jó gyógyszerrel nem találkoztak, nem iparkodtak e gyógynövények töve mellől eljutni. A szőlő művelése az új közösségnek egyébként is kedvére való volt, hisz az „kezökre és közel vala."

A Feleletekkel kapcsolatban sok gazdasági kérdésre kellene itt magyarázatot adnom, de ez túl terjedelmessé tenné munkámat. A borárultatás jogát csak úgy tudták gyakorolni, ha saját szőlőjük is volt. Erre az írásos bizonyíték, hogy már 1769-ben kilencedet borban is adtak. A szőlő telepítésére az alapítólevél kötelezte őket és a határ talajának az alkalmassága vitte rá őket.

A 9 kérdőpont és az arra adott Feleletek csak előkészítői voltak a község, illetve az ország minden falva úrbéri rendezésének, mely nálunk már egy évvel később érvénybe lépett. A Pest és Nógrád megyei levéltárban őrzik ezt a nagy fontosságú 44 oldalas okiratot. Alább ismertetem:

„Császártöltés Urbariuma" a felirata ennek a nagy füzet alakú iratnak. Ennek 32 oldalát a német nyelvű, gót betűs, nyomtatott szöveg foglalja el. Az Urbáriumnak ez a része 9 pontra oszlik. A pontok §-okból állnak. Ezek általános szövegűek, a jobbágyok életének minden területét szabályozzák. A helyi különleges adottságok számára is van kevés hely. Röviden leírom a pontok tartalmát és paragrafusaik számát:

Az I. pont körülírja a község belsőségének és külsőségeinek nagyságát: egy-egy telekhez 30 hold szántó és 12 hold rét tartozik és bizonyos belsőség. Négy paragrafusa van.

A II. pont a jobbágyok jogait körvonalazza 8 §-ban: föld, fa használat, borárultatás.

A III. pont a robot és szolgáltatási kötelességet ismerteti 18 §-ban.

A IV. pont az ajándékozásról és az adózásról szól 9 §-ban.

Az V. pont 9 §-ban a kilencedről és a hegyvámról (Bergrecht) tárgyal.

A VI. pont a földesúr jogait részletezi 6 §-ban (bírójelölés stb.).

A VII. pont 19 §-ban az elkerülhető visszaélésekről és a kihágásokról értekezik.

A VIII. pont 18 §-t tartalmaz a különféle tilalmakról és a bűntetésekről (24 botütés stb.).

A IX. pont 8 §-ban a belső rend dolgait tárja elénk. (Bíráskodás.)

A 33—37. oldalig a telkes és a zsellér úrbéresek névsora található: kinek mekkora telke, háza, belsősége, külsősége van és annak mi a terhe. Összesítő adatai: 104 telepes család van, ebből 81 a telkes és 23 a zsellér. Ez utóbbiaknak a belsőségen kívül 1 hold küldsőségük van. A telkek száma 44 1/8 (hibásan). A terület összesítése:

A belsőség nagysága	241 1/4 pozs. mérőnyi
A házak száma	104
A szántó összes területe	1293 1/4 hold
A rét összes területe	541 2/4 kaszásnyi

A szolgáltatások végösszege a kimutatás szerint:

Adó házankint 1 Ft	=	104 Ft
Tűzifa telkenkint 1 öl	=	44 1/8 öl
Fonal telkenkint 6 font	=	264 3/4 font
Zsír (vaj) telkenkint 1 icce (8,5 deci)	=	44 1/8 icce
Kappan telkenkint 2 drb	=	88 1/4 drb
Csirke telkenkint 2 drb	=	88 1/4 drb
Tojás telkenkint 12 drb	=	529 1/2 drb
Robot kézi robotban	=	4589 nap
Robot igás robotban	=	2294 1/2 nap

A kilenced ezen felül természetben jár.

(Az összesítés a robotnál több helyen is hibás; a zsellérek 18 napi kézi robotja az összeadásból kimaradt, de a végeredmény, ezt kivéve, jó. A szerző megjegyzése.)

A 38. oldalon van a záradék 1770. márc. 20-áról az aláírásokkal. A 39—41. oldalon található az 1770. ápr. 11-én, a kihírdetés és életbeléptetés során készített 14 pontból álló latin nyelvű záradék az aláírásokkal.

Az Urbárium 33—37. oldaláig, valamint a 39—41. oldaláról a képes részben fotókópiákat talál a T. Olvasó. Épp ezért a 104 úrbéres névsorának ideiktatása teljesen fölösleges.

Az 1770. évi Urbáriumban a magyarságot Varga Gergely egész telekkel, Szarvas Márton ½ telekkel, Vajas Mihály és Szabó János ¾—¾ telekkel képviseli) a telkesek közt, és Boroczki György uradalmi hajdú, valamint Zólomi Ferenc, Bogdáni Ferenc, Dusák János és Csányi Márton zsellérekként. Nekik a belsőségen kívül 1—1 hold külsőség jutott. Ők voltak minden bizonnyal a község alapítása előtti magyar őslakók, Csákányfőnek őslakói, akik 1770-ben már itt laktak a faluban.

Az Urbárium latin nyelvű záradéka magyar nyelven így hangzik:

3. Császártöltés község Urbáriumának záradéka 1770-ből
(A latin szöveg értelemszerű fordítása)

Alulírottak ezennel megállapítjuk, hogy 1770. évi február hó 4. napján Császártöltis helységben az úrbéri birtokok végrehajtását, melyek itt Pesth-Pilis és Solth jelenleg egyesített vármegyékben fekszenek és a Nagyméltóságú, Nagytekintetű és Nagykegyelmű gróf Batthyány József földesúrhoz, Németújvár örökös főrendjéhez úgy is mint kalocsai érsekhez tartoznak, a becses királyi utasítások tartalma értelmében végrehajtjuk, amint alant következik:

Először: Petermány Ádám úrral, az említett érsek úr felügyelőjével a helyszínen összeülve és meghíván az egész községet, annak összes lakóit, miután a közösség a maga összeírásait velünk közölte, és miután kivettük a falu véneitől az eskü alatt tett nyilatkozatot a járandóságokról és a javadalmakról, az úrbéri összeírások befejezése után, annak végrehajtásához hozzáfogtunk.

Másodszor: A lakosok megnyilatkozásában az uradalom nem akarván beleegyezni, előterjesztette a mérnöki fölmérést, amelyet előzőleg elvégeztek s amelynek összeírásában a jobbágytelki állományok rovatonkint vannak bejegyezve; amennyiben pedig azok a területi birtoklásban hiányosoknak bizonyultak, azokat a birtoklás magánjegyzéke szerint rendeztük el. A réteket, miután azokat eddig nem mérték föl s a rendkívüli áradások miatt azokat nem is lehet fölmérni, mihelyt alkalom adódik rá, az uradalom felkínálja a rétek kiegészítő felmérését; az eljövendő fölmérésig pedig azok a bemondás szerint vannak meghagyva, miután azt a megállapítást tették, hogy elegendő rétet az egyezség értelmében adni szükséges.

Harmadszor: Ezen birtok a 4. osztályba lévén sorolva, egy teljes telekhez 30 hold szántóföld, rétből pedig, mivel sarjút nem kaszálnak, 12 szekér szénát termő terület tartozik; ott ahol ezelőtt a belterületi illetőség nem érte el a kellő mértéket, azt rétben pótoltuk. A községnek 30 szekérnyi rét, szántóból pedig 12 hold, amelyet eddig is használt, hagyatott meg tovább is a használatra.

Negyedszer: Miután a legelőket megszemléltük, megállapítottuk, hogy azok az igás és dolgozó növendékbarmok, fejős tehenek és növendékeik számára elégségesek.

Ötödször: A telepeseknek a saját területükön erdeik nincsenek, ezért az uradalom más erdőkből tűzifát a kidőlt és a kiszáradt fákból nekik mértékkel szolgáltat.

Hatodszor: A telepesek által előterjesztett és már előzőleg aláírt „Kilenc pontot" felülvizsgáltuk, s a T. Közösség minden tagjának a népnyelvén megmagyaráztuk és előterjesztettük.

Hetedszer: A kilenced ezideig természetben nyert lerovást, és ezután is így teljesítendő.

Nyolcadszor: A szántást és a mezei munkát e vidéken 6, időnkint 4 ökörrel volt szokás végezni, ezért azt az úrbéri szabályzat 3. pontja 1. §-ába illesztjük. A telepesek 4 igás állattal fenti módon a munkákat végezni tartoznak.

Kilencedszer: Mivel az uradalom gazdálkodása e helyütt nagyobb részben a szőlőművelésből áll, azért a robot teljesítéséről szóló 3. pont 5. §-ába a „szőlőművelés" szót beiktattuk.

Tizedszer: Az úrbéri táblázatokban az összes szolgáltatások egyenkint számjegyekkel bejegyzést nyertek, és egyedről egyedre aláírattak s így 4 példányban leírattattak az úrbáriumokkal együtt; ezekből egyet a földesúrnak, egy másodikat pedig a lakosságnak kiadtunk.

Tizenegyedszer: Szőlejük lévén, melyekből a borkimérés joga őket sz. Mihály ünnepétől sz. György ünnepéig megilleti, ezt nekik meghagyni rendeltük, de e helyen önekik semmiféle bányászati és kitermelési jogot nem adunk.

Tizenkettedszer: A telepeseknek kihirdettük, hogy úgy mint eddig, ezután is, ezen szabályzat szerint a szabad költözés állapotában és helyzetében megmaradnak.

Tizenharmadszor: Figyelmeztetésül az úrbéri szabályzatot a földesúri tisztviselővel a lakosságnak, sőt az egész helységi közösségnek kihirdettettük.

Tizennegyedszer: Végül a kihirdetés befejeztével az uradalmi tisztviselőt is, a telepeseket is, amily hatékonyan csak lehetséges volt, mindezek betartására nyilvános kéréssel felhívtuk; mindezekről pedig a T. vármegye közönségének alázatos jelentésünket kiállítottuk Császártöltisen, 1770. április 11. napján.

dieskei Kovács Antal
az egyesített vármegyék szolgabírája
bócsai Sárközy János
Pest-Pilis. Solth vm-k szolgabírája

Az 1770. évi Úrbárium és a fenti záradék 1848-ig a község gazdasági életének törvénykönyve volt.

A község úrbáriumával egyidőben találtam meg a falu szőleinek összeírási jegyzékét is. 1770-ben nálunk 88 gazdának volt szőlője, összesen 206 és fél kapásnyi területen. A 88 gazda közül 71 úrbéri bírtokkal rendelkezett. Szarvas Mártonnak pl. 8 kapásnyi, Schaffer Orbánnak csak fél kapásnyi szőlője volt, a legtöbb gazdának 2—3 kapásnyi. Egy kapásnyi szőlő általában 94 négyszögölet tett ki, de Spíra György szerint a könnyű homokokon az 200 öl körül lehetett, mert azon egy kapás annyit tudott egy nap alatt megmunkálni. A Pest megye múltjából c.

műben, melyet egy szakértő kollektíva írt, látható Balla Antal mérnök térképe Pest megyéről. Ezen Császártöltés határában sok legelő, kevés szántó és alig valamicske szőlő van jelezve. A szigeti rész majdnem teljesen őrjeges. Szántók nálunk a falu körül, a Kalocsai dűlőben, Kis és Középcsalán voltak e korban. Császártöltés a műben csak éppen hogy szerepel 68 családdal (142. old.)

A falu lakóinak szolgáltatásáról 1769-től kezdve vannak már hiányos, majd 1771-től kielégítő adataink.

Egy 1771. évi kimutatás szerint 3 pásztor volt a községben és az uradalomnak 2 vincellérje (vinitor). A pásztorok a pásztorok házában (Domus pastorum) laktak.

Császártöltés községet egy érsekuradalmi levéltári irat jól jövedelmező községnek nevezi, mely készpénzben 99, terményben 1030 Ft, tehát összesen 1129 Ft évi tiszta jövedelmet hoz az érsekségnek. A robotot az adós vagy ledolgozta, vagy készpénzben megváltotta. 1796-ban pl. az egész község félévi robotjának a váltságdíja 407 Ft-ot tett ki, egy-egy kézi robot napszám tehát 16,5 garasába került a jobbágyoknak. Az uradalom terményrészét egy helyben lakó számvevő vette át. Ilyen számvevő volt 1770—1785-ig Huber János, 1786—1802-ig pedig egy Olearius Vilmos nevű egyén.

Igen fontos gazdasági okirata községünknek az 1780-ból ránkmaradt Conscriptio Possessionis Császártöltésiensis pro Anno 1780. Ennek adatait földolgozva, csoportosítva, de a névsor mellőzésével ismertetem. Megjegyzem, hogy az 1770-ben bírtokosokként szereplő 104 gazdának csak kb. 50%-a szerepel. A többi vagy jogutóda az 1770-es birtokosnak, vagy új gazda. Minden jel szerint azt a telkest, aki szolgáltatásának nem tett kellő időben és pontosan eleget, az uradalom menesztette. Helyébe új gazdát állított az úrbéri bírtok élére. Sok esetben talán a jobbágy hagyta ott helyét, mivel a súlyos teherrel nem tudott megbírkózni.

4. Császártöltés község birtoklási összeírása 1780-ból

Az 1780. évi összeíráskor falunkban 44 7/8 telek létezett. Ezt 83 telkesgazda használta. A zsellérek száma 32 volt, azaz 115 jobbágy gazdálkodott. Háza volt 110 gazdának, a nélkül volt öt: Kuhl József, Szujer János, Angele Antal II. bíró, Schaffer István és Schweibert Mihály. A kézi robotnapok száma 5243 volt. Egész telket birtokolt 4 gazda, 3/4 telket 24, fél telket 35, 3/8 telket 3 és 1/4 telket 17 úrbéres. A magyarságot a faluban Boroczki György urasági hajdú, Csányi János, Horváth János, Skribanek Gáspár képviselte mint birtokos. Az első bírói székben Heibl János ült, másodbírók voltak Scheibl Antal és Angeli Antal.

5. *Néhány érdekes gazdasági adat az 1780-as évekből*

Kutatásaim során sikerült az 1780-as évek majnem mindegyikéről beszolgáltatási és egyéb gazdasági adatokat összeszednem az érsekuradalmi számadásokból, de más összeírásokból is. Ezeket egy táblázatba foglalva közlöm. Itt-ott akad üres rovat, de talán mégis tanulságos lesz a táblázat. A leggazdagabb adatok 1783-ból maradtak meg.

Évszám	Úrbéresek száma	Házak száma	Telkek száma	Házas zsellérek száma	Házatlanok száma	Kisüstök száma	Kézi robot napok száma	Hosszú fuvarok száma
1780	115	110	44 7/8	32	5	4	5243	—
1781	116	111	44 7/8	31	—	4	5225	—11 1/4
1782	111	116	44 7/8	34	—	5	5240	
1783	123	118	44 1/2	40	1	7	5360	
1784	123	118	44 1/4	40	1	7	5360	—11 1/8
1785	111	111	43 7/8	34	1	7	5316	
1786	115	115	43 7/8	36	1	6	5328	
1787	117	117	43 7/8	42	1	7	5336	
1788	117	117	43 7/8	42	1	7	5336	

Összehasonlításul 1786-ból közlök itt néhány, a 3 szomszédos sváb községre vonatkozó adatot:

Megnevezés	Cstölt[illegible]sen	Hajóson	N. nádudvaron
Telek	43 7/8	65 1/8	79 3/4
Ház	115	235	187
Házas zsellér	36	46	15
Kisüst	6	7	19

1783-ból maradt ránk egy fafelhasználási jegyzék is az uradalmi levéltárban. Ez 45 helybeli gazdáról sorolja föl, hogy ez évben ki milyen és mennyi gerendát, keresztfát, deszkát, ajtótokfát stb. használt fel a háza táján. A fát az uraság adta. Valószínűleg a fával való visszaélés ellenőrzése végett vezették ezt a lajstromot.

Ugyanezen időszakból maradt meg az első magyarországi népszámlálás községünkre vonatkozó adathalmaza is. Az 1784—87-ben megtartott népszámlálás adatai szerint (Közp. Stat. Hiv. 1960 .kiadás 36. fsz. 118—119. old.)

Császártöltésen volt:

		Foglalkozás szerint a férfiak közül	
Ház	128	pap	1
Család	142	paraszt	78
Jogi népesség	736	paraszt ör.	70
Távol	9	zsellér	73
Idegen	18	egyéb	23
Tényl. népesség	745	szab. katona	1
A férfiak közül volt		sarjadék	
házas	152	1—12 évig	115
nőtlen	234	13—17 évig	23
összesen:	386		
A nők összes száma:	350	Összesen:	384 fő

(2 fő hiányzik a 386-ból: a kántor és a számvevő ? ? Szerző megjegyzése)

6. Az érsekuradalom házi zsidajáról

Volt az érsekuradalomnak a 18. század utolsó évtizedeiben egy házi zsidaja. Az e korban Magyarországon megjelent zsidók száma elég gyorsan emelkedett. Az ország történelme keretében is csakhamar jelentős szerep jutott nekik a kereskedelem lebonyolításában. Lássuk most a mi Rockenstein Lőrincünk szerepét.

Rockenstein Lőrincnek hívták a fenti házi zsidót, aki Hajósról származott át Császártöltésre, Hajósra viszont Vaskútról jött. Hogy mikor, azt nem lehet pontosan megállapítani. Zsidó származású volt, de hozzánk már mint katolikus vallású egyén került. 1770-ben az urbárium megkötésekor már itt lakott és kapott is itt 1/4 telek úrbéri bírtokot: házzal is rendelkezett. 1778-ban nősült meg másodszor; 76 éves fejjel elvett egy 18 éves leányt, Kling Katalint. E házassággal foglalkozik a „Mit tudtak a régi öregek?" c. olvasmányunk. Rockenstein nemcsak ritka életkort megért ember, érdekes életű férfiú, hanem rendkívül ügyes, élelmes gazda is lehetett. A talált adatok szerint korcsmáros, mészáros, molnár, földbérlő, juhtenyésztő, egy szóval ezermester volt egy személyben. Az ő kezében futott össze a falu majdnem egész gazdasági életének minden szála és azzal együtt természetesen a pénze is. De lássuk az adatokat! Az 1783-as érsekuradalmi iratok szerint az alábbi rendeltetésű és összegű pénzek folytak be az uradalom pénztárába az ő kezén keresztül:

1.	Bérlet a kélesi bírtok I. részéért Rockenstein Ltől	100,— Ft
2.	Bérlet a kélesi bírtok II. részéért Rockenstein Ltől	140,— Ft
3.	Bérlet a kélesi majorság földjei-ért Rockenstein Ltől	6,50 Ft
4.	Természetbeni járandóságok váltságáért Rockenstein Ltől	22,— Ft
5.	A mészárszék bérletéből Rockenstein Ltől	20,— Ft
6.	A szársz malom bérletéért Rockenstein Ltől	40,— Ft
7.	A korcsmai és kimérési bérletből Rockenstein Ltől	400,— Ft
8.	4000 drb birka vételárából Rockenstein Ltől	3400,— Ft
9.	A boltbérletért és kézművességért Koch J-tól	40,— Fz
10.	Brecska Mihály juhász hildi legelőbérletéért I.	85,— Ft
11.	Brecska Márton juhász hildi legelőbérletéért II.	125,— Ft
	Összesen:	4378,50 Ft

Az uradalom 4378 Ft-os bevétele 150 Ft kivételével az ő kezén át jutott az uradalom pénztárába. E tények önmagukért beszélnek.

7. Jobbágyélet és gazdálkodás a 18—19. században

A törököknek az országból történt kiűzése után a felszabadult részeken óriási területek hevertek parlagon. A lakosság száma viszont igen alacsony volt. Ezért a visszafoglalt területeken a paraszti jobbágyok az új földesurakkal általában kedvezőbb feltételű szerződéseket tudtak kötni. Tehát helyzetük is kedvezőbb volt, mint a királyi Magyarországon élő jobbágyoké, de semmiképpen sem könnyű és kevéssé emberi.

A jobbágyságot nemcsak a földesúri és a papi súlyos szolgáltatások nyomorították, hanem az állami adók is. Az állami adónak 2 faja volt: a háziadó (füstpénz) és a hadiadó (contribucio). A hadiadót kizárólag a parasztság és a városi polgárság fizette, illetve viselte. Bevételeit a hadsereg fenntartására fordították. A nemesség vállalta, de fizetését a jobbágyságra hárította át. Kiszabásának egysége a dica volt. Községünk hadiadója 1761-ben 51 dica-t tett ki. Dicankint 4,40 forint esett az adófizetőkre, vagyis az évi hadiadó ez évben 224,40 forintot számlált. A hadiadót országos szinten állapították meg s szétosztották a megyék, járások és községek között. A község pedig kivetette az egyénekre.

Egy közepes jobbágygazdaság hadiadója 15—30 forint terhet jelentett a viselő számára. Részei voltak: a porcio oralis (a katonák) és a porcio equilis (a lovak) napi élelemadagja. Ezen felül a szállás, a fűtés, a világítás. A beszállásolási költségek nem állandó és szerves részét képezték a hadiadónak.

Községünk szerencséjére, — mivel kiesett a nagyobb forgalom útjá-

ból —, a hadiadó porcioban való lerovására alig kerülhetett sor. Ily esetben ugyanis a fölmerült ellátási összegnek többnyire csak az 50%-át számolták el a hadiadóra, vagyis a hadiadó ilyenkor mintegy megkétszereződött.

A jobbágyság mezőgazdasági technikája ekkor igen alacsony szinten állt. Legtöbb helyen 3 nyomásos rendszerben (ugaros) gazdálkodtak. E rendszer lényege az volt, hogy a szántóterület egy részébe tavaszi, másik részébe őszi vetés került, míg a 3. részt ugarnak hagyták és így pihentették. A két nyomásos rendszerű gazdálkodás már intenzív módszernek számított. A szántás még faekével folyt, csak az ekevas és a csoroszlya készült vasból. Évenként 2—3-szor szántottak 4—6 cm mélységben. Az aratás leginkább sarlóval történt. A kévékbe kötött avagy kötetlen gabonát cséphadaróval kiverték avagy kinyomtatták. Ez a munka sokszor tavaszig is eltartott a pajtákban vagy a szérűkön. Nyár végéig csak a vetnivalót és a beőrlésre szánt mennyiséget nyomtatták ki.

A nemesítetlen gabonák silány fajsúlyú, szemetes gabonát termettek. A gabonát csűrökben, sokszor vermekben tárolták. A doh, a különféle rágcsálók a keservesen megtermelt készletekben nagy pusztítást vittek véghez. A jobbágyi gazdaságok termése gabonából 2—4-szeresnél, a majorságokban 3—5-szörösnél nagyobb nagyon ritkán, csak a jó esztendőkben volt.

Természetesen az évtizedek során történt előrehaladás is. Ezt bizonyítja, hogy 1720 és 1790 között a szántóföldi termelés az ötszörösére emelkedett.

A gabonán kívül a szántóföldeken a jobbágyság kezdte el a kapások termelését; először a kukoricáét, később a burgonyáét. Az utóbbinak a termelése azonban csak az 1780-as évek után kapott gazdasági jelentőséget.

A mi községünkben már 1774-ben jelentős mennyiségű volt a bortermés. Ez évben 600 akó után került a kilenced az uradalom pincéjébe. A szőlők területe 50 hold körül volt.

A község lakóinak a szolgáltatásokat helyben, az uradalom pincéiben, a korcsmában és egyéb raktáraiban kellett teljesíteniök, tehát a falu közepén, vagy ahhoz közel.

A mi jobbágyaink a nekik biztosított jogok közül leginkább a legelő használatára fordítottak gondot. Szarvasmarhaneveléssel foglalkoztak. Az akkori időkben keresett cikk volt az igásbarom. Minőségi baromtenyésztésre nálunk a savanyú legelőkön nem volt lehetőség. De az igás munkát jól elviselő magyar fajta tenyésztése haszonnal kecsegtetett. Ezt tették őseink. Helyesen, mert 1760 táján a nyugati országokban felszökött a hús ára. Így aztán ez a tenyésztés haszonnal is járt.

Az urbárium közel egy évszázadra rendet teremtett a jobbágyok szolgáltatása terén. Ez a rendezés a múlthoz képest fegyverként védte

a jobbágyságot a még súlyosabb kizsákmányolás ellen az 1848-ban bekövetkezett változásig.

A környékén Kecel, Hajós, Nemesnádudvar, Süköd, Csanád, István-megye, Szeremle, Dusnok, Bogyiszló és Kalocsa egész vidéke szintén az érsekség birtokában velünk együtt viselte a mienkhez hasonló sorsot.

A magyarországi németség száma a 18. században óriásit nőtt. Csak a Bánátban közel 100 000 német telepes helyezkedett el. A német jobbágyság helyzete a már említett okoknál fogva valamivel jobb, könnyebb volt a magyarokénál. Bécs ado és vámpolitikája azonban őket is mindig sújtotta. Ezért a hazai németség Magyarországot általában — az erdélyi szászok kivételével — hazájának érezte és vallotta.

8. Gazdasági adatok a 18. század végéről

Néhány szóval ismertetem itt az uradalom e korbeli épületeit, melyek leírását egy levéltári leltárban találtam. Négy épülete volt itt nálunk az uradalomnak: az uradalmi korcsma, egy szőlőbeli épülete, egy száraz- és egy vízimalma. Nem kívánok senkit untatni a leltári tárgyak felsorolásával. Az uradalmi korcsma helységeit azonban a leltár szerint elsorolom, hogy a T. Olvasó fogalmat nyerjen ez épület nagyságáról: 1 nagy korcsmaterem, 3 vendégszoba, 1 kis szoba, 1 konyha, 1 kamra, 1 padlás, 1 istálló, 1 folyosó, 1 pince (1500 akó befogadó képességgel) 1 kocsiszín és egy hatalmas présház. A többi épület ismertetését mellőzöm.

Rátérek most a II. József király által elrendelt és végre is hajtott 1789-évi földmérés ismertetésére. Az ismertetést a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle alapján közlöm (1901. és 62—114 és 166—177. old.). A szemle írja róla: „Ez az összeírás rendkívüli ritkaságánál fogva . . . egyike hazánk mezőgazdasági történelme legfontosabb okmányainak." Az összeírás adatai az egész országban megsemmisültek, csak Pest vármegyéé maradt meg véletlenül a Szily család birtokában. Ezen összeírásban egy hold 6400 négyzetmétert tesz ki a mi 5760 négyzetméteres kat. holdunkkal szemben. A holdak utáni első rovat 100 négyzetmétereket, a második sima négyzetmétereket jelöl. Pl.: 22 Joch 45 3 = 22 hold 4503 négyzetméter. Községünk adatai e földmérésben az alábbiak:

Császászártöltés

	Obrigkeitlich: (Földesúri birtoklásban)			Untertanig: (Jobbágyi használatban)		
			I. Szántóföldek			
	22 Joch	45	3	1642 Joch	1	1
			II. Rétek			
	10 Joch	47	—	579 Joch	58	15
			III. Legelők			
	— —	—	—	3128 Joch	16	6
			IV. Kertek, nádasok			
	— Joch	21	17	42 Joch	36	20
			V. Erdők			
	—	—	—	— —	—	—
Összesen:	33 Joch	49	20	5392 Joch	47	42

Csala-puszta

			I. Szántóföldek			
	1192 Joch	28	18	— —	—	—
			II. Rétek			
	— —	—	—	3784 Joch	21	15
			III—V-ig Legelők, kertek, nádasok erdők			
	— —	—	—	— —	—	—
Csala össz.:	1192 Joch	28	18	3784 Joch	21	15
Mind össz.:	1226 Joch	1338 m²		9177 Joch	457 m²	

A földesúr és a jobbágyság együtt használt Császártöltésen és Csalán
10 403 holdat és 1795 négyszögölet, amit kat, holdban kitesz
11 559 holdat és 321 négyszögölet,
A 14 260 k. holdból hiányzó 2701 k. hold lehetett a ki nem mutatott mocsaras, terméketlen, föl nem mérhető „Őrjeg" és a belterület.

Az 1795-ben Kirschner János és Koch Katalin között létrejött vagyonjogi szerződésről kell itt még említést tennünk. Az apa Kirschner János

1795-ben másodszor nősült. Első házasságából egy leánya maradt. Ezt a leányt elégíti ki az apa új házassága előtt, másrészt leendő feleségét és gyermekeit kívánja biztosítani a fenti szerződéssel. Leányának kb. vagyona 1/3 részét adja át, a leendő feleségnek és gyermekeknek tartja vissza annak 2/3 részét. Amennyiben a 2. házasság gyermeket nem eredményezne, úgy leánya és a 2. feleség az apa, illetve a férj vagyonát fele-fele arányban jussolnák.

Itt ezt a szerződést csak gazdasági vonatkozásában vizsgáljuk. Ezen okiratban találkozunk először a Káposztás kert, a Kenderföld elnevezésekkel. Tudomásunkra jut, hogy Kirschner Jánosnak, aki valószínűleg csak benősült személy volt a faluban (Nádudvarról), 2 szőlője is volt; azon kívül egy lómalma, egy öreg háza a 25. házszám alatt. Ezen ház a Hosszú sorban állt, azóta is a Kirschner család birtoka: ma Lovasi Simonné Kirschner Erzsébet tulajdona. A lómalom, amelynek a fele képezte Kirschner János tulajdonát, az utca alsó sorában állt, a mai Kirschner Boldizsár-féle ház helyén. E szerződésen egyébként szépen látható többek között a község spanyolviaszba nyomott pecsétje e körirattal: Császártöltés 1740. A szerződést az érseki hatóság hagyta jóvá, hisz Kirschner vagyona úrbéri birtokot képezett. E szerződésről más szempontból az Olvasmányos érdekességek között újból lesz szó.

9. A mezőgazdálkodás helyzete a feudális rendszer alkonyán

A napóleoni háborúk alatt a mezőgazdaság árui keresettek lettek. Ezért a birtokos osztály fokozta a majorsági árutermelést. Ez a jobbágyságra nem sok jót hozott. Az allodiumok növelése ugyanis a jobbágyi telkek megcsonkításával, illetve a silányabb határrészekre való kiszorításával történt. Az áruternelő nemesi birtokosok a „bőség világát" élték. A jobbágyság helyzete viszont rosszabbodott. A földesurak a saját érdekükben a jobbágytelkek meg nem osztásának a gyakorlásával szaporították a zsellérség számát. Ez a majorságokban megélhetést kereső zsellérek nagy száma miatt azok bérének a leszorításához vezetett. Tény azonban, hogy a majorsági zsellérek helyzete még így is valamelyest jobb volt az úrbéres zsellérekénél. A zsellérek egy része az irtásba szorult. A kiirtott erdők helyén a birtokosok hozzájárulásával mezőgazdálkodásba kezdtek.

A napóleoni háborúk után az államadósságok felduzzadása miatt a papírpénz szaporításának az útján haladt a gazdasági élet a pénz értékének biztos romlása felé. Hogy az állam elkerülje a csődöt, először 1811-ben 1/5-re devalválta a pénz értékét, 1816-ban pedig újból 60%-kal értékelte le a papírpénzt.

A háború befejeztével azután a mezőgazdasági konjunktúra megszűnt,

A gabona világpiaci ára lezuhant, a belső piac nem volt képes felvenni a termést. Ekkor a válság súlya a kisnemességre és a jobbágyságra nehezedett. A robotot végző jobbágyság ekkor az idő múlását és a helyzet változását várva lanyhuló ütemben dolgozott.

Az árubőség miatt a kereskedelem válogatott a termelvényekben és csak a minőségi áru érdekelte. Létkérdés lett a minőségi termelés. De nálunk sem a kis-, sem a nagybirtokosok többsége nem tudott a minőségi termelésre áttérni, mert nem rendelkezett az ehhez szükséges tőkével. Így azután a feudális termelési mód a biztos csőd felé haladt.

Ekkor vette kezdetét a tőkével rendelkező gazdaságokban a bérmunkás gazdálkodás: a burgonya, a kukorica, a cukorrépa és a dohány termelésének nagyarányú fejlesztése, fokozása. Ez a jelenség már az átmenet kezdete volt a feudális gazdálkodásból a kapitalista termelésre. De térjünk vissza a gazdasági élet vizsgálatára az érsekuradalom gazdálkodásának utolsó időszakában.

Az 1800-as évek gazdasági adatait az érsekuradalmi levéltár rendezetlensége miatt nem sikerült megtalálnom, pedig hasznos lett volna látni, hogy növekedett a termelés. Ezt a beadott termények számai szépen megmutatták volna. A termelés módja és a szolgáltatások mértéke ugyanis nem változott.

Néhány gazdasági adattal még adósa vagyok a T. Olvasónak. Alig esett még szó az érsekuradalom községi megbízottjairól, a számvevőkről az említett Gruber Jánoson és Olcarius Vilmoson kívül. Olcarius utóda 1803-tól 1814-ig Takács József, 1815—20-ig Boromisza János, 1821—1826-ig Körmöczi János, 1827—1832-ig pedig valami Bodajka Antal volt. A számvevők gyűjtötték be az uradalom pincéibe, magtáraiba, a csűrökbe a beadott gabonát, bort stb.-t. Az ő feladatukat képezte az uradalmi szőlők munkáltatása, a robot elszámolása is. 1831-ben az érsekuradalom egy Wollegnik György nevű vadászt alkalmazott. Ennek a plébánia irattárában megmaradt a hazulról hozott elbocsátó levele, ugyanis Csehországból jött. 1825-ben pedig a számvevő mellett egy ispán is tevékenykedett. Ezt Nyitrai Jánosnak hívták, és 1825-ben itt fiacskája is született; 1833-ban pedig egyik leánya itt ment férjhez Rajháthy László csanádi jegyzőhöz.

1832-ben nagy őrségváltás történt a földesúri birtoklásban. Az érsekség átadta Császártöltés községet a Kalocsai Székesfőkáptalan tulajdonába. A község kegyura, földesura a Székesfőkáptalan lett.

10. A Székesfőkáptalan szolgálatában

Dr. Borovszky Samu „Magyarország vármegyei és városai" c. művében ifj. Reisig Ede történész ezeket írja: „A község 1832-ig érseki bir-

tok volt, ettől kezdve a Kalocsai Káptalané. Hozzá tartozott Csala és Polgárdi puszta." Egy gazdája helyett tehát a községnek sok ura lett. Ez a csere azonban a gazdálkodás terén különös változást nem jelentett. Főképpen előnyt, könnyebbséget, jobb életet nem. De nézzük a fejleményeket!

Az uradalom ispánja 1832—1839-ig Szijgyártó György volt. 1834. áprilisából maradt tőle egy gazdasági helyzetről szóló jelentés. Ugyanezen év július 4-ről egy érdekes levélre bukkantam a Káptalani levéltárban. Lényegesebb részeit szóról szóra itt közlöm:

„Feö-Méltóságú Nemes Káptalan

Én alább meg nevezett alázatos könyörgő, ki a M. Uradalom új kádjainak, Hordóinak, . . . tökéletes el-készíttését magamra vállaltam, akóját 15 garason számlálván, minden ki-telhető törekedéssel hozzá is fogtam, 20 darabb nagyobb-nemű Hordókat már el is készítettem.

De minthogy az említett Edényekhez-való szükséges fa sokkal később-ben szereztetett meg, az egész munkának tökéletes el-készítésére elégtelennek látnám magamat lenni, kéntelenítettem Három segéd legényeket magam mellé fogadni.

. . . . . .

Ugyanezért mély alázatossággal kérem, méltóztassanak a fent említett füzetésetskémet meg jobbítani

Császártöltés, Sz. Jakab havának 4. napján 834.

tellyes tisztelettel vagyok Rethorik Imre urad. kádár

A kérelem eredményéről nem találtam adatokat.

1834. decemberében a császártöltésiek panasszal éltek a robot, főleg a hosszú fuvarok és egyéb fuvarok újszerű ,az 1832 előttitől eltérő módon, rájuk nézve sérelmes elszámolása miatt. Ezt a panaszt a gazdasági ülés letárgyalta és orvosolta.

1834. dec. 28-án Nagy József, az uradalmi koresma bérlője kérte, hogy az uradalmi ácsok és kádárok által használt vendégfogadói udvar igénybevételéért ellenszolgáltatásképpen a bérleti összeg egy részét engedje el a Káptalan. Az ügyet megvizsgálván a Káptalan 50 Ft-ot az árenda összegéből elengedett.

1835-ben a község népe újból panaszolta, hogy a fuvarokat a káptalani számvevő csak fele annyiban számolja el, mint az érsekuradalom. A másik panasz azt sérelmezi, hogy az ispán nem akarja a kéményseprőt a faluba kiszállítani, holott azt azelőtt mindig a káptalan tette. Nyitrai János jelentése után ezt a panaszt is kedvezően intézte el a gyűlés.

Ugyancsak 1835-ből származik Adametz Mihálynak, a patakmalom, bérlőjének részletes panasza. Elmondja, hogy 2 éve bérli a malmot évi 220 pozsonyi mérő búzáért. A 2 évi bérletből máris 130 mérővel van

hátralékban és képtelen fizetni. Ennek okait az alábbiakban vázolja: Két év óta nagy a szárazság, a Kélesi tóból 1834. eleje óta nem jön víz. Négy éve nem tisztították a Szamárvölgy árkát. A faluban a lakosság sem tisztítja. Kér 130 mérő búzára fizetési halasztást és egyben kéri, hogy a hátralevő 4 évre a Káptalan engedélyezze a bérlet megszüntetését. — A kérelem sorsa ismeretlen.

1836-ból a káptalani levéltárban van egy Jegyzék azokról, akik az uradalom szőlőjét márc. 2-tól 31-ig metszették. Ezek névsorát itt közlöm, hisz sokan 1848-as ősüket tisztelik bennük:

Fekete Albert	Bergmann Fülöp	Schweibert Miklós
Lakner József	Schuszter Péter	Schweibert Menyhért
Homann Mihály	Schaffer József	Lentner Bernát
Homann József	Schaffer Ferenc	Weitz György
Pittenauer Lőrinc	Schaffer János	Knapp András
Pittenauer Péter	Márin Gáspár	Hermanutz András
Koch Mihály	Márin György	Angeli Péter öreg
Koch Antal	Márin Mátyás	Csányi Mihály
Walter Boldizsár	Schilli István	Wicker József
Kusztor Ádám	Schilli József	Rockenstein Lukács
Wiedner Gáspár	Glocker Ferenc	Layerer Mátyás
Wiedner Mihály	Glocker Illés	Fischer Bernát és
Bergmann Tamás	Berger József J. fia	Miks Flórián

A 39 fő összesen 128 napig metszett fejenkint 2—6 napon át.

Az uradalmi szőlőkről már 1769-ben szó van; már 1755. táján újításra szorultak; megnagyobbításukra is akkortájt került sor. Ezekben a szőlőkben teljesítette a község népe robotja javát. Az öregek még emlegetik őket „Herschaftsweingarten" néven. E szőlők a Csordás doktor-féle háztól a zsidó temetőig terültek el, a metszési napszámok után ítélve 25—30 k. hold lehetett a nagyságuk. Az 1860-as években dobhatták ki őket. A terület aztán a Káptalan allodiális, majorsági részét képezte. A szőlő kiirtása után a Káptalan bérbeadta. Sok éven át a Klein Testvérek voltak a bérlői. 1910 táján fölparcellázták házhelyeknek. Ekkor kezdett kiépülni a szőlők helyén az Újpestnek nevezett falurész.

Az uradalmi szőlők alatt, körülbelül a Cserepes Ágoston-féle ház alatti parttól 100 méterrel előrébb volt az uradalomnak több borpincéje. Amikor a kilencedből befolyó bor 1848 előtt nem fért el az uradalmi koresma nagy pincéjében, itt tárolták annak egy részét ezekben a pincékben. Elsődlegesen azonban e pincékben az uradalmi szőlő termését tárolták.

1838-ban Keész József kalocsai „föstőmester", úgy is mint a patakmalom bérlője panaszolta a malom vízhiányát. Szóvá teszi a malom-

épület rossz állapotát is. A malomépületet az uradalom a panasz nyomán kijavíttatta. A vízhiány orvoslásáról nincs szó.

1839-ben a község lakossága írásban kérte a fehér szüretnek szept. 7-e utáni hétre való engedélyezését, a vörösnek pedig egy héttel későbbi megkezdését. Ebből tudjuk, hogy a lakosságnak volt már ekkor is fehér bora, melyet a vöröstől elkülönítve kezelt.

1840-ben a község a patakhíd kijavíttatását kérte az uradalomtól, illetve a kijavításhoz szükséges faanyag kiutalását. A kérelem 1841-ben nyert kedvező elintézést. A patakon át a malomnál nem fahíd, hanem új kőhíd épült összesen 11 300 tégla és 30 akó mész felhasználásával.

A bíró ekkor Lei Leó volt a faluban. A bíró kérte ez évben, hogy a homokos helyeken zab helyett kukoricát vethessen a lakosság az úrbéri földek egy részében.

Ebben az évben már az új idők szele is elért a falunkba. 1841. nyarán Birosits József tiszttartó arról számolt be a Káptalannak, hogy a császártöltési igás robotosok a dézsmaszalma hordásakor csak félig rakták meg szekereiket. Azt javasolja a gazdasági gyűlésnek, hogy a vétkeseket máskor ne rendeljék ki robotra, hanem pénzben válttassák meg velük a robotot, a fegyelemsértőket pedig büntessék meg. A gazdasági gyűlés a bűnösökre egyenként 2 Ft bírságot szabott. Szept. 23-ról újabb panasz szerepel a levéltári iratokban. Az ispán szüretre rendelt ki 30 gazdát, de azok nem jelentek meg a robot végzésére, ellenszegültek tehát az uradalmi vezetők parancsának. A vétkesek sorsáról ez esetben nem találtam adatokat.

1842-ben, febr. 2-án Ringenbach ispán azt jelentette, hogy Fischer Lipót házában (az iskola mellett) jan. 14-én este 10 órakor rövid idő alatt immár negyed ízben keletkezett tűz. Elrendelték, hogy nevezett eddig náddal födött házát cseréppel födesse be és építsen tűzfalat háza védelmére a bizonyára nem véletlenségből keletkezett tüzek ellen.

A levéltárakban őrzött nemesi összeírásokból kiderül, hogy községünkben nemesek ez időben nem laktak, csak olyan egyének, akik a nemesek sorába számítódnak. Ilyenekként szerepelnek ekkor Szüts András plébános, Wutsing Ádám kántor, Fodor uradalmi számvivő és egy Kosztolányi András nevű egyén. Az anyakönyvekben nemesként van bejegyezve a korábbi időkben egy család, a Komáromy család.

11. Adatok a község állattenyésztéséről

Császártöltés népe kezdettől fogva szeretettel foglalkozott állattenyésztéssel. E vonzalmukat bizonyosan az őshazából, Oberschwabenből hozták magukkal, mert annak természeti viszonyai e célra igen alkalmasak voltak, s most is azok. Egy régi, a megyei levéltárban őrzött összeírás

szerint Szujer Péter taxalistás gazdának az 1750-es évek derekán 1 tehene és két hámos lova volt. Az 1900-as évek elején egy nálunk is használatban volt iskolai tankönyvből tanultak. A szerzőjét Hasza Józsefnek hívták. Ez a könyv községünkről ezt írta: „Német lakosai Mecklenburgból való svábok, kik nagyobbára állattenyésztéssel foglalkoznak."

Községünkben az állattenyésztés a fentiek miatt, meg a helyi adottságok szerint folyt és fejlődött. A határ talaja tudvalevően roppant trágyaéhes, mert 70%-ban tápanyagban szegény és gyenge minőségű. Rétjei és legelője a savanyú széna tipikus hazája. Sajnos, a korábbi évekből kevés adat maradt ránk. Ezek közül a legjelentősebb az 1770. évből megmaradt összeírás, melyet a kalocsai érsekuradalmi levéltárban őriznek. Ez pontos és sokatmondó adatokat tartalmaz az állatokról. Családonként sorolja fel az állatok számát és faját. Alig akartam elhinni, hogy a községalapítás után 25 évvel ennyi állatuk volt a gazdáknak. Íme a számok: 24 igázott ökör, 97 csordába járó szarvasmarhanövendék, 195 tehén, 196 igás ló, 11 darab egyéb ló, 2660 db juh, végül 28 anyakoca és 210 süldő képezte a falu állatállományát.

Több állattenyésztési, ill. tartási adattal 1848-ig nem találkoztam.

12- Lezárul a feudális gazdasági rendszer kora

A jobbágyrendszer alkonyán Magyarországon 73%-a a lakosságnak földmíves-jobbágy volt. Ebből 1828 táján 44%-nak volt csak úrbéres földje. 1848-ban ez a szám 40%-ra csökkent. A többi 60% zsellér volt vagy teljesen föld nélkül, vagy igen csekély földdel. A parasztság soraiban 1820 és 1848 között már megindult a nagymértékű osztályrétegeződés. Nálunk ez a folyamat Sprira György adatai szerint a következő számokban nyert kifejezést (A pestmegyei parasztság 1848 előtti rétegeződése: Századok, 1958. 625—643. old.) „A község birtokosa: a kalocsai érsek 1770-től 1828-ig, majd a Kalocsai Káptalan." Adatok:

Megnevezés	1770	1828	Megnevezés	1770	1828
Egész telkes jobb.:	3	3	Telkes jobbágy	81	93
3/4 telkes jobb.:	12	27	Telekszám	44 1/8	44 7/8
1/2 telkes jobb.:	32	39	Szántó per telek	30 hold	30 hold
3/8 telkes jobb.:	1	8	Rét per telek	12 kaszásnyi	
1/4 telkes jobb.:	18	26	Szántó össz.:	1293 hold	1346 öl
Házas jobbágy:	23	75	Rét össz.:	541 kasz.	538 öl
Házatlan jobb.:	—	12	— —	—	—

Ez időben már a zsellérség és az úrbéres jobbágyság között is kiütközött az éles ellentét. Az új változásokat, amelyeket az idő méhe már magában hordozott, a földesuraktól a zsellérségig terjedő földművelésből élő osztály különböző reménységgel, aggodalommal és félelemmel várta. Pedig az új gazdasági rendszer sem hozhatott gyökeres és mindenki számára kielégítő megoldást. Az új idők szele azonban közelgett, hozta a vihar erejét, amelytől a korhadt, kiöregedett fáknak, köztük a feudális gazdasági rendszer fájának is szükségképpen ki kellett dőlnie.

Községünkben ennek a haldokló rendszernek az utolsó éveiből még néhány érdekes és fontos adatot tartalmazó iratára bukkantam.

Egy 1824-es kimutatásban a hajósi kerületből a Káptalan évi jövedelme 3807,18 Ft-ban van megjelölve. Mivel a Káptalannak a hajósi kerületben csak Császártöltés képezte a birtokát, nyilvánvaló, hogy ez a jövedelem Császártöltés község 1824-évi úrbéri terheinek az összértéke. Ezt bizonyítja az is, hogy a községünkre vonatkozó 1832. és 1848. évi összteher igen hasonló összeget képvisel. E két utóbbinak az adatai az alábbiak:

A jövedelem megnevezése	1832		1848	
	Ft	kr	Ft	kr
Úrbéri adókból	158	—	158	—
Konyhára valókból	38	90	—	—
Robotból	1006	25	1006	25
Palinkafőző üstök után	26	53	26	55
Nagyobb és kisebb kilencedből	1166	40	1166	40
Bárányok és méhek 9-edéből	69	70	28	80
A termények és bor tizedéből	697	42	697	40
A bárányok és méhek tizedéből	48	34	41	70
Összesen:	3211	54	3125	10

Az 1847. évi kisebb termények részletes jegyzéke is megvan. Ennek végösszege 290,39 Ft. Káposzta, kender, kendermag, bab, krumpli és csöves kukorica szerepel rajta. A legnagyobb tétel a káposztáé és kukoricáé.

Az 1848-ban megalkotott IX. t. c., valamint a többi márciusi törvény életbe léptetésével lezárult a feudalizmus rendszerének, életének a kora. Az úrbéri szolgáltatások, a robot ideje lejárt. A felszabadult jobbágyság örömmel és bizalommal, egy jobb jövő eljövetelének reményével vette birtokba a saját házát, a földet, melyen annyit dolgozott, és amely

eddig jóformán csak másnak termette az életet. A nép, ez a nagy gyermek ezzel emberré lett. Császártöltésen 1848-ban 44 7/8 telek föld, 203 ház lett a nép tulajdona; 104 telkes és 103 házas, illetve házatlan zsellér, összesen 258 jobbágycsalád lett szabaddá.

Ha a 48-as forradalom eget perzselő lelkesedésének fényénél megvizsgáljuk a tényeket egy kissé a jobbágyság szemszögéből is, akkor hamarosan látnunk kell: a jobbágyság zöme megint kívül maradt a nemzeti közösségen. A jobbágyságnak ugyanis csak 40%-a kapott földet, kb. az ország területének 1/3-ad részét. A 60%-a tovább is föld nélkül maradt, csak személyes szabadságot nyert. Választójogot már nem, mert azt csak a negyed teleknél nagyobb birtokkal bírók, az iparosok, a kereskedők és az értelmiségiek kaptak. A munkásokat, a zselléreket és a nőket a polgári jogok sáncain kívülre rekesztették.

Csoda-e hát, hogyha a parasztság jelentős hányada úgy érezte, hogy az új rend nem az ő szive szerint való. Volt-e ezek számára sok lelkesedést keltő az új vívmányokért, s főképpen volt-e okuk rá, hogy a kivívott szabadság védelmében fegyvert ragadjanak, azért vérüket, életüket adják?!

A nemzetiségek nagy része lelkesen üdvözölte a forradalom vívmányait, de nemzeti igényeik, törekvéseik valóra váltását is remélték. Mikor aztán az egyre késett, más úton kísérelték meg annak elérését.

Eszmei és emberi szempontból nézve természetesen óriási jelentőségű volt a feudális rendszer igájának összeroppanása. A földesurak számára örökre elveszett évi 40 millió ingyen napszám, a robot ára, értéke. A márciusi 12 pont megvalósulása egy új korszak kezdetét hozta meg. Egyben a lélekharang megkondulása is volt egy korhadt, összeroppant rendszer fölött, melyet senki sem siratott meg.

A felszabadult nép az új sorsforduló után a szabadság, az ember legfőbb kincse birtokában indult neki a reá várakozó új küzdelemnek.

13. Császártöltés és az 1848/49-es események

Sajnos, a császártöltési 1848/49-es eseményekről nagyon keveset tudunk. A semminél alig valamivel többet. Annál is inkább kell tehát ezt a keveset rendbe illeszteni. Hiszen 1848. minden adata a szívünkhöz nőtt.

A község népének a márciusi napokkal kapcsolatos lelkes ünnepségéről az Olvasmányos érdekességek c. fejezet egyik része szól.

Miután községünk 1848-ban került először a politika és a háború sodrába, itt írok néhány sort a község népének 1848. előtti katonaállítási kötelezettségéről.

1848 előtt a katonaállítási kötelezettség minden lakott helységre előre

ki volt szabva. A vármegye döntötte el, melyik község hány embert köteles a haza védelmére, katonai szolgálatra előállítani. A falvakban a helység mindenható „tanátsa" előre összeállította ezek névsorát. A névsorban az önként jelentkezőket illette az elsőbbség. Aztán a falu rosszai következtek: a verekedők, az engedetlenek, a templomkerülők, az izgágák; egy szóval azok, akiktől a falu vezetői meg akartak hosszabb időre szabadulni. Akinek a pénztárcája bírta, fogadhatott a maga helyébe más alkalmas egyént rekrutának.

A katonai szolgálat előbb 12, később 8 év volt. A besorozottak ritkán kerültek vissza a faluba. Ha vagyonnal rendelkeztek, azt hatósági felügyelet alá helyezték, gondoskodtak a kezeléséről, bevételeiket kamatozó helyre adták.

A népszínművekből ismert zenés toborzások inkább csak porhintő jelentőséggel bírtak; előre ki volt „szúrva", ki fog felesapni katonának. Községünkből a rekruták főleg a 38-as gyalog és a 4-es avagy 7-es huszárezredekbe kerültek. Szolgálatukat a Monarchia valamely tartományában töltötték le. Ha leszereltek, szabad választás szerint bárhol letelepedhettek. A megrokkant, beteg katonákat leszerelték, nyugpénzt kaptak és hadastyánokként tartották el őket. Az idejüket kiszolgált katonák megkapták az „obsit"-ot, az elbocsátó levelet. Ez a szó a német „Abschied"-nek magyarosított alakja. Garay Háry Jánosa tette közkedveltté. Most pedig térjünk vissza 1848-ra!

1848-ban Pest vármegye úgy határozott, hogy minden 100 lakos után 2 honvédet állítsanak a lakott helységek a haza védelmére akár sorozás, akár toborzás, illetve önkéntes jelentkezés útján. Minden valószínűség szerint a fenti határozat következtében tett ki Pest megye nemzetőrsége 31 266 főt. Ezt a számot kerületek szerint osztották el. A VII. kerület nagyjából a középső és alsó solti járás községeit foglalta magába. Ez a mai kalocsai és kiskőrösi járásnak felel meg. A 2 járás, illetve a VII. kerület 2959 gyalogost tartozott állítani a nemzetőrség kötelékébe. Az összeírás és beosztás adatai szerint ebből Kecelre 313, Császártöltésre 115, Hajósra 120 és Nemesnádudvarra 123 fő esett. A korabeli jelentések arról tanúskodnak, hogy a hazai németség készséggel és illő számmal vette ki részét e hadi készültségből.

A történelem adatai szerint Pest megye az 1848/49-es harcokban 3 ízben vett részt a hadi tevékenységben. Még pedig: 1. Bácskában a rácok ellen 4000 fővel. Ezt a kiruccanást említi meg a „Kiskunhalas monográfiája." A kiskunhalasi és a környékbeli nemzetőrök 1849. márc. 5.-én fölmentették Szabadkát a szerbek előretörése alól a kaponyacsárdai csatában. 2. Ozoránál részt vett a megye a harcokban 10 000 nemzetőrrel a Jellasics elleni küzdelemben. Ebben a csatában harcolt Petőfi édesapja „vén zászlótartóként". Él a falunkban sok Koch nevű család. Ezek egyike a „Dobos" melléknevet viseli. A falu száján él ma

is a tudat, hogy ez a Koch-család a Dobos melléknevet az 1848/49-es eseményekkel kapcsolatban kapta, mert a család egyik őse, akit Koch Tamásnak hívtak, dobosa volt a nemzetőrségnek az ozorai csatában.

Végigböngésztem a megfelelő anyakönyveket és kiírtam a „dobos" adatait. Koch Tamás 1826. szept. 25-én született Császártöltésen. Apját Koch Vincének, anyját Reger Antóniának hívták. Az 1848/49-es harcok után nősült meg, tehát legényként vett részt a harcban. Első feleségét Kirschner Magdolnának (1849), a másodikat Geisler Rozália-Teréziának (1869) hívták. Két gyermeket nevelt fel: Máriát, aki az 1919-es tanácsköztársaság helybeli elnökének, Márin Ferencnek lett a felesége, és Andrást, aki a „Dobos" nevet továbbviselte. Koch Tamás, a „Dobos" 1912-ben halt meg 84 éves korában. Számos utóda él falunkban.

Harmadszor a Pest megyeiek 1849 húsvétja táján Asboth osztrák tábornok seregével kerültek szembe. Az első két alkalommal igen, a 3.-ban aligha volt jelen községünk nemzetőrei közül valaki a harcokban. A fenti adatokat — a helybeliek kivételével —, Borovszky: Samu Magyarország vármegyéi és városai c. művéből merítettem.

Sovány és keveset mondó adatok ezek oly nagyjelentőségű sorsfordulóról, mint amilyen az 1848-as esztendő. Gazdasági vonatkozásban a falu anyagi ügyeit tárgyaló részben találkozunk még néhány e korbeli adattal.

B) II. A GAZDASÁGI ÉLET 1848—1944-IG

Bevezető a 2. évszázadhoz

Egy század a kapitalizmus szorító markában

Az 1848-ban felszabadult népnek minden reménye megvolt rá, hogy ígéretes jövő várrá itteni életének második századában. Tagadhatatlan, hogy ez az új korszak már könnyebb és emberibb volt községünk népe számára, de ezt csak emberfölötti munkával és takarékos életmódjával tudta biztosítani magának. Sajnos, a dolgozók osztálya a feudalizmus jármából a kapitalizmus szorító markába került. Ez vért és verítéket sajtolt ki népünkből a földmegváltás magas árának megállapításával és a nyomasztó, a kis emberek vállára rakott súlyos adóteherrel. E században vált hazánk a 3 millió koldus országává, melyből százezrek menekültek az új világba szerencsét próbálni. Ady szavait kell itt idéznem:

„Hívogatja a síp,
Nyomor eldobolja,
Úgy elfogy a magyar,
Mintha nem lett volna."

(Ady: Új törvényt Werbőczi!)

Ebben a korszakban is megfeszített erővel küzdött községünk népe azért, hogy megélhessen, hogy az első évszázad verejtékével és vérével megváltott földet, rögöt ne ránthassa ki alóla az éhes kapitalista világrend. E kor krónikáját röviden alább közlöm:

1848: Valószínűleg ekkor kezdett működni a faluban az első községi orvos: Krebesz Antal, sebész.
1850: a faluban 108 telkesgazda, 154 zsellér lakott. A telkek száma 44 7/8, a házak száma 203 volt.
1853: Bach kiadta a „Nyílt parancsot", mely a jobbágyokat megerősítette az úrbéri földek és házak birtoklásában.
1855: a kolera 128 embert visz a sírba.
1857. júl. 15: a község népe „Egyezséget" kötött a földesúrral az úrbéri terhek örökös megváltásáról.
1860 táján megépült a II. községháza: a mai pékség épülete.
1863: óriási méretű aszály sújtotta a község határát.
1879: megkezdte működését a faluban a posta.
1880: táján szélmalom épült a Hofstellákon.
1885: megszervezték a III. és 1892-ben a IV. tanítói állást.
1890: Hitelszövetkezet alakult a községben.
1891: gőzmalom épült a mai Úttörő utcában.
1892: bevezették a magyarnyelvű oktatást az iskolában.
1892: megjelent a faluban az első lóvontatású cséplőgép.
1894: egyes gazdák kezdik a szőlőket permetezni.
1894: megépült a II. jegyzői lakás: a mai kultúrház épülete.
1894—96: megépült a Baja—Kecel közötti műút.
1896: Hazánk 1000 éves fennállásának éve.
1896: Csala I. kezdett épülni; megjelenik az első magánjáró cséplőgép.
1904: A nagy tűzvészben mintegy 100 épület pusztul el.
1908: Minden eddiginél gazdagabb és jobb bortermés éve.
1914: kitör az I. világháború.
1918: az őszirózsás forradalom esztendeje.
1918. nov. 20: megalakul a Magyar Kommunista Párt.
1919. III. 21.: Kikiáltják a Tanácsköztársaságot.
1919: április; megalakul a helyi direktórium, megszervezik a Vörös Őrséget.
1919. május 1: az első szabad május 1. hazánkban.
1919. aug. 1: a Tanácsköztársaságot megbuktatják.
1919. aug. vége: a románok megszállják az országot.
1919. nov.: A Horthy-korszak kezdete.
1920: a trianoni béke éve.
1921—1925-ig: megépül a falu 3., mai temploma.
1922: 3 új tanítói állást szerveznek és töltenek be.

1923—1925: megépül a Dunavölgyi Lecsapoló Főcsatorna.
1926: megjelenik az új pénz: a pengő.
1927: bekapcsolják a falut az országos távbeszélő hálózatba.
1929: a Gazdakör megkezdi működését.
1929: megépül a József-malom.
1929—33-ig tart a nagy gazdasági világválság.
1930: a falu határát tagosítják.
1933: megalakul a Munkáscgylet.
1936: a községháza az eddigi főjegyzői lakba települ át.
1937: magánóvoda létesül.
1939: megalakul a Volksbund.
1940: állami óvodát kap a község.
1941: Csala I-en megkezdi munkáját az új iskola.
1943: a belterületi, új emeletes iskolában megindul a tanítás.
1943/44-ben végeznek községünkben az első nyolcadikos tanulók.
1944. okt. 30-án fölszabadul a község.

A fölszabadulással végéhez ért a kapitalista világ hazánkban, és megnyílt az út, melyen a dolgozó nép a maga világát, a munkásosztály vezetésével a szocializmust építheti.

A GAZDASÁGI ÉLET 1848—1944-IG

1. A jobbágyfelszabadulást követő évtizedek

1849 után a gazdasági, a társadalmi, a paraszti helyzet az alábbiakban vázolható: Az állam háztartásának a csődtől való megmentése végett tetemes adóemelést vezetett be. A pótlékolt földadón felül a ház-, a jövedelmi- a kereseti és a különféle fogyasztási adók nehezedtek a most önállósult jobbágybirtokosokra. Egy szellemes francia mondás szavaival élve nálunk ekkor az állami abszolutizmust 4 sereggel kívánták fenntartani: álló katonákkal, ülő hivatalnokokkal, térdeplő papokkal és csúszómászó titkos rendőrök hadával. E törekvés keserű levét az új gazdáknak is meg kellett ízlelniök. A korabeli adatok szerint az ország $\frac{1}{4}$ része kb. 200 főúri nagybirtokos család birtokában maradt. Ezek főként majorsági gazdálkodást űztek. Jól beruházott gazdaságaikban intenzív termelés folyt bérmunkásokkal, aratóbandák és úrbéres fogatok segítségével. Ahol a szükség kívánta, parcellánként bérbeadták a művelést. Voltak birtokok, melyeket teljesen bérbeadással hasznosítottak. E birtokokon kezdett kialakulni a kapitalista gazdálkodási forma. A munkabér olcsó volt, az árak jók, a szállítást a rohamosan kiépülő vasútvonalak könnyítették meg. Ez időben a birtokokon a nyomásos rendszer és az ugartartás gyors ütemben kiszorult. Előbb a lovas cséplő-

járgányok, majd 1855 táján már a gőzcséplőgépek is alkalmazást nyertek. A gépi vetés, a lófogatú eke, a vasalkatrészes eke, a vastengelyes szekerek, a kapa, az ásó és a kasza ekkor terjedtek el. A nagybirtokos osztály gyorsan kiheverte a jobbágyfelszabadítás okozta megrázkódtatást. A kisbirtokos és vagyontalan nemesség félmilliós tömege először a régi világ visszatérését várta; közben megindult az anyagi romlás felé vezető úton. A lehangoló szegénység hétköznapjai virradtak rájuk a passzív ellenállás keserű kenyerével. Egy részük még idejében a polgári-tisztviselői pályán iparkodott elhelyezkedni.

Az új parasztság egy része a volt birtokosokkal keveredett áldatlan harcba azok úrbéres követelményeinek felújítása miatt. Ennek részben tápot adott a „Nyílt Parancs". A vita és a harc főleg a legelők és az erdők használata körül zajlott. Gyakoriak voltak a hosszan tartó perek és a tettlegességek. Községünkben is nagy per támadt a Káptalan és a felszabadult jobbágyok között. 1851-ben mintegy 30 gazda kérte a bíróságtól, hogy az úrbéri földeken létesített szőlők dézsma-kötelezettségét törölje el, hisz az úrbéri területek dézsmája 1848-ban megszűnt. A megyei levéltárban e per iratait ma is őrzik: 34 iratcsomót tartalmaznak. Az ügy minden bírói fórumot végigjárt. A per kimeneteléről az 1857. május 3-án a Káptalan és a jobbágyság között létrejött „Egyezség" derít fényt a 11. pontban. A szőlők birtokosai a 737 holdnyi szőlő kilenceddézsmáját örök időre 35 000 forinttal váltottak meg.

A felszabadult parasztságnak kb. a 35%-a kapott az országban telki állományt, 45%-a pedig házat, csekély belsőséget, parányi legelőt, erdőilletéket, 20%-a pedig nincstelen maradt. Császártöltésen a lakosság 41%-a, szám szerint 104-en részesültek a telkekből, a 40%-a kapott házat és belsőséget vagyis 103-an. Nincstelen maradt 19% (51 fő). A tagosítást a parasztság általában ellenezte; nálunk csak 1930-ban került rá a sor.

Az országban a paraszti osztály a jobb talajművelésre, a parlagok föltörésére, a legelők jobb hasznosítására, az eredményesebb termelésre törekedett. A módosabb réteg megvette az eladó nemesi földeket. Ezzel egyidőben kezdődött meg a parasztság fokozottabb rétegeződése, a cselédek alkalmazása és kizsákmányolásuk. Nálunk az új parasztság részben a csalapusztai homokok, továbbá a környező puszták bérlésével kezdett terjeszkedni. Más részről a gyenge homokokon szőlők telepítésével kereste a boldogulás útját. De térjünk vissza 1851-re!

Bach 1851-ben kiadott Nyílt Parancsa megerősítette a jobbágyságot az 1848-ban törvénnyel kimondott föld- és ház birtoklásában. Mikor az új birtokosok már biztosnak érezték a talajt a lábuk alatt, 1855-ben már panaszt adtak be a Káptalan ellen a császári szolgabíróságon. A vízimalom patakja ugyanis kárt okozott a lakosság kertjeiben, kaszálóin. Ezért a patak medrének rendezését sürgették, bár még most sem volt

meg a káptalan és a lakosság között az úrbéri szolgáltatások kérdését rendezni hivatott egyezség. Végre 1857. máj. 3-án az alábbi szövegű „Egyezség" született meg, miután 1856-ban már a 104 telkes gazda közül 101, a 101 zsellér közül 78 felhatalmazást adott Hoffmann Szilárdnak, Hoffmann Lajos jegyzőnek, Török Istvánnak, Koch Vincének, Kirschner Józsefnek és Petz Bernátnak a határfelosztás, legelő elkülönítés, a fölöslegek és a szőlődézsma megváltása ügyének intézésére:

Egyezség

Melly egy részről a Kalocsai Főkáptalan, mint földes-úr, más részről Császártöltés helység közössége, mint jobbágyok között az 1853. márc. 2-án kelt császári nyílt parancs értelmében az úrbéri biszonyok végkielégítése tekintetéből alább írt napon és helyen köttetett:

A Kalocsai főkáptalan tekintve azon jelentéken terheket, mellyeket Császártöltés községe a közoktatás, rendtartás, és más állami czélok tekintetéből viselni köteles, ezeknek könnyítése és a község arányában minden időben tanúsított atyáskodó érzelmének és jó akaratának öregbétése örök tanújeléül az őt illető törvényes követelésétől elállva, Császártöltés községének a) alatti teljmeghatalmazottjaival egyetértőleg következő egyezségi pontokban állapodott meg:

1-ször kötelezi magát Császártöltés volt jobbágy községe, miképp a telki állományoknak alapul szolgálván a cataszteri munkálat, törvényszabta mennyiségen felől levő szántó és kaszáló földeknek örök megváltásul általjánossan 30 280 azaz Harmincezerkettőszáznyolvan pengő forintokat, törvényes értékű ezüst forintokban, a főkáptalan Uradalmi pénztárában, Kalocsán olly módon fizetendő be, hogy ezen váltsági összveg 15 évi részletekben öt percentes kamatjával együtt, törlesztessék le. Fizetési határnapul jelen egyezség helyben hagyása és megerősítése után mindenkor november hó 1-ső napja tüzetvén ki, mellynek elmulasztásával a lefolyt rész tartozás azonnal felmondottnak tekintendő.

2-szor Ezen 30.280 pft. váltsági összvegnek és járuló kamatjainak behajtási terhe egyedül a községet fogja illetni, és annak idő szaki helybeli elöljárósága köteles leend az évi részleteket az 1-ső pontban kitűzött helyen és időben pontosan befizettni.

3-szor A főkáptalan biztosítására a megváltó község egyenkint és egyetemleg minden javait, különösen pedig részére esendő eddigi közlegelői területét lekötve, melyre a jelen egyezségi szerződés be is táblázttathatik, magát kötelezi.

4-szer A megváltó község minden a tárgyra vonatkozó bélyeg költségeket és egyébb terheket egyedül maga köteles viselni.

5-ször Császártöltés helység határában cataszteri munkálat szerint

közlegelő 1695 366/1200 holdat tévén, a 44 7/8 úrbéri telek, 103 házas zsellér, lelkészi, egy tanítói és jegyzői járulat öszvesen 59 6/8 telekre rúgván, minden egész telek után 20 holdat számítva 1195 hold járul, — ezen felül a főkáptalan a felállítandó második tanítói állomás részére 15, a jegyzői hivatal részére a fentebbi félteleknek egész telekre való kiegészítésére 10, a helybeli orvos állomás részére az emberiség tekintetéből 10, temető helyre 4, faoskolára 4 és rakodó helyre 5, összesen 48 holdakat ajánlván olly nyilvános óvás mellett: hogyha idő jártával ezen földes-úrilag adományozott javak az alapított czéltól bár mi módon s úton elvonattnának, azokhoz a Főkáptalani Uradalom rendelkezési jogát fenntartja ezt értvén minden adományozott tárgyakra nézve is, — mindösszvesen 1243 holdak kiadattni igényeltetvén és kiadatván, ezen legelői mennyiségből fennmaradó 452 366/1200 hold legelő, mellyhez a közös legelőn létező 155 hold erdőrész járuland, öszvesen 607 366/1200 hold mérnökileg egy tagban az Uradalom Csallai pusztai birtoka kapcsolatában felmérve, melly mérnöki munkálatnak költségét az Uradalom annak hitelesítését pedig közössen a községgel viselendi, az Uradalom tellyes kizáró birtokába esik.

6-szor Az Uradalomnak esendő közlegelőben vagy terméketlen részeken levő községi avagy egyes lakosok erdei a volt tulajdonosok által a fáknak télen való nemkiadása, hanem kivágása és elhordása után minden fizetés nélkül az Uradalom tulajdonává válnak, kivéve azon 384 hold erdőrészt, melly a község által holdja 13 f. 5 kr. megváltattván váltási ára az 1-sö pontban foglalt sommában foglaltatik, az tovább is a megváltó község birtokában maradand.

7-szer Mennyiben a lelkészi, tanítói és jegyzői állomásokat a legelői törvényes haszonvétel illeti, azt az 5-ik pont szerint a község tartozik nekie általadott földterületből arányosan eszközölni, valamint jövendőben bár mi köz szükségre egénylendő földterületeket is az Uradalom hozzájárulása nélkül sajátjából kiadni.

8-szor A határban levő uradalmi szántó és kaszáló földeket, valamint az uradalmi erdőt, mellyből a fák kivágandók, avagy más fás rész beszámítandó, kivéve a beltelkit, temető melletti és szölló földjét, kiterjedésük szerint a megváltó község földjeiből földet földért, minden értékesítés nélkül kicserélni, és a többi uradalmi illetékkel egy tagban kiadni köteles.

9-szer Elismeri a megváltó község, hogy úrbéri, fajzási és nádlási haszonvételeinek gyakorlásában nem lévén, a legelő illetményére nézve kielégítve vagyon, miután számos mennyiségű szolgálmányt megváltások az 1-sö pontban átlagos váltságban foglaltattván, a község mint testület által bírt földeknek birtokában váltsági díj nélkül meghagyatott.

10-szer A Cataszteri munkálat szerint a határban levő terméketlen tér 4028 615/1200 holdakat tévén, melly öszvegből belső helyre és telekre

úgy az utak, árkok és a földek között lévőkre 287 238/1200 holdakat leszámítva, a fentmaradott 3741 hold terméketlen földnek fele, azaz 1870 2/4 hold a megváltási községet minden váltságdíj nélkül fogja illetni, a másik fele pedig 1870 600/1200 holdakban akképp: hogy ezen öszvegből 1000 hold az örjegi részből egy tagban, a többi uradalmi földek kapcsolatában kihaséttassék, az Uradalom kizáró birtoka leend.

11-szer Megváltó község határában levő 757 31/1200 hold szöllők után eddig adott kilenced dézsma váltságául a megváltó szöllőbirtokosok 35.000, azaz Harmincötezer pengő forintnak tizenöt egymás után következő évek alatti lefizetésére olly módon kötelezik magukat, hogy ezen öszvegből az 1-ső pontban megszabott mód szerint az 5 percentes kamatot is fizetni kötelessek, mely kamat folyó 1857. évi január 1-ső napjától már járni fog, fizetési határnapul 1-ső November állapíttatván meg. Mind a beszedés, és lefizetés, mind pedig a kötelezettség tekintetében az 1. 2. és 3-ik pont szabályai tellyes értelemben itt is megtartandók.

12-szer Mindene nemeit a Királyi haszonvételeknek, úgymint halászat, vadászat, és egyebeket az Uradalom azok végszabályozásáig világosan fentartja, a községi birtokban levő halászó vizek területei azonban bár mi módon kiszárítás után minden további kárpótlás nélkül a község tulajdonává válnak.

13-szor Az 1853. évi márczius 2-án kelt Cs, nyílt parancs 14. §-a értelmében bekövetkező intézkedésig 1848-tól jelen egyezség hatályba léptéig a váltság után meghatározandó öszveghez, mint elmaradott jövedelemhezi jogát az Uradalom fentartja akképp: hogy azt 15 évek alatt egyenlő 15 részekben a fentebbi 1.2. és 3-ik pontokban kitett módon a község fizetni köteles leend.

14-szer A község lakóinak kijelelt vagy kijelölendő helyekről a helységbe lévő épületjeihez a föld és homok hordást, valamint a vízi malmára vezető csatornyát sértetlen állapotban az Uradalom magának fentartja.

15-ször Jelen egyezség a szabályos felsőbb jóvá hagyás után fog ugyan tellyes érvényre jutni, az 5.8. és 10 pontokban mind azonáltal foglalt birtok kihasítás eránt mérnöki munkálat azonnal meg kezdettvén, mérnökileg kijelelendő föld terület az Uradalom birtoka marad.

16-szor Bár melly mérnöki munkálatok az 5.8. és 10-ik pontok alatt foglaltakon kívül igényeltettni fognak, azok egyedül a község terhét teendik.

17-szer Kilenced dézsma alatt volt kertek, mellyek az 1853. évi márc. 2-án kelt Cs. nyílt parancs 19-ik §-a értelmében szolgálmányi megváltás alá esendők lettek volna, az 1-ső pontban foglalt földek közé számíttatván, azok egyenlően azokkal megváltatnak. Végtére

18-szor Kijelentetik, hogy ezen egyezség által minden vitás kérdések és perek, mellyek a Főkáptalani Uradalom, mint földes-úr és Császár-

töltés helység községe között léteztek, egyszer s mindenkorra megszüntettnek.

Mellyekként közös meggyőződés után tellyes megállapodással kötött jelen egyezség a szerződő felek és közben jött Cs-kir. szolgabírói Hivatal által aláírva három egyenlő példányban kiadatott.

Kelt Császártöltésen, a községházán április 2-án 1857. évben

Nehiba János s. k.
kápt. nagy prépost
P. H.

Hoffmann Szilárd
Császártöltés megbízottjai
Hoffmann Lajos „
Török István „
P. H. Koch Vince „
Petz Bernád „

Előttem és jelenlétemben
Tóth Lajos
cs. kir. körösi járási szolgabíró

Jóváhagyta a budai cs. kir. Úrbéri főtörvényszék
1857. júl. 15.
P. H. Noszlopy

Itt kell talán tisztáznunk a község határának területi kérdését, mely oly sokféleképpen szerepel a régi szerzők műveiben és épp azért zavart kelt. Megkísérlem ennek a bonyolult problémának a tisztázását.

Fényes szerint 1851-ben a község területe Csala nélkül 9738 holdat tett ki. E holdak minden valószínűség szerint kis, azaz 1200 négyszögöles holdakban értendők, s akkor a fenti terület 7303,5 k hold lesz. Ebből a Káptalané volt 128 kis, vagyis 96 k. hold, a község népének használatában 7207,5 k. hold maradt. Mivel községünk határa területi változásáról nincs tudomásunk, a mai 14 260 k. holdat kell feltételeznünk 1850-re is. Így Csala akkor 9275 kis, azaz 6959,5 k. hold lehetett. Fényesnek községünk területére vonatkozó adatai a fentiek alapján az alábbiak szerint alakulnak:

Művelési ág neve	Kis holdakban	Kat. holdakban
Szántó	2500	1875
Rét	538	403,5
Legelő	1100	825
Szőlő	1500	1125
Erdő	1800	1350
Homok	300	225
Örjeges, mocsár	2000	1500
Összesen:	9738	7303,5

Ebből le a Kápt. területe	128		96
A község népéé lett:	9610	=	7207,5

Az 1857. évi úrbéri rendezés értelmében mintegy 1500 k. hold került a községiből Csala-pusztához, illetve a Káptalan birtokába. Minden jel arra mutat, hogy ezt a tényt Galgóczy Károly nem vette figyelembe, és így ő a községi területet 8514, Csaláét pedig 5408 k. holdban jelöli meg. Ha a gyarapodást, apadást figyelembe vesszük, a területek így alakulnak:

	Császártöltésen:	Csalán:
	8514 k. hold	5408 k. hold
	−1500	+1500
Összesen:	7014 k. hold	6908 k. hold

Császártöltésen a nép köztudatában is ez az arány ismeretes: a határ fele a község népéé, másik fele a Káptalané. Így volt ez az 1920-as földreformig, amikor 361 k. hold a juttatottak birtokába került. Ekkor a Káptalan birtoka 6560 holdra csökkent.

Ha az 1857. évi rendezés adatait mind figyelembe vesszük, úgy ekkor 7195 k. hold került a nép tulajdonába, a Káptalané pedig 7065 k. hold maradt. A kettő együtt kiteszi a ma is érvényben levő 14 260 k. holdat. Így tehát érzésem szerint a község területi adatait sikerült kielégítő módon tisztáznunk.

Az 1857. évi úrbéri váltságot szabályozó „Egyezség" tehát rendezte a volt földesúr és a jobbágyok jogi és gazdasági viszonyát. Ettől kezdve a község fele határának ura a Káptalan, a másik feléé a község népe volt. Csak még egy súlyos feladat állt a község népe előtt: kinyögni a telki állományon felül vett szántó és rét, valamint a szőlők dézsmaváltságát összesen 67 280 forintot 15 évi részletben 5%-os kamatjával együtt. E nagy teher lerázása nem ment oly simán, mint azt a lakosság elképzelte. 1862-ben Hoffmann Lajos jegyző és Huhn István bíró a község népe nevében halasztást kér az urbér és szőlődézsma-váltság lefizetésére 1863. jan. 1-ig azzal, hogy az esedékes tartozásra többezer akó bor van lefoglalva, de egyelőre arra nincs vevő az értékesítési nehézségek miatt. Milassin József uradalmi ügyész 1865. végén tőkében és kamatban közel 21 000 forint hátralékot emleget, és perléssel, végrehajtással fenyeget. A látszat szerint a lakosság fizetési készsége körül is baj lehetett, de a rendezés késésének fookát az 1863. évi nagy aszályban kell keresnünk. Ez a lakosságot nemcsak a mi községünkben, de az egész környéken az éhinség szélére sodorta. Egy ez évből az uradalmi levéltárban őrzött levél szerint Hoffmann jegyző és Walter Menyhért

bíró vetőmagban is a Káptalan segítségére szorult. A tartozás kiegyenlítésének időpontjáról nincs tudomásunk, de hogy az megtörtént, mielőtt kenyértörésre került volna a sor a hitelezők és az adósok között, bizonyosra vehető. Az irattárakban sincs több nyoma a fentieken kívül az ügynek.

Az új gazdasági rendszer egy másik fejleményéről tudósít bennünket Rizler György igazgatónak a Káptalan elé terjesztett javaslata. Ennek egyik részlete így hangzik: „Császártöltésen szerencsésen megtörténvén az elkülönítés és a 9-ed alatti szőlők adójának megváltása felett az örök egyezség megköttetvén, az Uradalom több rendű pinczéjének Császártöltésen se hivatása, se jövője nem lészen, azért a császártöltési partpinczék adassanak el, s áruk beruházásra fordíttassék." Így hangzik az új idők szellemét és valóságát figyelembe vevő javaslata, hisz a Káptalan borból eredő 9-edét 1848. eltörölte. A régi uradalmi gazdálkodás felszámolása más vonalon is megindult, megtörtént. 1873-ban az uradalom ismételten tartott hordó-, kád-, donga és fenékárverést a faluban. Az 1870/71-es évben 12 parti pincét adott el a Káptalan a helybeli lakosoknak. Egy-egy pince ára 30—70 Ft. között mozgott. Hering plébános és Hárs kántor is vett 1—1 pincét.

A kalocsai Székesfőkáptalan az új viszonyok közt megmaradt 7000 k. holdas csalai birtokán az akkor országszerte megindult homoki erdőgazdálkodásra vette az irányt: akácerdőt kezdett telepíteni az arra alkalmas, másképp nem hasznosítható területén.

A régi földesúri-jobbágyi viszony a Káptalan és a lakosság közt új formát öltött. A Káptalan a mezőgazdasági művelésre alkalmas csalai földet bérbe adta a császártöltésieknek. A bér egy részét az a kötelezettség képezte, hogy a bérlő a homokos részen bizonyos területet tartozott beerdősíteni. Sajnos, minden igyekezetem, hogy kinyomozzam, mennyi és milyen erdő lehetett 1848. előtt Csalán, kárt vallott. Ezért számszerű adatot adni a császártöltésiek csalai erdőtelepítéséről sincs módomban. Ennek dacára bizonyos, hogy Csala erdőinek zöme falunk népe munkájának eredménye. Az erdősítés vezetési tevékenységéről Csala története kapcsán tájékozódhat a T. Olvasó.

2. A szocialista mozgalmak hajnalán

A község gazdasági életének további alakulásáról Galgóczy már sokszor idézett műve tartalmaz értékes és részletes adatokat: „A Mária Terézia urbárium szerint volt itt 44 1/32 jobbágytelek. 1832-ig a kalocsai érsekség volt a földesúr, azóta a kalocsai főkáptalan. Tagosítás nem történt és nem is vágyik erre a lakosság először a földminőség nagy változatossága, azután amiatt, mert most virágzó baromtenyésztését, melyre

a fősúlyt fekteti, nem akarja a tagosítás által (mint hibásan hiszi) megzavarni." Továbbá ezt is közli: „A határ halmos, völgyes, őrjeges. őrjege székes, vadszénát termő, s fekete homok, a többi könnyű homok. A szántóföldi főtermény a rozs, a kukorica, takarmányok, a lóhere és a répa kis mértékben." Majd így folytatja: „E mellett jelentékeny jövedelemforrást képez a szőlőmívelés, melyet a nép gondosan folytat, a bort tisztán kezeli. A gyümölcstenyésztés igen csekély. Van 4 hold községi faiskola, melynek csak egy részében vannak gyümölcsfák, a nagyobb rész a homokkötéshez szükséges akácz csemeték nevelésére szolgál. A homokkötés és befásítás halad apránként előre, de elkülönzéskor 80 hold erdőt a lakosok ki is irtottak.

Napszámosra nézve itt sajátságos viszony van. Azokkal egész évre van az egyezség, s azok mintegy a gazdához vannak kötve. Ily módon tavasszal és ősszel 30, télen 20 krajcár, nyáron 1/4 pesti mérő rozs szokott napszámképp fizettetni és mindig koszt, mert e nélkül napszámost kapni nem lehet. A férficselédek Keczelről és Jankováczról járnak. A mezei rendőrség öt felelős csősz által szigorúan gyakoroltatik." — olvashatjuk. Végül így zárja le a mezőgazdaságról szóló részt: „Birtok adásvétel nem gyakori. Egy telek ára 8—10 000 Ft, a ház 200—2000, a szántóföld holdja vagy szőlő 10—200 Ft. Ha eladó kerül, általában helybeliek veszik. A telkes gazdák maguk mívelik földjeiket, sőt a községhez tartozó Csala pusztát egészen, és még a szomszéd Jankováczon és Borotán is bérelnek földet." (Galgóczy III. rész 282—284 old.)

Látjuk e sorokból, hogy a császártöltési nép végtelenül szerette a földet, nagy iparkodással, emberfeletti munkakedvvel és bírással művelte azt. A fentiek ezen felül a szigorú takarékossággal párusulva eredményezték, hogy a község lakói a kapitalizmus szorító markában is tudtak létezni, boldogulni és terjeszkedni.

Célszerűnek és hasznosnak látom, hogy néhány sorban megvilágítsam itt az ország 1880 táján beállott agrárhelyzetét. Ekkor súlyos agrárválság zúdult a parasztságra: az árak mélyre süllyedtek. Sok paraszti gazda, bérlő és birtokos ment tönkre. Országos viszonylatban mintegy 120 ezer önálló gazdaságban volt 1885—1895 között kényszereladás, árverés. A módosabb réteg összeköttetései révén sok kedvezményt harcolt ki magának e válságos években: kedvező adókatasztert, a községi adófizetésben kedvezményt stb. A főurak a hitbizomány védelmi sáncai közé menekültek a válság elől. A válság jót is hozott. Az ugar keretei 21,5%-ról 11%-ra szűkültek össze, a legelők területe is mintegy 10%-kal csökkent, s így a termő terület kb. 20%-kal nőtt. A gabonatermelés 20 év alatt megkétszereződött. A termelés fokozására irányuló törekvés a kukoricánál 60, a burgonyánál 250%-os gyarapodást eredményezett. A gépi cséplés erősen fejlődött. Ekkor honosult meg hazánkban a kapások részes művelése.

Az állattenyésztés részben stagnált, részben csökkent. A juhok száma majd felére csökkent: 13 millióról 7,5 millióra. A szarvasmarhatenyésztés egy helyben topogott. A marhavész országosan 400 ezer marhát vitt el évenként. A sertés és a baromfitenyésztés örvendetes föllendülést mutatott. Az előbbi majdnem megkétszereződött. A baromfi, tojás és tollkivitel 1895-ben elérte a búzakivitel értékét.

A szőlőművelés terén ez időre esik a filoxéra nagyfokú pusztítása. A szőlő átlagosan 41%-ban kipusztult, a termés a réginek a 20%-ára csökkent. A kipusztult szőlők 92%-a a közép és a kisgazdák tulajdonát képezte. A Dunántúlon átoltással próbáltak segíteni a bajon. A Duna—Tisza közén, tehát a mi községünkben, is erős ütemben telepítették a gyenge homokokon az új szőlőket. Több tízezer hold szőlő az 1890-es évek táján már meghozta az első termést. Mivel pedig a peronoszpórát is behurcolták országunkba, az 1890-es években kezdett tért hódítani a rendszeres permetezés. Határunk talajának homokja ekkor kezdett rangot, megbecsülést nyerni. Császártöltésen a peronoszpóra ellen az 1890-es évek elején kezdtek védekezni. Először a helybeli Klein Testvérek vettek gépet. A parasztság sokáig idegenkedett a permetezés nehéz és költséges munkájától. De mikor látta, hogy anélkül nincs biztos termés, ráfanyalodott. Gép híján először meszelővel szórták a permetet a tőkékre, később maguk is vettek gépet. A sváb parasztok közül elsőnek egy Koch Péter nevű kezdett permetezni. Mellékneve „zsidó paraszt" lett. Császártöltésen a 20. század elejéig majdnem kizárólag a régi kadarka volt a termesztett szőlőfaj. 1904-ben Epres Márton tanító úttörősködött az új, fehér borszőlők meghonosítása terén. Példáját hamarosan sokan követték, főképp amikor 1908-ban beérett az első telepítés minőségileg és mennyiségileg elsőrendű termése.

A gabona nyomtatásáról a cséplésre is a 90-es években tért át a község népe. Erről az iparról szóló részben lesz bővebben szó.

A 20. század első évtizedében ment végbe az első komolyabb belvízlevezetés a Hegyalatti csatorna mélyítésével és szélesítésével. A jó levezetés nyomán sor került községünk határában az ún. szigeti határrész mezőgazdasági hasznosítására.

Borovszky művének a mezőgazdaságra vonatkozó adatait az alábbiakban közlöm. A szerző a fővárostól távolabbi helyeken a munkásviszonyokat kedvezőbbeknek, Pesthez közelebb kedvezőtlenebbeknek mondja. Ez a munkaadók szemüvegén keresztüli szemlélet. Közli a férfinapszámok árát: 1,60—2 korona. Az aratást a 10. vagy 11. részért végezték, vagy holdanként 7—10 koronáért. A részes cséplésért 3—4%-ot kértek. Az aratást és cséplést együtt a 8. részért vállalták a munkások. A bentkosztos mindenes cseléd évi bére 200—300 korona volt. Az uradalmi cselédlakás előírása családonként 1 szoba, 1 kamra és közös konyhából állt. Az országban 2 és fél millió agrárproletár élt. Ezek vagyona nem

tette ki az ország területének még a 6%-át sem. Cárhatott-e több bért, jobb életet ez a tömeg? József Attila szerint nem várhatott és nem is érdemelt többet, jobbat, míg azt ki nem verekszi, ki nem harcolja magának. Ezért írta:

„A munkásnak nem több a bére,
mint amit maga kicsikart.
Levesre telik és kenyérre
s fröccsre, hogy csináljon ricsajt!
(József A.: Hazám)

Helybeli vonatkozásban Császártöltésen a szocialista mozgalom első tényked̈ése Márin Jakab nevéhez fűződik. „Szocialista Jakabnak" hívták ezért a későbbiek során. A 92 éves Berger Albert állítása szerint Márin Jakab minden valószínűség szerint az 1897. évi „aratósztrájkok" során a szocialista eszmék hatása alatt követelte, hogy a kalocsai Székesfőkáptalan csalai szántóit osszák ki a szegény agrárproletárok között kukoricaföldeknek. Tettéért lázítás címén perbe fogták és két vagy három havi fogházra ítélték. Hűséges társával, Lei Mátyással együtt ezt a büntetést ki is töltötte. Márin Jakab tehát aktív harcosa volt a szegény paraszti réteg jobb jövőért küzdő szocialista mozgalomnak. A „szocialista" melléknevet büszkén viselhette. Harcának kudarca nem benne volt, hanem abban, hogy majdnem társtalanul kellett harcát megvívnia.

3. Birtokviszonyok a századfordulótól 1940-ig

A 20. század elején kialakult mezőgazdasági helyzetet és társadalmi képet egész röviden az alábbiakban rajzolhatjuk meg: A mezőgazdaság mennyiségileg a veszteglés állapotának a látszatát keltette, de intenzitása erősen megnövekedett. A mennyiségi növekedés nagyobb mértékben csak a kapás és takarmánynövényeknél mutatkozott. 1906-ban egy igen kedvező, mondhatnánk fényes mezőgazdasági konjunktúra kezdődött. Ezt az új agrárvámok csak még fokozták. A világpiaci árak emelkedtek, a gazdálkodás busás haszonnal járt. Növekedtek a beruházások, a gazdálkodás belterjesebb lett. A termésátlagok 50—80%-ban növekedtek. Az állattenyésztés korszerűsödött. A szemtermés azonban még mindig 60% körül mozgott. A nemzeti jövedelem közel 2/3-dát a mezőgazdaság állította elő, az ipar csak annak 25%-át produkálta. Ez időben szerezte meg népünk Homokmégy határában a Morcsot és a falu belterületén a volt uradalmi szőlők területét, az Újpestnek nevezett részt háztelkek céljára, miután a Káptalan azt fölparcellázva áruba bocsátotta. De ekkor pusztított az 1904. évi nagy tűzvész is, mely 100-nál több épületet hamvasztott el a faluban.

A munkások, napszámosok és a cselédek az ország keresőinek a 2/3-át tették ki, de a nemzeti jövedelemből csak 1/3-os arányban részesültek. Egy öttagú munkáscsaládban 2 keresőre volt szükség, hogy a szűkös létminimumot a család számára biztosítani tudják. A kis- és törpeparasztság kb. 1,4 millió családot számlált, a parasztság 2/3-át alkotta, de földje csak 25%-át érte el, állatállománya pedig csak 45%-át tette ki az országos mennyiségnek. Ezek gazdálkodása elmaradott, anyagi léte ingatag és élete agyonhajszolt volt. Az agrárproletárok 6 millió lelket számláló tábora a napszámosoktól kezdve az uradalmi cselédségig nyomorúságosan várta a nagy változás korszakának eljövetelét, avagy száműzöttként gyarapította az egy millió Amerikába vándorolt magyar számát.

S ez a változás az első világháború vérzivataros, kálváriás útján végre elindult a megvalósulás felé. A háború megállította, megtörte a község mezőgazdaságának fejlődését. A mezőgazdaság gépezetét a hadi érdekek szolgálatába állították. A tömeges bevonulások elvitték a paraszti gazdaságok java munkaerejét. Sok helyütt kizárólag a nőkre és a gyermekekre hárult a mezőgazdasági munka. A szakértelem és a tapasztalat hiánya menthetetlenül a termelés mennyiségi és minőségi visszaeséséhez vezetett főleg nálunk, a jelentős szőlő- és bortermelés terén. Az állam beavatkozása a termelésbe, a terményekés a munkaerő elosztásában nem a mezőgazdaság, hanem a hadi érdekek javára történt. Súlyos visszahatást szült a mezőgazdasági termények árának maximálása, hatósági igénybevétele (rekvirálás) és a munkaviszonyokba való beavatkozás is. A behívások alól úgyszólván kivétel nélkül a gazdag parasztokat mentesítették, mert a községi vezetés a jómódúak befolyása alatt állt, s mert a pénz ördögének is erre mutatkozott nagyobb hajlandósága.

Súlyos kihatású volt a mezőgazdaságra a lovak katonai célra történt igénybevétele is. E téren is sok esetben akadt visszaélés a kisparasztok sérelmére, a nagyok javára. Az állati takarmány igénybevétele miatt sok helyen jelentkezett a takarmány hiánya. Ennek az igás-erők teljesítőképességének nagyfokú leromlása lett a természetes következménye. Még jó szerencséje volt községünknek e téren, mert akkorjában még az igás állatok nagyobb százalékát nálunk a magyar ökrök képezték, melyeket itt szívesen és eredménnyel tenyésztettek. Így ott, ahol a háború elvitte a lovat, rövidesen ökröt, tinót lehetett a helyébe állítani. A háború folytán gyakrabban és jobban pusztító járványok is csökkentették az állatok állományát.

Az asszonyok és a gyermekek megfeszített munkája sem volt azonban képes megbírkózni a felhők módjára összetornyosuló nehézségekkel. Az iskola padjai a nagyobbak osztályaiban üresen állottak. A kultúra szintje a mélypontra süllyedt, hisz a tanítók sora is megritkult, az itthon-

maradottaknak a rekvirálás képezte a fő dolgát. De ez már nem tartozik a gazdasági fejezetbe! Annyit még ide kell iktatnom, hogy a hátországi munka frontján sok asszony, leány és ifjú jobban rászolgált egy-egy vitézségi éremre, mint Horthy némely későbbi vitéze embertársai, a városok és a falvak értékeinek elpusztítása terén szerzett érdemeivel. A Kecel-Polgárdi pusztán ekkortájt vett földek árából igen sokat a feleség és a gyermekek hősi munkájával szerzett pénzzel fizetett ki a falu népe.

A pénz romlása, az élelmezési nehézségek, melyeket többek közt a kukorica-lisztes kenyér is fémjelzett, a fekete piac föllendülése mindig sűrűbben jelentkező tünetei, sőt idővel idült, állandó jelenségei lettek a gazdasági életnek. És ez az élet hónapról hónapra nehezebb, szegényebb, elviselhetetlenebb és lázítóbb lett. A nyomorgók és a megnyomorodottak sokaságában a hadimilliomosok föltűnésének a ténye vérforraló volt. A tömegben az elégedetlenség, a kisemmizettség és a félrevezetettség tudata mellett a bosszúállás vágya is ott lakozott.

A régi erkölcsi normák ezért meglazultak, elavultak. A tekintély alácsökkent, a törvény kötelező ereje föloldódott. A gazdasági bajok tehát a régi rendszer korlátait a felszabadult indulatok erejével is feszegetni kezdték.

A munkaerőhiányt csak némiképp csökkentette a mezőgazdaságba kihelyezett hadifogolymunka. A nők és a gyermekek túlzott igénybevétele az aratói stb. munkára az egészségügyi viszonyok romlásához, a tüdővész és egyéb járványok fokozott fellépéséhez és súlyosabb lefolyásához vezetett. Summázva a fentieket a háború a gazdasági élet romlásán túl az itthonmaradtak sokszor súlyos fizikai és egészségügyi károsodásával is együtt járt.

A harctereken járt férfiak pedig ott szereztek igen sok gyógyíthatatlan betegséget és nyavalyát. Ó, hányan tértek haza rokkantan, nyomorultan, vakon! Császártöltés hadfiai közül is sokan vesztették életüket. A község templomának falában elhelyezett emléktáblán 102 hősi halott neve emlékeztet a háború borzalmaira, de többen le is maradtak a tábláról. A sebesültek számáról nincs adatunk, de az jóval több lehetett a halottak számánál. Az 1925-ben megjelent Pest vármegye Lexikonja szerint a hadirokkantak száma ekkor még 21, az özvegyeké 8, a hadiárváké 25 volt.

A háború után döbbent csak rá a közvélemény arra, hogy a harc, az öldöklés nem a küzdők, hanem a nagybirtokosok Magyarországának, a tőke uralmának a fenntartásáért dúlt 50 hónapon át.

4. A Tanácsköztársaság eseményei községünkben

Az 1914—18-as világháborúnak az őszirózsás forradalom vetett véget. Községünkben 1918. okt. végén 4 hazatérő katona esett áldozatul a csendőrség brutalitásának. Ezek históriáját az Olvasmányos érdekességek c. függelékbe illesztettem be.

Az említett véres búcsúi esemény után a helybeli lakosság a várakozás állásp ontjára helyezkedett. Várta az idők változását, várta, hogy az idő méhében megerősödjék az eljövendő idők gyümölcse. Bízott benne a szegénység nagy része, hogy négyéves szenvedés jutalma legalább néhány hold föld lesz a régvárt földreform során. Reménységgel figyelték a Magyar Kommunista Párt nov. 20-án történt megalakulásának eredményét is.

1919. márc. 21-én aztán felvirradtak a Tanácsköztársaság napjai. Császártöltésen is megalakult az 5 tagú direktórium. Elnöke Márin Ferenc kisgazda lett, akinek szép háza, 5 hold földje és 8 hold jó szőlője volt. Szívében a szocialista eszme lakozott. Vállalta a számára nehéz feladatot. Családja tagjainak több ízben mondotta: „A ti jobb és szebb életetekért teszem!" Végezte is munkáját meggyőződéssel a vállalt poszton. A direktóriumban társai voltak Kornóczi András titkári minőségben, valamint Koch Antal kádár, Mirkóczi Mihály asztalos, Vászity Gyula lakatos. A direktóriumot a munkástanács támogatta munkájában; Ennek ismert tagjai voltak: Berger Mátyás, Csányi Antal, Glocker Tamás, Vicker Istvánné, Schweibert Mátyás, Wiedner Ferencné (Ábele Mári), Wiedner József és még mások, kiknek nevét nem sikerült kinyomozni.

A direktórium első dolga volt Fék Miksa főjegyzőt félre állítani munkájuk útjából. Az írásbeli munkák végzése egy budapesti nő feladatát képezte. Megalakult a helybeli vörösőrség is 15 taggal. Ennek parancsnoka Rozsnyay Kálmán csendőrőrmester lett, helyettese egy Kovács István nevű őrmester. Még két további csendőr tagja is lett, egy Kiss és egy Nagy nevű. A helybeliek közül Bergmann József, Berger István, Büchmüller Antal, Csányi Antal, Heinrich József, Kohut Géza, Kőműves Vince, Lei János, Losz Ferenc, Onódi József és Szépligeti János álltak be vörösőrnek.

Május 1-ét, az első szabad május 1-ét már a direktórium rendezésében ünnepelte meg a község népe. Egy kiskunhalasi elvtárs mondta az ünnepi beszédet. Az ünnepségre kivonult a direktórium, a munkástanács és a vörösőrség teljes számmal és nagyszámú tömeg a lakosság részéről.

A direktórium egyik fő feladatát, gondját a közélelmezési nehézségek leküzdése képezte. Ez a gazdák soraiban ellenszenvet keltett. Működésbe lépett a kommunistaellenes propaganda is. Ez a kommunizmust istentagadó szektának mondotta. A hírverés szerint a kommunizmus

eltőrli a vallást, gabonaraktárakat csinál a templomokból, elveszi a parasztok földjét, eltörli a házasságot, közös tulajdonná tesz mindent, még a nőket is. Ily körülmények között sok nehézséggel végezte munkáját a direktórium.

A nép legfőbb vágya a nagybirtokok megszüntetésére irányult. A föld felosztására vonatkozó törvény végrehajtási utasítása pedig egyre késett.

A reménytelen várakozás közepette június közepén az ártó propaganda hatására kirobbant a kalocsavidéki ellenforradalom. Helyben a vörösőrség parancsnoka ekkor már Kiss István őrmester volt. Császártöltésen nem történt ellenforradalmi kezdeményezés. A Sárközből azonban támadás indult a Hajóson székelő bácskai vörös ezred ellen. Egy erős fehér ellenforradalmi csoport Miskén átvonulva támadta Hajóst. Egy másik csoport Császártöltésre zúdult, s itt kötelezte a lakosságot a mozgalomban való részvételre. Az itt összesereglett fehérek a falunak a hajósi pincék felé néző végéről intéztek támadást a pincék közt elhelyezkedett vörösök ellen. Rövid, de heves tűzharc fejlődött ki a két fél között. A vörösök géppuskatüzet zúdítottak támadóikra. Néhány ellenforradalmár meg is sebesült. Egy a Sárközből való magyar meg is halt. A harcnak az esti homály vetett véget. A Hajóson levő vörösök a kétoldalú támadás elől az éj leple alatt Jánoshalmán át Kiskunhalasra távoztak. Onnan pár nap múlva a halasi erőkkel együtt Kecel községet támadták meg. Miután ott leverték a mozgalmat, Császártöltésre is bevonultak. Itt ellenállásra nem találtak.

Közben Szamuelly Tibor pesti vasas-vörös csapatai Dunapataj felől már megtörték a fehérek erejét és Kalocsát is hatalmukba kerítették. Itt Szamuelly parancsára a fehérek több vezetőjét kivégezték. A további megtorló lépések Romanelli olasz katonai attasé közbelépésére elmaradtak.

Községünkben az ellenforradalom leverése után a direktórium továbbfolytatta munkáját aug. 1-ig, a Tanácsköztársaság bukásáig. Nálunk ekkor az azonnal megszervezett polgárőrség vette át a rend fenntartását. Ennek megfontolt szellemű vezetése miatt a bosszúálló cselekmények elmaradtak nálunk. Szeptember eleje körül egy horthysta főhadnagy járt a faluban egy járőr kíséretében. Kihallgatásokat tartott a vörös uralom alatt itt történt eseményekkel kapcsolatban. Ennek eredménye lett, hogy Kornóczi András direktóriumi titkár és Wiedner Ferencné, a munkástanács tagja 25—25 botütést kapott.

Rövidesen bekövetkezett a román megszállás. Ennek a megszállásnak az utolsó állomása a környéken éppen Császártöltés volt. Érsekcsanádon ez időben szerb megszállók tartózkodtak. Hajós, Nádudvar és Sükösd a senki földjét alkotta, kimaradt a megszállásból.

A későbbiek során Márin Ferenc és 3 társa ellen indult bűnvádi eljárás. Erről és Márin Ferenc további sorsáról külön cím alatt számolok be.

5. Márin Ferenc 1919-es direktóriumi elnök életsorsa

1919. júniusában történt. Kitört az ellenforradalom Kalocsán és környékén. Márin Ferenc, császártöltési direktóriumi elnök két társával, Kornoczi András titkárral és Kőműves Vince vörösőrrel éppen Kiskőrösön járt hivatalos ügyben, amikor ott is ellenforradalmi hangulat kezdett kialakulni. Egy fehérekből álló fegyveres csoport fölismerte Márin Ferencet. Körülfogták és ott a helyszínen maguk közt úgy döntöttek, hogy Márint falhoz állítják és kivégzik. Már föl is sorakozott a csoport a véres akció végrehajtásához, amikor vezetője hirtelen elhatározással azt ajánlotta társainak, jobb lesz őt élve magukkal vinniök. Úgy is cselekedtek, vitték Márint az állomás felé. Az állomáson a tömeg közt éppen akkor futott szét a hír, hogy jönnek Pest felől egy különvonattal a vörösök. Márin fogvatartói hirtelenében szétugrottak. Márinnak sikerült ekkor a vasútállomás közelében egy borbélyműhelybe jutnia. Ott lenyíratta bajuszát, haját, majd az állomáson veszteglő kocsik egyikében az utasok közé keveredett Kőműves Vincével együtt. Mintegy 2 órával később a vonat Márinékkal Pest felé indult. Pesten Márin és társa Schilli János császártöltési származású szobrásznál talált menedéket. Mintegy 2 hétig tartózkodott ott. Ekkorra a fehér ellenforradalmat már rég fölszámolták, s így Márinék nyugodtan haza térhettek.

Márinék távolléte alatt Császártöltésen is lezajlott az ellenforradalom. Márint a fehérek majd minden éjjel keresték. Zaklatták családját, adják elő, mert azt hitték, hogy otthon rejtőzködik. Fölforgatták a házat, ruhaféléket és más értékeket cipeltek el házából. Tudták, hogy nemrégen nagyobb mennyiségű bort adott el, részben ún. „kék pénzért". Ezt a kék pénzt szerették volna megkaparintani. Az egyik kutatás során nagyon is közel jártak az elrejtett pénzhez, de végül mégsem akadtak rá. Amíg Szamuelly különítménye föl nem számolta az ellenforradalmat, Márin házanépének nem volt nyugta sem éjjel, sem nappal. Közben a családnak sejtelme sem volt fejének hollétéről. Abban a kínzó tudatban gyötrődtek, hogy a fehérek talán végeztek vele valahol. Nagy volt hát az öröm a háznál, amikor július eleje táján épen, egészségesen visszatért Budapestről.

Visszatérése után Márin újból ellátta az elnöki munkakört. Amikor aug. 1-én véget ért a kommün, Márin elbújdosott hazulról. Sokfelé járt, voltak elvtársai, akik befogadták, elrejtették Kölesen, Borotán és máshol. Borotáról jött haza szüret idején egy nagy üres hordót szállító kocsin. A hordóban utazott ez egyszer.

A románok kivonulása után nyomban elvitte őt a csendőrség a faluból. Kalocsára vitték az ügyészség fogházába. Testi bántalmazásban nem volt része családjának állítása szerint, de lehet, hogy azt előttük is eltagadta. 1920-ban tartották meg ügye tárgyalását 3 társáéval együtt. Az ítélet főbb részeit alább közlöm:

A kalocsai törvényszék 1920. november 30-án és december 1. napján tárgyalta Márin Ferenc volt direktóriumi elnök, Kőműves Vince vörösőr, Berger István vörösőr és Kornóczi András volt direktóriumi tag ügyét és abban B 2,176/1920 szám alatt közös ítéletet hozott. Jelen kivonatban a vádlottakra vonatkozó részek egyenként, egymástól elkülönítve szerepelnek. Csak Márin Ferenc ügyére vonatkozóan közlök itt részletes kivonatot. A többi vádlott ítéleti adatát csak vázlatosan iktatom ide.

A Márin Ferencre vonatkozó adatok az alábbiak: Személyi adatai: 1919. novemberének 7. napja óta van letartóztatásban, 63 éves, császártöltési születésű és lakos, r. kat. vallású, nős, 4 gyermek apja, írni-olvasni tud, vagyonos, katona nem volt, a császártöltési direktórium volt elnöke.

A törvényszék Márint bűnösnek mondta ki a tanácsköztársaság fenntartása érdekében elkövetett alábbi bűncselekményekben:

1. Zsarolás bűntettében mint bűnsegédet, mert azon célból, hogy a tanácsköztársaságnak jogtalanul vagyoni hasznot szerezzen, Leirer Menyhért császártöltési lakost szesztilalom áthágásáért 200 korona pénzbüntetés megfizetésére kényszerítette.

2. A Btk. 350 §-ába ütköző és a Btk. 353 §-a 1. pontja szerint minősülő zsarolás bűntettében, mert azon célból, hogy a tanácsköztársaságnak jogtalanul vagyoni hasznot szerezzen, Hetényi Gáspár császártöltési lakost 10 000 korona pénzbüntetésre ítélte és ezen összeg megfizetésére kényszerítette.

3. A Btk. 350 §-ában ütköző, a Btk. 353 §-a 1. pontja szerint minősülő zsarolás bűntettében mint bűnsegédet, mert Cstöltésen 1919. május 7-én Fék Miksa főjegyző, cstöltési lakost, mint olyant, aki őt működésében akadályozza, a kiskőrösi forr. törvényszéknek feljelentette és 2000 korona megfizetésére kényszerítette.

4. Két rendbeli a Btk. 350 §-ába ütköző, a Btk. 350 §-a 1. pontja szerint minősülő zsarolás bűntettében, mert Özv. Gróf Józsefné, cstöltési lakost 2000 kor., Kovács József kalocsai lakost pedig 15 000 kor. megfizetésére kényszerítette.

5. Két rendbeli a Btk. 307 §-ába ütköző jogtalan elsajátítás vétségében, mert Cstöltésen április végén a véletlenségből a birtokába jutott 2 drb üszőborjút jogtalanul elsajátította.

Büntető rész: Ezért a törvényszék Márin Ferenc vádlottat a Btk. 353. §-a 1. pontja, a Btk. 367. §-ai stb. alapján összbüntetésül a mai

naptól számított 3 (három) évi fegyházra, amely szabadságvesztés büntetésből eddigi letartóztatásával 1 évet kitöltöttnek vesz és a Btk. 57 §-ában meghatározott időponttól kezdetét veendő tíz évi hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlatának ugyanaddig tartó felfüggesztésére ítéli.

Felmentések: Ellenben a kir. törvényszék Márin Ferenc vádlottat a Leirer Menyhért sérelmére elkövetett zsarolás bűntettének vádja alól, a Fuchs Mór sérelmére elkövetett zsarolás bűntette alól, végül a Keller Tamás sérelmére elkövetett zsarolás bűntette alól és a Fék Miksa sérelmére elkövetett személyes szabadság megsértésének vádja alól felmentette, mert nem nyert bizonyítást, hogy a vádlottnak letartóztatásában része lett volna.

A Btk. 323. §-a alapján a kir. ügyészségnek védelejtése folytán megszünteti az eljárást Márin Ferenc vádlottal szemben a Geizler Ferenc, a Petz Mátyás sérelmére elkövetett zsarolás bűntette miatt, a Fék Miksa és Annuska sérelmére elkövetett személyes szabadság megsértésének vétsége miatt és a Fék Miksáné sérelmére elkövetett rablás bűntette alól.

Indokolás: Márin Ferenc beismerte, hogy mint a munkástanács elnöke a munkástanács által a tanácsköztársaság rendeleteinek megszegésével hozott ítéleteket kihirdette, mely ítéletek alapján Leirer Menyhért 200, Hetényi Gáspár 10,000, Gróf Józsefné 2000 és Kovács József 15,000 korona pénzbüntetésre lett ítélve. Tagadta, hogy Fék Miksát a kiskőrösi forr. törvényszéknél ő jelentette föl és tagadta, hogy Nagy István és Ádám Antal egy-egy üszőborját jogtalanul eltulajdonította.

A kir. törvényszék mind ama esetekben, amelyekhez Márin Ferencet bűnösnek nyilvánította, részben a vádlott beismerése, részben a kihallgatott tanúk vallomása alapján megállapította a leírt tényálladékokat és a vádlott e bűncselekmények elkövetésében bűnösnek volt kimondandó.

Záró mondatok: A büntetés kiszabásánál a bíróság Márin Ferenc vádlottnál enyhítő körülménynek vette büntetlen előéletét, ellenben súlyosbító körülménynek, hogy az országra majdnem végromlást hozott tanácsköztársaság fenntartása érdekében követte el tetteit.

Kalocsa, 1920. dec. 1. Oláh Gyula sk., a tanács elnöke, Dr. Korény Scheck Vilmos s. k., előadó. kir. tvszéki bíró."

Márin Ferenc a Harta melletti Mikla-pusztán, az állami birtokon töltötte le a 25 hónapot a rá kiszabott büntetésből, 11 hónapot a községi képviselő testület javaslatára és jó magaviselete címén elengedtek neki. Megtört, testben és lélekben beteg emberként tért haza. Csendes visszahúzódottságban töltötte el öreg éveit. Az utolsó esztendőkben családtagjainak sokszor ismételgette: „Nem tudok és nem is fogok addig

meghalni, míg a „nagy henger" össze nem zúzza a régi világot, és meg nem hozza az újat!"

Úgy lett, ahogy előre érezte, mert 1944. dec. 4.-én halt meg, amikor a vörös hadsereg már fölszabadította községünket, és amikor már a Dunántúl robogott a „nagy henger" Hitler birodalmának végső összezúzására.

A tanácsköztársaság másik 3 vádlottjának peréből csak a leglényegesebb adatokat közlöm itt:

Kőműves Vince 34 éves, nős, 3 gyermek apja, kőműves foglalkozású, vagyonos, katona volt egyént, volt vörösőrt a bíróság izgatásban találta bűnösnek és 1 rendbeli zsarolásban. Egy évi börtönre ítélték, amit a vizsgálati fogságban eltöltött idővel a bíróság kitöltöttnek vett. Szabadulása után a közigazgatási hatóság zaklatta és internálva tartotta.

Berger István volt vörösőrt, 31 éves, nős, gyermektelen, vagyontalan, katona volt, egyesek feljelentése, Fék Miksa letartóztatása, lakáson történt eltulajdonítás, más személyek letartóztatása miatt öt évi fegyházra ítélte a törvényszék.

Kornóczi András volt munkástanácstagot, 35 éves miskei származású, nős, 2 gyermek atyja, írni-olvasni nem tudó egyént törvénytelen letartóztatás, rekvirálás és más vádak alapján 2 évi fegyházra ítélte a kalocsai törvényszék. Kornóczit ezen kívül a fehérek 25 botütéssel is sújtották ítélet nélkül.

A munkástanács, valamint a vörösőrség többi tagja ellen bírósági eljárás nem indult, de a fenti törvényszéki ítélet szavával élve, egyik több, a másik kevesebb „lelki sanyargatásnak" volt kitéve élete további során, és mindig kijárt nekik az akkor nem éppen megtisztelő „Kommunista" jelző, főleg a csendőrség és a közigazgatási emberek részéről, ahányszor azokkal valami ügyes-bajos dolguk akadt.

Márin Ferencet később a zsarolás, Kőmíves Vincét az izgatás vádja alól a törvényszék 1921-ben a B. 2176/19/1920. számú ítéletével fölmentette.

6. A gazdasági élet az I. világháborútól a felszabadulásig

Hazánk gazdasági élete az I. világháború után nehezen indult fejlődésnek. Az ország 2/3-ad része az ottani bánya-, fa és egyéb nyersanyagokkal együtt elveszett. A háború, a belviszály, a csökkent termelés folytán akadozott a rendes ellátás még az élelmezés terén is. Tetézte a bajokat a pénz romlása, az államháztartás ingatag helyzete. Az országos bajok községünk életében is jelentkeztek. Községünk népének ismert szorgalma, kitartó munkája nyomán azonban az 1924. évi stabilizáció után újból a fejlődés jelei kezdtek kibontakozni. Az 1920-as

évek két nagy horderejű gazdasági problémát hoztak felszínre: a vízszabályozás megoldásának kérdését és a földreformot.

Még 1912-ben jóváhagyást nyert a vármegyénél a Dunavölgy-Lecsapoló és Öntöző Társulat működése megkezdésére. Feladata a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye belvizének levezetése volt. E feladat megoldására Baja felől még az I. világháború kirobbanása előtt megindult a Dunavölgyi Lecsapoló Főcsatorna (nálunk népiesen Bágер) építése. Ennek a munkálatait a háború félbe szakította. A csatorna medre 1917. táján a hajósi pincékig elkészült, de aztán a munka leállt. Az 1923—25-ös években újból megindult a munka, és a hajósi-estöltési és homokmégyi határban el is készült. Itt csak a csatorna gazdasági kihatásáról kívánok néhány szóval megemlékezni. Nálunk nem átok, hanem áldás kísérte folyását, nem úgy mint Akasztón, ahol az előbbi nevet kapta. Vízszívó hatása nyomán a község ún. „sárközi" része, amely eddig vizenyős, őrjeges, zsombékos volt, mezőgazdaságilag igen jó termőterületté változott, s gyarapította hasznosítható földünket.

A földreform azonban, amelynek megvalósítását a község és a környék népe is olyannyira várta, úgyszólván teljesen elsikkadt a reakció útvesztőjében. Az ország kapitalista urai bogáncscsomóként összekapaszkodtak a földreform nagyatádi-szellemű végrehajtásának megbuktatására. Tervüket siker koronázta. Ami keveset adott az O. F. B., azt is a horthysta rendszer támogatása céljából adta. Megnyerni a tömegek támogatását a rendszer számára, ez volt a cél, hogy a mezőgazdasági munkások ereje ne a rendszer ellen forduljon, ne essen a szocialista törekvésű pártok tévelygéseinek bűvkörébe. Amikor a kommunizmus veszélye a fehér terror nyomán látszólag távolodott, a földreform keretei összeszűkültek. Végül is határunk 7000 holdas káptalani nagybirtoka alapjában érintetlen maradt. A juttatott 361 k. holddal szúrták ki az igénylők szemét. Juttatásban 258 kis és törpe paraszti család részesült. Horthy 3 vitéze 45 holdat kapott. Az új gazdák oly csekély juttatást kaptak, hogy fő megélhetési bázisuk nem a föld, hanem a bérmunka maradt. A 27,591/1925 O. F. B. számú ítélethez csatolt „Kimutatás" szerint a mintegy 500 igénylő közül 255 kapott földet. Ezek közt volt 12 hadirokkant, 8 hadiözvegy, illetve árva, 68 agrárproletár és 172 kis, illetve törpe birtokos. A juttatás mértéke 400 négyszögöltől 2 k. holdig terjedt. A hadikitüntetésesek száma 16 volt. Az O. F. B. kimutatása 1925. okt. 1-én kelt. A föld 25 évi törlesztéssel volt kifizetendő. Ára a kat. tiszta jövedelem szerint alakult; Schultz Simon esetében pl. 120 pengő k. holdanként. Ezt mondja el nekünk a Schultz Simon családi irattárában őrzött kimutatás.

Az egész eljárás a földreform, a földhözjuttatás fogalmának megcsúfolása volt.

A községben a mezőgazdasági termelés közben egyre fokozódott. A

munka és a szorgalom meghozta gyümölcsét. A falu népe a 20-as évektől kezdve ismét gyarapodni kezdett. A mezőgazdaságban a keresők száma az 1930-as népszámlálás adatai szerint 1151-re emelkedett, ami az összes keresők közel 82%-át jelentette. A bortermelés jövedelmezősége volt főként az alapja a terjeszkedés lehetőségének. Az 1929-ben megjelent Pestvármegye Lexikonja ezt írja községünkről' „Népe igen földszerető és Homokmégyen 1500, Kecelen 3500, Jánoshalmán 3500, Kiskunhalason 350, vagyis a határon kívül összesen 8850 k. holdat szerzett. „Talán nem kell mondanom, hogy e nagymérvű gyarapodás nem mind az 1920-as években vagy után történt, hanem javarészt az elmúlt 3—4 évtized alatt. A fenti tény minden esetre jól jellemzi a község népét, s egyben gazdasági életének lassú, folyamatos fejlődését.

A fenti lexikon közli azt is, hogy a község 2 legnagyobb adófizetője a Káptalan és a Csala-pusztai Bérgazdaság. Az a tény, hogy falunk népe a szomszédos községekben közel 9000 k. hold földet vett össze, a saját határában levő közel 3000 hold mezőgazdasági művelésre alkalmas területet nem volt módjában bérletbe megkapni, enyhén szólva mégis csak sérelmes és visszás volt. A Káptalan — sajnos — nem tudott a társas bérlet gondolatával megbarátkozni, hanem idegenből ideszakadt üzletemberek kezére adta nem erdősített területét. Pedig anyagilag is jobban járt volna a Káptalan, ha apró parcellákban adta volna bérbe e birtokrészt. A csalai gazdálkodásról egyébként külön fejezetben lesz még szó.

A község gazdasági életében a továbbfejlődés szempontjából jelentős lépés történt 1930-ban a határ részleges tagosításával. Általános tagosítást nem lehetett nálunk végrehajtani. Egy részleges pedig már régóta esedékes, kívánatos, sőt szükséges volt. Az 1770-es telekosztás óta minden fertály föld a határ minden részében 20—25 felé, szanaszét feküdt. Ezek a kis darab földek az osztódás folytán nadrágszíj-parcellák kialakulására vezettek. Így a gazda több időt töltött a nap folyamán rohangálásban, mint munkában. Ennek az áldatlan állapotnak a számtalan hátrányát és kevés előnyét számolta föl a tagosítás. A tagosítás végrehajtásának természetesen itt is, mint másutt, voltak nyertesei és vesztesei. A vesztesek listáján leginkább a kis és törpe gazdák szerepeltek, a nyertesek közül kerültek a módosabb és a tűzhöz közel álló falusi vezetők. De minden veszteség ellenére a közösség a maga egészében csak nyert, a mezőgazdaság fejlődésének útja pedig széles, egyenes szakaszhoz érkezett. Az egészben csak egy a sajnálatos, hogy ez a lépés nem 70—80 évvel előbb történt meg.

Közben az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság viharának a szele, pusztítása hazánkba is átcsapott. Ez a válság hazánk mezőgazdasági életét alapjaiban rázta meg. A búza ára 33 pengőről 9-re esett, a föld ára a mélypontra süllyedt. Óriási pangás állott be, az értékesítés

lehetőségek szinte befagytak. A gazdák nagy része — főleg az adóssággal küszködők —, a tönk szélére sodródtak. Nagy volt a munkáselbocsátás, a kereset 50—60%-ra csökkent; nagy volt a munkanélküli nyomorgók száma. Az adófizetés leállt. Sok tízezer gazdaság ment tönkre. 1931-ben a magyar búza boletta nélkül 3 pengőt sem ért. 1932 tavaszán a községek és más közületek nem tudták tisztviselőiket fizetni, mert az adófizetők nem tudtak eleget tenni kötelezettségüknek. Nehéz idők voltak ezek. A kormány kényszerült a gazdaságok védettségét bevezetni, részükre fizetési haladékot biztosítani és más kedvezményeket nyújtani. Végre 1934-ben lassan normalizálódni kezdett a gazdasági helyzet és a termelés rendje. Császártöltésen is sok gazda évekig nyögte a válság nehéz súlyát. A községben ekkor működött a Hitelszövetkezet; emberséges vezetése folytán dobra alig néhány helybeli gazda vagyona került, de a nehéz évek terhét községünk népe is viselte. A mezőgazdasági munkások, napszámosok bére az életminimum alá süllyedt. A férfinapszám 3 pengőről 1,40 pengőre esett, a gyermeknapszám 1,5 P-ről 60 fillérre.

Mielőtt e gazdasági vihart a vérzivataros II. világháború követte volna, nyilván a tengelyhatalmak háborús előkészületének nyitányaként egy rövid, de kedvező gazdasági föllendülés éveit érhettük meg. Községünkben a tagosítás után és következményeképpen a mezőgazdaság kezdett a szakszerűség és a belterjesség útján haladni. Hamarosan megépültek a tanyák. Az egy helyben való gazdálkodás előnyeit népünk jól kihasználta. Új szőlőket telepítettek. Az állattenyésztés a fejlődés új lehetősége előtt állt, illetve annak útján erős ütemben el is indult. A tanyai baromfitenyésztés előnyeit népünk a maga javára gyümölcsöztette. A sertés és szarvasmarha nevelése és hizlalása fokozódott. Községünk gazdasági életének ismertetését nem zárhatom le anélkül, hogy az 1935 évi helyzet részletes képét itt ne tárjam a T. Olvasó elé. De előbb vessünk egy pillantást az ország birtoklási viszonyaira!

Hazánk területe birtoklás szempontjából az alábbiak szerint oszlott meg: 1000 holdon felüli birtokok az ország területének 32%-át tették ki. A középbirtokosok kezében volt az ország 36%-a. A dolgozó parasztság csak 32%-ot mondhatott a magáénak. Ezen a 32%-on

az 5—20 holdas parasztok száma kb.	1 millió
a törpebirtokosok száma	1,2 millió
a gazdasági cselédek száma	0,6 millió
az agrárproletárok száma pedig	1,2 millió volt.

A 3 utóbbi kategória alkotta együttesen az ország 3 millió koldusát. Ezek után lássuk a mi községünk adatait 1935-ről!

A község belterülete ezt a képet mutatta a Közp. Statisztikai Hivatal szerint: A beépített terület 33 k. holdat, az udvarok, kertek 72 holdat,

az egyéb belterület és külső terméketlen 573 holdat tett ki, összesen 678 k. holdat.

A határban Csala területét is beleértve a következő volt a művelési ágak szerinti megoszlás:

Szántó	5139 k. hold
Kert	66 k. hold
Rét	474 k. hold
Szőlő	1311 k. hold
Legelő	2560 k. hold
Erdő	3743 k. hold
Nádas	107 k. hold
F. a. n. t.	678 k. hold
Összesen:	14078 k. hold (182 k. hold hiányzik: a szerző megj.)

Az erdőterületből 3480 k. hold volt a szál- és 263 hold az új telepítésű erdő.

A szántóföldi termelésben a főtermények a búza, rozs, árpa, a kukorica és a burgonya voltak. Kerti, ipari és egyéb növényeket a falu lakossága csak kis mennyiségben termelt, főleg a saját szükségletére. A szántóföldi takarmánytermelés is még kezdeti fokon folyt.

A szőlő- és bortermelés nagy, eredményes és jó hírű volt. A község jóhírű borait országszerte keresték és mérték. A szőlőkultúra nemcsak a határban levő 1311 k. holdon, hanem a lakosság Kecelen—Jánoshalmán fekvő tekintélyes mennyiségű szőleiben is virágzott. A falu parti pincéiben nem ritkán 30—40 ezer hl bor tárolódott szüret után. A pincékben a bor a forró nyári időben sem nyarasodott meg.

A gyümölcstermelés inkább csak a házi szükséglet kielégítését szolgálta, kicsiny jelentőséggel bírt, és minőségileg alacsony fokon állt. A gyümölcsfák száma 11 ezer körül mozgott az összeírások szerint. Községünk mezőgazdaságának főbb üzemi adatait az 1935. évi statisztikai összesítésben itt közlöm:

Községünkben az összes gazdaságok száma 1162 volt. Ezek terület szerint így oszlottak meg:

1 k. holdon aluli gazdaság volt szántó nélkül	556 =	258 k. hold
1 k. holdon aluli gazdaság szántóval	26 =	19 k. hold
1— 5 k. holdas gazdaság szántóval	338 =	829 k. hold
1— 10 k. holdas gazdaság szántóval	104 =	759 k. hold
10— 20 k. holdas gazdaság szántóval	79 =	1120 k. hold
20— 50 k. holdas gazdaság szántóval	45 =	1273 k. hold
50— 100 k. holdas gazdaság szántóval	8 =	532 k. hold
100— 200 k. holdas gazdaság szántóval	2 =	251 k. hold

200— 500 k. holdas gazdaság szántóval	1	= 446 k. hold
500—1000 k. holdas gazdaság szántóval	—	—
1000 k. hold feletti (Káptalan, Dr. Kovács és Offmer T.) ,	3	= 8591 k. hold
Összesen:	1162	= 14078 k. hold

Haszonbérbe adtak 3112 holdat, ebből az egyik gazdaság 3005 holdat tett ki. (Csala-pusztai Bérgazdaság)

7. Az állattenyésztés helyzete és fejlődése községünkben

Az idő és a tapasztalat megtanította népünket arra, hogy nagyszámú, de kevés igényű állatot kell tartania, nevelnie, hogy földjét termő erőben tudja tartani. A sok állat sok trágyát ad elvéből kiindulva tehát sok állatot neveltek, keveset törődve az állattenyésztés egyéb jövedelmező tényezőivel. Ez volt az irányzat úgyszólván az 1920-as évekig, a tagosítás idejéig. Galgóczy Károly 1875-ben e tárgyról ezeket írta: „A legnagyobb súly az állattenyésztésre van fektetve, de inkább csak a szaporítás, mint a nemesítés tekintetében. Az együtt levő közlegelőre nézve az az arány van szabva, hogy egy egész telek után 24, egy házas zsellér állomány után 3 drb szarvasmarhát s ugyanannyi sertést lehet arra kihajtani. A szarvarmarha csak közönséges magyar faj, télen át, kivált a széna rosszasága miatt rosszul táplált, sovány; a lovak vegyesek 12 maroktól 16-ig, a sertés legnagyobb részben hosszúorrú szőke erdélyi faj; közönséges rackabirka-tenyésztés is van."

Számszerinti további adatok birtokába csak a Központi Statisztikai Hivatal budapesti könyvtárában jutottam. Itt szereztem meg az 1895. évi és 1911. évi állatadatokat községünkre vonatkozóan. 1895-ben falunkban 1548 szarvasmarha, 651 ló, 8 szamár, 696 sertés és 2598 birka képezte a teljes állományt (Magyar Stat. Közlöny Bp. 1913. 402. old.) Ugyanezen közlöny 402—405 oldalán találtam rá az 1911. évi adatokra. Az állattulajdonosok száma 424 fő volt. A szarvasmarhák összes száma 1760 db volt az alábbi megoszlásban: 99 bika, 549 tehén, 270 igavonó és 842 egyéb. A lovak száma 596-ot tett ki. Ebből 402 kanca, 133 herélt, 61 mén akadt. A szamarak száma ekkorra egy db-ra apadt. Sertést összesen: 1734-et tartott a lakosság. Ebben a számban 383 anya, 807 malac és 544 egyéb sertés volt képviselve. Juhot 1035-öt írtak össze, melyből 539 anya és 496 egyéb birka volt. A szarvasmarhából szürke magyar 1621, piros-tarka 136 és egyéb 3 volt. A sertések zsírfajták, a juhok merinóiak voltak. Császártöltés jó munkabírású magyar tinói az ökrei a vásárokban mindig keresettek voltak.

Az 1930-as tagosítás után egy egészséges állattenyésztési folyamatt indult meg községünkben, bár rétjeink szénája többségében most is

savanyú volt. A felszabadulás bekövetkeztéig lényeges eredményt, változást az idő rövidsége miatt azonban nem hozott, hisz már 1939-ben a háború szele reszkettette meg az ország levegőjét.

A község állatállománya 1935-ben ez volt:

Szarvasmarha	1415 db
Ló	769 db
Sertés	2809 db
Juh	1421 db

A szarvasmarhából 816 volt az üsző és tehén, 206 a tinó és az ökör. Fajták szerint erdélyi magyar 799, piros tarka 398 és egyéb 218 db. A lovak közül 769 vegyes fajú; a sertésekből zsírfajta 2577, egyéb 232 db. A juhokból 1227 racka és 194 egyéb fajú volt.

A legelőn 1080 marha, 31 ló, 2085 sertés és 1217 juh járt. Hizlalás sertésből 1668, marhából 220 db, összesen 1888 db-nál történt.

A község fogatállománya 1935-ben az alábbi képet mutatta:

egyes lófogat	63 db
kettes lófogat	319 db
kettes ökörfogat	39 db
négyes ökörfogat	20 db
összesen:	440 fogat

Az igás szekérállomány 503 darabból állt, ebből személyfogat 20 akadt. Motoros erőgép a mezőgazdaságban összesen 10 db volt, mind a csalai bérgazdaság tulajdonában.

De visszatérek néhány szóra a 3 millió koldús országának tényéhez. A 3 millió koldust a magyar nagybirtokosok tartották koldússorban. Erről az agrárproletáriátusról szomorú szociális helyzetképet adott sok magyar író. Illyés Gyula róluk írta: „A tej, a gyümölcs szinte luxuscikk a magyar faluban", és hogy közülük sokan a cipőt 4 éves korukig nem ismerik. Közülük szedte évi 10—12 ezer áldozatát a tbc. Ők alkották a zömét annak a mintegy 3/4 millió lakosnak 1930-ban, akik még írni-olvasni sem tudtak. Így az analfabétizmus a 20. század 30-as éveiben még tömegjelenség volt Magyarországon. A horthysta reakciós korszak népies írói nem a légből kapott adatok, hanem a megdöbbentő valóság alapján írtak a parasztság kiáltó nyomoráról.

Örömmel kell megállapítanom, hogy a mi községünk agrárproletárjai, az uradalmi cselédek nem tartoztak az éhezők, a nyomorgók és a szellemi sötétségében élők legmélyebbre süllyedt rétegéhez. Tagadhatatlan viszont, hogy nálunk sem volt rózsás álma a szegény embernek, nálunk is rongyoskodtak egyes mezőgazdasági cselédek gyermekei, nálunk is sok

szülő kényszerült arra a hálátlan lépésre, hogy a kenyérgond enyhítése végett kifogja gyermekét, vére magzatát az iskolából. Nálunk is akadt önző ember, kihasználás, lelketlen és durva bánásmód. A tehetetlen bírvágy áfiuma, mérge kiölte a szívekből az emberséget. József ATTILA figyelmeztető szavát, hogy „adj emberséget az embernek", a meggazdagodást hajszoló élet zaja elnyomta a lelkekben.

A II. világháború aztán új gazdasági bajokat zúdított a nyakunk közé, és a hadi gazdálkodás kálváriás útjára vitte gazdasági életünk szekerét. A háború éhes Molochjának feneketlen gyomra a gazdasági élet értékeit telhetetlen étvággyal falta. De azon túl életet, vért is követelt. Csak vázlatosan sorolom fel ez időszak gazdasági adatait, bajait.

A lejtőn lefelé 1940-ben indultunk el egy nagyon gyenge termés következményeképpen. Ez és a németek gazdasági igényeinek kielégítésére törekvő politikánk a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer bevezetéséhez vezetett. 1941 végén hazánk teljes termelése átállt a hadigazdálkodásra. Az ostobaságig vitt magyar lojalitás a magyar fejadagot alacsonyabbra, szűkebbre szabta a németekénél. Németország ellátása gabonával, állati termékekkel, olajjal és bauxittal a magyar gazdasági gépezet fő feladatává lett. Kivitelünk 75%-a Németországot illette. Germániának fizetnie sem kellett, örültünk egy-egy bécsi döntésnek. Közben a magyar munkásság élelmezési ellátása egyre rosszabbodott, a mezőgazdasági munkásság szociális helyzete erősen romlott. Az elégedetlenség kirobbanása ellen a magyar kormányzat bevezette a rögtönbíráskodást és alkalmazni kezdte az internálást.

1942. tavaszán a II. magyar hadsereget kivitték a Szovjetunióba. Ezzel gazdasági téren egy közel 400 000-es munkaerő esett ki a hazai termelésből. 1943. tavaszán pedig e hadseregnek mintegy 100 000 embere pusztult el. 1944. tavaszán megszállta az országunkat Hitler és a II. magyar sereg indult szomorú jövője elé a Szovjetunióba. Az élelmi adagok újabb csökkentése után növelték a Németország felé történő kivitelt, majd lassan a magyar gazdaság tervszerű kifosztása indult meg. A zsidók deportálása közel fél millióval csökkentette a munkaerő létszámát. 1944. okt. 15-én aztán elközelgett a vég kezdetének az ideje. A szűkölő németek nyilas segédlettel terrorisztikus módon és nyíltan kezdték a magyar nemzetgazdaság kifosztását végrehajtani. Sok gyárunkat leszerelték, hatalmas állathordákat hajtottak ki az országból; az élelmiszerkészletek kiszállítása is ütemesebbé vált. A felszabadító harcok során pedig megkezdődött az esztelen rombolás és pusztítás munkája. Közlekedésünk ütőereit elvágták, hídjainkat a levegőbe röpítették stb.

A 25 éves horthysta rendszer gazdasági eseménysorozata röviden így summázható: A nyakunkra hozott románok búsás hadisarccal távoztak; a nagybirtokosok javára elsikkasztották a földreform becsületes végrehajtását; az adóprést jól megszorították, a gazdasági válság nehéz éveit

át kellett vészelnünk; megismertük a munkanélküliség rémét és ránk zúdították a II. világháború minden szenvedését; kifosztották országunkat; könnyet, jajt és vért kellett áldoznunk idegen érdekekért, idegen földön, ahol semmi keresnivalónk nem volt.

A magyar népnek aztán az üszkös romok eltakarítása után rongyosan, éhezve, kifosztva kellett hozzálátnia az újjáépítéshez. De most már nem a régi világ államának épületét építette föl, hanem egy új ,a nép ügyét, javát szolgáló szocialista államrendszer alapjait rakta le a munkásosztály vezetésével, a dolgozó parasztsággal való szövetségben, Lenin eszméinek szellemében.

1964. végéig 20 esztendő telt el azóta, s ma már a kapitalista gazdasági élet romjain a magyar népköztársaság szocialista épülete áll, épül és szépül. Ennek a 20 évnek a történetét külön fejezetben kapja majd a T. Olvasó.

C) AZ IPAR, KERESKEDELEM ÉS A KÖZLEKEDÉS FEJLŐDÉSE 1944-IG

1. Községünk iparának múltja

A mindennapi kenyér hiánya fölborítja életünk szokott rendjét. Ipar nélkül az élet terhes és keserves mind egyéni, mind közösségi viszonylatban. Községünk alapítói már a település első napjaiban szükségszerűen rákényszerültek valamiféle lakás összetákolására. Ez már nem is egyféle ipari tevékenységgel járt. Nézzük ezúttal, milyen ipari tevékenységet örökítettek meg az írásos emlékek községünk múltjából!

A Pest megyei levéltárban 1753/54-ből fennmaradt egy taxalistás adóösszeírás községünkről. A taxalistára a szerződéses alapon földet, zsellértelket, taxás házat bérlők, ipari tevékenységgel foglalkozók kerültek, tehát a nem úrbéri viszonyban levők. A mi listánkon ezúttal Szujer Péter szerepel, akinek 2 lova, 1 fejős tehene és földbérlete volt. Bérlete után 15 pozsonyi mérő búzát, árpát és zabot fizetett. Ezen felül egy pálinkafőző üst bérleteként évi 14 forintot. Miután a saját pálinkafőző után az évi adó csak egy forintot tett ki, nézetem szerint Szujer Péter minden bizonnyal az uradalmi korcsma és az ottlevő kisüst bérlője volt és allodiális földet is használt. Az uradalmi korcsma tehát valószínűleg már 1752-ben fölépült. Erre enged következtetni a korcsma szomszédságában előkerült 1752-es felírású tégla is. Szujer ebben a korcsmában már ipari, kereskedői és egyben mezőgazdasági foglalkozást űzött, s mint ilyen került taxalistás összeírásra. Miután előkerült a község 1743-ból származó alapító szerződése, ez az összeírás falunk történetének 2. írásos dokumentuma.

Az 1769. évi Novem puncta-ban akadunk a következő ipari adatokra: „Száraz malmunk is vagyon", — Korcsmában való Bor árultatásunk is fél esztendeig". — „Mészárszékünk is volna, ha kelete lenne a húsnak." Ez a 3 idézet mind ipari tevékenységről tanúskodik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az érseki uradalomnak itt is, — csakúgy mint másutt is, — egyik első gondját képezte a korcsma felépítése. Községünk első temploma 1754-ben épült; ezt írásos bizonyítékok igazolják. Több mint valószínű, hogy a korcsma a templomnál is előbb elkészült. Ipari adatok találhatók az 1771. évi összeírási jegyzékben is. Ezek szerint a falu mészárosa (lanio) Hilmandel Bálint volt. Egy sátorkészítő mester is élt a községben: Wolfinger György, egy varga is akadt (sutor) Lackner Ferenc. Üvegezőt és cigányt is említ az összeírás. Az utóbbi vagy zenész vagy koldus lehetett. Ez az írás mint a köz épületét említi meg a koldusok házát (domus mendicus).

Az 1783. évi uradalmi számadásokból kitűnik, hogy akkor a falu ipari és kereskedelmi tevékenységének egy nem mindennapos egyén volt a mozgatója, az irányítója. Ez a Hajósról Császártöltésre átnősült Rokkenstein Lőrinc volt. Az is maradt 1825-ig, amikor is 123 éves korában meghalt. A 123 év nem téves adat. Az Olvasmányos érdekességek c. részben „Mit tudnak a régi öregek?" cím alatt olvashat a T. Olvasó róla hiteles anyakönyvi bejegyzések alapján. Rockenstein 1783-ban az uradalmi pénztárba a mészárszék bérletéért évi 20 Ft-ot, a korcsma és italmérésért évi 400 Ft-ot, a száraz malom bérletéért évi 40 Ft-ot fizetett be. Úgy gondolom, nemcsak az uradalomtól bérelte az italmérés jogát, hanem a közösségtől is Sz. Mihály napjától Sz. Györgyig. Ő fizette be a közösségtől járó természetbeli szolgáltatások összegét is. Rockenstein mellett egy Koch József nevű egyén ez időben a falu boltját kezelte és kézművességet is folytatott. Ő évi 40 Ft-ot fizetett e jogok gyakorlásáért. Koch ipari tevékenységének miniműségét nem árulja el a számadás. Kereskedő munkáját bizonnyal a község szükségleteinek megfelelő szatócsság képezte.

Egyébként Borovszky Samu „Magyar városok és vármegyék" c. művében az ipar helyzetéről azt közli, hogy 1760-ban az egész alsó solti járásban 240 kézműves volt összesen. Italmérési illetékből az egész járásban 3567 Ft. folyt be. Császártöltés részesedését az uradalmi korcsma italmérési illetéke, az évi 40 Ft képezte.

Egy fontos iparág munkáját már kezdettől fogva nem nélkülözhette a lakosság. Kellett a mindennapi kenyér, a tésztához szükséges liszt. Rövid ideig bizonyára Hajósra járt a lakosság őrletni avagy az uradalom gondoskodott a gabona lisztcseréjéről. Azután megszületett a faluban az ún. első lómalom. A Novem Puncta szerint már 1769-ben volt egy a községben. A lómalmok egybeőröltek, vagyis a liszt és a korpa egyben maradt. Kezdetleges alkotmányok voltak ezek. A háziasszonyok fela-

data maradt, hogy többszöri szitálással különválasszák a lisztet a korpától az akkori igények szerint, amelyek nem voltak kényesek. Ilyen lómalom nálunk a 18. század végén már 5 akadt a faluban: 1. Kirschner Boldizsár mai háza táján 2. a Garamvölgyi ház helyén, 3. Wesszenhoffer kovács háza helyén, 4. A József-malommal szemben Leirer János háztelkén és 5. Angeli János (Leó) mai házának az udvarán, a zöldségfelvásárló pincével szemben a Kecseli utcában, akkor a falu szélén.

Mivel ezek a lómalmok igen gyatra munkát végeztek, a falu népe kérelmet terjesztett az uradalom útján a földesúrhoz egy rendes malom építésére. Patachich Ádám kalocsai érsek eleget tett népe kérésének. Ő 1776-ban került az érseki székbe. Ma már kétségtelen, hogy 1778-ban meg is építette a Malom-patak partján a mai József-malom tőszomszédságában a vízimalmot. E malom egy 1784-es uradalmi leltárban már minden fölszerelésével együtt szerepel. A malom kerekét a patak vize hajtotta, forgatta. Mivel azonban a patak vize kezdettől fogva szegényes volt, az uradalom az üzemelés biztosítása végett hamarosan lecsapoltatta a Kölesi tó vizét. Így aztán képes lett a malom a falu szükségleteinek a kielégítésére mintegy 50 évre. Ez a malom egy ingovány szélén épült. Egy kőtáblába kettős latinnyelvű párverset vésetett az építtető érsek. Ennek a szövegét a malom 20. század eleji birtokosának egyik fia, Walter Géza, Apponyi Albert volt uradalmi főintézője mondotta nekem tollba. A vers szövege megvolt, de a kőtáblának nyoma sem volt. 1966. aug. végén aztán az is megkerült. A ktsz épülő székházának alapozási munkája során mintegy 3 méteres mélységben találtak rá a munkások. Szövege teljesen egyező az általam leírt sorokkal. A párvers szövegét, mely vagy Patatich Ádámnak magának vagy udvari költőjének, könyvtárosának Mariosa Jakabnak a szerzése, itt közlöm;

„Pigra palus fueram, quae nullis usibus apta,
Impello geminas currere docta rotas.
Quaeve dabam ranis, do nunc alimenta colonis,
Sic prosum auspiciis, Praesul Adame, tuis."

Magyar párversbe szedve e 4 sor értelme:

"Barnavizű kis tócsa valék, épp semmire kellő,
Forgatom most e malom fényes ikerkerekét.
Béka helyett immár eledelt adok sok telepesnek,
Így vagyok, érseki Főm, műbeli támogatód."

A kőtábla valószínűleg a malom 1912/13. évi átalakításakor került a volt ingovány mélyére. E mocsár miatt, bár az már eltűnt, kellett a ktsz új székháza építésekor a talaj laza volta miatt nagy talajcserét

végezni. E csere nélkül a kőtábla, községünk történetének ez az értékes emléke talán soha többé nem került volna ismét napfényre.

A vízimalom hajtó erejével az 1830-as években aztán újból baj keletkezett. A Kélesi tó is zsugorodott, szegényedett vízben s a Szamárvölgy forrásai is vékonyabban buzogtak. Így a malom bérlői — Rockenstein Lőrinc kivételével — hol a csőd szélén álltak, hol megszökdöstek, mert a víz ereje gyengének bizonyult a malomkerék folyamatos hajtására. A 19. század 80-as évei táján a Kalocsai Főkáptalan eladta a malmot Walter István császártöltési gazdának. Ennek Lőrinc nevű fia 1910 után nagy költséggel átalakította fagázmotoros malommá. Vállalkozása balul végződött, a malom hol üzemelt, hol nem. Később több új gazda és bérlő kezére került, de egyiknek sem volt nagy szerencséje vele. Végül 1926. táján a Walter testvérek vették meg, emeletet húztak a régi falakra, átalakították. Az új malmot aztán anjuk emlékére József-malomnak nevezték el. 1950-ig jól is működött. Ekkor államosították, majd leszerelték. Ma a terményforgalmi vállalat lisztcsere telepe székel benne.

Egyebekben a községben kezdetleges és kisméretű háziipar is akadt. Ennek főterületei a szövés-fonás, a takácsmunka, a fúró-faragó barkácsolás, a hordó és egyéb szőlészeti eszközök készítése (kád, faprés, köpülő, kerék stb.) volt. A tímárkodás terén a bőrök kezdetleges kikészítése sem hiányzott. A kézművesség is főképp a mezőgazdasági igények kielégítésével kísérletezett. Céhek nyoma nálunk nem található.

Ipari tevékenységet fejtettek ki már az 1780-as években az uradalmi számadásokban is említett pálinkafőző rézüstök. Ezek száma a fenti időben ötről nyolcra emelkedett. Ezek már jobbágyi kisüstök voltak; évi 1 forint illetéket róttak le gazdáik az uradalmi pénztár javára. Saját törkölyüket és borseprőjüket főzték ki bennük a faluban virágzásnak indult jobbágyi szőlőkultúra nyomán. Működésük hasznosan szolgálta a falusi „jó reggel" hangulatát.

Az 1780-tól 1819-ig terjedő időszakban a hazai céhek a városokban egyrészt az osztrák ipar térhódításával szemben, másrészt a manufaktúrák terjedése ellen vívták nehéz harcukat. Szerencséjükre a napóleoni háborúk alatt megnőtt a fogyasztóközönség vásárlóereje, s így az ipar egyelőre föllendült.

Községünkön belül az anyakönyvekben a foglalkozás bejegyzése egész kivételes dolog volt. Egy-két ilyen esetből mégis tudunk valamint a falunkbeli iparosok létezéséről. Ezek nagyobb része is bevándorolt, benősült ide. Helyben alig nevelődhetett még ekkor iparos. 1797-ben egy Klein Simon nevű kalapos telepedett Grácból a községbe. Kalocsára szólt a települési engedélye; onnan ide irányították. A plébánia irattárában ma is megvan a Grác városa által kiadott és a gráci katonai parancsnokság által is láttamozott, pecsétekkel ékesített kitelepülési engedély. Itt később megnősült és gyökeret eresztett.

A helybeli iparosok közül egy Kiefer és egy Heinrich nevű cipész, egy Heibl nevű kályhás szerepel az 1824—1830-as anyakönyvekben.

Hazánkban az ipar fejlődése messze lemaradt az osztrákokétól. Mégis 1826 és 1846 között a magyar kézműipar 136%-os növekedést ért el. Ekkor azonban nálunk is még csak a tőkés családok mozdították elő az ipar gépesítését. E korban tette meg a magyar ipar az első lépéseket a gyári ipar fejlődésének az útján. Az 1830—1848-ig terjedő években egy Tresz György nevű mészáros Csávolyról, egy Onódi Ádám nevű szobafestő és egy Kirschner Lipót nevű kádár Nemesnádudvarról telepedett a községbe, 1864-ben pedig Freidinger Márton bognár nősült ide.

Galgóczy Károly ismeretes művében az 1870-es helybeli iparosságról ezeket írja: „Iparos van: csizmadia, szabó, asztalos, lakatos, kovács, kádár, molnár, takács, mindenik féléből 1—2."

Országos viszonylatban ez időben, 1872. táján bomlik fel végleg a céh-rendszer, és megindul a szabadabb iparosképzés időszaka. Az iparosok érdekeik védelmében az ipartársulatokban tömörülnek.

Nálunk még a 19. század utolsó negyedében is többnyire a környező községekből rekrutálódik az iparosság: Pintér Lipót mészáros Bácsszentiványról, Antóni István iparos Miskéről, Walter Ferenc szabó és Kett Gábor ugyancsak szabó Csávolyról, Orbán Benő cipész Kiskunhalasról vegyül a lakosság közé. Bak István lakatos Dunapatajról, Beke József lakatos Foktőről, Patocskai Lajos lakatos Nemesmiliticsről, Miskolci Ferenc Bácsborsodról telepszik ide.

A Statisztikai Közlemények az 1910. évi népszámlálással kapcsolatban Császártöltés ipari adatait az alábbiakban közlik: Iparból él 82 férfi és 16 nő. Önálló iparos van 46 férfi, 1 nő. Foglalkozás szerint megoszlásuk így fest: 13 kovács, 4 lakatos, 5 asztalos, 11 szabó, 8 cipész, 7 molnár, 12 kőműves, 5 ács, 1 vendéglős és 31 egyéb foglalkozású. Ezen egyebek bizonyosan kádárok, borbélyok, bognárok, csizmadiák és takácsok.

Az uradalmi vízimalomnak Walter István tulajdonába jutásával csaknem egyidejűleg épült meg a „Hofstellán" Walter Menyhért szélmalma. Ez 1930-ig működött. Kevés lisztet és főleg paprikát őrölt. A gazdag Walter Menyhért azért építette, mert bátyja, István kihagyta a vízimalom vételéből, melybe ő szívesen betársult volna.

A mai Úttörő, régebben Gőzmalom utca derekán, a mostani Miks Márton-féle ház telkén 1890 táján épült egy gőzmalom is. Egy Gatter János (Muki) nevű egyén építette. Tőle unokaöccse, Volenik Károly örökölte. Ez hamarosan eladta Walter Józsefnek és társának Barth Istvánnak. Később Barth részét is Walter vette át. Ez a gőzmalom 1928-ig volt üzemben. Ekkor már a Walter-testvérek bírták. Ezek, miután megvették a volt vízimalmot, saját malmuk felszerelését is az új malomba építették be, majd a gőzmalmot lebontották.

Az 1890-es évek elejéig községünkben a gabonát nyomtatták. Az újabb

nemzedék kedvéért ezt a műveletet röviden ismertetnem kell. A nyomtatás a mai cséplés munkáját végezte. Abból állott, hogy a gabonát a szérűn vagy a csűrökben szétterítették, aztán reggeltől estig a gabonán körbe járatták a patkolatlan lovakat, míg azok patája a magot a kalászokból ki nem taposta. Mikor idáig jutottak, a szalmát letakarították a szemekről. A pelyvát később szelelő rostákkal kihajtották a szemek közül. Így került a gabona a csűrbe avagy a padlásra. Ez a művelet a nagyobb gazdáknál hónapokig is eltartott s belenyúlt a november végső hetébe is. A 18. században többször tavaszra is maradt nyomtatni való. Mikor az eső közeledett, kapkodva kellett a szétterített gabonát száraz helyre menteni. Eső után a nyomtatás napokig lehetetlen volt, míg a talaj kellőképpen meg nem száradt. A nyomtató lovak munka közben szabadon ehettek. Innen a közmondás: „Nyomtató lónak nem kötik be a száját." Ezt az áldatlan nyomtatási műveletet szüntette meg az 1890-es évek elején az első cséplőgép megjelenése a faluban. Walter Menyhért, köznéven „bíró Menyhárté" volt az első cséplőgép nálunk. De az még csak ökör, illetve lóvontatású, tehát nem magánjáró gép volt, hanem a község népének nyelvén ún. „Rossmaschine". Az első magánjárót Walter Antal (Stricker) hozta a faluba 1896-ban.

A cséplés munkája e gépekkel mintegy 30 éven át „kaláká-"ban történt. A gazda összehívta a rokonságot, s annak a segítségével cséplelt. Csak a gépész, a fűtő és a 2 etető képezte a gép állandó munkásait. A cséplés akkor valóságos családi ünnep számba ment. Jól sütöttek, főztek az egybesereglett rokonságnak. Itt is, ott is megbánta ezt egy-egy házi bárány, melynek lerántották az írháját a nagy nyári hőségben. Természetes, a visszasegítés főbenjáró kötelesség volt. Az 1920-as években már 7 db 4 lóerős cséplőgép zúgott nyáron a községben. Azóta a bereséplésen át a kombájnnal való cséplésig jutott el a fejlődési folyamat. Ma alig veszi észre az ember, mikor is van cséplés. Egy-egy tsz-en belül is csak egyik másik munkacsapatnak jut tevékeny része a cséplés munkájából.

A 20. század elején az iparosok beszivárgása a faluba még mindig tolytatódott. Mirkóczi Mihály asztalos Zimonyból, Petrovics (Petőfi) Alajos asztalos Hajósról, a 2 Holig fivér, akik molnárok voltak, Kiskőrösről, illetve Soltvadkertről jöttek és találtak itt új otthont. Téglás Gábor műlakatos és Magyar János bognár viszont átmeneti időre maradtak a faluban.

De a század első és második évtizedében a helybeli lakosok kezdik a környező városokba adni fiaikat mesterségre. Így aztán az 1. világháború förgetegének elvonulása után egy nagyobbára helybeli származású iparosgárda nevelődött ki.

1910-ben a Statisztikai Közlemények szerint 125 ipari kereső élt a faluban, 1920-ban pedig 113 fő folytatott községünkben ipari tevékeny-

séget. Ezek közül 80 volt önálló mester, 8 a tanonc és 25 a segédmunkás. Az 1929-ben megjelent Pest vármegye Lexikonja (259—60. old.) névszerint 67 önálló iparost sorol fel az alábbi megosztásban: 7 asztalos, 2 ács, 1 bádogos, 8 bognár, 7 borbély, 2 cipész, 3 csizmadia, 3 szabó, 4 lakatos, 3 mészáros, 5 kádár, 9 kovács, 9 kőműves, 4 szíjgyártó. Ezeket tömörítette egy közösségbe 1925-ben az Ipartestület, melyről mint társadalmi szervezetről külön lesz szó.

Működött a községben az 1920-as évektől kezdve egy helybeli téglagyár is Glocker Antal és Társai néven és Kákonyi István egy szódagyárat is üzemeltetett. A felszabadulásig az ipari termelés a 2. világháború által okozott anyaghiány ellenére, a bevonulások dacára színvonalasan folyt tovább.

Az iparosság látóköre az 1. és 2. világháború alatt szélesedett, az ipartestületi élet is csiszolta az iparosok szakmai és kultúrális színvonalát egyaránt. Ezért az anyagi helyzete is javult. A nagy változás után ez a társadalmi réteg hamarosan átlátta, hogy a szocialista termelés útjára kell lépnie, mert ezt követeli tőle az új idők szelleme és saját anyagi érdeke is. Az első évek tisztító folyamata után ez odavezetett, hogy már 1951. tavaszán megalakult a helybeli ktsz, amely 15 év alatt szép fejlődés eredményeképpen a község egyik legerősebb szocialista szektorává izmosodott. Fejlődése történetét a 20 év múltjának ismertetése során fogjuk közölni.

2. A tőzegkitermelés története nálunk 1945-ig

A tőzeg hasznos voltára nálunk a véletlen vezette rá az embereket. Gazégetéskor a tőzeges területen a tőzeg áttüzesedett, zsarátnokos lett és hetekig füstölgött, égett. Ez a tapasztalat vezetett a tőzeg magánkitermeléséhez. Ez a mi vidékünkön az 1910-es években jött szokásba.

1918-ban kezdődött meg a keceli lápon a tőzeg üzletszerű kitermelése. Annak idején a tőzeges terület jó része még járhatatlan volt: vizenyős, zsombékos. A mély, lápos terület jó rejtekhelyet biztosított a vadaknak. A lápterületek vize csak a legnagyobb hidegben fagyott be. A tőzeges területnek ma is gazdag az állatvilága. A különféle ragadozók közül a menyét, a hermelin, a vidra, a róka stb., a nagy vadak közül az őz és a különböző vízi madarak sokasága él itt. 1960-ban ezen a területen egy borzot is fogtak.

A kitermelés megindítása Gajári és Stielly nagybirtokosok nevéhez fűződik, akik már 1918-ban megkezdték a tőzeg kitermelését tüzelési célokra. A lakások fűtésén kívül gazdaságukban felhasználták a tőzeget gőzkazánok, cséplőgépek stb. üzemeltetésére is. A kitermelést egy gőzgép által hajtott elevátoros gyúrógéppel végezték. A munkások a liptó-

megyei Rózsahegyről érkeztek. Vezetőjük és egyben a gép kezelője Palkovics József volt. Fia, Pál fűtőként dolgozott mellette. Palkovics Pál ma mint kovácsmester áll az üzem javítóműhelyében alkalmazásban.

1921-ben kezdte meg működését a Duna—Tisza közi Tőzegtermelő Részvénytársaság. Kizárólag tüzelőtőzeg kitermelésével foglalkozott. Egy átemelő szivattyúval és 4 db kezdetleges gyúrógéppel napi 880—1000 gödörköbméter tüzelőtőzeget gyártottak. Egy-egy gyúrógépnél 18 ember dolgozott. Rendkívül nehéz munka volt ez. A csillések a kitermelők által elevátorra rakott anyagot csak úgy tudták kiszállítani, ha állandóan futottak a kocsikkal. A kitermelés a mai üzemi iroda előtti területen folyt. Ezt a területet Stielly vezérkari ezredestől bérelte a részvénytársaság. A termelés csak a nyári hónapokban folyt. A kitermelt tőzeget részben a környékbeli lakosságnak adták el, részben ipari üzemek felé értékesítették. (Kőbányai Sörgyár). A részvénytársaság 1925-ben csődbe jutott, mégpedig minőségrontás miatt. Földet, agyagot is beletermeltek a tőzegbe. Így a termelés 1925-ben megszakadt, a gépeket elárverezték.

Egy ideig szünetelt a termelés, a megbukott vállalkozás után közvetlenül senkinek sem volt kedve ezzel foglalkozni. 1929-ben aztán Angeli József és Walter Antal téglagyárosok a megbukott társaság gépeiből megvásároltak egy gyúrógépet és ifj. Travnyik János gépész vezetésével újra beindították a kitermelést. A gépen nem, de a technológián változtattak. Munkáslétszámuk negyven fő körül mozgott. A területet Romsics Ignác gazdálkodótól bérelték. Termelésük a II. világháború éveiben is folyt, de fejlődést nem igen mutatott.

Kezdetben Klopcsek Pál magánvállalkozó segített Angeli-Walteréknak a technikai előkészítésben, majd különvált. 1930-ban Klopcsek 100 000 db tőzegvályogot készített 4 munkással. Ezek vályogvető segítségével dolgoztak, lábbal taposva a kitermelt tőzeget. Miután ez a kísérlet jól végződött, Klopcsek önállóan kezdett termelni. A példa nyomán a magánosok is végeztek saját szükségletükre egyéni területükön ilyen termelést.

Klopcsek Pál termelési eljárása bizonyos technikai fogások folytán gazdaságos volt. Munkásai teljesítménybérben dolgoztak. A területet ő is bérlet útján biztosította magának. Klopcsek 1941-ig a mai iroda közelében termelt. 1930-tól kezdve a császártöltési téglagyár közelében, majd néhány évvel később a Zsámboki-féle út északi oldalán is folyt a termelés. Termelt tőzege jó minőségű és azért keresett volt. A környékbeli malmok mind tőzeggel üzemeltek. Melléktermékként évente kb. 100 vagon lápföldet is szállított az állami erdészetnek, sőt a székesfővárosi kertészetnek is. 1941-ben a Duna kiöntése, majd Klopcsek bevonulása miatt a termelés megszakadt, és csak 1947-ben, a felszabadulás után folytatódott újból.

3. Községünk kereskedelmének múltja

Az első telepeseknek kenyerük, ételeik ízesítéséhez, az állatok számára kellett a só, ez az alapvető kereskedelmi cikk, de nem nélkülözhettek sok egyéb árut sem. Ezek biztosítása is kellett, hogy az érseki uradalom gondját képezze. Lássuk e téren is a fejlődés menetét!

„Só alá Szegedre szoktunk járni, melyet Bajára pénzért szálléttattunk." — „Sok transennák érnek bennünket, szénát pedig keveset takaréthatván, azokat pénzes szénával nem győzhettyük." — „Néha innen István megyére (Bajaszentistván) bort, onnan pedig sert és pálinkát itt Helységünkben levő Msgs. Uraság korcsmájára (Diversorium dominale) szoktunk hordani." — olvashatjuk az 1769-es Novem puncta-ban. Ezek a sorok a kereskedelmi élet első, írásba foglalt megnyilatkozásai. Sőt a bor, ser és a pálinka szállítása már a forgalom, a közlekedés jelensége. A minden nap szükséges dolgok nyoma hamarosan felderíthető.

Szujer Péterről még csak feltételeztük, hogy kereskedessel is foglalkozott, de Koch Józsefről már bizonyosan tudjuk is. A sót, melyet Szegedről hoztak más árukkal együtt, már kezdettől fogva árulta minden jel szerint az uradalmi korcsma egyik helyiségében.

A korcsmai árultatás, amely fél éven át a község joga volt, szintén kereskedelmi tevékenység. Ebben Kochot már megelőzhette Szujer Péter. Az uradalmi korcsma helyét is közölnöm kell, hisz oly sok szó esik róla. A mai óvóda és a fölötte fekvő telken, a Komáromi-Kiefer-féle házak telkén épült ez, egészen a Felszabadulás T. Sz székháza alatti dombvonulatig. Leírása a gazdasági részben található meg. Az első világháború után bontották le. Pincéjének a maradványa ma is megvan. Ebben iddogált Schoblocher Gáspár és József, apa és fia 1764. tavaszán, mielőtt köztük a halálos végű birkózás megesett. (L. Olvasmányos érdekességek c. részben!) Ennek volt a bérlője a híres Rockenstein és későbbi leánya, Erzsébet, akit a halotti anyakönyv korcsmai személynek nevez 1832-ben.

A község kereskedelmi életéről nincs sok régi adatunk. Ezek egyike egy a Székes Főkáptalan levéltárában elfekvő kérvény. Ebben Fischer Rozália 5 gyermekes császártöltési lakos kéri, hogy egyik fia Dusnokon nyithasson üzletet, mivel ő már 1813 óta hűségesen vezette itt a faluban az uradalom boltját. A mi községünk kereskedelme a fenti és más adatok szerint a kereskedelem terén nagy ügyességgel mozgó zsidóság kezére jutott. A zsidók hazánkban 1780 körül kezdtek nagyobb számban föltűnni. Csakhamar kezükbe kaparintották az ország kereskedői tevékenységének jelentős hányadát. Az ekkor élénk gabona-, borkereskedelem is jórészt az ő területük lett. Az előzőekben említett Fischernének a fia lehetett az, akit az 1842. évi jelentés említ. E szerint Fischer Lipót itteni háza akkortájt rövid idő alatt négyszer égett le. Nyilván nem mindig

véletlenül. Ennek a Fischer-családnak a leszármazottjai lehettek a 19. század végén itt jó módban élt Fischer Vilmos és Gyula kereskedő családok.

A mi falunk kereskedelmének is megvoltak a régi időkben szokásos területei. Ide kell sorolnunk a piacokat, ahol a mg-i termékek, a fa, a háziipari cikkek cseréltek gazdát. Ennek egyik nagy akadályát képezték a rossz utak. A házaló kereskedelemnek kifejlett formái akadtak. Országszerte jártak a szlovák olajkárok a maguk olajával, csipkéivel, selymével, a morva házalók fésűvel stb. és a batyus zsidók. A vásárokban az állatok mellett a fakészítmények, szűcsáruk, ruhaneműek és a bazáráruk nyertek beszerzést, eladást. Ilyen említett vándorárus nálunk kettő is meghalt túrája során: egy tót gyolcsos és egy morva fésű- és bazárárus.

Egyéb adatunk kevés akad. Galgóczy már többször idézett műve az 1870-es évek kereskedelméről ennyit ír: „A kereskedést csak apró szatócsok űzik. Fő piaca (községünkben) Baja, ahová a lakosság rozsot és kukoricát hord."

Az 1880—1920-ig terjedő időszak kereskedelméről már élő tanúk is állnak rendelkezésünkre. Berger Albert bácsi és mások szerint is ez időszakban 8 boltja volt a falunak. Ebből 7 zsidó, 1 pedig német kézen volt. Ezen kívül 2 szeszfőzde, a bőr-, a toll-, a rongy-, a bor-, a gabona- és az állatfelvásárlás, 1 mészárszék vezetése is zsidók által történt. A német többség kezén csak egy volt, a mai Gerencséri György-féle házban. Mikor ez megszűnt, a Bajai utcában a mai Mátyus-féle házban egy másik vegyeskereskedés volt mutatóban.

Az 1910-es évek elején Walter József (Deszkás) létesített egy fakereskedést és mellette egy vegyes árut kínáló boltot. 1910-ben a kereskedelmi keresők számát a népszámlálás 13-ban jelöli meg. Ezek 3 alkalmazottat tartottak.

Koresma ez időben már kettő akadt a faluban. A volt uradalmi korcsmában Híres Lőrinc bérlőként működött, a mai F. M. Szövetkezet épületében pedig Városi Ádám mérte az italt.

Az 1. világháború után a faluban megszaporodtak a boltok, s a végén már elérte a Csala I-en levő Budavári-féle bolttal együtt a 18-at. A Kossuth utcában 5, a Keceli úton 6, a Hajósi utcában 3, a Bajai utcában szintén 3 kereskedő várta a pult mögött a vevőket. 1920-ban 19 kereső kereskedő és 2 alkalmazott dolgozó élt Császártöltésen.

1921-1924-ig egy Hangya Szövetkezet-i bolt is működött. A gabonafelvásárlást a Futura vette kezébe. Megbízottként Schaffer József dolgozott a cégnél. A tejet hol magánosok vették, hol szövetkezeti alapon egy tejcsarnok. A szövetkezeti csarnok központja Kiskunhalas volt. A jelentős borkereskedelem vidéki borkereskedők kezében összpontosult. Mindegyiknek akadt egy-egy felhajtója, megbízottja. A töltési boroknak,

mivel kitűnően kezelték őket, jó hírük volt. Az állatfelvásárlást a vásárokon kívül szintén megbízottak bonyolították le.

A felszabadulás után a magánkereskedelem fokozatosan leépült. A helyi FMSz megalakulása után megindult a kereskedelem szocializálási folyamata. Ennek történetét a 20 év krónikája keretében vázolom.

4. A község közlekedéséről

A közlekedés érrendszerét az utak alkotják. Ahol nincs út, nincs közlekedés, ott nem alakul ki egészséges kereskedelmi élet. Ezen útmutató elvek fényénél tekintsünk vissza a község közlekedésének múltjába! Császártöltés alapítói sok viszontagság, veszély és közlekedési nehézség, akadály között jutottak el a Fekete-erdő tájékáról, avagy a Münster mellett fekvő Mecklenbeckből, a Teutoburgi Erdő aljától ide. Az ősi Duna hátán eveztek Kalocsáig. Onnan a Vörös mocsár ingoványán át fölkapaszkodtak a Sárközt határoló magas partra. Partot értek, és a Patakmalom sötétvizű tócsája tőszomszédságában ütötték föl tanyájukat. Ugyan milyen közlekedési viszonyok közé jutottak?

Erre ismét a „Kilenc kérdőpontra" adott válaszok adnak feleletet: „Ország útyában lakunk" — „Sok transennák érnek bennünket". Az akkori fogalmak szerint tehát egy eléggé forgalmas útvonal vezetett át a községen Baja—Kiskőrös irányába. Ezen kívül a Kiskunhalas felé vezető út sűrűn járt lehetett. Szegedre ezen az úton lehetett eljutni. Már pedig Szegedről jött a kenyér jó ízét adó só. Hogy ezek a fenti „országutak" nem gondozott, kövezett műutak voltak, azt talán nem kell külön hangsúlyoznunk.

A Novem puncta 6. pontjában olvashatjuk, hogy a községalapítók Istvánmegyére jártak fuvarozni. Nem jószántukból, hanem a kötelező robot egy része fejében. Ezeket az utakat hosszú fuvaroknak, latinul „longae vecturae"-nak nevezték. Az utak állapota valóban hosszúvá tette ezeket a „kirándulásokat". Egy nap alatt nem esett meg egy ilyen út. Köves út ekkor talán még a fuvarozók álmában sem vezetett Bajára, de innen másfelé sem.

A meglevő 2 utat bizonyosan javítani kellett időnként az uraság parancsára a robot lerovásakor. De talán csak a faluban, annak közelében. Így a község útjai 1880-ig változatlanul rosszak, nehezen járhatók maradtak. Csak az 1880-as években építettek Baja—Kiskőrös vonalában egy 4 mérföldes útszakaszt 11 hídművel és földtöltéssel. Végre 1894/96-ban megépült a Baja—Kecel—Kiskunhalas—Erdőhegy irányában egy 133,6 km hosszú állami közút — közli Borovszky Samu „Magyar városok és Vármegyék" c. műve 177. oldalon. Ezt az utat ma 522. sz. főközlekedési útnak hívják. 1962-ben szélesítették, korszerűsítették és bitumenezték.

A község határán átvezető szakaszára eső költség 5 millió forintot tett ki.

A községhez legközelebb eső vasútállomás 17,6 km-nyi távolságban Kecelen túl fekszik. Ennek a vonala Kalocsát köti össze Kiskőrössel 31 km hosszúságban. Megépítésével állítólag a nagynevű kalocsai bíboros érseket, Haynald Lajost tisztelték meg országunk vezetői.

Volt egy időszak, amikor sokat tárgyaltak egy Kecel—Baja közötti vasútvonal építéséről. Ha az I. világháború 1914-ben ki nem robban, ma vígan közlekedhetnénk rajta. Ezen kívül egy Dunapataj—Hajós közötti vonal építése is tervbe volt véve az 1910—20-as években. Ez is csak terv maradt. 1920 óta azonban minden 4.—5. évben holtbizonyosra ígérte ezek megépítését minden kormánypárti és ellenzéki képviselőjelölt. Lehet, hogy emiatt a „holtbizonyosság" miatt aztán örökre meghalt e tervek valóra váltása.

A község belső közlekedési helyzete is elszomorító képet mutatott egészen az 1930-as évek derekáig, illetve 1940-ig. A Kossuth Lajos és a Hajósi utca kora ősztől kezdve késő tavaszig egy degesz volt. A kocsik tengelyig jártak a feneketlen sárban. A házak előtti gyalogközlekedés is szinte emberfeletti áldozattal járt a téli sötét estéken. A község főbb utcáin is csak az 1930-as évek derekán kezdték az összefüggő járdák építését. Ez a folyamat is lassú, nehézkes volt. Az 1940-es évek elején végre sikerült kiharcolni a Kossuth utca 1 km-es szakaszának, majd a Hajósi utcának műúttal való ellátását. A lakosság szívesen vállalta az útépítéshez szükséges összes kőmennyiség tengelyen való ideszállítását a dunamenti Meszes hajóállomásról. Ez volt a faluban az első nagyarányú társadalmi munka. Sok kocsitengely roppant össze a kövek súlya alatt, de a két utca köves útja elkészült!

A szomszédos városokba való utazás sokáig áldozatos vállalkozás számba ment. Baja és Halas 35—35, Kalocsa 28 km-re fekszik tőlünk. Bajára közönséges parasztkocsin 3—4 óra hosszáig tartott az út. Más közlekedési eszköz pedig ritkán akadt. Az 1920-as évek végén végre kapott a község átmeneti időre autóbuszjáratot. Először egy kiskunhalasi Nagy-Szeder Ferenc nevű, majd egy Noficer-Mészáros nevű magánvállalat indított buszjáratot Halas és a hajósi pincék, illetve Kalocsa Császártöltés között. Végre 1940-ben a MAVART kapcsolta be falunkat a közlekedés vérkeringésébe. Naponkint egy járatunk volt, de ennek is nagyon örült mindenki, akinek útra kellett indulnia. 1944 végéig további javulás a közlekedés terén nem állt be.

Ennyi, tehát végeredményben nem sok az, amit a község közlekedésének múltjáról közölni, összeszedni módomban volt. Az utolsó 20 év közlekedésének rövid történetével később fogunk találkozni.

5. Községünk postájának története

A posta helyi történetéről részben a budapesti Postamúzeum, részben a Szegedi Postaigazgatóság közölt velem pontos adatokat. A tisztázatlanul maradt kérdéseket itteni forrásokból kellett összeszednem.

Császártöltésen a posta 1879. nov. 15-én nyílt meg, 12 évvel később a magyar önálló posta 1867-ben történt megalapításánál. A falu első postamestere Hárs Józsefné Tarajossy Szidónia, a kántortanító felesége volt. Nem létezett a községben külön postahivatali helyiség, hanem az a kántori lakás egyik szobájában székelt. A postát kocsi szállította ide Kecelről. Hárs Józsefné 1903. máj. 4-ig látta el a postamesteri tisztet. A plébánia irattárában találtam egy 1880-ból ránkmaradt postai levelezőlapot. Kalocsán adták fel és iskolai vonatkozású a tartalma.

Hársné utóda ugyancsak nő lett: Majoros Paula, aki 1903-ban lépett hivatalba és 1935. május 27-ig, tehát 32 évig működött a községben. Férjhez menetele után a Lugósán Simonné nevet viselte. Az ő idejében már volt külön postahivatal, mégpedig bérelt helyiségekben. 1910-ig a nem régen lebontott Berger-féle házban, Erdész József tőszomszédságában, az épülő ktsz székház telkén székelt a posta. 1906-ból van róla egy jó fényképünk. A ház falán ott ékeskedik a postaláda. Többen várakoznak a postára. A postát szállító kocsi éppen a ház előtt áll. 1910-től kb. 1925-ig a Keceli utcában, a tanácsháza 2. szomszédságában, a Szabadi-Schaffer-féle házban volt a posta otthona. A ház első szobája volt a hivatali helyiség, a többi lakásul szolgált. A postát az udvaron az ablakon át adták-vették be és ki a feleknek.

1925—1936-ig a község biztosított helyet a postának és kezelőjének a mai pékségi udvarban, a Kovács Pál-féle lakásban. Itt kapott a posta, illetve a község távbeszélő fölszerelést 1927 májusában. Mikor Lugosánné 1935-ben nyugalomba vonult, a községi képviselőtestület határozatban köszönte meg sok évi, becsületes, mindvégig kedvességgel végzett szolgálatat.

Ekkor 8 napig Tetur Berta, majd Kranyecz Géza látta el a szolgálatot a postán 1935. okt. 2-ig. Ettől kezdve pedig Szeiler Ilona lett a postamester 1942. febr. 1-ig. Az ő működése idején a posta kb. 1936-ban a Keceli utcába ment bérelt helyiségbe és lakásba a mai erdészeti székházba. 1942. febr. 2-án Szeiler Ilonát Kürtösi István váltotta fel a postamesteri tisztségben. A posta további története a 20 év krónikájában folytatódik.

a) A postai szállítás rövid múltja nálunk

Császártöltésen a postai szállítás 1947-ig fogattal történt. A fogatos szállítás múltjáról a mai nemzedék kedvéért néhány képben fogok alább beszámolni.

Kedves gyermekkori emlékeim közé tartozik a posta érkezésére való várakozás. Pajtásaimmal sokszor űztük ezt az időtöltő szórakozást. A hajósi postakocsis ábrázata szinte ma is előttem áll. Nevére már nem emlékeztem, de kutatásaim során az is kitudódott. Kohl Flóriánnak hívták. A hajósi patikus, Martinovics József volt a postaszállítás vállalkozója Kecelről Hajósra, illetve vissza. A mi falunk anyagát is ő hozta. A vállalkozó bérese volt Kohl Flórián bácsi, s mint ilyen adta le nálunk a postai anyagot, vette fel az ittenit. Az öreg Flóri bácsi pirospozsgás arcú, mindig jókedvű, tipikus hajósi sváb volt. Egylovas kocsin járt, aránylag könnyű, de nem rugós alkalmatosságon. Sok éven át deres ló szolgált a keze alatt. Mikor a faluba ért, akkor a postát még ma is jelképező sárgarezes kürtjébe fújt. Jelezte a posta megérkezését. A postánál megállt, leadta és felvette az anyagot, aztán folytatta útját Kecel avagy Hajós irányában. Kecel felé reggel 8 óra tájban távozott, délután 3 óra felé baktatott hazafelé. A hivatalos szállítmányon kívül (levél, csomag, pénz, újság stb.) mást szállítania tilos volt. Ez a tilalom természetesen csak papíron érvényesült. A falu szélén vagy még a faluban alkalmas helyen mindig fölvett kocsijára egy-két hivatlan útitársat, kísérőt. Nap mint nap akadt valaki, akinek Kecel volt az útiránya, vagy onnan jött valaki. A szivességért, vagy ha úgy tetszik az előírás megszegéséért Flóri bácsi elfogadta a markába dugott borravalót vagy a természetben lerótt itókát. A szabály ugyan szabály, de Flóri bácsi szerint egy megbízható útitárs nem veszélyezteti, sót fokozza a szállítás biztonságát. Ezen kívül a kísérő jelenléte száműzte Flóri bácsi unalmát is a hosszú úton. Néha ez a tevékenység egy kis változatosságot is vitt az öreg életébe. Főleg akkor, mikor magános női útitársa akadt. Így teljesítette túl néha-néha a mai nyelven „normának" nevezett mércét. Tiszteletem nem engedi, hogy a feketézés gyanújával illessem annál kevésbé, mivel nem tud védekezni. A régi idők romantikájának egy kedves színfoltja volt a postakocsin való utazás. Neves íróink közül nem egy örökített meg a postakocsin megesett kedves idilleket.

Kohl bácsinak az 1920-as évek derekán egy helybeli utóda akadt Komáromi József személyében. Ő Kecel és Cs.töltés között bonyolította le a postai szállítást. Elvállalta egyben a kézbesítés munkáját is. Az utóbbit azonban nem maga végezte, hanem hol családja tagjai, hol egy már az iskolából kimaradt legényke, ún. „albérletben". Hogy ez az utóbbi megoldás csak úgy suba alatt történt, azt bizonyára nem szükséges külön bizonygatni. Az alkalmi személyszállítás terén Komáromi bácsi Flóri bácsi nyomdokain haladt. Ő 1936-ig végezte a szállítás munkáját.

Utódaként egy évig Klein József, majd egy évig Várszegi József ült a postakocsi bakján. 1938-tól kezdve aztán Wiedner Péter személyében egy kitartóbb postakocsisa akadt a postaigazgatóságnak. Ő 1947-ig kitartott vállalt állásában. Amikor a felszabadulás után egy ideig szinte

hadiállapotos viszonyok álltak be a környéken, akkor is kitartott. Ha kellett, kerékpáron hozta, vitte a postát. Ha maga nem tudott menni, családja vállalta a hivatal terhét. A helyzet rendeződése után megint kocsival történt a szállítás. A további adatokkal a 20 év történetében találkozik a T. Olvasó.

b) A kézbesítésről

A kézbesítés munkáját Hársné idejében a család bérese végezte. Ezek közül az öreg Berger Albert bácsi egy „Csepa" néven nevezett gyagyás béresre emlékszik vissza. Hársné halála után a surbankó legényke, Frick Antal látta el ezt a munkakört 3 éven át. Utóda Pittenauer Gáspár lett, mellékneve „Szikra" volt; 1910-ig járta a falut e minőségben. 1910-ben Berger József, melléknevén Gurgili, hordta szét a faluba érkezett postai anyagot kb. 1925-ig.

Az első világháború alatt aggodalom és reménység között várta majd minden család a harcterekről érkezett leveleket. Mikor Berger bácsi jó hírt vitt valahová, minden jóval elhalmozták; ha bús hír érkezett, a szomorúság gyászleple borult a lelkekre. Ilyenkor őrá várt a vígasztalás feladata. Egy ízben — mesélték hozzátartozói — jó hírrel köszöntött be a Walter-családhoz. Megkínálták egy kis harapnivalóval, aztán a pincébe küldték, ahol éppen bort fejtett a ház népe. Berger bácsi szerette is, bírta is az itókát. A pincében a kicsiny pincei pohárral a kezében féltérdre ereszkedett a kármentő mellett, és megitta a jól megérdemelt áldomást. Valaki megolvasta, 32 pohárkával eresztett le a gégéjén. A biztatásra, hogy igyon még, ezt válaszolta: „Elég volt! Van még egy örömhozó levél nálam. Ha itt jóllakom, amott már nem tudok inni. azt pedig nem tehetem meg!" — Ilyen mértéktartó és beosztó ember volt az öreg Berger Józsi bácsi.

Utóda rövid időre unokája, Balaton István lett. A róla szóló történetet elhallgatom. Aztán, mint említettem, Komáromi bácsi lett a szállítója és kézbesítője a falunak kb. 1929-ig. 1929—1935-ig Homann Menyhért, 1936/37-ben Oberszt Ferenc, végül ettől kezdve 1951-ig Wiedner Mária, Péter kocsis lánya végezte a kézbesítés munkáját, ma Arnold Menyhértné néven látja el ezt a munkakört. A felszabadulás utáni kézbesítésről később esik szó.

A) KÖZSÉGÜNK KÖZIGAZGATÁSI MÚLTJA

A feudális gazdasági rendszerben az uralkodó főpapság, főnemesség és nemesség eltartói a jobbágyok voltak. A jobbágy egész létében függött az egyháztól, a földesúrtól, valamint a világi hatóság képviselőitől.

A szolgai alázatot mindhárom részről megkövetelték tőle. A függőség tudata mélyen gyökeredzett a jobbágyi lélekben. Dózsa György óta nem hagyták meglazulni a nép fékének szárát. Ha volt is nézeteltérés az uralkodó osztályok között, a jobbágyok erkölcsi, anyagi és jogi függőségének fenntartásában egy akaraton maradtak, egymás hű segítőinek bizonyultak. Az engedelmesség, a szolgáltatások minden körülmények közötti maradéktalan teljesítése a jobbágyság boldogulásának alapfeltétele volt. Községünk történetében csak közvetlenül az 1848-as évek előtt fordult elő a munkafegyelem lazítására egy két kísérlet. Azt is keményen megtorolták. E rendszerben hiúnak bizonyult minden fegyelembontó próbálkozás. Ugyanis az uralkodó osztályok kezében megvolt minden hatalom arra, hogy letörhesse a függőség megbontására irányuló kísérletet. Segítette őket ebben a nép vallásos érzése is, támogatta a függőségben levő közigazgatás is. E gondolatok jegyében nézzük most már, milyen volt ez a közigazgatás!

Heibl János községi bíró 1765-ben írt leveléből tudjuk, hogy községünk hivatalos megalapításának az éve: 1747.

A közösség irányításának munkája feltehetően jó ideig Schweibert Miklósnak, a közösség vezetőjének a kezében összpontosult. Vári Mátyás nyugdíjas jegyző még gyakornok korában, 1913-ban átnézte, elolvasta a község akkor meglevő régi iratait. Emlékezete szerint az 1752. év szerepelt a község önálló közigazgatása kezdeteként. Sajnos, azóta ezek a régi idők adatait tartalmazó iratok eltűntek. Mire a fölszabadulás után elrendelték a községi irattárak anyagának a megyei levéltárakba való beszállítását, azok a nemtörődömség, a történelmi múlt iránti érzéketlenség következtében nagyrészt elkallódtak. A kecskeméti levéltárban 1890. előttről nincs egyetlen irat sem községünkre vonatkozóan. Ezért ez a fejezet eléggé hiányos és szegényes lesz.

A Pest megyei levéltárban egy 1753/54-ből megmaradt taxalistás összeírásban Császártöltés már szerepel, tehát ekkor már önálló közigazgatási egység lehetett.

Az 1761. évi ún. „Beschreibung"-ban Weitz Tamás neve után a „Richter", azaz bíró szó áll. Ez az első írásos bizonyítéka a falu önállóságának. Községünk ekkor önálló közigazgatási egységet képezett. A fenti két okirat így hitelessé teszi Vári Mátyás jegyző szavait, hogy Császártöltés 1752-ben nyert politikai önállóságot. 1765-ben már Heibl János a bíró. Ő az érsekhez írt levelében a közösség nevében egyházigazgatási önállóságot kér, külön plébánost követel a falu számára, s egyben évi 20 forint fizetésjavítást ajánl fel a tanítónak.

1769-ben a Novem punctá-ra adott Feleleteket már 3 közigazgatási vezető írta alá: Heibl János bíró, Lakner Antal esküdt és Stalter Antal nótárius. Az 1771-beli összeírási jegyzékben szintén 3 világi vezető szerepel: a bíró, a másodbíró és egy elöljáró (edituus!). Tehát ekkor már sza-

bályszerű, bár kisszámú előljáró testülete volt a falunak. Külön kultúrtörténeti érdekessége a Feleletek nevű okiratnak, hogy a bíró és az előljáró csak kereszttel szignálta azt, tehát „manu propria" egyedül a jegyző írta alá, vagyis hármuk közül csak egy tudott írni.

Az 1780-ban Huber János tiszttartó által készített Conscriptio Possessionis-ban (birtokösszeírás) Heibl János az I. bíró. A régi jegyzőnek, Stalter Antalnak a neve hiányzik ezen; az anyakönyv szerint ő 1780 elején meghalt. Az 1786-os egyházi számadáson Heibl János bíró neve mellett már az új jegyző nevét találhatjuk meg, Reger Jakabét mint nótáriusét. Hogy s mikor lépett hivatalba, az bizonytalan. Az anyakönyv tanúsága szerint 1777-ben vette el feleségül Márin É-vát. Az előljárók közt szerepel az 1780-as években Walter Gáspár, Schweibert Mihály, a falualapító öccse. 1804-ben a számadáson Kozma Lázár neve után látható a nótárius szó, noha Reger volt az igazi jegyző. Bizonyára Kozma csak helyettese lehetett ekkor Regernek. Mindkettőjüknek gyönyörű szép írása tanúsítja, hogy a toll jól állt a kezükben.

A már többször említett számadások a különféle egyházi bevételek, kiadások elszámolását tartalmazták és évenként estek meg. A plébánoson kívül a bíró, a jegyző, egy-két esküdt, az egyházfi és az érsekuradalmi számtiszt írták alá és látták el pecsétviaszba nyomott bélyegzőjükkel. Egy-egy ilyen iraton 4—5 díszes rajzú és feliratú pecsét ékeskedik. Ezekből tudjuk, hogy az 1790—1810-ig terjedő időszakban bírák voltak: Angeli Lőrinc, Berger Gábor, Walter Menyhért, Tresz György, Koch Lőrinc, Márin Simon és Angeli György. 1812-ben hunyt el 57 éves korában Reger Jakab jegyző. Legalább 27 éven át szolgálta a községet, vezette annak közigazgatását. Lehet azonban, hogy már 1780-ban Stalter jegyző halála után mindjárt ő lett a jegyzője a falunak, csak nincs róla írásos dokumentum. Ez esetben 32 évet tesz ki közszolgálati ideje.

A közigazgatás igazi munkájáról, teendőiről, alkotásairól, intézkedéseiről egyébként alig van valami pozitív adatunk. Az országos Urbáriumban Mária Terézia hozott ugyan intézkedéseket a falusi önkormányzat érdekében, de azok nem mindenütt érvényesültek. A jobbágyközségnek, mint amilyen a miénk is volt, megadták a belső igazgatás jogát: bírót a földesúr 3 jelöltje közül, előljárókat, jegyzőt szabadon választhattak. Vitás esetekben a vármegyéé maradt a döntő szó. A bűntetés a bot, a börtön és a robot volt. Az 1770. évi Urbárium nálunk részletesen szabályozta a falu belső életét.

A mi közigazgatásunk feladata az iskoláról való gondoskodáson kívül a legszükségesebb közíratok elkészítése, a nép fegyelmezése, a közerkölcs fölötti őrködés, az élet- és vagyonbiztonság őrzésében merült ki. Hozzá jött még a lakosságnak az állammal, az egyházzal, a földesúrral szemben fennálló kötelezettségek előmozdítása. Magától értetődő, hogy a földesúrral szembehelyezkedő bíró, jegyző rövid úton pályája végére ért.

Építő, alkotó munka nem jutott a közigazgatásnak; ez már a földesúr jogkörébe tartozott. Az első ilyen természetű teendő talán egy községháza létesítése lehetett. Hogy ez mikor következett be, nem tudjuk, de valószínűleg a 18. század végén, 1790. körül. A hagyomány azt tartja, hogy ez az épület a mai Zója utca legmagasabb pontján állt. Boldogult Rausch János ácsmester, aki 80 évet ért meg, úgy hallotta nagyszüleitől, hogy az ő házuk helyén épült valamikor az első községháza.

Reger Jakab helyébe a falu új jegyzőt talán még 1812-ben, de legkésőbb 1813-ban kapott. Ez fiatal, magyar ember volt, Bolvári Antalnak hívták. Berauer József műve szerint idejövetele előtt 3 évig Miskén jegyzősködött. Vári jegyző ifjú korában látta azokat a jegyzőkönyveket, amelyeket Bolvári annak idején vezetett. Magyarul íródtak, hisz Bolvári alig értett valamit németül. Neve után ítélve Kalocsa környékéről származhatott. Feleségét Sziegl-nek hívták. János nevű fiuk 1836-ban 23 éves korában nősült meg; Walter Katalin lett a felesége. Miután sem Bolvári, sem felesége nem voltak helybeliek, biztosra vehető, hogy az ő jegyzősége kezdetén épült az első jegyzői lakás a mai kultúrotthon helyén.

Bolvári Antal közigazgatási munkájáról nincsenek részletes adataink. 1841. nyarán nagy fegyelmi vizsgálat folyt ellene. Többen följelentették a Székesfőkáptalannál mint földesúrnál. A vád az volt ellene, hogy goromba, kivételez, uralkodni vágyó, a bíró és az előljáró választásnál, a sorozásnál megvesztegethető, és hogy a közpénzekből is mintegy 1100 forintot elidegenített. A főkáptalan 2 tagja hosszas kihallgatásokat végzett. Ezeket jegyzőkönybe foglalták, még pedig magyar nyelven. A Káptalan levéltárában megvannak e per iratai. A vádak nagy része, főleg a súlyosabbak, tehát a sikkasztás és a megvesztegetés nem bizonyultak valóknak. Több tanú azonban tanúságot tett Bolvári goromba magatartásáról, kivételezéséről és ellentmondást nem tűrő viselkedéséről. Miután főbenjáró bűn nem bizonyult rá, megfedték és az eljárást ellene megszűntették. Hibái mellett a későbbiek folyamán több tettével jó községi vezetőnek bizonyult.

1845-ben az ő jegyzősége idején szervezte meg a község a II. tanítói állást. Mivel csak egy tanterme volt az iskolának, még a II. állás betöltése előtt, megépítette a második tantermet. 1849-ben ugyanis ezen a II. álláson már működött egy Fuchs József nevű segédtanító. 1848-ban már volt a falunak vágóhídja is, ezt is ekkortájt építhették.

A hagyomány szerint 1848-ban a lakosság lelkes Kossuth-párti volt. Jellasics betörésekor nemzetőrökként a szabadságharcosok zászlai alá álltak a fiatalok. Állítólag egy Csányi nevű vezér seregében nyertek beosztást. (Csányi László Kossuth kormánybiztosa, később minisztere volt, a szabadságharc bukása után Aradon kivégezték.) Állítólag innen ered a csúfnév, mellyel a hajósiak illetik a mieinket: Csáne!. Ezt a töltésiek

a békacombevő titulussal viszonozzák: „Bekaschenkelfresser"! Hihető, hogy Bolvári jegyző jó hazafisága és politikai állásfoglalása erősen közrejátszott abban, hogy a töltésiek lelkesedtek Kossuthért és annak eszméiért. A szabadságharc alatt Topolyáról, egy bácskai községből, ide menekült egy Kósa Ádám nevű jegyző. Felesége itt lányt is szült, Kósa valószínűleg a szerbek elől menekült Császártöltésre. Bolvári — úgy látszik — befogadta házába kollégáját, aki a szívességét az öregedő ítteni jegyzőnek azzal hálálta meg, hogy segített neki munkája végzésében.

Bolvári hosszú pályafutása során egyébként az alábbiak viselték a falusi bíró megtisztelő címét: Scheibl János, Heibl Kristóf, Lakner Antal, Török János, Angeli Antal, Schaffer József, Schweibert Mihály, Walter Boldizsár, Bergmann Jakab, Reger József, Kirschner András és Török István. Kirschner András 1855-ben mint a község aktív bírája húnyt el 44 éves korában. Bolvári Antalt 1856 tavaszán ragadta el a halál az élők sorából 64 éves korában, 47 esztendei derekas közigazgatási munka után.

A Bolvári kezéből kihullott jegyzői tollat Hoffmann Lajos vette kezébe még 1856-ban. Az ő működéséről csak 2 egészen jelentéktelen és egy nagy jelentőségű írásos dokumentum maradt ránk. Az utóbbi az 1857-ben kötött örökváltsági Egyezség. Erről a gazdasági kérdések tárgyalása során részletesen volt szó.

Az egyik jelentéktelen irat 1861-ből való, a másik 1865-ből. Ez utóbbi egy bizonyos Koch Mihály nevű fiatal ember részére tartalmaz igazoló adatokat a katonai szolgálat alóli fölmentés céljára.

Hoffmann jegyző idejében a helybeli polgárok Reger János, Huhn István és Petz Bernát asztalára tették le a garast, amikor igazságukat keresve a falusi bíró szolgálatát igénybe venni kényszerültek. Szokás volt ugyanis, hogy a faluban, mint másutt is, — a panaszosokat a bíró csak akkor hallgatta meg, ha előzően letették asztalára a garast. Ez a garas volt abban az időben a bíró tiszteletdíja. Ez a szokás más községekben is dívott, és ebből eredt ez a közmondás: „Most én tettem le a garast!" Ez azt jelentette, hogy engem illet a szó. Hoffmann halálesete nincs a helybeli anyakönyben bejegyezve, valószínűleg halála előtt távozott a községből, a jegyzői állásból.

Hoffmann Lajos után Tarajossy Antal lett a község jegyzője. Kutatásom, érdeklődésem alapján szinte bizonyos, hogy a község az ő idejében építette a 2. községházát a mai pékség épületében. Itt is maradt az 1935-ig. Az 1790-ben épült első, Zója utcai községháza ekkorra már kiöregedett, és azért újra volt szüksége a falunak.

Tarajossy Antal jó 10 éven át, 1867—1878-ig vezette a község ügyeit. A helybeli plébánia irattárában mintegy 10 községi bizonyítvány maradt ránk tőle. Ezek tanúsága szerint szívesen foglalkozott a katonai szol-

gálatot teljesítők fölmentésének, a házassági engedélyek problémájával. Egyébként közigazgatási tevékenységéről keveset tudunk.

Sándor nevű fia a Kalocsai Takarékpénztár igazgatója lett; az 1897—*1901-ig terjedő ciklusban a duna—kecelí kerület országgyűlési képviselője* volt, később a szabadelvű párt elnöke. Ez érdemei elismeréséül megkapta a „hajósi" előnevet. Leánya, Szidónia, mint a posta történetéből már tudjuk, községünk első postamestere volt. Tarajossy jegyzősége idejében a bírói székben Bergmann Menyhért, Petz Bernát, Heibl Domokos, Huhn István és Török István váltogatták egymást. Tarajossy Antal 1878. májusában távozott az élők sorából. Gutaütés érte 59 éves korában a 111. sz. ház lakójaként.

Utódául a községi képviselő-testület a fiatal, agilis Gallina Frigyest választotta meg. Róla magáról is, tevékenységéről is már bővebb adatok állnak rendelkezésünkre. Apja Solymárról került Dusnokra, ahol a káptalan vezető erdészeként működött. Anyja Ercsiből való volt. Gallina Frigyes 1878. nov. 1-én kezdte meg itteni munkásságát. A tanügy terén kifejtett hasznos tevékenységét az iskoláról szóló részben fogjuk megismerni. A közigazgatás vonalán is mozgékony, alkotó szellemű és mindig kedélyes lelkületű embernek bizonyult. Kilenc gyermek apja volt, így a régi, közel 100 éves jegyzői lakás hamarosan szűknek bizonyult a kiadós fészekaljat képező család számára. Ezért a rozoga nótáriuslakot a község Walter Mihály kőművessel 1893-ban 93,50 forintért lebonttatta. A rá következő évben pedig fölépült a 6 szobás, a kor és az egészség követelményeinek megfelelő tágas, pompás új főjegyzői lakás. Gallina 5 gyermeket nevelt föl, mind az ötöt taníttatta. Az ifjú Frigyes a főváros szolgálatában az alpolgármesteri székbe jutott, 2 fia gyógyszerész, egy gazdatiszt lett, leánya pedig tanítói oklevelet szerzett.

Gallina jegyző már az 1890-es évek elején kiharcolta, hogy segítő munkaerőt kapjon közigazgatási munkájához Walter Lőrinc jómódú bírtokos személyében. Ez a káptalan volt erdészeti házát is, annak vízimalmát is megvette: a Kistó-i dűlőben 6 kh új szőlőt telepített. Közben 6 gyermeket taníttatott. Végül összeomlott a gazdasága, s örült, mikor Gallina jegyző mellett díjnoki minőségben dolgozhatott. 1894-ben Gallina elkészítette a Telkesek és Zsellérek Legeltetési Társulatának alapszabályzatát. Ennek értelmében a közlegelőre 956 ló vagy szarvasmarha és 956 sertés volt hajtható. Ez telkenkint 16 jószágot véve alapul majdnem 60 telket föltételezett. A Legeltetési Társulat ügyeit Gallina intézte díjazás mellett. Önállóságot e társulat csak 1937-ben nyert. A születési anyakönyvből kitűnik, hogy 1896-ban a községnek külön erdőőre is volt Kiss Károly személyében. Ez évben, hazánk 1000 fennállásának esztendejében Gallina Frigyes jegyző és Walter Menyhért, a község bírája képviselte a községet a fővárosban rendezett ünnepségen.

1906-ban új szabályrendelettel szabályozták a községi vezetők fize-

tését, illetve tiszteletdíját. Ennek főbb pontjai az alábbiak: A főjegyző fizetése évi 1530 korona, lakás, 2/4 telek föld, 4/4 telek után a legelő és a rét használata, 3 kh szőlő, kukoricaföld és kert. A segédjegyző évi fizetése 1100 korona. Az orvosé évi 1000 korona, 7 hold föld és a magánkereset. Az első bíró 160, a II. bíró 40, a pénztáros 160, a közgyám 350 korona tiszteletdíjban részesült. A napidíjas részére évi 360 korona volt az évi fedezet. A szülésznő évi 80 koronát kapott.

1908-ban az eddig mindig Császártöltés felé gravitáló Polgárdi pusztát (7700 k. hold) Kecel községhez csatolta a vármegye. Ez a falunak nagy veszteséget jelentett; elesett 7700 k. hold után járó községi pótadói bevételtől. A tűzoltó készültség hiánya és Polgárdi puszta elvesztése részben Gallina jegyző rovására írandó. 1909-ben a község segédjegyzői és irnokvégrehajtói állást szervezett. Az előbbire Kemény Gusztávot, az utóbbira Kávásy Gyulát választották meg. Kemény Gusztáv aztán megszervezte az annyira hiányzó Önkéntes Tűzoltó Egyesületet.

Gallina jegyzőségének utolsó éveiben került szőnyegre először a Baja—Kiskőrös között építendő vasútvonal kérdése. Császártöltés képviselő-testülete 100 000 koronát ajánlott fel az építés céljára.

Gallina jegyző igen kedélyes, a nép nyelvén értő, jó társasági ember volt. Könnyen elérte hát, hogy képviselő-testülete szinte palotának beillő jegyzői lakot építsen neki. A községnek a távbeszélő-hálózatba való bekapcsolását közben kényelmi szempontból késleltette. Jó humorának jellegzetes példája az alábbi eset: A járási tiszti értekezleten egy ízben községe kultúrális fejlődéséről kellett beszámolnia. Általános adatokat sorolt fel a fejlődést jelző tényezőkről. A főszolgabíró konkrét példákat kért tőle. Gallina erre így válaszolt: Mikor a faluba kerültem, a házhoz járó borbélyok még arcon köpték a borotválandókat, úgy vertek habot az arcukon. Ma már csak a pamacsra köpnek. Ez a példa talán elég konkrétan mutatja a fejlődést. — Gallina egyébként 1912. május 1-én vonult nyugdíjba. Hajósra költözött; ott megalakította a Hajósi Takarékpénztárat. Annak lett ügyvezető elnöke késő öregségéig. Ott is halt meg 1930-ban 84 éves korában. A fiai által emelt családi sírban alussza örök álmát.

Jegyzősége idején a bírói tisztséget az alábbiak viselték: Angeli István, Walter Menyhért kb. 25 évig, Koch József és Lentner Tamás. Jegyzősége alatt épült 1895/96-ban a baja—keceli műút, a Hegyalatti csatorna, a jegyzői lakás, a mai kultúrház épülete. Bár mutatkoztak hiányosságok munkájában, a község mégis sokat fejlődött jegyzőségének 35 éve alatt.

Gallina Frigyes utóda 1912-ben Fék Miksa lett. Soltvadkertről került ide a község élére. Hatgyermekes családapa volt. Kényes pontossággal járt be hivatalába. Déli harangszókor tollát a szó közepén letette azzal, hogy du. 2 órakor befejezi azt. Tette ezt akkor is, ha pl. egy nagy család vagyonátírását írta és csak 5 percnyi munka volt még hátra.

Mindenki haza ment és délután két órakor 5 percre újból visszajött a szerződést aláírni.

Fék jegyző fizetése azonos volt Gallináéval. Kemény segédjegyzőt, aki megbetegedett, Bukovszki Jenő váltotta fel. 1913-ban Walter Antal (Stricker) lett a község bírája. 1914-ben mindkettejük nyakába zúdult az első világháború förgetege. Walter bíró az általános mozgósítás után a keceli állomásig kísérte el a falu hadba vonuló férfiait. Fék Miksa sok jóindulattal, de családi gondoktól is terhelten végezte munkáját. A vasút- és a templomépítés kérdései is többször napirendre kerültek, de az idő mindkettőre alkalmatlannak bizonyult. Ezek az évek nem az alkotás, a fejlődés, hanem a halál aratásának, a nélkülözésnek az esztendei voltak. A termelési nehézségek legyőzése, az élelmezés gondjai, a rekvirálás, a hadiözvegyek és árvák könnyeinek letörlése képezték a legfőbb feladatokat.

Fék jegyzősége elején, még 1912-ben tragikus véget ért egy a közigazgatási pályán elindult ifjú élet. A csala-pusztai Patocskai-család Péter nevű fia már okleveles jegyző volt, amikor 22 éves korában a tüdővész sírba vitte.

Egyébként a bírói székbe 1916-ban Angeli Ferenc került. A háború végére Fék idegei kikészültek, de tovább dolgozott. 1919-ben, a proletárdiktatúra napjaiban félreállították. A kommün bukása után ismét ő vezette a község ügyeit. A proletárdiktatúra eseményeiről külön fejezetben emlékezünk meg.

1920. tavaszán Fék jegyző mellé egy fiatal jegyző került kisegítőnek. Ugyanekkor Walter Antal utóda a bírói székben Petz Menyhért lett. Majd Kávási Gyula eddigi írnok lett a segédjegyző, Gábris pedig az írnok. 1921-ben a szegény néprétegek házhelyigényeinek részbeni kielégítésére került a sor. A Jánoshalmi úton a dombok aljában kb. 15 házhelyet létesítettek. Ezek azonban kicsinyek és főleg egészségtelen fekvésűek voltak. A községet vezető nagygazdák önző módon elzárkóztak a megfelelő házhelyek és a község rendes településszerkezeti fejlődése elől. A háború után fölmerült sok probléma tornyosulása idején ily körülmények között került sor Fék Miksa jegyző nyugdíjazására.

Helyettese, majd utóda Sámson Ferenc lett. Sámson édesapja, aki a Schultz névre hallgatott azelőtt, Császártöltésről szakadt Bajára, most fia jegyzőnek került haza. A községben már több, évtizedek óta halasztgatott feladat várt megoldásra. Az idő maga is sürgette a fejlődést. Egyik ilyen feladat volt egy új templom fölépítése. Az építés még 1921-ben megkezdődött, és végre 1925-ben befejeződött. A közigazgatásnak úgy lett köze hozzá, hogy az anyagi eszközöket néha neki kellett végrehajtás útján kipréselni a lakosságtól. A másik súlyos feladat a tanügy terén jelentkezett. A tanterem is kevés volt, a tanerő is. 1922-ben a község 3 új tanítói állást szervezett, az állásokat be is töltötték. 1921-ben

adóügyi jegyzői állást is szervezett a képviselő-testület. Ezen rövid ideig Papp Sándor, majd 1922. óta Vári Mátyás, a község egy másik szülöttje kezdte meg működését. A 2 segédjegyzői állásba Harmath Dénes és Ifkovits Dániel került.

1923-ban nálunk is megalakult a földreform-bizottság. A falu nincstelenjei és törpebirtokosai a Főkáptalan Csala-pusztai birtokára jelentették be igényüket. A reform keretei azonban igen szűkek voltak. Az igényjogosultak sem támogatást, sem kielégítést nem nyertek. Aki igényét hangosan merte kifejezésre juttatni, azt rögtön kommunistának nevezték. Egyetlen támaszuk Gábris írnok volt, akit állásából ezért hamarosan elmozdítottak. Végül is nagy nehezen 390 k. hold szántó és réttel próbálták kielégíteni a helybeliek földéhségét. Az első vonalba itt is Horthy vitézei kerültek. Csala-puszta megmaradt szántó és rét ingatlansága pedig továbbra is az illetéktelen nagybérlők kezén maradt.

1927-ben új írnokot kapott a község Ladányi Miklós személyében. Az 1920-as évek végén a község lakosságának többsége megelégelte a nagygazdák önző, a fejlődést akadályozó uralmát. A gazdakör segítségével kibuktatták a régi vezetőséget, s abba haladó szellemű, a fejlődés útját kereső, demokratikus érzésű új községi vezetőket választottak be. Ennek élén állt Palotai István, az új bíró. Bár Sámson Ferenc főjegyzővel, a nagygazdák barátjával ennek a vezetőségnek még sok harca volt, a község már is a fejlődés útjára lépett. Ennek talán első nagy ténye az 1930. évi tagosítás lett, bár abban a nagygazdák jártak jól. E tagosítás termelési kihatásáról a gazdasági életről szóló fejezetben esik majd bővebben szó. Sámson jegyző mindjobban ellentétbe került a képviselő-testülettel. Hódolt még régi szenvedélyének, az ivásnak is, azért végre 1935-ben nyugdíjba menni kényszerült.

Utóda Dr. Reszli János helyettesítése után Vári Mátyás eddigi adójegyző lett. Az új vezetőség részben még Sámson, de főképp Vári jegyzősége idején, Palotai bírósága alatt az alábbi falufejlesztési tényekkel vitte előbbre a község sorsát: A temető feljárata a mai helyzetnek megfelelően nyert rendezést: a temetőt új kerítéssel vették körül. A falu 2 utcájában műút épült (1940 és 1942) A Gőzmalom utcát kiszélesítették. Új főjegyzői lakást vett a község, a régit községházává alakították át. A gazdakör a régi községházában kapott otthont. A Városi-féle korcsmát megvette a Hitelszövetkezet; abban nagy kultúrterem épült. Fölépült a 9 tantermes új belterületi iskola és Csalán a külterületi iskola a tanítói lakással együtt. A Halasi hegyen és a Kossuth utcában új házhelyeket létesítettek. A Legeltetési Társulat új bikaistállót épített gondozói lakással és mintegy 50 hold homokot erdősített be. Az utcák járdázása jó ütemben kezdett haladni. A malom árka rendezést nyert. A borfogyasztási adót a szőlő területe arányában vetették ki, tehát a módosabbakra több teher esett. Hasonlóképp történt az egyházközségi adó kivetése

vagyon szerint. A templomba a katonai beszállásolási díjakból új padok készultek; a templom új orgonát kapott. Megalakult a szegény embereket tömörítő Munkásegylet.

Közben Palotai János, majd Jónás Márton lett az adóügyi jegyző. 1938-ban a község 4 rendőri állást szervezett.

Az 1939-ben kitört II. világháború előbb csak fékezte a fentvázolt fejlődési folyamatot, de később meg is állította. Nagy baj volt a lakosság szétszakadásának bekövetkezése is. A Volksbund megalakulására célzok itt, melyre a politikai eseményekkel kapcsolatban külön fogunk visszatérni. Növelték a közigazgatás gondját a gazdasági nehézségek, a bevonulások, az 1944. nyarán kényszerrel végzett zsidó-kitelepítés is. Mikor aztán a szovjet hadsereg lendületesen közeledett országunk határához, a német fasiszták Császártöltésen is elrendelték a volksbundisták, a német nemzetiségűek kényszersorozását.

Ilyen körülmények között következett be Horthy okt. 15-i kiáltványa és a nyilasok puccsa után 1944. okt. 30-án községünknek a szovjet hadsereg által történt vér nélküli felszabadítása.

Mielőtt ezt a fejezetet lezárnám, még néhány személyi adatot közlök itt a beosztott közigazgatási alkalmazottakról, akik huzamosabb ideig dolgoztak községünkben. Mezővári József irodatiszt, Kádár Antal, Sárkány Pál, Cserjés Sándor borfogy. ellenőrök, Villányi János irodatiszt, Kelemen József közellátási díjnok volt. Egyesek több minőségben is dolgoztak a községházán.

A régi közigazgatás tevékenysége a felszabadulással le is zárult. A felszabadulás utáni igazgatás 20 évéről annak története során még szólni fogunk.

A nép képviselete a törvényhozásban 1945 előtt és manapság

A címbeli tárgy választókerületünk viszonylatában is szép szakdolgozat avagy tanulmány megírására volna alkalmas. Községünk történetének keretébe azonban csak részben tartozik, azért itt csak mintegy vázlatosan közlöm a népképviselet múltjának és mai helyzetének adatait néhány gondolat kíséretében.

1848. előtt a népnek a törvényhozásban még formai képviselete sem volt. Az 1848-as eszmék polgári-demokratikus szellemű harcosai Kossuthtal az élükön nemes szándékkal küzdöttek a népképviselet megvalósításáért. Bár harcuk diadallal végződött, valódi, felelősséggel is járó népérdekképviselet nálunk 1944-ig sem alakult ki. A népnek csak egy kis töredéke választotta az országgyűlésbe a törvényhozókat, és őket sem programjuk megvalósításában, sem tevékenységük más területén nem korlátozta, nem kötelezte semmi. A kialakult gyakorlat és a tények is-

merete alapján megállapíthatjuk, hogy a képviselői állás, megbízatás a legtöbb politikus számára vagy egyszerűen jó kenyérkereset avagy alkalmas ugródeszka volt egy még zsírosabb állás kereseti forrás megszerzésére. Nem vonjuk kétségbe, hogy ez alól akadtak tisztességes kivételek. A kivételek alacsony száma azonban csak megerősíti az általános szabályt. Sokan a képviselők közül a nemzeti érdekek hazug hangoztatása mellett, a hazafias jelszavak leple alatt a nagybirtokok érdekeit szolgálták. Mások a bankok és egyéb érdekeltségek hálójába kerültek, avagy idegen eszmék maszlagjától elbódítva a magyarság legféltettebb nemzeti érdekeinek kiszolgálóivá alacsonyodtak. Az utóbbit tették a hitleri eszmék magyarországi politikusai is.

A magyar dolgozók millióinak érdekét áldozatosan előmozdítani, védelmezni, a nép sorsát a jólét, a haladás útjára terelni s azon előbb vinni, csak kevés magyar honatyának képezte szívügyét, kötelező érvényű célkitűzését. A közel száz év alatt 1848—1944-ig kevés országgyűlési képviselőnk folytatott a nemzeti érdekek védelmében Simándi Páléhoz hasonló küzdelmet. Rákosi Viktor művének, az Elnémult harangok-nak hőse nem volt szemükben vonzó alak. A magyar honatyák nem elbukni akartak a nemzetért vívott harcukban hanem többnyire meggazdagodni, a népszerűség és a dicsőség fényében tündökölni. E néhány gondolat jegyében térjünk tárgyunkra! Munkám jelen fejezete csak a legszűkebb személyi és tevékenységi adatokat tartalmazza a népképviselet múltjáról részben Borovszky Samu „Magyar városok és vármegyék" c. műve, részben a Politikai Újdonságok c. hetilap, egy-két országgyűlési almanach, valamint néhány helyi adat alapján.

Az 1848 nyarán tartott első hazai népképviseleti választáson a duna—kecelei választókerület képviselője Nagy Ignác, az ismert író lett. Irodalmi tevékenységét ismerjük, de képviselői munkásságáról nincsenek adataink.

1849-től 1861-ig az alkotmányos hatalom gyakorlása hazánkban tudvalevően szünetelt, az országgyűlés nem működött. Tizenhárom évi szünet után 1861-ben egy Zlinszky György nevű egyén került az országgyűlésbe kerületünkből. 1865-ben őt kibuktatta Reviczky István, egy izsáki nemesi család sarja, de 1869-ben újból Zlinszky György került ki győztesen a választási harcból.

Az 1872. és 1875. évi választáson a tassi származású Földváry Mihály lett kerületünk képviselője. Ő már 1847-ben is a vármegye szolgálatában állott. Egész életében a vármegyei függetlenség és önkormányzat lelkes híveként tevékenykedett. Amikor mengválasztották a vármegye alispánjává, lemondott képviselői mandátumáról. Egyébként ő a község későbbi orvosának, Dr. Salamon Miklósnak (1902—1926) nagyapja volt. Földváry Mihályt a képviselői poszton fia, Földváry Gábor követte 2 cikluson keresztül 1878—1884-ig. 1884-ben ugyanő alulmaradt a kép-

viselői mandátumért folytatot harcban egy Gál Péter nevű egyénnel szemben, de 1887-ben ismét ő lett a kerület képviselője. Ettől kezdve az eddigi 3 éves ciklusok 5 évesre bővültek. 1892-ben egy Eötvös Géza nevű egyén nyerte el a kerület bizalmát. Miután megyénkben csak Ráckevén éltek Eötvös nevű nemesek, valószínű, hogy ő ennek a családnak egyik sarjadéka volt.

Az 1897. évi választáson kerületünkben egy Ábrányi nevű (bizonyosan az idősebb Kornél vagy Emil, mindkettő író) ellenjelölttel szemben a szabadelvű párt jelöltje, Tarajossy Sándor nyerte meg a választási csatát. Tarajossy Sándor apja községünk jegyzője volt az 1868—1878-as években. Tarajossy később a szabadelvű párt elnöki tisztét is viselte több éven át. Községünk öregje, a 90 éves Berger Albert bácsi lediktálta nekem az 1897. évi választás 2 kortesnótájának a szövegét. Ábrányi mellett így korteskedtek hívei:

Ábrányi, az kell nekünk, — Ő a mi reménységünk. — Ő a nép barátja, — Bajainkat látja, — Éljen Ábrányi! Tarajossy ellen így hangzott a nóta: Tarajossy nem kell nekünk, — Innen takarodj ki! — Nem vagyunk mi birkák, — Vidd el hát az irhád, — Abcúg Tarajossy! A győztes Tarajossy mellett agitáló kortesnóta szövegét Berger bácsi nem tartotta meg emlékezetében, hisz ő is Ábrányi-párti volt.

1901-ben és utána még két választáson, 1906-ban és 1911-ben Posgay Miklóst választotta meg a kerület képviselőjének 1848-as programmal. Bár Posgay Somogy szülötte volt, (1863. Puszta-Kovácsi) a kerületben mint itteni, kecel-tüskösi birtokos, hamarosan nagy népszerűségre tett szert. Különben is a mi kerületünk majd mindig ellenzéki képviselőt küldött a törvény házába. Posgay, aki egy ideig a T. Ház jegyzői tisztét is betöltötte, az ellenállási mozgalom egyik késői erősségeként volt ismeretes a politika berkeiben.

Posgay 1917-ben bekövetkezett halála után Meskó Zoltán bajai lakost emelte a honatyai székbe a kerület bizalma. 1920-ban és 1922-ben a nemzetgyűlésben, 1926—1933-ig pedig az országgyűlésen képviselte kerületünket. Két ízben államtitkári minőségben is szerepelt. Minden választásán beigérte a még ma sem megépült vasutat. Pályája végén a nyilaspártba lépett.

1934-ben a gazdasági világválság éveinek végén Dr. Mózes Sándor kiskőrösi ügyvéd került az országházba kerületünkből ellenzéki programmal. 1939 májusában, a 2. világháború küszöbén őt legyőzte a választási küzdelemben Gesztelyi Nagy László, a Duna—Tisza közi mezőgazdasági kamara igazgatója, közíró, az alföldi homokvidék szakértője. Kormánypárti programmal képviselte a kerületet a felszabadulásig. Épülő belterületi iskolánkhoz kiverekedte a zárolt anyagok kiutalását. A vármegyénél keresztülvitte, hogy községünk 2 utcáját is kikövezték abban

a nehéz időben. Igaz, hogy a község népe vállalta az összes kőanyag ideszállítását a dunamenti Meszesről.

Összegezve a fentieket 1944-ig 14 honatya képviselte kerületünket és abban a mi községünket az országgyűlésben 20 cikluson keresztül. De e képviseletből a népnek vajmi kevés haszna, előnye származott.

1945—64-ig a kerületenkénti és személy szerinti képviselőválasztás megszűnt. 1949 óta a Hazafias Népfront jelölése alapján a párt égisze alatt történik a választás. A párt vezető ereje dominál a mai idők politikájában. A nép fiai ülnek a parlamentben, ők csinálják a nép igazi érdekét szolgáló politikát. A munkáshatalom a politikát megtisztította a tőkés-nagybirtokos érdekek salakjától s azt a dolgozó milliók szolgálatába állította.

E) A TANÜGY MÚLTJA

1. Császártöltés iskolájának fejlődése és munkája 1944-ig

Az első iskola falunkban is egyházi jellegű volt. Még nem telt el 2 évtized 1744 óta, már tető alatt állt a mai iskola helyén a művelődés első vára. Ez Borovszky szerint 1762-ben történt. A falu első tanítója Schille Ádám volt. Alig tudunk valamit róla és munkájáról. Első felesége 1763-ban szülésben halt meg. Második feleségül a Wilflingenből származott Pitschenauer Erzsébetet vette el. A Hajóson 1762-ben megtartott Visitatio Canonica szerint „a leányegyházban (nálunk) másik kántortanító működik, Schille Ádám, nős, törekvő. Schille ekkor 45 éves volt. Kántori bérként 10 pesti mérő búzát kapott, ami kb. 750 kilónak felelt meg. Mint tanítónak minden gyermek után 1 garas járt neki. 1765-ben a község 20 forinttal megtoldotta fizetését. Az anyakönyv szerint 1778. nov. 4-én halt meg 61 éves korában. Bár tanítói minősége nincsen bejegyezve az anyakönyvbe, bizonyos, hogy ő az a tanító, akit Berauer József a művében a község első tanítójaként emleget. Valahol Németországban született. Nem valószínű, hogy tanítói képesítéssel rendelkezett. Föltehetően csak gyermekkedvelő, a betűk és az elemi ismeretek birtokában levő laikus volt. Egy érseki levéltári irat szerint saját házában tanított, vagyis 1762-ben már állt a faluban az iskola épülete.

A falu 2. tanítója Schütz György volt. Róla már több adatunk van. Ezek részint az anyakönyvekben, részint a Hajóson 1783-ban, valamint a Császártöltésen 1791-ben, 1803-ban és 1810-ben tartott Visitatio Canonica-ban maradtak ránk. 1782-ben kezdte meg működését és 1810-ben fejezte be, tehát 28 éven át tanított. 1787-ig a sekrestyési teendőket is ellátta, de ettől kezdve csak kántora és tanítója volt a községnek. 1783-ban évi fizetése 48 forintot, 20 pesti mérő búzát tett ki. Az iskolában való tüzeléshez 100 kéve nádat kapott. Ezen felül minden házaspártól

járt neki 2 fej káposzta és egy cső törökbúza. A stóladíj az egyházban szokásos összegben járt neki a temetések, keresztelők és esküvők után. Az 1791-es egyházvizsgálati jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk róla: „Germániában született, de majdnem gyermekkora óta Bonyhádon nevelkedett, 34 éves, nős. — A német nyelven kívül más nyelven nem beszél, 9 éve működik Császártöltésen. Azelőtt Bonyhádon volt altanító (preceptor). Szerény, semmiféle rossz cselekedete, vétsége nem ismeretes. Háza van, ez nyers anyagból készült, a közepesnél gyengébb állapotban van, mivel állandóan nélkülözi a javítást. Fizetése készpénzben 60 forint. Természetben kap 22 pesti mérő gabonát, egy kaszásnyi rétet, tüzelő szalmát, az ostyasütéshez búzát és 4 öl fát. Ezen jövedelem kitesz mintegy 94 forintot. Ezen kívül a stólája fölmegy évi kb. 13 forintra, s így évi összes jövedelme 107 forintra tehető. A hangszert jól kezeli. Ha a tanítás egész éven át folyna, vagyis a gyermekek egész tanéven át járnának iskolába, sokkal jobb eredmény fölmutatására is képes volna."

Az 1806. évi följegyzés szerint Schütz tanító, bár törve, de már magyarul is beszél. Feleségét Schlecht Erzsébetnek hívták, 3 gyermekük született. Élete párját 1807-ben vesztette el. Ő maga 1810-ben vonult nyugalomba, és 1819-ben halt meg, 61 éves korában.

Schütz utóda és egyben a község 3. tanítója Wutsing Ádám lett. 1810 szeptemberében kezdhette el nevelői munkáját a faluban. Az 1810. évi Visitatio Canonica-ból az alábbiakat tudjuk meg róla: Mányokból való volt, 24 éves, nőtlen, magyarul és németül beszélt. Itt tanított először, erkölcse és magatartása jó. Semmiféle bűne nincs. Jól orgonál és jól tanít. Stólát kap, összes jövedelme évi 360 forintra tehető. Az 1831. évi feljegyzések a fentieket így egészítik ki: „Az iskola épülete, amelyben egyúttal a kántortanító is lakik, a plébánia és a templom szomszédságában fekszik. A közösség építette. Magában foglalja a nagy iskolai termet, 2 kisebb szobát a kántor számára konyhával és éléskamrával. A közösség karban is tartja és jelenleg jó állapotban van." Folytatólag ezeket közli még a vizsgálati okmány: „A kántortanító jelenleg Wutsing Ádám, 41 éves, már 21 éve áll itt szolgálatban. Az ő kötelessége a hangszert ütögetni, amiben feltűnően járatos, énekelni és a plébánosnak minden szent tevékenységében segédkezni, még akkor is, mikor az beteghez megy. Az iskolában tartozik az ifjúságot a betűvetésre és a keresztény tanra oktatni. E kötelességének ő rendületlenül és minden zokszó nélkül eleget is tesz. Ezen felül erkölcse kifogástalan. Ingatlanban 2 hold szántót birtokol. Ezt a közösség szokta neki megmunkálni. Ezen kívül 4 hold kaszálója is van. Készpénzben kap a közösségtől 100 forintot, deputátumban 7 öl puhafát, 4 szekér szénát, 6 ölnyi szalmát a saját szükségletére és az iskola fűtésére. Az ostyasütésért kap 3 pesti mérő búzát. Gyűjtésből jár neki páronkint 1/4 pesti mérő rozs. Van stólajövedelme is." Első feleségét Schwarzkopf Annának hívták, de ez 1825-ben meg-

halt. Ettől is, második feleségétől is, Bíró Annától több gyermeke született. Az utolsó, Erzsike, 1844. január elején 12 napos korában halt meg. Néhány hétre rá, január végén maga Wutsing Ádám is 34 évi szolgálat után 58 éves korában elköltözött az élők sorából. Az ő működése vége táján, az 1842/43. tanévben egy kimutatás szerint nálunk 2 zsidó tanuló kapott engedélyt a helybeli katolikus iskola látogatására: Weiss Móric és Fischer Jakab.

Elárvult katedrájára még 1844-ben Kuhl János ült, aki Nagymányokról származott ide. Felesége Lichtensteiger Anna volt. Négy gyermekük született. Sokat nem tudunk személyéről, sem iskolai munkásságáról, mert ez időtől nincsenek már Visitatio Canonica-ink. Csak egy 1854/55-ről félig kitöltött iskolai állapot-jelentés szól az iskolai dolgokról. E szerint Kuhl Jánosnak ekkor 12 évi szolgálata volt. Ebből tudódik ki az is, hogy az 1845-ben szervezett II. számú, altanítói állásban ekkor már 5. éve működött egy Fuchs József nevű segédtanító. Öt évet visszaszámítva tehát 1848/49-ben kezdte el itt munkáját. Hogy 1845 és 1848 között volt-e segédtanítója a falunak, arról nincs adatunk. Fuchs József itt nősült; egy Heibl Erzsébet nevű leányzót vett el. A bejegyzésekből tudjuk, hogy Mözsből jött ide. 1873. jan. 7-én halt meg egy Fuchs József nevű egyén községünkben, valószínűleg ő volt a tanító, de nevelői munkát aligha végzett 1863 után, hisz ekkortól már más segédtanítók működtek a faluban.

Visszatérve Kuhl kántorhoz, neki volt egy József nevű fia, aki 1932-ben halt meg Kalocsán mint a Főkáptalan hosszú évtizedeken át volt ügyésze. Ennek fia, Lajos pedig az 1920-as években miniszteri tanácsosi állásban dolgozott Budapesten. Egyébként Kuhl János 1856-ban 42 éves korában vízkórságban halt meg itt a 243 számú ház lakosaként, a kántori lakásban.

Kuhl utódául még 1857. elején Schlachter Jánost választották meg. Felesége neve Hümpfner Teréz volt. Öt gyermekük is született, közülük 3 rövidesen meghalt. Schlachternek magának is igen rövid volt a pályafutása. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint 1863 márciusában 31 éves korában sorvadásban halt meg.

Meg kell itt emlékeznem egy tanügyi szociális intézmény megszületéséről; 1858-ban megalakult a Tanítók, kántorok és özvegyeik nyugdíjintézete. Ez módot nyújtott rá, hogy a tanítók öreg, tehetetlen napjaikban ne maradjanak betevő falat nélkül. A nyugdíj is, a befizetés is hármas fokozatú volt a tag szándéka és befizetése arányában. Lehetett évi 6, 4, 2, forintos befizetést vállalni, s így a nyugdíj évi 100, 70, illetve 40 forint lett. A tanítók özvegye is 100%-os nyugdíjban részesült. A gyermekek után 18, illetve 20 éves korig évi 10 forint pótlék járt. A nyugdíjat az intézet félévenként előre fizette. A folyósítás kezdő időpontja 1861 eleje volt.

A Schlachter halálával megüresedett kántori állást az iskolaszék 7 pályázó közül a küllődi származású Spitz Konráddal töltötte be. Ekkor valami Wiedemann nevű segédtanító is működött itt, de csak igen rövid ideig. Spitz Konrád sem tanította végig a tanévet. 1864. jan. 26-án elment vadászni. Kedvenc szórakozása volt a lóhátról való vadászgatás. Nevezett napon is a ló hátáról valami vadra rásütötte fegyverét. Lova — amely pedig a lövésekhez szokva volt — ezúttal megugrott. Gazdája egyensúlyát vesztve lebukott róla. Lába azonban fennakadt a kengyelben. Lova megvadulva hurcolta magával. Mivel feje a földet érte, az ütődésektől teljesen összezúzódott. Mire a ló hazaért vele, agyrázkódás következtében hamarosan kiszenvedett.

A fentebb említett Wiedemann segédtanító helyén közben az altanítói állásban a Vaskútról származott Hárs József működött. Amikor Spitz tragikus módon meghalt, 1864 márciusában ő lett a kántortanító. Ez állásában 1900 teléig, tehát 36 éven át működött. A segédtanítói állásban mellette egymást váltogatták az ifjú tanítók: Ginál Gáspár (1864/65), Gruber János (1868/70), Ober Antal (1870), Nécsey Bálint (1870), Zimmermann János (1871), Jehn Béla (1876) Geisler József (1876—1880), Nyárasdy József (1881) és végül Szabó József (1881—1887).

De térjünk vissza Hárs Józsefhez! Ő a helybeli jegyző leányát, Szidóniát vette feleségül, ki 1879-ben elvállalta a postamesteri tisztet. Hárséknak 3 gyermekük született: Richard, Olga és Aladár. Mind a 3 kitanult. Hárs szigorú, de jó nevelő volt. Németül tanított. A rendetlenkedőket és a lustákat alaposan elnáspángolta, mikor kizökkentették a türelméből. Idősebb korában ivásnak adta magát. A falu vénei még ma is sokszor emlegetik.

Az 1880-as egyházi évkönyvekben (Sematizmus) nagy örömömre az iskolára, a tanítókra vonatkozó adatokat találtam. Ezek községünkről szóló közléseit ide iktatom: A községben 2 tanterem van és 2 tanító. A kántortanító Hárs József, alapfizetése 400 Ft, 1811-ben Vaskúton született, 2 évi tanítóképzőt végzett Pécsett 1862-ben, működik itt 17 éve. Az altanító Geisler József, alapbére 300 Ft. Ő 1858-ban született Újvidéken. Három reált és képzőt végzett Kalocsán 1876-ban. Működik itt 4 éve. Az iskola tannyelve a német és a magyar. Az iskolát 1868. óta kijavították, a tanszereket beszerezték. A Székesfőkáptalan támogatja a tanügyet. Közöl az évkönyv egy iskolai létszámkimutatást is 1876-ból. E szerint az elemi iskolában van 97 fiú és 82 lány tanköteles, összesen 179. Ebből jár iskolába 94 fiú, 77 leány. Az ismétlő iskolában van 43 fiú és 49 leány tanköteles. Jár 43 fiú, 20 leány. 1880-ban az elemi iskolában, annak munkájában nagy élénkség kezdett mutatkozni, majd fejlődés indult meg. Ennek a fejlődésnek az elindítója Vaszner Lipót plébános agitálása, törődömsége és Gallina Frigyes jegyző ügyszeretete volt. Hárs József mellett a segédtanítói állásban 1881-ben Szabó József ügy-

ködött. Ő Kalocsán született 1853-ban, 4 gimnáziumot, majd tanítóképzőt végzett, 1877-ben. Ekkor mind az egyházi, mind a világi hatóság többet kezdett törődni az iskolával. A terveket jóváhagyás végett Kalocsára kellett beterjeszteni. Elrendelték, hogy a sok helyen szokásos évi 2 vizsga helyett csak egy legyen. A mulasztók kimutatását ellenőrizték, azok elkészítésének határidőt szabtak.

Szabó József magatartása és munkája ellen hamarosan sok panasz akadt. Gorombáskodott a gyermekekkel, óráit nem tartotta meg. Wieneberg orvossal is támadt valami nézeteltérése. A sok panasznak vizsgálat lett a vége. Szabó a fegyelmi vizsgálat elől lemondással menekült. Három gyermeke volt már ekkor Morvai Adalberta nevű feleségétől. Lemondó levelében Szabó többek között ezeket írta: „Köszönöm a keserű kenyeret, melyet az irígység és a bosszú tőlem ismét elvenni készül". Szabó távozott; korán halt meg; gyermekei a tanítók országos árvaházában nevelkedtek.

Szabó távozása után a tanügyi élet még jobban megélénkült. 1885-ben az iskolaszék, amely ez időben rendszeresen ülésezett, megszervezte a III. női állást. A díjlevél évi 300 forintot, 40 forint lakbért és 20 Ft kertváltságot biztosított az állás betöltőjének. Gallina jegyző mellett Walter Menyhért bíró is lelkes támogatója volt a tanügynek. Az iskolaszék meghatározta a tanév kezdetét, a vizsgák idejét és a folyó ügyeket is mindig gondosan megtárgyalta. Az iskolaszék világi elnöke kb. 3 évtizeden át Gallina jegyző volt. Mindenben jóindulatúan támogatta a kultúrális fejlődést. Vaszner Lipót plébános ismételten önzetlen nagylelkűséggel anyagi támogatást is nyújtott az iskolának. Egyszer a legszükségesebb tornaszereket vette meg saját pénzén, máskor az iskola berendezésére adott 50 Ft-ot. Jó példáját követte Komáromi Menyhért iskolaszéki tag, és 1893-ban 50 Ft-ot ajándékozott az iskola segélykönyvtárának céljára.

A III. tanítói állásra 1885-ben Sturcz Rozát választották meg,de az még a tanév megkezdése előtt lemondott. Ezért az iskolaszék Jakula Máriát alkalmazta az állásra. Egy év múlva, mivel férjhez ment, ő is lemondott. Az 1886/87-es tanévben a bácsalmási Hirmann Máriát alkalmazta a község, de a következő évben az is férjhez ment. Az iskolaszék látva, hogy a nőkkel sok baj van, úgy határozott, hogy a női állásra is férfit alkalmaz. Közben Szabó József távozása miatt a II. sz. állás is megürült. A pályázókat az iskolaszék mind a 2 állásra meghirdette. Jelentkező azonban egyikre sem akadt. Vaszner plébános erre a kalocsai tanítóképző igazgatójától kért kisegítő képezdészeket, de az sem tudott segíteni, mivel értesítése szerint azok mind megbuktak. „Nagy a tanítószükség — írta Mocsy igazgató — Nem csoda, mikor olyan silányon vannak díjazva." Vígaszul egy tanítónőt ajánlott, ki azonban csak magyarul beszélt. Így az iskola karácsonyig egy tanítóval üzemelt. Karácsony

táján végre jelentkezett 2 tanerő: Mátéffy András és Töröki József. Az iskolaszék örömmel alkalmazta őket: Mátéffyt a II., Törökit a III. álláson. Mátéffy 1890 okt.-ig maradt itt, Töröki azonban már tavasszal távozott, mert otthon, Katymáron apját kellett helyettesítenie, mivel az megbetegedett. Így a III. állás válsága tovább tartott. Az 1888/89. évben ezen Rákos István tanított. Ő később az Országos Tanítóegylet főtitkári állásába küzdötte föl magát. Utána 2 évig egy Nigrényi Erzsébet nevű igen ügyes pedagógiai felkészültségű tanítónő tömte tudománnyal az apró tankötelesek fejét.

1890-ben a tanév végén az iskolaszék részt vett a vizsgákon. A vizsgai jegyzőkönyvben rögzítette megfigyeléseinek, tapasztalatainak eredményét. Ennek adatait mutatom be az idecsatolt kimutatásszerű táblázatban:

A tanító neve	Oszt.	Létszám	Jelen volt	Eredmény
Mindennapi iskola:				
Nigrényi Erzsébet	I vegyes A	114	47	kitűnő
Mátéffy András	I. B és II.	117	44	kielégítő
Hárs József	III., IV.	74	35	kielégítő
Hárs József	V—VI.	45	40	kielégítő
Összesen:		350	166	
Ismétlő iskola:				
Mátéffy András	fiú o.	63	3	Nem volt megtartható
Hárs József	lány o.	66	27	kielégítő
Összesen:		129	30	

Az eredményhez nem kell magyarázat. A tények, a számok beszélnek. Ez az eredmény tetteket követelt. 1890. őszén Mátéffy, miután az iskolaszék nem teljesítette fizetésjavítás iránti kérelmét, Öregcsertőre távozott. Helyébe egy évre Bandl Izabella tanítónő került.

Mivel az elmúlt 6 év tapasztalataiból az iskolaszék látta az állandó tanítóváltozás áldatlan eredményét, végre rászánta magát egy számvetésre, mely a tanítók fizetésének a rendezésére vezetett. Az iskolaszék a tanítói állások fizetését az alábbiak szerint rendezte:

A kántortanítói fizetést évi 145 Ft-ban, 60 mérő rozs értékében: 180 Ft-ban, közel 24 k. hold szántó: 120 Ft, 1129 négyszögöl rét: 40 Ft, a lakás 40 Ft értékben, összesen 565 Ft-ban.

A II. sz. állását 12 és 1/2 hold föld: 70 Ft értékben és 300 Ft készpénzben;

a III. és IV. állását 360—360 Ft-ban állapította meg.

Közben 1899-ben Kalocsán egy magát megnevezni nem akaró jótevő 600 Ft-os alapítványt tett császártöltés-i iskolás gyermekek könyvellátására. A 600 Ft évi kamatjából tankönyveket kellett venni, s azokat az arra rászoruló szegény tanulóknak juttatni. A vármegyei tanfelügyelőség is hasznos intézkedésekkel segítette elő a jobb iskolábajárást, a tanítói állások növelésének föltételeit.

Az iskolaszék fizetésjavító határozatának már 1891-ben eredménye jelentkezett. Több pályázó adta be kérvényét mind a II. mind a III. sz. állásra. A II. sz. állásra az iskolaszék Eppler Márton csátaljai születésű, a III.-ra pedig Baka Mátyás kerellőszentpáli származású tanítót választotta meg. Mindketten hamarosan megnősültek helyben, jómódú gazdák lányát vezetve oltárhoz.

1892-ben az iskolaszék elhatározta, hogy a tanítás nyelve a magyar legyen. A német nyelvre mint kisegítőre ezután is szükség volt. Egyidejűleg az iskolaszék megszervezte a IV. sz. tanítói állást is, miután az érseki hatóságtól mind a tanítói fizetéshez, mind a 4. tanterem építéséhez jelentős hozzájárulásra kapott igéretet.

A vármegye vezetősége már 1893-ban fölfigyelt a helybeli iskola jó munkájára, eredményes magyarosító tevékenységére. Ezért Vaszner Lipót plébánosnak, Gallina Frigyes jegyzőnek, Eppler Márton és Baka Mátyás tanítóknak elismerését fejezte ki. Az egyházi hatóság is dícsérettel jutalmazta a 2 tanító buzgó munkáját.

Közben, sajnos, a IV. sz. tanítói álláson még mindig, majd 6 éven át sok volt a személyi változás. Az elsőnek megválasztott Veverán István csak 2 éven át, utóda, az 1894-ben jött Keresztes Lajos is csak 3 évig maradt a községben.

Közben elérkezett az 1896. év, az ország ezeréves fennállásának jubileumi esztendeje. Az iskola május 17-én nagyszabású ünnepélyt rendezett. Minden gyermek kapott egy kis emlékérmet és zászlócskát. A tanítói kar 4 tagja ekkor Hárs József, Eppler Márton, Baka Mátyás és Keresztes Lajos volt.

Még 1896 őszén lemondott tanítói állásáról Baka Mátyás. Pusztaszentimrére ment tanítónak. Később Budapestre került, ahol mint az egyik iskola igazgatója vonult nyugdíjba. Az ő állásába a Hajósról jött Stadler Dezső került. 1897 őszén Keresztes Lajos is itthagyta a községet. Lemondó levele ma is megvan a plébánia irattárában. Soraiból nagy keserűség csendül ki a község társadalmi viszonyai miatt.

Keresztes helyébe egy Bun Bálint nevű egyént választott meg az iskolaszék, de az el sem jött. Ekkor a biharmegyei Váradolasziból származott Fáncsy Emil került az állásba. Sajnos, őt már 1898. dec. 24-én 23 éves

korában a sírba hervasztotta a tüdővész. Mesélték felőle, hogy nagy piperkőc volt, aki púdert, kölnit használt. Amellett ezermesternek is bizonyult, akiben szemfényvesztői ügyesség lakozott. A társaságban bárkinek a zsebóráját, egyéb apróságait úgy tudta magához venni, más zsebébe csempészni, hogy az illető, de más sem vette azt észre. Itt temették el, szerény kis sírkő őrzi emlékét.

1897-ben kezdte meg áldásos működését Kalocsán a Tanítók-háza. Ennek az intézménynek az eszméje Berauer József kántortanítótól származott. A létrehozására megindított akció már a 90-es évek elején kezdődött. Ez a mai nyelven kollégiumnak nevezett intézet volt. Benne a tanítók továbbtanuló gyermekei nyertek kedvezményes elhelyezést. Tanulmányaik eredményességét a felügyelet volt hivatva biztosítani. A helybeli tanítók közül Epres Márton, Epres József, Balaton József, Zala Sándor, Gönczi József és Szálas Béla gyermekei élvezték a Tanítók-háza előnyeit. Az intézet épülete ma is a fiúnevelő intézet otthona.

A századforduló körüli években a vármegye elrendelte, hogy a tanítók a szülőkkel és a hatóságokkal karöltve szüntessék meg az iskolás gyermekek egyes községekben dívó házi koresmázását. Császártöltésen is már régi idők óta élt ez a szokás. Az iskolások szombaton és vasárnap este magánházaknál, sokszor felügyelet nélkül táncolgattak. Közben italozás is történt a hangulat fokozására. Ennek a szokásnak erkölcsi és tanulmányi téren szomorú következményei lettek. Ezeket akarta a vármegye kiküszöbölni az említett rendelkezéssel. Hogy milyen eredménnyel? Ahol a szülők, a tanítók és a közigazgatás egységesen, keményen és következetesen, éveken át összefogott, ott az eredmény nem maradt el. Nálunk, sajnos, csak az 1930-as években sikerült ezt a káros szokást kiirtani.

A Fáncsy halálával megüresedett állásra 1899 elején Zeidel (később Zalára magyarosított) Sándort választották meg. Kissé ideges, de ügyes, minden jóra kész egyéniség volt. Foglalkozott méhészettel, fényképezéssel is. Sok gyermekük született, sok is halt meg. Hármat neveltek naggyá, mind a 3 tanító lett. 1899-ben a község megszervezte a gazdasági ismétlő iskolát. Ennek vezetője, — miután a vezetői tanfolyamot elvégezte — Zala Sándor lett.

1900 telén meghalt az öreg Hárs, a kántortanító. Harminchat év fáradságos munkája után 59 éves korában beteg szíve fölmondta a szolgálatot. Állására sokan pályáztak. Az iskolaszék a már helyben működő és az őt a választás napjáig helyettesítő Stadler Dezsőt választotta utódává. Stadler Dezső jól muzsikált, jó eszű és jó képességű fiatal munkaerő volt. Most, 1966 elején töltötte be 90. életévét. Az I. világháború alatt és után jó ideig a gazdálkodás képezte a főfoglalkozását.

Az ő állásába, a III. sz. állásba az iskolaszék a bácsbokodi származású

Bátyity (később Balaton) Józsefet választotta meg. Balaton kissé hirtelen haragú, türelmetlen ember volt. A kántor helyettesítése a pályázat szerint az ő kötelessége volt. De ettől, bár jól muzsikált, mindig vonakodott. Emiatt sok kellemetlensége támadt. Egyetlen fia, János vegyészmérnökként fiatalon, 29 éves korában távozott az élők sorából. Balaton megválasztásával jó időre megszünt a tanítói állásokon az örökös változás. Az ekkor állásban volt 4 tanerő: Epres, Stadler, Zala és Balaton az 1920-as évek elejéig mind a helyén maradt.

1909-ben a község megszervezte az V. tanítói (női) állást. Egyben bizottságot küldött ki az 5. tanterem helyének kijelölésére. A tanterem a 4. tanterem mellett külön tetőzet alatt kapott helyet, föl is épült. Erre az állásra választották meg a közben végzett helybeli leányt, Walter Máriát, s így ettől kezdve 5 tanerő 5 teremben tanított, oktatott és nevelt. A tanulói létszám már rég megkövetelte volna az öt tanerő munkáját. Ezt igazolja az alábbi tanulói létszám-kimutatás: 1880-ban 179, 1890-ben 352, 1900-ban 303 és 1910-ben 391 volt az elemi iskolai tankötelesek, és 1880-ban 92, 1890-ben 132, 1900-ban 135 és 1910-ben 163 a gazd. ismétlő iskola tankötelesek száma. 1902-ben a belterületen 350 elemi tankötelesből 313 iratkozott be és az ismétlő iskolába a 133-ból 118. Polgárdi puszta 2 majorjában összesen 30 tanköteles, Csala 3 majorjában pedig 22 tanköteles volt ekkor. Polgárdi puszta ekkor iskolai szempontból még hozzánk tartozott. Sőt még 1907-ben a vármegyei hatóság a mi községünk vezetőit szólította föl egy Polgárdin szükségessé vált iskola fölépítésére. A mi vezetőink a polgárdi iskola építését nem vállalták, hisz itt a belterületen is mind égetőbbé vált egy nagyobb iskola építése, s azt sem vállalta senki. Csak 1912-től kezdve tudta a községi elöljáróság a belső tantermeket fokozatosan felújítani, új padokkal ,ablakokkal ellátni. A jobb munka föltételei így részben megszülettek az iskolában, de a tanulók létszáma közel volt a 400-hoz. Öt tanerőre tehát fejenkint közel 80 tanuló esett az elemi iskolai osztályokban.

Amikor aztán 1914-ben kitört a háború, megszűnt a rendes pedagógiai munka majdnem minden lehetősége. Sokszor ugyanis 3 tanerő is hiányzott, katonai szolgálatot teljesített. Ha többen voltak itthon kettőnél, a rekvirálás megalázó feladata mellett számos más munkát róttak rájuk a tanításon kivül. Így a tanügy lett a 4 éven át tartó emberöldöklésnek a legnagyobb vesztese. A gyermekek közül a nagyobbak apjuk helyett voltak kénytelenek erejüket meghaladó munkákat végezni. Sok-sok fiatal fölött szaladt el a tanköteles kor anélkül, hogy megtanult volna írni-olvasni. Ezt a veszteséget, kiesést óhajtotta volna pótolni 1919-ben a proletárdiktatúra kultúrpolitikája. Jól tudjuk, hogy ez a terv csak jó szándék maradt.

Az I. világháború előtti időszak iskolai, tanügyi fejlődésének vázolását nem fejezhetem be anélkül, hogy az akkor 5 tagú tantestület tagjainak

utolsó szolgálati éveiről ne írjak néhány sort. Akkor sem, ha ezek az 1920-as évek első esztendeire húzódnak át. Legelőször Balaton József vonult nyugalomba 1922-ben. Régóta húzódó baja, a torokrák tette alkalmatlanná a további szolgálatra. Csávolyra költözött, ott halt meg 1923-ban. Kisegítő tanerőként ekkor működött itt átmenetileg Töröki Mátyás tanító. Egy évre rá, 1923-ban követte példáját Zala Sándor. Betegsége miatt és gyermekei taníttatása végett költözött Kalocsára. Ott sikerült is 3 gyermekét kitaníttatnia. 1943-ban ott halt meg. 1923 nyarán ment nyugdíjba és halt is meg Epres Márton, az én volt tanítóm. Öt gyermeke közül 4 szintén a tanítói pályát választotta hivatásul, leánya férje pedig, e sorok írója, szintén 38 évet töltött a pedagógusi pályán. Epres Márton kiváló pedagógiai tulajdonságai miatt közkedvelt ember volt a faluban. A háborúban szerzett maláriás betegsége felőrölte idegrendszerét, és korán döntötte sírba, 51 éves korában. Walter Mária tanítónő 1925-ben, aránylag fiatalon ment nyugdíjba, Budapesten halt meg. A régi tanerők közül csak Stadler Dezső kántortanító folytatta tovább munkáját egy új nevelői gárda élén. 1927-ben ugyanis ő lett az itteni iskola igazgatója 1934-ben bekövetkezett nyugalomba vonulásáig.

Az öreg tanítók együttese széthullván, új nevelőtestület alakult ki az alábbi módon és összetételben: 1922-ben a községi képviselő-testület egyszerre megszervezte a VI., VII. és VIII. tanítói állást. Még az év nyarán a 3 állásba Epres Istvánt, Gönczi Józsefet és Dencsák Lászlót megválasztották. 1923 nyarán pedig Epres Józsefet a III. sz., Szálas Bélát a IV. sz. állásba. A 7 tagú tantestületnek tehát már 5 fiatal, a munka vágyától égő tagja volt. Az oktató-nevelő munka jó ütemben és eredménnyel meg is indult. 1924-ben Epres József átment a II. sz. állásba, mely földjavadalmas volt. 1926-ban pedig, miután Walter Mária is nyugdíjaztatta magát és Epres István Nemesnádudvarra ment kántortanítónak, a tantestület az V. sz. álláson Rodenbücher Máriával, a VI. sz. pedig Bánáti Miklóssal egészült ki. Ezzel a fiatalok száma 6-ra emelkedett, illetve az öregek közül egyedül Stadler maradt meg.

A helybeli oktató-nevelő munka igazi, nagyszabású fejlődése 1925-ben indult meg az új tanterv gyakorlati alkalmazásával. A havonkint megtartott tantestületi gyűlés minden fontosabb oktatási és nevelési problémát megtárgyalt. Az elmélet és a gyakorlat kérdései viták, megbeszélések tüzében tisztázódtak. A nevelők felkészültsége sokat fejlődött. 1926 végén Stadler Dezső kezébe került az iskola igazgatása. Az ekkori oktatás egyik hiányossága volt, hogy a 7 tanerő 5 teremben kényszerült tanítani. A tantestület ismételten sürgette 2 további tanterem bármily úton, akár bérlet útján való biztosítását.

Az iskolai munkán felül 1927-ben megindult az iskolán kívüli népművelési tevékenység is. E téren volt tennivaló több mint elég. A tantestület első sorban az I. világháború mostoha iskoláztatásának hiányait

igyekezett pótolni. Több éven át analfabéta- és ismeretterjesztő tanfolyamokat tartott. Ezek látogatottak és eredményesek voltak.

Az 1928/29-es tanév igen mostoha körülmények között zajlott le. Ősszel az itt tartott hadgyakorlatok miatt a tanítás csak okt. 20-án kezdődött. December 20-tól pedig egészen április 8-ig a gyermekek közt föllépett súlyos difteritisz-járvány miatt volt tanítási zárlat.

1928-ban a közigazgatási bizottság szólította fel a községet, hogy mielőbb gondoskodjék új iskola avagy tantermek fölépítéséről. 1929. őszén végre 2 tantermet bérelt a község a Keceli úton, a mai erdészeti székházban. Ezzel a tanításnak a rendes módon való tartása nagyjából megoldódott. Az iskolán kívüli népművelés is szép eredménnyel folytatódott.

1931. elejétől kezdve a tantestület a havi gyűlések tartását módszeres mintatanításokkal kötötte össze. Ezek a tanítások a nevelők szakmai és gyakorlati tudását gyarapították. Sokban hozzájárultak a tanítás eredményességének fokozásához. Az 1930. évi tagosításkor a kántortanítói állás javadalma 10 k. holdra, a II. sz. állásé pedig 5 k. holdra apadt, de most jó földjük lett.

1931 tavaszán a tantestület indítványára a községi képviselő-testület Gallina Frigyes, fővárosi kultúrtanácsost, a falu szülöttjét, a tanügy nagy barátját a község díszpolgárává választotta.

Az iskolán kívüli népművelés munkája ekkor a gazdasági és népies előadások tartására korlátozódott. A nagy gazdasági válság következtében ugyanis nem volt fedezet a tanfolyamok költségére. A gazdasági világválság helyben is erősen éreztette hatását. Az adók igen gyengén, nagy késéssel folytak be. A község nem tudta a tisztviselők, főképpen a tanítók helyi járandóságát fizetni. Volt idő ekkor, hogy a tanítók helyi járandóságukat másfél éves késéssel kapták meg. Fizetésük 30%-ából, az állami hozzájárulásból kellett átvészelniük ezeket a nehéz időket. Sem az iskolaszék, sem a politikai község, sem az egyházi hatóság, de még a főszolgabíró sem tanúsított valami nagy megértést a tanügy munkásai iránt anyagi nehézségeik orvoslása terén. Parancsolni viszont mindegyik szeretett.

1934 májusában Stadler Dezső igazgató félévi szabadságra ment, azután pedig nyugalomba vonult. Az igazgatói munkakört Gönczi József vette át 1937. végéig.

1934 végén Stadler Dezső utóda a kántortanítói állásban az egyházközség meghívására, pályázat mellőzésével Epres István lett. Az agydaganatban súlyosan megbetegedett Keresztesné Rüdenbücher Mária tanítónőt egy ideig Zala Erzsébet helyettesítette, majd 1937-ben ő lett az utóda is.

1937 végén Epres Istvánt nevezte ki az érseki hatóság az iskola igazgatójává. Lelkiismeretes és szakszerű vezetése alatt új lendülettel folyt tovább az eredményes oktató-nevelő munka.

1938-ban az egyházközség a Főkáptalannal egyetértve elhatározta, hogy Kis-csalán tanyai iskolát épít, oda tanítói állást szervez. 1939-ben Dencsák László betegségére való hivatkozással nyugdíjba ment. Helyettese a kalocsai Balaton Béla, utóda pedig 1941-ben Fürjes Gyula lett.

1940-ben megindult a kiscsalai külterületi iskola építése. Tanítói lakás is készült mindjárt. Az új iskolában a munka 1941. szeptemberében indult meg. Első tanítója Epres János lett. A csalai uradalmi cselédség gyermekeinek nem kellett többé a téli időjárás viszontagságai között bekocsikázniok a faluba, nem kellett többé a tudatlanság sötétségében felnevelődniök. Első lépés volt az iskola építése számukra a jobb jövő felé vezető úton.

A község belterületén is fordulóponthoz ért eközben az iskolaépítés ügye. Miután a szükséges állami hozzájárulást sikerült kiharcolni és az építés tervei is elkészültek, 1941 kora tavaszán megkezdődött a régi, még 1762-ben létesült iskola lebontása. Az újnak az építése is még abban az évben megkezdődött. A tanítás bérelt és szükségtermekben folyt az építés befejezéséig, 1943 júniusáig. A közben kitört II. világháború miatt ugyanis az építkezés 1942-ben szünetelt, de 1943-ban újból beindult és be is fejeződött. Korszerű, 9 tantermes, emeletes iskolánk büszkesége lett a községnek. Sok nagyobb, gazdagabb községet előztünk meg ezen a téren. Mindig örömet szerez a tudat, hogy sok jegyzőkönyv megírásával valamiképpen én is hozzájárultam a tudás e várának életrehívásához.

Hogy az 1925—1944-ig terjedő időszak tanítóinak munkaviszonyát a T. Olvasó jobban megítélhesse, mellékelten közlök itt egy hármas létszámkimutatást a tanulókról:

Oszt.	1929/30-ban	1932/33-ban	1939/40-ben	Jegyzet
I.	137 fő	130 fő	56 fő	
II.	124	88	83	
III.	98	96	68	
IV.	93	96	78	
V.	29	105	67	
VI.	33	66	56	
Összesen:	514 fő	581 fő	408 fő	

A tanítók száma e 20 év során 7 fő volt. A fenti létszám mellett tehát egy tanerőre évi átlagban 71 tanuló jutott. 71 tanulót egy tanteremben

még elhelyezni is nehéz. Hát még tanítani, fegyelmezni, emberré nevelni! Nemes, fölemelő hivatás ez, de ki meri állítani, hogy egyúttal nem ideget őrlő, nehéz feladat is?!

De vessünk egy pillantást a múltba is! 1910-ben a Statisztikai Közlöny adatai szerint a 2859 lakosból 1004 volt az írástudatlan, azaz 35%. 1941-re ez a szám a 3670 lakos 9%-ára, 331-re csökkent. Az oktató-nevelő munkában való részvétel ilyen eredmények mellett az élethivatás szép és nemes tudatán felül a jól végzett munka örömét is adja. Az ilyen munka után édes a pihenés.!

Sajnos, az új iskola elkészülése napjaiban már benne voltunk a II. világháború vérzivatarában. A tanítók közül hol ez, hol amaz hiányzott. (Epres István, Gönczi József és jómagam is). De, ha akadozva is, a nevelés, az oktatás munkája töretlen lendülettel folyt tovább. Igaz, néha légoltalmi gyakorlatokkal tarkítva. Az új iskolában már az 1941/42. tanévben megnyílt a 7. osztály. A bevonulások miatt az első 8. osztály nem 1943-ban, hanem csak 1944-ben végzett. Huszonnyolc tanuló vitte haza büszkén a 8. osztályos bizonyítványt ez év nyarán. 1944-ben új padok is kerültek az új iskolába. E ténnyel a császártöltési iskola megelőzte az egész környéket, hisz hazánkban csak 1945. őszén jelent meg a nyolcadik általános iskolát életre hívó rendelet.

Ezzel el is értünk a felszabadulás küszöbére. Az 1944/45-ös tanévnek még az elején, okt. 30-án fölszabadult a községünk. A tanügy terén az 1945-év egy új fejlődés kezdetét jelentő évszám. Az azóta eltelt 20 év tanügyi fejlődését majd e 20 év története keretében fogjuk látni.

2. A továbbtanulás községünkben 1945. előtt

E fejezet megírása a felszabadulás utáni nagymérvű továbbtanulás bekövetkezése miatt vált szükségessé az összehasonlítás lehetőségének megteremtése végett.

A 19. század utolsó negyede előtti továbbtanulásról alig van adatunk. Tovább tanult Kuhl tanító fia, József, a Káptalan későbbi ügyésze, Tarajossy jegyző fia, Sándor ügyvéd, képviselő és bizonnyal húga, Szidónia, a falu első postamestere is. Tovább tanult Hárs kántor 3 gyermeke, Gallina jegyző 5, Walter Lőrinc birtokos 5 gyermeke. Többről a 19. századból nem tudunk, bár lehet, hogy még egy-kettő akadt.

Az 1900-as évek utáni továbbtanulásról a nevek mellőzése nélkül, melyek nálam pontosan megvannak, egy összesítő táblázatot iktatok ide. E szerint a fent említettekkel együtt a továbbtanulás adatai ezek:

Életpálya, iskola megnev.	Szám	Életpálya, ikola megnev.	Szám
Pap	1 fő	Tanító	14 fő
Erdőmérnök	1	Postamester	1
Vegyészmérnök	1	Erdész	1
Gazdatiszt	2	Katonatiszt	2
Gyógyszerész	2	Érettségi	9
Orvos	1	4—6 középiskola	3
Jegyző	8	Polgári iskola	23
		Összesen:	69 fő

Tehát 1880—1944-ig, 64 év alatt kitanult 69 ember. Ez alig több évi egy főnél. Hozzá kell tennünk ehhez, hogy a kitanultak elenyészően csekély számában kevés a paraszti és még kevesebb a munkás származású egyén. Így mutatkozik ki a volt uralkodó osztályok kultúrmonopóliuma, mely az elnyomás és a kizsákmányolás szolgálatában állott. 1944-ben megkezdte már továbbtanulását 10 egyén a tanítói pályán, 5 a gimnáziumban, 6 a polgári iskolában, 3 a liceumban és 1 a felsőipari iskolában.

Községünk volt tanítóinak pontos működési táblázatát is elkészítettem, de a terjedelem korlátozása érdekében annak itt csak összesítő adatait közlöm. 1944-ig a kántortanítói álláson 9, a II. sz. álláson 16, a III-on 9, a IV-en 5, az V-en 3, a VI-on 2, a VII-en 2 és a VIII-on 1 megválasztott tanítója volt, tehát összesen 47. Ebben a számban nem szerepelnek az ideiglenes, helyettes tanítók.

Ezzel zárom is a község felszabadulás előtti tanügyi történetét.

F) TÁRSADALMI SZERVEZETEINK 1945 ELŐTT

Rövid, de velős igazság, megállapítás: Az ember társas lény. Minden korban megkereste az ember és meg is találta az útját, módját, hogy élete célja felé a közösség erejével könnyítse meg a maga útját. Rájött, az egyesülésben erő rejlik. Minden kornak más-más lévén a célja, a különböző korokban különböző társadalmi szervezetek jöttek létre. Vizsgáljuk meg, mely időben, milyen céllal, milyen társadalmi szervezetek létesültek nálunk, s azokról mit őrzött meg a múlt!

A 18. században, községünk keletkezése idejében a jobbágyi társadalom számára hiú ábránd volt a földi boldogság elérése. A földi életet a siralom völgyének nevezték. A boldogság reménye tehát csak a túlvilág távolában csillant meg a vallásos hit nyomán e kor emberei előtt. Ezért született meg a község népe körében az első hitvallásos társadalmi szer-

vezet, az ún. Mária-tiszteletét tanulók társasága. Ennek 313 tagja volt, 6 tagozata és 13 csoportja. Egy-egy tagozatot alkottak a kisfiúk, a kislányok, a legények, nagy lányok, a nős férfiak és az asszonyok. A tagozatok a létszámhoz igazodva csoportokat képeztek. Az egyesület célját a Mária-tisztelet ápolása útján a túlvilági boldogság elérése képezte. Az egyesület névsora ránk maradt; belőle ismeretes előttünk a község 1761-ből származó első, majdnem teljes névsora.

Más társadalmi szervezet, egylet létezéséről az innen számított 130 éven belül semmit sem tudunk. Bizonyára akadt ilyen, de adatunk nincs róla.

Az 1890-es években azonban 2 társadalmi szervezet is létrejött. Az egyik egy kaszinó ún. úri kaszinó volt, a kevésszámú értelmiség szórakozást kereső és nyújtó egyesülete. Ennek már természeténél fogva nem lett különös kihatása a község életére. Nem is volt tartós életű; rövidesen megszűnt. Borovszky Samu műve tesz róla említést.

A másik szervezet gazdasági jellegű volt. Erről Borovszky művében azt olvashatjuk, hogy Császártöltésen már 1890-ben működött egy Hitelszövetkezet, mint az O K H tagja. Ez az 1900—1910-es évek derekán 263 tagot számlált 765 üzletrésszel és 38 250 korona évi forgalmat bonyolított le. Valószínűleg Gallina Frigyes jegyző alapította az akkori tanítók közreműködésével. Az 1900-as évek elején Balaton József és Zala Sándor tanítók vezették. Eredményes munkájának gyümölcse volt, hogy a községháza udvarában saját otthont teremtett magának. 1926-ban Denesák László tanító vezetése alatt újból életre támadt. Hasznos szerepet kapott az 1929—1933. évi gazdasági világkrízis idején és után. 1949-ig működött. Mint könyvelője e sorok írója is 15 éven át részt vett e tevékenységben. A mai FMSZ vendéglője és a mozi az általa vett és átalakított székházában folytatja munkáját.

Az 1904. évi nagy tűzvész után mindinkább előtérbe került a községben egy tűzoltó egylet működésének szükségessége. A személyi föltételek ehhez azonban csak 1910-ben alakultak ki, amikor Gallina főjegyző mellé segédjegyző került Kemény Gusztáv személyében. Az ő vezetése alatt 1911-ben megalakult a Császártöltési Önkéntes Tűzoltó Egyesület. Első 20 tagja volt: Beke József csővezető, Epres Márton, Schaffer András, Frick Mátyás, Szauter István, Üveges György, Greksa Antal, Márin János, Faltum János, Zala Sándor, Angeli Antal, Knipl János, Wiedner János, Wiedner Simon, Fekete Antal, Farkas József, Kovács Gyula, Gébl Mihály és Kemény Gusztáv. Az első világháború ezt a jó szervezetet szétzüllesztette. 1923-ban 10 taggal újjáalakult; később megint 20 tagú lett. Parancsnoka ekkor Sámson Ferenc főjegyző volt. A munka Koltai Dávidra és Schaffer István szakaszparancsnokokra hárult. Ez időben kapott az egyesület motoros fecskendőt. Az 1933. évi tűzoltásnál már sikeresen alkalmazták. A tűz terjedését sikerült megakadályozni,

bár egy ember áldozatul esett a tűzben. A II. világháború ennek a tagjait is a szélrózsa minden irányában szétszórta, s így működése 1943-ban megszűnt. Az 1944-ben újjá szervezett egyesület 1945-ig működött.

1925-ben alakult meg nálunk a helybeli iparosgárda szervezete: a Császártöltési Ipartestület. Schaffer István kádár elnök vezette az egylet ügyeit 1935-ig. Ez volt a helyi iparosság érdekképviseleti szerve. Intézte a tanoncok szerződését, felszabadítását, felügyelt a tanoncok helyzetére, szóval az iparososztály anyagi, művelődési, szociális és gazdasági ügyeit első fokon. Emellett az iparosság szórakozásainak, társadalmi érintkezésének színhelyét is képezte a testület helyisége. 1935—38-ig Lei József kádár töltötte be az elnöki tisztet. 1938-ban felsőbb rendelkezés folytán egyesítették a helyi testületet a kecelivel. Mint Kecel—Császártöltési Ipartestület tevékenykedett tovább. A felszabadulásig munkálkodott.

1928-ban alakult meg helyben a Gazdakör a keceli hasonló nevű társadalmi szervezet mintájára. 1929-ben az alapszabályok jóváhagyása után kezdte meg munkáját. Glocker István volt emeletes házában, majd Török József házában kapott helyiségeket. Célja a helybeli gazdasági kultúra fokozása, a gazdák összetartásának ápolása és a paraszti osztály érdekeinek védelme volt. Egyben szolgálta a paraszti réteg szórakozását, művelődését, a község haladó szellemben való vezetésének ügyét. Elnöke Palotai István lett. A kör ügyeit egy 8 tagú választmány és a felügyelő bizottság intézte.

A tagok esténkint és főleg vasárnap rádiót hallgattak, olvastak, kártyáztak, vitatkoztak, szórakoztak. Télen és alkalmilag szakelőadásokat hallgattak meg. Vetőmagot, rézgálicot stb. közösen rendeltek. Beszereztek egy Sack-ekét is, melyet a tagok próbaszántásra elvihettek. Élénk, pezsgő és hasznos élet folyt a körben.

A Gazdakör tagjai összefogtak a község belpolitikai ügyeiben, és a régi, önző, a haladást akadályozó községi vezetőséget kibuktatva Palotai Istvánt választották meg bíróvá. Munkatársai is a körből jutottak a községházába. A győzelem után a köznek a maradiság kátyújába rekedt szekerét a haladás útján indították el. Az eredményekről a közigazgatásról írt részben lesz szó.

1941-ben a gazdakör a régi községházában kapott helyet. (mai pékség). Itt már italmérést gyakorolt. A gazdakör a felszabadulás után is működött még egy ideig, aztán bizonyos italmérési szabálytalanságok és vezetési hibák miatt a felsőbb szervek a működését beszüntetni rendelték.

1933 tavaszán 280 taggal egy Munkásegylet alakult meg Petz Tamás elnöklete alatt. Az egylet célja a helybeli nagygazdák kizsákmányoló törekvéseinek csökkentése, a sokszor mellőzött és kijátszott szegény napszámosréteg és törpebirtokosok szociális helyzetének, kulturális elmaradottságának felszámolása volt. Megalakulását mind a felsőbb, mind

a helybeli hatóság, sőt a gazdák nagy része is ellenezte, a csendőrség zaklatásokkal késleltette. Petz Tamás jó szervező ereje és személyes bátorsága azonban leküzdötte ezeket az akadályokat. Az egylet működése a napszámbérek emelkedését, a csalai erdőben a munka igazságosabb elosztását eredményezte. Ha a Munkásegylet többsége nem dőlt volna be a Volksbund-agitációnak, bizonyosan más és jobb irányú lett volna az egylet fejlődésének további útja, a fölszabadulás utáni szerepe és jövője. Így 1944-ben feloszlatták.

Megemlítem itt az ifjúsági vonalon működött Szívgárda, Kalot, a katonai előképzést szolgáló Levente Egyesület nevét, de ezek tevékenységének történetével nem kívánok itt foglalkozni.

A felszabadulás utáni idők társadalmi és ún. tömegszerveinek munkájáról később szólunk még.

G) EGÉSZSÉGÜGYÜNK

1. Egészségügyi adatok a község múltjából

Egészségügyi adat, sajnos, kevés akad a levéltári feljegyzések között. Ezért nem adhatom e fejezetnek „Az egészségügy története" címet. A talált adatokat munkaterületek szerint iparkodom T. Olvasóim elé tárni.

Tudott dolog, hogy az egészség szolgálata igen régi foglalkozás. Ismeretes az is, hogy a gyógyítás terén sok régi babona és a kuruzslás is jelentős szerepet kapott. Dr. Demkó Pál „Az orvosi rend története" c. művében az alábbi gyógyító-kuruzsló módozatokat sorolja föl: igézés, szemmel verés, kötés, öntés, iratás, gyúrogatás, fürdőzés, ráolvasás, kikiáltás. Ezeknek és más gyógyító változatoknak ismertetésével itt nem foglalkozhatunk. Meg kell még említenünk a gyógykovácsok két fő műveletét: az érvágást és a sebkezelést. Mivel községünk közel egy évszázadon át nélkülözte a helybeli orvos munkáját, bizonyos, hogy a fenti babonákkal, kuruzslásokkal kapcsolatos gyógymódok bőséges teret, alkalmazást kaptak, bár följegyzéseink erről nincsenek. Ezek után hadd ismertessem elsősorban a szülésznők adatait és munkáját községünk múltjából!

Az első adat, amely az egészségügy körébe tartozik az, hogy a falunak már 1768-ban volt bábája, aki az újszülötteket a világra segítette, az anyáknak a szülés után a szükséges kezelést megadta. Az egyik 1768-ban született kisdedet, miután az életre gyengének mutatkozott, ez a bába keresztelte meg. Ezt a tényt a pap bejegyezte a kereszteltek anyakönyvébe. Így van most tudomásunk a szülésznő létezéséről, nevéről. Schweibertnének hívták és a keresztneve Anna-Mária volt. 1785-

ben egy Schultz Magdolna nevű nő gyakorolta a bába-mesterséget. Mária Terézia elrendelte, hogy a bábákat oktassák ki feladatuk jó teljesítésére. Debrecenben meg is jelent nyomtatásban Weszprémi Istvánnak egy ilyen tárgyú könyve „Bábamesterségre tanító könyv" címen. A 3. bába, akiről tudomásunk van, 1826-ban halt meg 46 éves korában. Reger Konrádné: Fischinger Teréz volt a neve. Halála bejegyzésekor odajegyezte a pap, hogy szülésznői munkával foglalkozott. Bizonyára sok bábának a nevét nem ismerjük, csak azokét, akik egy-egy gyengealkatú gyermeket megkereszteltek, avagy más írásos bejegyzés maradt e foglalkozásáról.

1826—1883-ig az alábbi nőkről tudjuk, hogy bábáskodtak: Barth Teréz, Szujer Magdolna, Marin Magdolna, Kling Anna, Szauter Katalin és Teréz, valamint Frick A. Mária. 1884—1961-ig az alábbi szülésznők segédkeztek az újszülöttek világra hozatalában: Majer Éva, Beke Józsefné Tresz Anna, Boromisza Fülöpné Zálogi Teréz, Schuh Györgyné Koch Rozina, Beke Istvánné Stettler Ágota, Pléli Józsefné, Lakner Józsefné, Pszota Istvánné és Pittenauer Józsefné Fekete Teréz. 1961 óta ő és Szabó Sándorné Ágfalvi Teréz már mint körzeti ápolónő folytatja tevékenységét. Ma már elég ritka eset, hogy itthon, a faluban szül egy anya. A legtöbb nőt, mikor közeledik az órája, mentővel a kórházba viszik, s ott hozza a világra a gyermekét. A szülésznők fizetésével kapcsolatban csak egy adatot iktatok ide. 1909-ben községünkben a szülésznő évi fizetése a községtől 240 koronában lett megállapítva. A szülő nőtől 2 korona járt neki esetenkint.

Említettem már, hogy orvosa a falunak közel egy évszázadig nem volt. Ki lehetett mégis az első és mikor? — merül föl a kérdés. A másik pedig: Minden orvosi segítség nélkül élt a falu népe száz évig vagy ezen túl is? A 2. kérdésre majdnem azt a választ kell adnunk, hogy igen. Az elsőre pedig az alábbiak adják meg a feleletet. A halotti anyakönyvek áttanulmányozásakor a következő érdekes bejegyzéssel találkoztam: „Anno Domini 1823. die. 23. Januarii Antonius Csurgó, condam I. Regiminis Gyulaiani Chyrurgus, maritus Magdalenae Heibl, 66 annos, obiit." Magyarul: „Az úrnak 1823. évi január 23-án elhunyt Csurgó Antal, egykor a dicső Gyulai-ezred sebészorvosa, Heibl Magdolna férje, 66 éves korában." Az orvos, a sebészorvos fogalmának megfelelő chyrurgus szóval itt találkoztam először az anyakönyvekben.

Ekkor, 1823-ban már közel járt letelepedésének 90. évéhez a mi községünk. Minden valószínűség szerint Csurgó orvosnak a községben való letelepedéséig csak a Hajóson (7 km.) lakó orvos állt a császártöltési súlyos betegek szolgálatára a kuruzsló asszonyokon és a gyógykovácsokon kívül. Kuruzsló asszony bizonyosan akadt a faluban, gyógykovács létezéséről nincs ugyan adatunk, de feltehetően az is élt itt egy-egy. De térjünk vissza Csurgó Antalhoz! — Hogyan került Császártöltésre ez a

volt katonaorvos? Mikor? Folytatott-e itt orvosi gyakorlatot, mikortól meddig? Mikor vehette feleségül Heibl Magdolnát, ezt a bizonyosan helybeli nőt? Mindez szinte rejtély ma is, és talán az is marad. Alaposan és újra átnéztem a házassági, születési és halálozási anyakönyveket. Nem találtam nyomát sem Heibl Magdolna születésének, sem halála bejegyzésének. Itt házasságot sem kötöttek egymással. Csak a föltételezések lehetősége marad számunkra. Az én föltevésem szerint Csurgó Antal a napóleoni háborúk befejezése után nyugdíjba került és itt telepedett le 1815 után. Orvosi gyakorlatot bizonyosan folytatott, de csak magánorvosként. Valószínű tehát, hogy a község népe néhány éven át élvezte egy helyben lakó orvos gyógyító tevékenységének áldásait. A további feltevéseket talán mellőzhetjük! És halála után? Visszazökkent az egészségügy szekere a régi kátyúba, amelyből csak az 1840-es évek végén kerult ki. Nincs ugyanis sehol semmi nyoma annak, hogy 1823—1848-ig orvosa lett volna a falunak.

A második helybeli orvost, akiről tudunk, Krebesz Antalnak hívták. Ő is chyrurgus, sebészorvos volt. A helybeli anyakönyvekben 1852. jan. 1-től jegyzik be a halálozás okát. Bizonyos tehát, hogy Krebesz ekkor már a faluban működött. Egy följegyzés szerint azonban már 1848-ban gyógyította a betegeket itt, bár még csak 19 éves volt. Feleségét Seibrich Annának hívták; három gyermekük született. Bolvári Antal jegyzővel tartotta a komaságot. Működése idején 1849-ben 158-ra szökött föl a halálesetek száma valami ismeretlen járvány miatt. 1855-ben súlyos kolera dühöngött a községben, melynek 44-en estek áldozatul. 1863-ban 34 éves korában tüdővészben halt meg.

Utóda D. Wieneberg Gáspár chyrurgus lett. Wieneberg már 1853-ban telepedett le falunkban. Budapesten 1852-ben szerezte oklevelét. (Magyarország orvosainak címtára) 1861-ben helyben vette feleségül Bukli Annát. Községi orvos Krebesz Antal halála után lett, 1864-ben. Szabadkai származású volt. Egy kis lánya született 1865-ben, de az 7 éves korában meghalt. 1901-ig volt a község orvosa; 85 éves korában tüdő- és mellhártyalobban hunyt el. A 357-sz. házban lakott, mely a régi orvosi lakás lehetett. Ezt a lakást minden jel szerint még Krebesz orvos számára építette vagy vette a község, mielott az itt letelepedett. Krebesz és Wieneberg orvosok idejében sokszor pusztította a lakosságot a járványos nyavalyák különféle fajtaja. Két időszakból készítettem halálozási statisztikát a halálozás okairól, koráról. Ezek végadatait az általános egészségügyi viszonyok taglalása során fogom közölni.

Krebesz orvosi működéséről nem maradt írásbeli dokumentumunk. Wieneberg Gáspártól 3 orvosi bizonyítvány is maradt ránk a plébániai irattárban. Az elsőt egy beteg anya részére adta ki. Igazolta annak munkaképtelenségét, hogy katonai szolgálatot teljesítő fia fölmentést kaphasson. A másodikat Fang Erzsébet 15 éves menyasszonyról állította ki.

Igazolja, hogy nevezett leányzó „éptestű és női nemző tehetségének megfelelő alkattal bír." A 3. halálesetet igazol. E bizonyítványokon kétféle orvosi pecsét is látható. A régebbi pecsétviaszos használatra volt alkalmas, az újabb már festékpárnához illő. Wieneberg, illetve a községi orvos fizetése 1870-ben Galgóczy művének adatai szerint évi 200 forint és lakás volt, de valószínűleg használta az orvos részére 1857-ben biztosított földet is.

Wieneberg halála után kb. egy évig egy civil ruhában járkáló katonaorvos folytatott itt átmenetileg orvosi gyakorlatot. Nevére senki sem emlékszik, az irattárakban sincs nyom kilétéről. Sokakat kérdeztem meg, ki lehetett, mert itt lakott ebben a házban, melyben most jómagam lakom; eredménytelenül.

Az ő munkáját községi orvosként Dr. Salamon Miklós tassi származású fiatalember folytatta. Ő Budapesten végezte el az orvosi egyetemet 1895-ben. Előzőleg Torontálalmáson működött néhány évig. Ott vette feleségül Goják Annát. Házasságukból 3 gyermekük született. Leánya, Anna a felszabadulás után néhány évig itt tanított Csala II-őn, majd a belterületen is. Jelenleg Páhin dolgozik. Dr. Salamon apja sokáig volt a kiskőrösi járásbíróság elnöke. Az új orvos fél szemére vak, félszeg modorú ember, de kiváló képzettségű, lelkiismeretes orvos volt. Nem a pénzért gyógyított, hanem hivatásszerűen látta el kötelességét. Apai jussa az első világháború előtti években 60 ezer koronát ért. E pénzzel Polgárdi pusztán, melyet ekkor parcelláztak, szép kis birtokot vehetett volna. Nem ezt tette, hanem pénze legnagyobb részén hadikölcsönt jegyzett. Pénze odaveszett. 1909-ben az ő közreműködésével a községi képviselő-testület új húsvizsgálati szabályrendeletet alkotott és vágóhidat épített. 1912-ben szabályozták magánkereseti díját. Éjjel, nappal, jó és rossz időben járta a falut. Jól ismerte az új, hatékony gyógyszereket, ha kellett, azokat alkalmazta. Önzetlenül gyógyított, orvosi esküjét híven megtartotta. 1926 elején ment 6 hónapi szabadságra, majd aug.-ban nyugalomba. Gyermekei taníttatása végett Bajára költözött. Ott halt meg eléggé szegényes körülmények között 1932-ben. Szabadsága idején Várhelyi István hajósi és Bajusz Mihály keceli orvosok látták el a község betegeit. A gyógyszertár létesítését helyben utolsó évében is még sürgette.

1926. szept. 1-vel Dr. Krammer Donát, ez a német nevű, de magyar szívű és lelkületű kiskunhalasi eredetű orvos lett a falu doktora. Jó képzettségű és a halasi kórházban ügyes gyakorlatot szerzett orvos, aranyos kedélyű ember volt. Sok anya és gyermek életét hosszabította meg, sokak özvegységét, árvaságát tette rövidebbé az apák életének megmentésével. Ha volt is hibája mint embernek, jó emléke mégis elevenen él az idősebb nemzedék szívében. Huszonkét évi helybeli működése után, 1947-ben egy betegétől elkapott orbánc ragadta el körünkből. Kiskunhalason, szülővárosa temetőjében nyugszik.

1928-ban a község a régi orvosi lakás helyett a Keceli úton másik lakásról gondoskodott számára. 1931-ben ő is, a község is ismételten sürgette egy gyógyszertárnak a faluban való fölállítását; 1938—40-ben 3 Norton közkutat sikerült kiharcolni a község egészségtelen vízellátásának részbeni javítására. 1941-ben szülőotthont rendezett be a község. A felszabadulás eljöttével az egészségügy terén is új korszak kezdődött, melynek adatait a 20 év története keretében fogjuk megismerni.

Az 1852—1863-ig terjedő halálozási statisztika szerint e 12 év alatt meghalt 1073 személy. Közülük 5% tüdővészben, 7,5% gyengeségben, 15% görcsöktől, majd 18% különféle ragályos betegségben (kolera, kanyaró, tífusz, vörheny, vérhas) halt meg.

1852—1866-ig egy kimutatás szerint 15 év alatt 1367 személy múlt ki. A 12 évnél fiatalabbak %-a közel 70, a 60 éven felülieké csak 5,70%.

Két táblázat kapcsolatos a házassággal. Az egyik a házasodási kor megoszlását vizsgálja. 1831—40-ig, 10 év alatt 186 pár kötött házasságot. A férfiak közel 67%-a 19—24 éves korában, a nők közel 72%-a 17—21 éves korában lépett házasságra. Az ugyanezen 10 év alatti 186 pár közül 130 pár nőtlen-hajadon állapotban került a házasság édes igájába; 16, illetve 28 pár került össze nőtlen-özvegyi, illetve hajadoni-özvegyi állapotból és csak 12 pár esetén volt mind a két fél özvegy. Szomorú képet mutat a kiskorúak nagy halandósági aránya.

Általános egészségügyi intézkedésekről alig találtam adatokat. Plébániánk irattárában megtaláltam a vármegyei gyűlés 1827-i himlőoltásról hozott „hirdető levelét". Ezt minden faluban közhírré kellett tenni. 1831-ben a kalocsai érseki orvos ún. „Tanáts-adás"-ban a kolera elleni védekezés módját ismerteti. Bizonyosan felolvasták a hívek előtt az 1831. évi nagy kolerajárvány előtt.

Az 1850 előtti évek közül nálunk az alábbiakban volt nagyobb mérvű a halálozás. Amikor a járvány ismeretes, azt zárójelben közlöm:

1794: 91 halott
1807: 90 halott
1817: 135 halott
1830: 90 halott (kolera)
1831: 93 halott (kolera)
1832: 136 halott (kolera)
1835: 102 halott (kolera)
1836: 90 halott (kolera)
1849: 158 halott (kolera)

1850 és 1910 között pedig, mikor már az anyakönyvekben a halál oka bejegyzést nyert, a következő években volt magas a halálozás:

1855: 128 halott (44 kolera)
1858: 119 halott (29 vérhas)
1866: 128 halott ?
1872: 162 halott (40 kanyaró)
1873: 148 halott (38 kolera)
1879: 126 halott (kanyaró)
1893: 146 halott (24 torokgyík)
1904: 115 halott (38 vörheny)
1908: 95 halott (bélhurut)

Az 1918/19-ben föllépett súlyos influenzajárvány pusztítása országszerte ismeretes. Helyben 1928/29 telén volt még egy erős diftériajárvány. Ez sok iskolás gyermeket vitt a sírba. A tanítás karácsonytól április elejéig szünetelt miatta. 1944-ig egyéb jelentős általános egészségügyi intézkedésre nem került sor.

H) VALLÁSI ADATOK A KÖZSÉG MÚLTJÁBÓL 1964 VÉGÉIG

1. Népünk vallása és egyházának rövid története

Császártöltés alapítói mind római katolikusok voltak. Katolikus mivoltuk bizonyítéka az őshazából magukkal hozott Mária-szobor. Ma a templomban őrzik, 1948-ig a régi községháza, mai pékség utcai frontján egy fali fülkében állott. Az ott elmenő hívek tisztelettel köszöntötték.

Egyházilag községünk 1787-ig Hajóshoz tartozott. Az első templomot a község lakói számára Klobusiczki Ferenc érsek építtette 1754-ben. Ennek részletes leírásával itt nem foglalkozom: 15 lépés hosszú, 7,5 lépés széles épületke volt 2 haranggal. 1743—1787-ig 6 plébános szolgálta a hívek itteni igényeit, hajósi plébánosok. A 6. Kurta Mihály volt 1766—1787-ig. A már nálunk őrzött plébániai anyakönyvek 1767 végétől többnyire az ő bejegyzései.

Ki kell itt térnem Heibl János császártöltési bíró 1765-ben az érsekséghez intézett levelére, melyben az a falunak önálló plébánost kér sokalva a papnak fizetendő szolgáltatásokat. Ebből a német nyelvű levélből néhány sort idézek: 1. „Daher kommen wir zu Euerer Exzellens und bitten uns einen eigenen Pfarrer zu geben." 2. „Es sein über hundert Paar Eheleute allhier. Ein jedes Paar Eheleute muss geben ein Pressburger Metzen Frucht, an Geld 24 Groschen, wo doch unsere Nachbarssörter in Geld nur 10 Groschen bezahlen" 3. „Nachden Anno 1747 das öde Ort Császártöltés mit christ-katholischen Leuten ist angesetzt worden, sein wir als Filial Pfarrkinder gleich der Hajoscher Pfarrey zugeteilt worden." 4. „Unterdessen ist durch die gnädige Herrschaft auch unserem Pfarrer ein ganzes Bauerngut (oder Session) zugeteilt worden." 5. „Wann wir alles überschlagen, was wir jährlich Herrn Pfarrer bezahlen tuhn, kommt es uns höher als wir der königl. Mayestät und löblichen Comitat bezahlen." Magyarul: 1. „Ezért fordulunk Kegyelmességedhez és kérünk magunknak saját külön papot." 2. „Összesen 100-nál több házaspár él itt. Minden házaspárnak egy pozsonyi mérő búzát és pénzben 24 garast kell fizetnie, holott a szomszédos községek pénzben csak 10 garast adnak." 3. „Miután a pusztán álló Császártöltés 1747-ben keresztény katolikus hívekkel betelepült, kezdettől fogva rögtön Hajós plébániájá-

oz csatolták leányegyházként." 4. Közben a kegyes Uraság a mi papunkak is juttatott egy egész telket." 5. „Ha mindent fölszámítunk, amit venkint a papnak fizetünk, többe jön nekünk, mint amit a királyi 'ölségnek és a tekintetes vármegyének együttvéve fizetünk."

Őszinte, nyílt sorok ezek. Egy község nevében beszélő ember szájából öttek. A tisztelet hangján ugyan, de keményen mondják meg, tárják föl z igazságot, a teher súlyos voltát. — Önálló plébániát mégis csak 1787-en kapott a falu.

1787-ben Nehiba Frigyes egy ideig mint adminisztrátor, később már nint plébános írta alá az anyakönyveket, 1794 végéig. Ő volt a község lső plébánosa, bár 1791-ben a Visitatio Canonicát újból káplánként rta alá. Katona István történetíró sorai a döntőek ebben a kérdésben. Ő ezt írja: „Anyaegyházzá lépvén elő, első plébánosa Nehiba Frigyes volt."

1780-ban a község népe új templomot kapott. Ennek a fényképét a képes krónikában láthatja a T. Olvasó. Patachich Ádám építtette. 1921-ben bontották le a mostani 3. templom építésekor, mivel már kicsinynek bizonyult és az idő vasfoga is alaposan megviselte.

Nehiba plébános idejében a plébániának az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 21 k. hold javadalma volt, plébánosi lakása azonban még nem. Jövedelme évi 301,36 forintot tett ki. Híveinek száma 1791-ben 797 lelket számlált. Nehibát a templomban kriptában temették el.

A község 2. plébánosa 1794—1799-ig Pöhm József volt. Amikor ő Nemesnádudvarra került innen, Fleischmann Antalt nevezte ki 3. plébánosnak az érsek. Az ő idejében épült a plébánia ma is álló lakása.

Nem 1802-ben, hanem 1800-ban épült. Ferenczi már idézett műve évesen jelöli meg az építés évét 1802-ben. Amikor Fleischmann édesanyja 79 éves korában elhunyt, az anyakönyvben szeretettel jegyezte a bejegyzés szélére: mater mea dilecta, azaz szeretett édesanyám. 1812-ben halt meg 45 éves korában valószínűleg tüdővészben. Édesanyja mellé temették. Hívei létszámalakulását az alábbi táblázat mutatja, mely az egyházlátogatási adatokat tartalmazza:

Megnevezés	1803	1806	1810
Felnőtt férfiak száma	300	350	272
Felnőtt nők száma	271	300	350
Serdülő fiúk száma	159	127	291
Serdülő lányok száma	200	200	91
Összesen:	930	977	1004

1811. októberétől 1812 nyaráig Kosztolányi Lajos volt a községben az adminisztrátor, majd Göbel X. Ferenc vette át a falu híveinek lelki gondozását plébánosi minőségben. A község vezetőivel részletes szolgáltatási szerződést kötött. Ebben pontosan körvonalazták, mikor milyen természetbeni járandóságokat kell híveinek az ő számára juttatniok. Részletes ismertetését itt mellőzöm. Évi összjövedelme 800—900 forint között mozgott. Pontos létszámadatokat csatolt majd minden évi számadásához. A házaspárok száma 1811-től 1818-ig 205-ről 246-ra, a hívek összlétszáma 1054-ről 1138-ra szaporodott.

Gőbel plébánost 1821-ben kanonokká nevezték ki. Utóda 4 hónapig Neuschl János, majd 1821 novemberében Szűcs András lett. Ő is, mint Gőbel plébános kalocsai volt. Szűcs András 1857-ig lelkipásztorkodott falunkban. Tevékeny, gondos papja volt híveinek. Az ő külön bejegyzéseiből tudjuk, hogy Rockenstein Lőrinc 123 éves lett, és hogy 1829-ben óriási jégkár érte határunkat. Mindkét bejegyzésről talál ismertetést a T. Olvasó az „Olvasmányos érdekességek" c. részben. Alatta 1831-ben volt hivatalvizsgálat. Akkor 1287 hívet számlált a község, 1849-ben 1641-et.

A plébánia irattárában több 1848/49-ből származó egyházi szózat maradt ránk, melyeket felolvastak a híveknek. Az egyikben olvashatjuk többek között: „A valódi szabadság nem nyit utat a közcsend, a rend, a törvény, a bátorság és a jogok tapodására". Egy másikban: „A köz javát veszélyeztető belháború lecsillapítására kell közre munkálni". Az egyik pedig határozottan állást foglal az 1848-ban kivívott szabadságjogok és gazdasági változások fenntartása mellett is. Szűcs András 1857-ben vonult nyugalomba Hajósra, ahol 1861-ben halt meg.

Még 1857-ben Hering Lipót lett községünkben a lelkipásztor előbb adminisztrátori, majd plébánosi minőségben. Az öregek szerint szerette a vidám, hangulatos társaságot, nem vetette meg a borocskát sem. Gyönyörű szép írással vezette az anyakönyveket. 1880-ban súlyos szélütés érte, nyugdíjba ment, de még 1906-ig élt.

Betegsége és az átmenet idején 2 ízben is Kirschbaum Lajos helyettesítette. Ő alatta honosult meg a magyar nyelvű kismise: 1881-ben. 1882 tavaszán Vaszner Lipót bajai származású pap lett a község plébánosa. Agilis, keménykezű lelkipásztornak ismerték. Az iskola ügyét fölkarolta, önzetlenül, anyagilag is támogatta. Ő is szerződésben biztosította a községtől járó anyagi javait. Sok természetbeni járandóságnak pénzben való kiegyenlítését tette lehetővé. Az ő idejében még csak 8 pár élt elváltan egymástól és 2 pár vegyes házasságban. Egy 1897. évi iratcsomó a plébánia pontos jövedelmének megállapításával foglalkozik. A hívek száma 2175 volt, ezek közül 27 fő élt Csalán. A plébánia tiszta jövedelme 1570 forintot tett ki évenkint. 1894-ben szentelték pappá a község szülöttét, Hárs Aladárt, a kántor fiát. Vaszner 1905-ben szülővárosába ment nyugdíjba; ott 1912-ig élt.

Munkájának folytatója, a község új plébánosa Tillinger Ferenc, szépligeti születésű egyén lett. Működése alatt a tanítói állások száma ötről 8-ra emelkedett. A falu új temploma is az ő idejében, 1921—1925-ig épült fel. A háborúba vitt harangok helyébe újakat vett a falu népe. 1927-ben megalakult nálunk is az egyházközség. A tagosítás során a plébánia javadalma 62 k. hold lett, közel a faluhoz. 1931-ben szervezték meg nálunk a kápláni állást. A templom 1936-ban új, modern orgonát kapott. Tillinger Ferenc 1938-ban tartotta aranymiséjét, majd 1939-ben nyugalomba vonult. 1950-ig élt a faluban.

A plébánosi állásban rövid ideig Korsós Imre helyettesítette. 1939 nyarán Simon Mátyás vette át örökségét, a község lelkipásztori teendőinek végzését. Ő a javadalmi területből 20 ezer négyszögölet 10 családnak engedett át, hogy azt feléből szőlővel telepítsék be. Alatta épült a kiscsalai, majd a belterületi iskola. Bevezettette a templomba a villanyt, belül és kívül felújíttatta azt. 1951-ben a plébánosi javadalom, — miután azt felajánlotta az államnak — 2 és fél k. holdra csökkent. Kiscsalán 1947—1951-ig ideiglenesen önálló lelkészség működött. Most újból a belterületi plébániához tartozik a csalai hívek lelki gondozása. Simon Mátyás 1939-től 1952-ig nem tartott segédlelkészt; azóta újból van káplánja az egyháznak. 1960-ban szentelték pappá a falu második fiát Bergmann Jánost. 1952 óta önálló kántora van az egyháznak. Az 1952 előtti kántorok személyéről, működéséről az iskolai részben esik szó. 1952-ben a kántori teendőket Hemző Imre, majd hosszabb rövidebb ideig többen látták el, majd Wiedner Bernát, végül Varga Anna kántorkodott. A vallási élet ismertetését így 1964 végéig tárgyaltuk, s ezért az 1945—64-ig terjedő részben e tárgykörről nem esik majd újabb szó.

A község temetője

Az első adatot a temetőről az 1756. évi egyházi hivatalvizsgálati jegyzőkönyv (Hajós) közli. Császártöltésről ezt írja: „Van temetője, de nincs még benne keresztfa".

1791-ben a Visitatio Canonica ezt jegyezte föl a mi temetőnkről: „A temető a falun kívül meg van áldva; védőárka vagyon, nehogy a jószág kárt tegyen, legelhessen benne. Kereszt áll benne Krisztus képével, beszentelte Kurta Mihály hajósi plébános; 42 öl hosszú és 25 széles." A falun kívül?? Igen, mégis a mainak a helyén, mert a falu vége ekkor a mai Felszabadulás lejáratánál volt. Azon túl akkor már „a falun kívül" volt.

1831-ben, az akkori Visitatio Canonica szerint 2 temető van, de egymás mellett; ugyanaz a temető ez, mint az 1791. évi, csak a régi mellett egy új csíkot szabtak hozzá. A régi bizonnyal — elég hamar — megtelt. Ma

is ugyanaz a temetőnk, csak azóta több ízben is sor került egy-egy új darabka hozzácsatolására.

Ilyen nagyobbítás történt 1863-ban is. A halottak anyakönyvében ez olvasható: „1863. május 12-én temették az első halottat a régi temető melletti újba."

1882-ben a temető területe 2 k. hold 879 négyszögölet tett ki, mert közben újabb területet foglalt el a halál az élők birodalmából. Ennek a résznek a megáldását az érseki hatóság 1887-ben engedélyezte.

Az 1930-as évek elején ismét egy sávval szélesbedett a csend országa. Ekkor egyben a temető korszerűtlen és majdnem használhatatlan feljáróját is rendezték Palotai István bíró elgondolása szerint. Az utóbbi években a régi, gondozatlan sírok eltűntetésével elérték, hogy jónéhány évig talán még nem kerül sor a Bajai utca végén kiszabott, már be is kerített új temető használatba vételére. Itt lesz majd addigra a kor és egészség igényeinek megfelelő ravatalozó is.

Az 1965. év őszén jártam a temetőben. Kerestem, kutattam a régi sírok után. Sajnos, a fentemlített rendezés sok régi sírkövet elmozdított a helyéről, azok nagy része el is tűnt. Így ez a temetőjárásom megkésett egy kissé és kevés eredménnyel járt. De azért néhány régi sírkő még megmaradt. A legrégibb egy asszonyé: Angeliné Koch Rozináé, aki 1815-ben halt meg 56 éves korában, tehát 1759-ben születhetett. Huhn István 1831-ben, Koch Lőrinc 1823-ban, Amann György szintén 1832-ben hunyt el. Áll még a falu két első orvosának sírköve, 3 régi tanító: Kuhl János, Schlachter József és Hárs József síremléke, valamint Tarajossy Antal jegyzőé és bölcsházi Belházi Károly uradalmi erdészé. Hiába kerestem a falu alapítójának, Schweibert Miklós szabadosnak és a többi, nekem a kutatások folytán ismerős őslakó sírját. Újabban megkerült Lakner Antal sírköve 1794-ből és Fleischman Antal plébánosé 1812-ből.

3. Néhány szó a református egyházról

1946 előtt községünkben alig 2—3 család református hitű élt. 1946-ban Zákányi József kalocsai ref. lelkész kezdte megszervezni a betelepített családokból a ref. egyházat. 1947-ben Koppány Sándor irányításával megalakult a Hajós—Császártöltés-i Ref. egyház. Közel 1000 lelket számlált, melyből itt kb. 200 híve akadt. 1949-ben Selmeczi Sándor lelkész vezette. A telepesek elvándorlása miatt a létszáma állandóan csökkent. 1959-ben Szabó Gyula lelkész vette át a vezetését. 1964 végén a ref. egyház lélekszáma 325 volt; ebből nálunk lakott 104. Nálunk az egyháznak egy új imaháza van.

Voltak nálunk 1945 előtt zsidó családok is, de ezek önálló hitközséget nem alkottak. Kecelhez tartoztak. Ma 1 zsidó nő él csak a faluban. —

I) ERKÖLCSÖK ÉS NÉPSZOKÁSOK

1. Községünk népének erkölcséről

Az iskolai nevelés egyik feladata a nép jó erkölcsének a kialakítása. A jó nevelés el akarja érni, hogy az egyén önmagával, családjával, a társadalommal szembeni kötelességeit teljesítse, annak törvényeivel, szokásaival és hagyományaival minél kevesebbszer és minél kisebb mértékben kerüljön összeütközésbe. Ilyen értelemben kívánok néhány szót írni a község népének erkölcséről bevilágítva a múltba is.

„Vita et mores illorum, demptis nonnullis, sunt probi." írja az 1791. évi Visitatio Canonica, ami magyarul így hangzik: „Életük és erkölcseik, egynéhányét kivéve, jók." Kezdetnek nem rossz ez a vélemény. De talán akadnak hibák is!? A továbbiakban a cím körébe vágó alábbi megállapításokkal találkozunk: „Téli időben az iskola tele van, de sz. György napjától, húsvét elmúltával mindenszentek ünnepéig senki sincs ott jelen." Később: „Hétfői napon csak nehezen, szerdán pedig semmiképpen sem akarnak esküvőt tartani. Ezt mással nem tudják megindokolni, mint hogy az őseik régi szokása." Az 1803. évi látogatási jegyzőkönyvbe a plébános ezt diktálta be: „Szolgáltatásaiknak eleget tesznek ugyan, de némelyek mindig morogva és lármázva." Góbel plébános 1813-ban örömmel állapítja meg, hogy a férfiak tudnak már magyarul is. Az ő megállapítása szerint életük, erkölcseik és szokásaik eléggé bárdolatlanok. Jól meglátta és elítélte azt a rossz szokásukat is, hogy farsang idején a lányok és a fiatal asszonyok férjük nélkül gyermekeikkel együtt éjjel is eljárogatnak a korcsmába és ott összekeveredve táncolnak. Panaszolja, hogy e szokásukat többször is, de kevés eredménnyel korholta.

Szűcs plébános véleményét is halgassuk meg! Szerinte sok férfi, sőt az asszonyok közül is többen beszélik a magyar nyelvet. Életmódjukat és vallási magatartásukat jónak, példamutatónak mondja. A gyermekekről az 1831. évi hivatalvizsgálat adatai között ez áll: „Nyáron mindannyian a mezőn szorgoskodnak: onnan visszatérve az iskolában gyülekeznek. Ellenük pedig semmi érdemleges panasz nincsen."

A házasságon kívüli nemi élet is egyik területe az erkölcsnek. Különösen pedig oda tartozik, amikor ennek az életnek gyümölcse is lesz, amikor annak eredményeként gyermek születik. Nem az erkölcsbíró nagyképűségével akarok itt ítélkezni. Ez távol áll tőlem. Csak a tényeket szándékunk itt rögzíteni. E célból a múlt század 2. időszakából készítettem két kimutatást. Az egyik a törvényesen és törvénytelenül született gyermekek arányát mutatja be 1851 — 1865-ig, s hogy a törvénytelenül születettek anyja leány avagy özvegy volt-e. A másik ugyanezt szemlélteti az 1881—1890-es évekből. A két kimutatás eredménye: 1851—1865 végéig, 15 év alatt született összesen 818 gyermek. Ebből törvényesen

762, törvénytelenül 56 gyermek. Az utóbbi 56-ból leánytól 50, özvegytől 6 gyermek. 1881—1890-ig, 10 év alatt összesen született 1304 gyermek. Ebből törvényesen 1213, törvénytelenül 91. A törvénytelenek közül 82 leányanyától, 9 pedig özvegytől született. Mindkét időszakban a törvényes utódok a 93%-ot, a törvénytelenül születettek a 7%-ot teszik ki; az özvegyektől kb. 3/4%, a többi leányoktól származott.

A régi idők erkölcsének ismertetését ezzel be is fejeztem.

2. Népünk nemzeti sajátosságai és szokásai

Nyelvében él a nemzet — tartja a közmondás. Bizonyos, tagadhatatlan, hogy egy nép életében annak nyelve roppant nagy összefogó erő. Egy község életének is meghatározó tényezője a nyelv, amelyen népe beszél és gondolkodik. Császártöltésen az alapítás óta magyarok is éltek. Községünk ennek ellenére kezdettől fogva német jellegű település volt. A különféle német tartományokból, de főképp a Fekete Erdőtől keletre fekvő területről jött németség sajátos beszédmódja itt hamasroan kialakult és fontos összetartó erővé izmosodott. Az anyanyelven kívül a vérségi összetartozás tudata, a viselet, az életmód, az ünnepi és hétköznapi szokások, hagyományok, dalok, talán még a babonák is erős egységbe kovácsolták össze ezt a magyar néptengerbe csöppent közösséget. Ismerkedjünk hát meg röviden ezekkel a sajátosságokkal és szokásokkal!

A császártöltési új településnek nyilvánvalóan sokban eltérő sajátosságai, hagyományai voltak az itteniektől. Elkerülhetetlenné vált viszont, hogy a magukkal hozott sajátosságok közül sokat az új körülmények és adottságok között levetkőzzenek. Az új földrajzi, gazdasági és anyagi viszonyok megkövetelték tőlük az ilyen változásokba való beletörődést, az itteni helyzethez való alkalmazkodást. Régi szokásaik hagyományaik tehát lassan, de szükségszerűen módosultak, változtak.

A legelső ilyen parancsoló szükségszerűség már az első hetekben jelentkezett a lakóházak építésénél. Az ideszakadt jövevények nem építkezhettek az otthoni német szokás szerint, hanem a magyar alföldön lehetséges módon kellett házaikat tető alá hozniok. Nem volt itt lehetőségük egyenes, paralell utcájú falut teremteni, mert a terep ezt nem engedte. A lakás beosztása talán még német mintára történt, de az építkezés anyagában a magyar építkezésmódra kellett ráfanyalodniok. A ház alapja itt csak a legszükségesebb mértékben lehetett téglából. De talán még azt is mellőzniök kellett. A falakat vertek vagy vályogból rakták össze. A tetőre nem tellett egyebet a környéken található nádnál.

A legrégibb házak vizsgálata alapján a lakások beosztása ez lehetett: szoba, konyha egy közös bejárattal a konyhán át, és a konyha mögött

külön bejárattal a kamra a padlásfeljáróval. Az istállók, ólak külön tető alatt kaptak helyet. Két szoba esetén a konyhától hátrafelé helyezkedett el ez a második szoba. A későbbi időszakban került csak sor 3 és 4 szobás lakások építésére. Ezek már rangos házak voltak. A gazda neve, az építés évszáma ott díszelgett a tűzfalon, esetleg a bejáró ajtó üveglapján, mely a folyosóra vezetett. A többszobás lakásban már ott találjuk a „szép szobát". Ebben nem lakott senki, itt fogadták, szállásolták el a vendéget. A bútorzat, a berendezés a mi községünkben a legutóbbi időkig sem volt nagyon igényesnek mondható. Az ágyak a parádés szobában duzzadtak a sok ágyneműtől. Az utóbbi időben azonban a lakás és a berendezés kultúrája óriási mértékű fejlődést mutat.

A konyha még a 20. század elején is sok helyütt szabadtűzhelyes volt. A főzés tehát nyílt láng mellett történt. A szobákban is sok helyen ott ékeskedett még a búbos kemence. Ma a szabadtűzhelyes konyha már csak a múlt emléke. A kút, sajnos, túl közel kapott helyet a trágyadombhoz és többnyire más okok miatt is a fertőzés veszélyében forgott.

A férfiak ünneplős ruházata már régóta bizonyos magyaros jelleggel bírt. Ebben állítólag kiskunhalasi hatást kell keresnünk. Csizmanadrág és csizma volt ennek a elengedhetetlen tartozéka. Kabát helyett az ún. Spáring dívott, fölötte a pitykés mellénnyel. Nyáron a bőszárú gatyát még ünnepnapokon is viselték. Az asszonyok ruházata az igen bő, hosszú szoknyákból és a blúzból állott. A kötény egészítette ki ezt a viseletet. A kislányok az első világháború végéig a fésülést mellőzhető főkötőt hordták a fejükön. Sokat kellett harcolni az egészségtelen, a kellő tisztaságot nem igénylő „tetűtakaró" ellen. Az első világháború után a nők viselete erősen megváltozott. Talán az „elbácskaiasodott" szóval lehetne ezt a változást a legkifejezőbben jellemezni. Ez csávolyi, bácsalmási hatásra történt. A nagylányok ünnepnapokon szépen voltak megfésülve. Nyakukon hamis gyöngysort avagy ezüst pénzekből készült nyakéket hordtak. Úgy gondolom, itt néhány a régi időkből való fénykép minden hosszas magyarázatnál többet ér. Ezért a képes részben több ilyen fénykép másolatát közlöm.

Népünk életmódja egyszerű volt. Hihetetlen munkabírással rendelkezett mind a férfi, mind a női nem. Szorgalmuk, kitartásuk szinte a csodával határos. Az asszonyok még a 20. század első évtizedében, kb. az első világháborúig, már reggel 4 órakor fonták a kenderfonalat, és este 10-ig pergették a rokkát ősztől késő tavaszig. Nem is szenvedett hiányt a gazdaságuk, háztartásuk zsákban, lepedőben, törülközőben és ponyvában. Az étkezésben igényesek, jól élnek. Sok baromfit nevelnek mindig, de abból csak nagy szükség esetén adnak el néhányat. Tartalmas, nehéz ételekkel élnek. A változatosság azonban hiányzik az étkezésükből. A főzelék és gyümölcs nagyon jelentéktelen szerepet játszott a legutóbbi időkig is az étrendjükben.

Ünnepi szokásaik nagyjából megegyeztek a többi német falvakéval. Régente ádventben szokás volt a betlehem-járás. Az én gyermekkoromban az iskolás fiúk, lányok még eljártak egyenkint avagy párosan Szilveszter estéjén énekelgetni, újévet köszönteni. A nagyon régi időkben ilyenkor diót, birsalmát, aszalt gyümölcsöt kaptak, néhol egy darabot a süvegcukorból; később pénzt adtak a köszöntőnek. A nagy ünnepek másodnapján a gyerekek eljártak keresztszüleikhez köszönteni. Ilyenkor a keresztmamától értékes ajándékokkal megrakottan tértek haza. A farsangi időszakban nagy divat volt a társasági tánc, a házi mulatság. Minden baráti kör egy-egy alkalmas helyen vasárnap esténkint táncolgatott. A nagyok példáját a fiatalok, sőt az iskolások is követték. A farsang 3 napja nagy ünnep volt a faluban. Senki sem dolgozott e „szent" napokban. Szombattól kezdve keddig minden este folyt a tánc a társaságokban is, a kocsmában is. A délelőtt alvással telt el, délutántól hajnalig újból rogyásig ment a tánc. Húshagyó kedden maskarázással búcsúzott a fiatalság a farsangtól. A legények és az iskolás fiúk a lányos házakhoz látogattak tojást szedni. Aki sokat táncolt a farsangban a lánynyal, az sok tojást kapott tőle. A tojást közös vacsorán fogyasztotta el a társaság kedden este. Később, főképp 1920. után a tojást eladták. Árán birkahúst vagy halat vettek, annak fogyasztása közben búcsúztak Karneváltól. De ekkor már nem kedden, hanem szerdán. Így sokszor megesett, hogy a mészárszékekben hamvazószerdán fogyott a legtöbb hús.

A keresztelőt régen a szülést követő napon tartották. A komaasszonyt az új anya házában vendégül látták reggelire avagy uzsonnára aszerint, hogy a keresztelés a reggeli mise avagy a délutáni litánia után történt. A keresztmama az újszülött pólyavánkosába pénzbeli ajándékot csempészett be. Később a keresztelővel kapcsolatosan egy kisebb lakodalommal felérő vendéglátás jött szokásba. A névadó ünnepség a mi községünkben még idegen a lakosság lelkületének.

A régi lakodalmi szokások is sok érdekeset tartalmaztak. A lagzikat rendszerint és többségükben ősszel, szüret után tartották. Szüret előtt a jegyesek elmentek föliratkozni. Az este régente megtartották az eljegyzést. Ez egészen szűk körben folyt le. Az eljegyzés estéjétől kezdve a vőlegény már a menyasszonnyal hálhatott. A jegyesség ideje alatt a vőlegény a kalapján nagy műcsokrot viselt, a menyasszony rozmaringot hordott a hajában. A valamirevaló lakodalom rezes bandával esett meg. A szegényebbek lagzija félnapos, a gazdagabbaké egész napos volt. A rangos lakodalom ünnepélyes nászmisével vette kezdetét. A vőlegényt a barátai és rokonai kísérték el a menyasszonyos házhoz. Ott a zenekar a „Schön ist die Jugend" kezdetű dal hangjaival kérte ki a menyasszonyt, kinek ilyenkor sírni illett. Az esküvő után a gratuláció és a nászajándékok átadása következett. A régi lakodalmak étrendje ez volt:

Birkapörkölt, liba kacsamáj és töpörtyű, reggelire. Ebédre: tyúkhúsleves bennefőtt hússal, rizzsel; káposzta főtt marhahússal; csirkepaprikás; kölcskása fahéjas cukorral, főtt meggyel és szilvával; vegyes baromfipecsenye. Vacsorára: Marhahúsleves zsemlyekockával; káposzta marhahússal; paprikás; pecsenye. Ha másnap „Lumptag" magyarul mulató nap is volt, úgy dél felé a vendégsereg a maradékból, esetleg friss paprikásból jóllakott, aztán indult a pincesorba, ahova friss kenyeret vitt a gazda. Este friss paprikást kapott a társaság, aztán indult haza mindenki. Ma a lagzis trakta a következő: reggeli: mint régen, csak ma fasírozott hús is van. Ebédre: tyúkhúsleves mint régen; birka- és csirkepaprikás; vegyes pecsenye, fasírt, rántott hús; torta és sütemény. Vacsorára: kétféle pörkölt; pecsenye; torta, sütemény.

A komaság igen nagy tisztesség volt és ma is az még a mi községünkben. A komák és a komaasszonyok a komaság kezdetétől fogva csak magázhatták egymást. Még akkor is, ha azelőtt a legjobb barátságban tegezték egymást. A komát illette lakodalomkor a násznagyi tisztség, ő tanúskodott az esküvőn. Őt illette a vendégkoszorúban az első hely; az első ételt, italt neki szolgálták föl és szolgálják még ma is. Az egész lagzi folyamán a legfigyelmesebb kiszolgálásban részesül feleségével, családjával együtt. Természetes, hogy a legértékesebb nászajándékot is neki illő hozni. A komaság fölmondása a legnagyobb sértés volna. A komaság apáról fiúra száll legalább a család egyik ágán. Ezt bizonyítja, hogy a Walter és Scheibl-családban a komaság 1768-ig visszavezethető, vagyis immár 200 éves.

Szokás volt még 30 évvel ezelőtt is, hogy a rangosabb vendégek, mikor délután haza néztek a jószágot ellátni, a rezes bandával indulót játszattak maguknak. A leggyakrabban a Rákóczi-induló hangzott fel ilyenkor. Vacsora után a szakácsnők, a segítő rokon nők tánca volt szokásos.

Éjfélkor került sor a koszorú levételére és a menyecsketáncra. Ehhez a művelethez kellett egy asszony, aki jól tudja a koszorú levételekor mondandó rigmust. Ez a menyecskét elbúcsúztatja a leányságától. Közben díszes menyecske-főkötő került a fejére. Az új menyecskét aztán a keresztapja vitte táncba, de néhány lépés után az új férj elragadta tőle és kivezette a teremből. Az új menyecske e jelképes elrablás után visszatért s mindenki táncolhatott vele egy-két fordulót. Az új párnak nem illett a vendégsereget a lagzi vége előtt magára hagynia.

A nagy lagzik után divat volt a „Lumptag" tartása, a mulatás. Erről már tettem említést. A pincejárás során a keresztapa pincéje volt az első állomás. A zene hangjára a fiatalság a pince előtt táncra perdült. Néha a jókedvű öregek követték példájukat. Az idősebbek beszélgettek, dévajkodtak. Közben a pince gazdája és háza népe lopókban hordta körül a jó italt. Minden vendéglátó a legjobb borát kóstoltatta a közön-

séggel. Fél vagy egy óra múlva a mulató sereg egy következő pince felé vette útját. Közben az örömapa kínálta a fehér lakodalmas kenyeret. Így ment ez estig. Ha az egyik pincesor rövidnek bizonyult, a menet egy másik sor irányában kereste annak folytatását. Amikor alkonyodni kezdett, az imbolygó vendégsereg még egyszer a lagzis ház felé vette útját. Ott már várta őket a jó vacsora, amely után hamarosan szétszéledt az álmosodni kezdő társaság.

A temetéssel kapcsolatban élt a virrasztás szokása. A halott házánál a közeli rokonok, a vivők reggelig virrasztottak a halott fölött néha 2 éjszakán át is. Ez a virrasztás rendszerint nem ment végbe szárazon. Néha nem is a legáhitatosabb és a legbúsabb hangulatban ért véget. Ma már este 10 óra tájban kialszik a gyertyafény a halott feje fölött. És ez is el fog maradni, mihelyt fölépül és használatba kerül a temetői ravatalozó. A lányok, legények temetése régen zeneszó mellett történt; a koporsó színe ily esetben a fehér volt. A temetés utáni 4. 5. héten aztán a halotti tor adása adott gondot a halott hozzátartozóinak. Ezen a legközelebbi rokonok és a vivők vettek részt. Csak helyeselni lehet, hogy ez a terhes, helytelen szokás is már a múlté.

Babona is sokféle uralkodott a faluban. Hittek a boszorkányokban, a szellemekben, a szemmelverés, a ráolvasás erejében és még sok másban. A kultúra, a természettudományos világszemlélet fejlődése nyomán ma a babonának már kevés a hitele. Nem is térek ki ennek ismertetésére. Megvoltak a falu aratási szokásai is. Ilyen volt a búzakoszorú kötése, átadása és őrzése. Egy-egy művészien kötött búzakoszorút ifjú koromban sokáig elnéztem. Gyönyörűséget okozott a látása.

Csépléskor, szüretkor régi szokás volt a rokoni összefogás. Ez a székely kalákára emlékeztetett. A cséplés, a szüret akkortájt a családi ünnep jellegét viselte. A jó termés fölötti öröm, a vidámság és a megelégedés derűje aranyozta be ezeket a terménybetakarítási munkákat. A jó hangulat, a kedélyes együttlét gyakran torkollott egy-egy házi mulatságba. Azon aztán a páros élet örömei előtt álló fiatalok nem hiába keresték, meg is találták a boldogságuk felé vezető ösvényt.

Még egy, a kutatásaim közben talált helytelen adatot s az abból származó helytelen ítéletet és nézetet kell itt eloszlatnom. Erdei Ferenc: Futóhomok c. (Gondolat: 1957) művében Császártöltésről is tesz említést. Helytelenül írja, hogy a hajósiak és a nemesnádudvariak Császártöltésen, Sükösdön és Halason összeveszik a magyaroktól a földeket. A szöveg összefüggéséből úgy érződik, mintha Császártöltés is magyar község volna. Ez a kisebbik tévedés, hisz magyar falu ez, mert magyarok, de magyar svábok lakják. A helytelenebb és az igazságnak nem megfelelő az a megállapítás, hogy a császártöltésiek eladogatják földjeiket. Épp az ellenkezője igaz. Császártöltés népe minden körülötte fekvő magyar község határában többszáz, egyik másikában több ezer hold földet vá-

sárolt össze. Ezt a tényt megállapítani, Erdei Ferenc könyvének félreérthető szövegét helyesbíteni népem helyes megítélése érdekében itt kötelességemnek tartottam.

Ennyi talán elég is népünk életének, régi sajátosságainak, szokásainak megismeréséhez, hisz e munka nem akar néprajzi föladatot teljesíteni. Ha a jelent a múlttal egybe vetjük, nyilvánvaló, hogy e nép ősi szokásai 200 év alatt nagyon sokat változtak. A falu maradisága mindinkább a múlté lesz. A falvak zártsága megszűnt. Ennek okai a 2 világháború, a falusi munkaerők áramlása a városba, a ki- és beköltözések elszaporodása, a falu és a város közötti korlátok leomlása és még sok más hatékony fejlődési tényező. Mindez az élet előrehaladásának az eredménye. Így aztán a falu sok régi szokása — bármily szép és kedves volt is, — mindjobban a múlt egyre halványabb emlékévé szürkül.

De a nagyobb változás, — amely szinte a szivek mélyéig hat, — talán mégis az, hogy községünk népe régi anyanyelvét elhagyva, magyarrá lesz nyelvében is. Teszi ezt egyrészt a korszellem parancsára, saját jobb boldogulására, másrészt és legfőképpen pedig azért, mert szívében már régen magyar. Ezért aztán nyelvében is azzá akar lenni. Asszimilált része akar lenni a magyarságnak, s azzal együtt a magyar nyelvben magyarul élni. Ady Endre szavaival ezt vallja ez a nép:

„Testvéremül elfogadom,
Ki tiszta ember és magyar."

Ady: A tavalyi cselédekhez

3. Császártöltési népszokások

(Összegyűjté: Réső Ensel Sándor)

Kecskemét városának Katona József könyvtárában akadtam rá Réső Ensel Sándornak sokat keresett művére, melynek címe: „Magyarországi népszokások." Kerestem az alább közlendő néprajzi cikket, melyben a szerző községünk népének néhány szokását örökítette meg a múlt század 60-as éveiből. A jeles néprajzíró művének 80—83. oldalán található e leírás. Azt itt teljes szövegében szóról szóra közlöm;

„A császártöltésiek úgy tartják, hogy őket délnémethoni tartományokból hozták be az itteni silány földekre. Schweibert nevűek voltak az első csapatvezetők, és mert ezek robotolástól mentesek lettek, „szabados" előnevet nyertek stb.

Lakodalmi szokásaik egyszerűek és patriarchálisak. A fiúnak megtetszvén a leány, és látja, hogy vele értelemben egybehangzik, este beállít hozzá s megkérdezi: Hogy leszünk? Ha hallgat a leány, beleegyezésnek vétetik. Másnap a fiú a mutterhoz intézi kérését; az pedig, ha nincs

kifogása a kérő ellen így szól a leányához: „Ich brauch ihn nicht!", az az neked kell, nem nekem, legyen, amint szívetek sugallja!"

A kézfogás abból áll, hogy a keresztapa összeteszi a jegyesek kezét, s megkérdezi ünnepélyesen őket, szeretik-e egymást. Ha igennel felelnek, korsóból tölt a kezükre bort három ízben e szavakkal: „Helf' euch Gott Vater, Sohn und heiliger Geist!"

Másnap a keresztapa a paphoz viszi a jegyeseket, s bejelenti őket hirdetésre. Gyűrűt csak az esküvő napján kapnak és cserélnek a pap előtt. Kézfogás után rozmaringot visel a menyasszony, a legény pedig bokrétásan hordja a kalapját.

Lakodalomra 2 vőfély teszi a meghívásokat. Egyik szalagos bottal, másik virágos kulacsal járul az illetőkhöz, s betérvén a kijelölt házhoz, a botos fővély így kezdi meg a beköszöntőt. (Einladung)

Gelobt sei Jesus Christus!
Herr Hausvater und Frau Hausmutter,
Sie werden mir und meinem Mitgesellen
Nicht vor Übel nehmen, Dass wir Ihnen so spät (so früh) überlaufen
Wir sind geschickt von unsern Hausvater und Hausmutter,
Wie auch vom Herrn Bräutigam und seiner vielgeliebten Braut
Sie lassen einen schönen Gelobt sei Jesus Christus herein sagen
Und ihnen ganz höflich einladen.
Im zukünftigen Dienstag (...) wird ihnen das Kleid gegeben,
Zur Kirche und in Gassen zu Wegen und Srassen.,
Zu Wasser und in Land, dann die pristerliche Copulation in die Hand,
Dann zurück in das benannte Hochzeithaus.
Dort wird ein kleines Traktament und Mahlzeit sein,
Da kann jeder nehmen nach seiner Muth,
So lange diese Freud und Traktament dauern tuth.
Gibt uns alle gleich arm oder reich, gross und klein,
Soll ein jeder lustig sein!
Da wird sein Kandelwein und Kandelbier!
(erre a kulacsos belekiált:)
Vivat, Bruder, gibt mir und dir!

A háziak erre megköszönik a meghivást, s a kulacsot újra töltik, arra tovább mennek a vőfélyek

A lakodalomra a meghívottak ennivalót küldenek, a legénység kocsin hordja össze az asztalokat, a leányok pedig kosárban az edényeket.

A menyecske stafirungját csak lakodalom utáni szombaton szállítják férjéhez. Összekelés napján zenével kísértetnek a jegyesek templomba és vissza; a zene természetesen trombitás. A templomba vőfélyek veze-

tik a menyasszonyt is; kimenőre már a vőlegény jő elöl, mellyel az asszony fölötti előnyét akarja kimutatni, habár azután papucs alá kerül.

A lakodalom a vőlegény és a menyasszony részéről egyesítve tartatik. Tánc kezdetén a menyasszonyt a szoba közepére ültetik, rozmaring koszorúját, melyet kézfogó alatt viselt, a vőfélyek lemetszik fejéről, s azután tánczenak indítják; a menyasszonnyal mindenki táncolhat, de pénzt tartozik fizetni, melyet a lábáról ellopott czipőibe szednek össze, és abból fizetik a trombitás zenészeket.

A házasság, mint mondottuk, korai, úgy hogy a leány 16—18 éves korában vitetik férjhez.

Eredeti e népet a törvénykezési tárgyakban hallani, hogy ejti a német szó közt a műszavakat magyarul, pl.: Der war da mit einem szolgabíró, und haben einen végzés gebracht. Auf das haben wir százalék gezahlt. stb.

Télen a leánysereg fonás végett, szombaton, mint tisztogatás napját, úgy vasár- és ünnepnapot kivéve, nappal úgy mint este az általuk kiszemelt házhoz jár fonókába. Legkedvesebb dallamok, melyet ömledezve, keseregve, majd mokányan énekelnek a helyökbe járó és azok viszsza, a következő:

1. Jetzt ist Zeit zum wandern,
Herr aller schönsten Schatz,
Wenn werd wiederum kommen,
Dass ich mich erfreuen kann.
2. Wenn werd ich wiederum kommen,
Was werd dir zum Nutzen sein,
Ein kleines Weil wer ich dich lieben,
Heiraten tue ich dich nicht.
3. Was nutzt mir deine Liebe,
Wann du mich nicht heiratst,
Die Ehe hast mir versprochen,
Geld schöne müsse gereit.
4. Es wächst ein Apfel so rosenrot,
Ein Kernlein wächst darin.
Es ist kein Bursch in Császártöltés,
Der führt keinen falschen Sinn.
5. Ein falscher Sinn, ein hoher Mut,
Das verführt sie alle Zeit.
Wenn einer ein Mädchen verführen kann,
Das ist seine grösste Freud.
6. Ein Häuslein wollen wir bauen,
Mit Rosemarein und Klee,
Mit Buchsbaum gelbe Röselein
Soll es gedecket sein!

7. Wie das Häuslein bald fertig war,
Wen schickt uns Gott hereinl
Ein junger Knab mit 18 Jahr,
Das soll mein Eigen sein!

Eddig tart Réső E. Sándor leírása. Kiegészítésére szántam az általam közölt néprajzi adatoknak, bár távol áll tőlem a szándék, hogy községünk néprajzát is tárgyaljam e mű keretében. Van ugyan birtokomban kb. 12 vers, rigmus, népdal, melyeket a nép ajkáról gyűjtöttem össze, de ezeket itt nem közlöm. Talán akad majd egy fiatalabb nevelő, aki községünk néprajzi leírására vállalkozik. Annak szíves készséggel adom át e népköltészeti termékek szövegét.

J) CSALA-PUSZTA TÖRTÉNETE

1. Csala nevének eredete

Jávor László, volt csala-pusztai erdőőr a puszta nevének eredetéről Dr. Tantos Gyula dékánkanonoktól az alábbiakat hallotta:

Magyar őseink a törökök elleni évszázados harcok során egy ízben Csala-puszta környékén is viaskodtak az ozmán sereggel. Történt pedig ez a következőképpen: A török sereg közeledésének hírére a magyar sereg zöme, vezérének terve értelmében, a csalai Kápolnás Erdő táján annak mélyébe húzódva várta az ellenséget. A haditerv a törökök tőrbe csalására épült. A magyar had egy kis töredéke a közeledő ellenség elől sebtiben összeszedelődzködött és nyugati irányban menekült. A törökök űzőbe vették a menekülőket. Ezek a magaspart széléig csalták magúk után az ellenséget. Ott két irányban egérutat keresve szétugrottak. Az üldözők is megoszlottak, szétszakadoztak. A magyar csapat dandára az alkalmas időben hátba támadta a törököket, és a sárközi Vörös mocsár ingoványába szorította, illetve fölmorzsolta őket. Ennek a csalafintás terven alapuló győzelmes ütközetnek az emlékére a magyar csapatot rejtegető tájat Csalának nevezték el. Egyébként hazánkban 3 Csala is van: Fejér, Tolna és Bács-Kiskun megyében a mi Csalánk.

Vályi András 1796-os művében ezt írja a mi Csalánkról: „Pest megyében fekszik Miskének közelében." Az 1780-as években a miskei közösség bérelte Csalát legelőként. Feltehető, hogy Csala első lakói Miskéről telepedtek ide.

Annyi bizonyos, hogy Csala régebbi település, mint Császártöltés. Bél Mátyás térképészének 1740—1750 között készült térképén Csala már rajta van. Az akkori Csala helye nem Kis-csala, hanem Nagy-csala volt.

Csala-puszta ma 3 részből áll: 1. Kis- vagy Alsó-Csalából, (ma Csala I.) a műút mentén a községtől északra 4½ km-re, 2. Közép-Csalából, (ma Csala II.) a falutól 5 km-re keleti irányban, és 3. Nagy-Csalából (ma Csala III.), amely Középcsalától mintegy egy km-re keletre terül el. A legkésőbb keletkezett Csala I. ma a legnépesebb település a 3 közül. Ennek tartozéka lett 1848 után az Örjegi rész kb. 1000 k. hold területtel.

Csala-pusztának is, mint Császártöltésnek, 1832-ig a kalocsai érsekség, attól kezdve pedig a Kalocsai Székesfőkáptalan volt a földesura. Borovszky Samu művében Reisig Ede történész ezt írja: „Hozzátartozott (Cstöltéshez) Csala és Polgárdi puszta." De erről majd később.

2. Néhány sor Polgárdi pusztáról

Az eredetileg 7777 k. holdas puszta valamikor régen egy Pelkárty nevű földesúr tulajdonát képezte. Több változás után a tulajdonos nevéből alakult ki a puszta mai neve: Polgárdi. A törökök kiűzése után Mérey Móric hadseregszállító és állattenyésztő kapta meg. Mérey után az Ullmann báróké, majd a Berger-Brachfeld uraságé lett a birtok, végül a Windisch család kezére jutott. 1875 táján Windisch fiai nagyon szerettek Császártöltésre járni. Mulatós legények voltak. Mikor úgy benne voltak a mulatásban, 2—3 napot ragasztottak össze, hogy eleget kapjanak a dáridóból. Ilyenkor itteni legényismerőseiknek jó napszámot fizettek, ha velük tartottak. Haza menni addig, míg tartott a jókedvük, senkinek sem volt szabad. Windisch jó gazda volt. Később eladósodott a család, azért a Szabadkai Takarékpénztár kezére került a birtok. A bank 1911. táján fölparcelláztatta. Számos helybeli gazda vett belőle kisebb nagyobb parcellát. Walter Menyhért az ún. Piszkos-major körül mintegy 80 k. holdat vett belőle.

Polgárdi-puszta az 1888. évi helységnévtár szerint Császártöltéshez tartozott (269 old.). A község határa 18 381 k. holdban van föltüntetve. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint községünk határa ekkor 24 381 k. hold volt, ami Polgárdi nélkül sehogy sem volt lehetséges. Ez a puszta az anyakönyvek szerint is sok tekintetben kapcsolódott községünkhöz. Adósorozatilag — ahogy ezt hivatalos nyelven mondják — talán nem tartozott Császártöltéshez, de a helybeli iskolai, községházi és egyházi anyakönyvek bejegyzései szerint sok ügyét e kiterjedt pusztának a mi községünkben intézték egészen 1907-ig, amikor a községi képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint Kecelhez nem csatolta a tekintetes vármegye. Az alábbiakban néhány adatot kívánok itt közölni, amelyek Polgárdi pusztának községünkkel fennállott régi kapcsolatát világítják meg és bizonyítják.

1907-ig Császártöltés tartotta számon és nyilván a Polgárdin lakó

tanköteleseket. 1902-ben pl. 21 elemi és 9 ismétlő iskolai tanuló élt Polgárdin 2 majorban. 1907-ben a vármegye a mi előljáróságunkat szólította fel, hogy a polgrádi-i tanulók részére építsen iskolát.

A Polgárdin élt családok 1907-ig Cstöltésen kereszteltettek, temettettek, esküdtek nemcsak egyházilag, hanem állami vonalon is. Az 1896-ban bevezetett állami anyakönyvekben 1896-ban 4, 1897-ben 8 gyermek születését Polgárdiról itt jegyeztették be, bár az urasági cselédek többsége keceli származású volt. A béresek, a házi cselédek, a kocsis, a gulyás, a juhászok, sőt még a gazdasági felügyelő is megtalálható az itt bejegyzettek sorában. A szőlőmunkások is a többiek példáját követték. A Csonka, a Szurok, a Berta, a Halász, a Sendula, az Antóni és a Tóbiás családok fémjelzik ezeknek a keceli eredetét.

Ezek a régi kapcsolatok aztán 1907-ben váratlanul, állítólag részben egyéni okok miatt megszakadtak, a pusztát Kecelhez csatolták. Polgárdi puszta 1910 utáni felparcellázása után a császártöltésiek is sokan vettek e birtokból, s így a két szomszédvár népe között újból kialakult a barátságos viszony és szíves érintkezés.

3. Csala-puszta területe

Csala-puszta területe az 1789. évi József király-féle fölmérés adatai alapján átszámítással 5615 k. hold. Galgóczy Károly 5408 holdban, Borovszky 1910-ben 7000 holdban jelöli meg Csala területét, miután Csala területe 1857-ben az örökváltsági rendezés folytán több mint 1000 kat. holddal megnövekedett (Őrjeg stb.). 1944-ben a birtokív adatai 6231 hold nagyságúnak mutatják ezt a birtokot.

4. Mit mesél a nép a Csalán talált kápolnaromokról?

Középcsalától délkeletre, a majortól kb. egy kilométernyire terül el a nép által ma is Kápolnás Erdőnek nevezett terület. Az erdősítések során ezt a sovány homokú szántóföldet is kijelölték beerdősítésre. Meg is kezdték az előkészítő talajművelést. Szántás közben a talajból több érdekes lelet fordult ki. Ezeket Jávor erdész és a nép szerint elvitték a szegedi múzeumba. Az ásatások során később avatatlan kezek munkája nyomán egy kápolna alapjaira bukkantak. A kápolna körül sok sírt dúltak föl, sok csontváz került napfényre.

Tudakozódtam a szegedi múzeumban, van-e valami lelet náluk Császártöltésről. Teljesen negatív választ kaptam. Megkérdeztem Köhegyi Mihály ismert és tekintélyes régészt, ki a barbár módon végzett ásatás színhelyén járt, mi az ő szakvéleménye a csalai romokkal kapcsolatban.

Ezeket válaszolta: „A csala-pusztai ásatást nem szakember végezte. Engem csak a végszóra hívtak ki. A területen nagyszámú csontot találtam, és megállapítottam, hogy ott egy középkori, templom körüli temető terül el. Ennek jó részét megbolygatták, de még több száz sír van a föld alatt. A templom (nem kápolna) romjaiba is beástak. Itt egy falu volt, mely alighanem a XVI. század végén pusztult el. Nevét nem tudom, de alkalmasint Csala." (Levélrészlet 1966. IV. 30-ról.)

Szóban még a következőket tudtam meg Kőhegyi régésztől a csalai ásatásokról: „A templom, melynek romjai a Kápolnás dűlőben láthatók, a 14. századtól a 16. századig terjedő időközben épülhetett. Az elpusztult község romjainak feltárására belátható időn belül nem kerül sor. Bizonyos azonban, hogy a templom környékén az akkor szokásos 2 házsor nyomait is meg lehetne találni egy ásatás során."

Egyelőre meg kell elégednünk ennyivel. Tudomásul vesszük, hogy sok a mese abban, amit a nép mond a kápolna körül lengő népi hagyományból, de a kápolna körül valamikor régen egy falu állt, ott élet volt már akkor, mikor Császártöltés még nem létezett. Ha nem is Árpádházi herceget temettek a templomocskába, Csala már a középkorban létezett.

5. Gazdasági adatok Csala-pusztáról

Hogy Csala-pusztának mi volt a sorsa 1848 előtt, arról vajmi keveset tudunk. Valószínű, hogy mint gyenge talajú terület az érsekség mostohán kezelt birtoka volt nyárfás ligetekkel, kopár buckákkal, amelyet birkalegelőnek használtak a környék juhászai olcsó bérletért. Az itteni lakosság bizonyosan innen kapta a tűzifát, itt termelte ki a földesúr a község faszükségletét. Erre enged következtetni, hogy névrokonom Brecska Mihály, aki juhászember volt, kb. 10—15 évig Csalán élt. Az érsekség iratai szerint ő és bátyja, Márton 1783-ban Hildpusztát is bérelték birkalegelőnek. (L.: gazdasági részt!)

1848. után, mivel a határ jobbik fele a község lakosságáé lett, a káptalan a neki maradt közel 6500 holdas csala-örjegi résszel többet kezdett törődni. Már az 1850-es években találkozunk az anyakönyvekben Vogl János erdész nevével, akinek utóda Belházy Károly de Bölcsháza káptalani erdész lett. Ezek az erdészek a faluban laktak, a mai Felszabadulás Tsz székházában, mely eredetileg erdészlak volt. Teljesen bizonyos, hogy még az 1850-es években megindult Csalán, a homokon az akác nagyarányú telepítése, a káptalani erdőbirtok kifejlesztése. A jobb területeket pedig a mezőgazdaság vette birtokba, és csak a gyengébb homokon folyt tovább az állattenyésztés. De nézzük, mit ír Galgóczy Károly Családról az 1870-es évek közepén az ő művében:

„Csala — olvashatjuk — a kalocsai főkáptalan pusztája Császártöltés

mellett, melyhez adósorozatilag tartozik. Kiterjedése 5408 hold, mely fekvésre és minőségre megegyez a császártöltési határral. Közel fele vízállásos és buckás terméketlen, egy negyede legelő, a másik egy negyednél valamivel több, megoszolva erdő és szántó. Az egészet a császártöltési lakosok bérlik, holdját egyre-másra 60 krajcárjával. 19 r. kat. lakosa van."

Ennyit ír Galgóczy. Az utolsó előtti mondatot nem szabad félreérteni. Meggyőződésem, hogy az „egész" alatt csak a legelőt és a buckásokat szabad érteni, az erdőt nem. Az erdőt már ekkor a káptalan kezelte, telepítette. Különben nem lett volna szüksége erdészekre sem. Berger Albert, aki közel jár a 90. évhez, állítja, hogy a használható területeket a császártöltésiek kb. 1895-ig bérelték. A bérletek egyik föltétele mindig az volt, hogy minden bérlő a bérlet nagysága szerint köteles volt egy bizonyos területet beerdősíteni. Így született meg a csalai erdő. A csalai gyenge homokon a bérlők csak rozsot tudtak vetni, kukoricát, burgonyát nem. Egy évi vetés után a bérelt terület ugar maradt, illetve legelőül szolgált. A bérlők közös juhász keze alatt iparkodtak sok birkát tartani, s a közös akolból birkatrágyával javítani a talaj termőképességét.

Csala-pusztán 1895. tájáig főleg juhászok, csőszök, 1—2 erdőőr lakott. Csala egyes dűlőinek neve az ottani pásztoroktól ered. A Méhész juhászdinasztia nevét viseli pl. a Méhészlapos dűlő, a Méhész kút. A Méhészek rokonsága volt a Kárász-család. Róluk kapta a nevét a Kárászkúti dűlő. A Száraz-kút pedig a hasonló nevű Száraz István nevét örökítette meg. E juhászok télen is itt tanyáztak birkáikkal jó téli szárnyékokban, melyeket védőárokkal vettek körül a birkák óvatos gazdái a dúvadak és egyéb veszedelmek ellen.

1895. táján a császártöltésiek elvesztették a csalai bérletet, s azt egy kalocsai társaság kapta meg. Ezek már kukoricát is termeltek a homokon. Közben a Főkáptalan megtette az előkészületet a csalai birtok házi kezelésbe vételére. A csalai bejárónál levő Mária-kép tövében, a műút mellett egy tábori kemencét építettek téglaégetés céljára. Először az istállókat, majd a cselédlakásokat építették meg, végül következett a tiszti lakás, az uradalmi intéző számára.

A mai Csala I., más néven Alsó vagy Kiscsala a 19. század utolsó évtizedének második felében keletkezett. A Székesfőkáptalan levéltárában, sajnos, nincs semmi adat e település keletkezéséről. Berger Albert bácsi hitelesen tanúsítja azonban, hogy Csala I. helyén ezt megelőzően nem volt egyetlen épület sem. Az egyházi és az 1896-tól vezetett állami anyakönyvek bejegyzései erre is fényt derítenek. Kiscsala megalapítására kétségtelenül nagy befolyással volt a Baja—Kecel között megépített műút létesítése. A másik erős tényezője e település megszületésének a Főkáptalan csalai erdőgazdaságának fokozottabb gazdasági hasz-

nosítására irányuló törekvés volt. A Főkáptalan az erdő kedvéért az itteni birtok egyéb művelésű területeit is házi kezelésbe kívánta venni.

A 19. század végén Csala-pusztán a Káptalannak 2 erdőőre volt: Barna István és Fodor József. Mind a kettőnek 1897/98-ban gyermekük született, akiket itt kereszteltek meg. Lakóhelyükként Csala-puszta van bejegyezve az anyakönyvbe. Az erdőőrök lakása azonban nem Kiscsala, hanem Közép-, illetve Nagycsala volt. Az első kiscsalai uradalmi cselédek, akiknek ittlétéről tudunk, Nagy István és Kisilka István voltak. Az egyik Homokmégyről, a másik Kalocsáról szegődött a Káptalan szolgálatába. Mindkét családban 1899-ben született kisbaba. Egy esztendővel előbb, 1898-ban találkoztam az egyházi anyakönyvben Vörös János állami útkaparó nevével. Nekik fiuk született Csala-pusztán, minden bizonnyal a ma is létező útőrház volt a család fészke.

A fenti időtől kezdve mindig sűrűbben találkozunk az anyakönyvekben kiscsalai cselédek nevével, Végül 1902-ben Liptai Ferenc mellett a „szolga" foglalkozás után az „Alsó-Csala-puszta" bejegyzést is megtaláltam. A csalai uradalmi cselédek között egyike volt az elsőknek az Alsómégyről Csalára telepedett Salac-család, melynek egyik tagja, Salac Gergely. Gyermekkori emlékezései helyet kaptak a Csala-pusztáról szóló részben.

A Főkáptalan első gazdaságvezetője, intézője Draskovics Kálmán volt, majd 1903. táján Szepessy Frigyes követte e tisztségben. Szepessy az első háború idejében bevonult. Ekkor a Káptalan a birtokot, azaz annak szántó és rét művelésű részét bérbe adta.

Borovszky műve Csaláról ezeket írja: „Van a gazdaságban 35 ló, 304 szarvasmarha, 670 juh, 200 sertés. Az erdészetben nyárfa és akác terem, és ezeket 40, illetve 20 éves fordulóban termelik ki. Terméke: ölfa, szerfa és szőlőkaró. Szőlejében olasz rizling, kövidinka, ezerjó, erdei és mustos fehér szőlőfajok vannak (kb. 80 k. hold). amely a császártöltési határon kívül az ún. szarkási szőlőben, tehát a mai Imrehegyen volt. Az uraságnak egy 8 lóerős gépe van. A férfinapszám 1,20—2 Ft, a női 1—1,60 Ft. A földhaszonbér kicsinyben 30 K., nagyban 15 K." A mű egy másik helyen közli még, hogy a 7 káptalani birtokból 6 bérbe van adva. Kivétel Csala-puszta 7000 holddal. Itt 3-as vetőforgóban rozsot, tengerit és dohányt (45 hold) termelnek. A szántó területe 2400 kh, a többi erdő, legelő."

1913-ban került Nagycsalára gazdaként Benedeczki Pál. 1916-ban ő Szarkásra került a szőlőkbe telepfelügyelőnek.

6. Csala lakosságának létszáma 1900-ig

A régi Visitatio Canonicak és sematizmusokból Csala népességének alábbi adatait sikerült összeszednem:

1820	49 lélek	1848	13 lélek	1880	12 lélek
1830	49 lélek	1860	14 lélek	1890	45 lélek
1840	7 lélek	1870	25 lélek	1900	90 lélek

A további adatok hiányzanak.

Az 1900 évi létszám már a három településre elkülönítve is megvan Csala I-en 43, Csala I-en 15 és Csala III-on 32 fő volt a létszám. 1890 és 1900 között a létszám megkétszereződött. Ez már a tervbevett házi kezelésbe vétel és a műút építésének a következményeként történt.

Csala-puszta létszámadatai a 20. században

Évszám	Csala I. + körzete	Csala II.	Csala III.	Összesen
1910	87	53	42	182 fő
1920	Részletes hiányzik			230 fő
1930	147	91	60	298 fő
1941	Részletes hiányzik			412 fő

7. A Kalocsai Székesfőkáptalan erdőgazdaságának leírása
(Újváry Géza erdőtanácsos műve alapján)

A kalocsai Székesfőkáptalannak 4 darabban terült el az erdőbirtoka: Imsóson, Benedeken, Dusnokon (Lenesi) és Császártöltésen. Az erdőhivatal Dusnokon székelt, vezetője Újváry Géza volt. Az imsósi, benedeki és a lenesi erdők együttesen 2228 k. holdat tettek ki, a Császártöltés—Csalai erdő pedig 3571 holdat. Az alábbiakban csak a csalai erdőbirtokról lesz szó. Újváry Géza ezt az erdőséget az alábbiakban ismerteti:

„Ez az erdőbirtok Kiskunhalas város határára támaszkodva Császártöltés és Kecel községek határában fekszik a Duna—Tisza közi homokvonulaton. Cstöltés határában 3309,8 k. hold, Kecelen csak 261,4 kh van belőle. Ez az egész erdőbirtok a Káptalan 7500 holdas uradalmi birtokán szétszórt foltokban terül el.

Az erdő homokja minden törvényszerűség nélkül igen változatos. Két természeti erő: a víz és a szél ereje itt maradandó nyomot hagyott

naga után. A talajrészecskék szeszélyes módon való elhelyezésével a ápanyag elosztása és a talaj vízfelvevő képessége lépten nyomon más s más. Van itt humuszos, sötétbarna homok, silány, durva, sárga színű varcos talaj egyaránt. Ennek megfelelően a fatenyészet is változatos képet mutat. A buckák általában gazdagabbak termőanyagban, a kiúvások szegényebbek. Az egykori ún. futóhomok ma már mindenütt meg van kötve. A talajvíz meglehetősen mélyen fekszik. Ennek egyik oka a birtok szomszédságában húzódó Duna—Tisza közi főcsatorna, amely a talajvíz szintjét igen leszállította.

E homoki erdők ősfája, — mint a Duna—Tisza közén másutt is — a fehér és a fekete nyár, de mellettük az elmúlt században megtelepült akác már átvette vezető szerepét. Ez mindenütt visszaszorította a nyárat, és ma már 65%-a akác, 35%-a nyár. Szórványoasn akad fekete enyő, szil és fűz is.

A csalai erdő történelmi érdekessége a Kápolnás domb. Ez egy Árpád irályok korabeli templom romjait takarja és egy temetőt, melyet a örökök idejében pusztítottak el, illetve létesítettek. A domb szomszédságában levő erdőt ma is Kápolnás Erdőnek hívja a nép.

A csalai erdő területe 1940-ben művelési ágak szerint a következőképpen oszlott meg

Erdősült	3399,4 k. hold
Tisztás	74,8 k. hold
Nyiladék	64,2 k. hold
Szántó	30,5 k. hold
Legelő	2,3 k. hold
Összesen:	3571,2 k. hold

Az erdő felszíne erősen hullámos, buckás homokdombvonulatokban azdag. Éghajlata száraz, forró. A késői fagyok a mélyebb laposokban rzékeny kárt okoznak a fiatalosokban. Mozgásban levő homokterülete incs. A hosszan tartó, igen forró nyári aszály erősen próbára teszi az rdősítések sikerességét. Az erdő altalaja, durva, nagyobbszemű homok, tt-ott az altalajban agyagréteg van. Termőjósága rendkívül változatos. Talajtakaróját a homoktalajokon jellegzetes füvek, gyomnövények, a erevény, a fűz, a galagonya stb. alkotják.

A termékenységi megoszlás az alábbi:

I. termőhelyi osztályú	763,2 k. hold	= 21,9%
II. termőhelyi osztályú	1762,2 k. hold	50,7%
III. termőhelyi osztályú	947,8 k. hold	27,4%

Az akác részben ültetésből, más, nagyobb részében a régebbi kihasználás folytán sarjadzásból származik és a jobb homokon igen szép fejlődést mutat. Sok helyütt úgy az akác, mint a nyár a talaj mostohasága, szegénysége miatt gyengén fejlődik s csak sínylődik. Az erdő 30 éves vágásfordulóval sarjerdő üzemmód mellett kezeltetik.

A fakitermelés 1922 óta házilag történik, s a kitermelt faanyagok a környék lakossága szükségletét a faraktárakból kicsinyben való eladással látják el. Ezen termelési és értékesítési rendszer bevezetésével a közvetlen kereskedelem kizárásával közvetlenül a fogyasztó lakossághoz jut el a fa s megakadályozza ezen a faszegény vidéken a fauzsorát, viszont az uradalmat is 25%-kal magasabb jövedelemhez juttatja.

A vágások felújítása természetes módon sarjakról történik. A vágás kihasználása alkalmával a rossz nyártuskó kiszedése és ezek gödreinek behúzása után, a gödrök helyébe akáccsemeték kerülnek. Az így megtelepedett akácok mind igen szép fejlődésűek, s a fejlődésben elhagyják az egyéb forgatásos földbe ültetett csemetéket. Az egyes állomány átalakításra szoruló területeken 4 m távolban egy m széles pásztában az akác alá 2 ásónyom mélyen forgattuk a talajt, s ebben a forgatott pásztában lett az akáccsemete elültetve. Ily módon 55 000 folyó öl erdősítés végeztetett a csalai birtokon. A halasi határdombokon nem nagy sikerrel fenyőtelepítés is végeztetett, azonban az ültetésekben rendkívül sok kárt tett az őz a csúcsrügyek lerágásával, mi ellen kátránybespriccelést használtunk jó sikerrel. Az őznél azonban több kárt tett a katonaság évről évre megismétlődő lőgyakorlata, midőn a már sikeres erdősítéseinket szétlőtték, szétgránátozták. Az erdősítések sikerét a forgatott talajokon rendkívül veszélyezteti a homoki cserebogár pajorja, mely ujjnyi vastagságú csemetéket is gyöktőben kettérág, s ezáltal igen sok csemete pusztulását okozza, ami tetemes pótlási költségeket kíván.

A csemeték sikeres megeredése végett forgatásos területeinket évente kétszer átkapáltatjuk, mert a község gazdag sváb lakossága nem vállalkozik a sorközi művelésre még olyan módon sem, ha a termés teljes egészében az övé.

A felújítások kapcsán említem még azt a küszöbön álló és nagy horderejű munkát, mellyel az erdőbirtok közé beékelt terület beerdősítését a Káptalan 2200 k. holdon elhatározta, s ennek engedélyezését kérte.

Az erdő itt is főként az emberi károsodásnak van kitéve. Az erdei kihágások tettesei rendszerint nem éppen a szegényebb földnélküli néposztályokból kerülnek ki.

A vadkár úgyszólván szóra sem érdemes, de annál jelentékenyebb károkat okoznak a késői fagyok a fiatalosokban, valamint a marhalegeltetés, a talaj felvágása, s a fiatalabb faegyedek lerágásával. Egyébként a földmívelésügyi miniszter ezen erdőbirtokon 1940 őszén a legeltetést végleg eltiltotta." — Eddig és így szól Újváry Géza erdőtanácsos leírása

(Kalocsa, 1940. Árpád nyomda) a Székesfőkáptalan erdőbirtokainak egykori kezeléséről és állapotáról.

8. Néhány adat erdőink múltjáról

Kutattam a Káptalan levéltárában erdőink múltja után. Igen kevés eredménnyel. Sikerült mégis néhány adatot találnom Kálmán Miklós erdőmérnök diplomatervében, melyet itt írt az 1950-es években. Ezeket az adatokat alább közlöm:

A kalocsai érseki levéltárban 1793-ból megmaradt feljegyzések ezt tudatják velünk: „Császártöltés és erdői a kalocsai érsekség tulajdonát képezik. 1793-ban létesült az első erdőmesteri hivatal Kalocsán. Vezetője Potskai Sándor főerdőmester volt."

Az 1832. évi birtokrendezési napló említést tesz arról, hogy Csalapuszta őrjegi részén 190 k. hold tiszta fűzerdő létezett. Ebből évente 4 k. holdat termeltek ki. Az évi kitermelés értéke 250 Ft-ot tett ki. Minden telkes jobbágy tartozott ekkor 1—1 öl fát kitermelni az uraságnak és beszállítani azt a községbe. A kitermelésért 2 kézi avagy 1 napi fuvarrobotot írtak jóvá a kitermelőnek. Csala pusztán ez időben 270 hold homoki erdőről tesz említést a fenti napló, Császártöltésen pedig 1800 hold volt az ún. Császártöltési erdő területe.

1873-ban úrbéri elkülönítéskor a Főkáptalannak Csalán az erdőállománya 881 holddal gyarapodott és 1877-ben annak egy 4 holdas csemetekertje volt a cstöltési határban.

1930 és 1940 között Császártöltésen és Csalán összesen 250 k. hold legelőt erdősítettek be. Ebben szerepel a község Legeltetési Társulata által végzett erdősítés is, melyet a tagosítás után végeztek a legeltetésre nem alkalmas területeken.

Írja Kálmán Miklós azt is diplomatervében, hogy az Erdőhivatalnál a II. világháború alatt és a pagonyoknál is sok okirat, üzemterv stb. veszett el, semmisült meg. Ez a körülmény játszott közre abban, hogy sok általam keresett, az erdőkre vonatkozó adatot nem tudtam összeszedni.

9. A Káptalan erdőgazdálkodása

Minden jel arra mutat, hogy Csala-puszta ősidőktől fogva nagyobbrészt erdős terület volt. Az erdőt 1848 óta a Káptalan házi kezelésben munkáltatta.

Az 1850-es években Vogl János, majd utána kb. 25 éven át az 1880-as évek derekáig Belházy Károly vezette az erdőgazdaságot. Az ő lakása a faluban volt a mai Felszabadulás Tsz székházában. A csalai erdő

akácosításának zöme az ő idejében ment végbe. Az ún. erdészházat Belházy halála után vette meg a Káptalantól Walter Lőrinc gazdálkodó.

Az akácosítás Belházy halála után is folytatódott; ezt a munkát a császártöltésiek végezték a bérelt szántók és legelők egyik föltételeként. Belházy után Fodor István, Musza János és Farkas István voltak az erdészek nálunk, de az irányítás Kalocsáról történt.

Az első világháború után a Dusnokon székelő erdőhivatal hatáskörébe került a császártöltési erdők irányításának munkája. Vezetője Újváry Géza erdőmester, később erdőtanácsos volt. Keze alatt Csalán 4 erdőőr állott. Ezek a telepítési, gondozási és kitermelési munkát nagyobbrészt a környező falvak alkalmi munkásaival végeztették. A 4 dusnoki származású erdőőrt Hodován Jánosnak, Tamaskó Józsefnek, Farkas Mihálynak, illetve Facskó Péternek hívták. Az általuk kiválasztott emberek lettek a munkacsapat-vezetők. Ezek rendszerint és többségükben a falu közepes gazdáinak soraiból kerültek ki és nem a munkás-napszámosokból. Olyan emberekből, akiknek pincéje mindig megnyílt az erdőőrök előtt, akik az erdei munkára is demizsonszámra tudták vinni a bort. Ezért aztán sok volt az igazságtalan munkajuttatás. Többnyire olyanok kapták meg a jó parcellákat kitermelésre, akiknek nem a legégetőbben kellett a fa; az agrárproletárok viszont sokszor hideg szobában maradtak apró gyermekeikkel. Részben ez az eljárás vezetett a Munkásegylet megalakításához. Petz Tamás, ennek elnöke ezen visszaélések ellen emelte fel szavát a Káptalannál, s nem eredménytelenül. A Káptalan csak az 1930-as évek végén alkalmazott erdőmérnököt Tóth Imre személyében, de az irányítás Dusnokról történt azután is. Az erdőmérnök dolga csak a műszaki munkák elvégzése, a felmérések és az erdőrendészeti feladatok ellátása volt.

A Káptalan erdőgazdálkodásának eredményéről az előző fejezet számolt be. A káptalan csalai erdőgazdaságának, az egyházi birtokoknak a földreform céljára való igénybevétele, illetve az erdők államosítása vetett véget 1945-ben. A szántókat, a réteket a kis emberek, főleg az uradalmi cselédek kapták meg; az erdők az állami erdőgazdaságok kezelésébe mentek át.

10. Bérgazdálkodás Csala-pusztán

Csala-pusztán a gazdálkodás kettős irányú és többnyire két kézből irányított volt. Az egyik gazdálkodási forma a mezőgazdálkodás volt, a másik az erdőgazdálkodás. Az utóbbit a káptalan nem adta ki a kezéből, de a mezőgazdálkodás 1916-ban bérlők kezébe került. A bérlet tárgyát a mintegy 2500 holdat kitevő szántó, rét és legelő képezte, melyből 361 holdat 1925 táján a földreform céljára vettek igénybe.

A 2500 holdas bérlet tőkepénzes embereké lett, bár Császártöltés község népe mindig kérte e területek kishaszonbérletét.

1848 óta súlyos sérelme volt a felszabadult jobbágyi osztálynak, hogy a nagybirtokosok túlnyomó többsége nem a kisparasztoknak, nincsteleneknek, hanem a nagybérlőknek a bérletébe adták a földjüket. Így volt ez a mi határunkban is. Csala-pusztát, amely határunknak majdnem a felét teszi, a káptalan nagybérlőknek juttatta 1916-ban is. Az 1920-as években a birtokosok ellenkezése miatt csak 360 k. hold szántó és rét került kiosztásra a földreform során. Községünk mezőgazdasági munkásain a föld kisbérletbe adásával sokat lehetett volna segíteni. Ők lettek volna jogosultak a föld használatára, hisz ők művelték, túrták azt, nem a nagybérlők.

A birtok bérlője előbb Grünwald Jenő és Fischl István, később Offner Jenő és Dr. Kovács Tibor volt. Meg kell hagyni, e bérlők mintaszerű, belterjes gazdálkodást folytattak. Szarvasmarhák és sertések hizlalása képezte gazdálkodásuk egyik ágát, a másikat az apró magvak termelése. A bérlők busás hasznot vágtak zsebre a bérletből, a káptalan sem járt rosszul. Mindig idejében kapta meg nagy tételekben a bérleti összeget, illetve a terményt. Csak a község föld- és munkaéhes mezőgazdasági szegény rétege: a kis- a törpegazdák és az agrárproletáriátus verejtékezett potom pénzért a bérlők zsebét duzzasztó nagy jövedelem előteremtésének munkájában. Mert a munka dicsőségét mind a bérlők, mind a bérbeadók készségesen átengedték az uradalmi cselédségnek és a falu nincstelenjeinek.

A bérlet ideje folyamán a Csalai Bérgazdaság 1931-ben is, 1934-ben is panaszt nyújtott be a Sárközi Ármentesítő Társulat és a Dunavölgy Lecsapoló Társulatnak a tavaszi vizek kártevése ellen.

A bérlők aránylag jól megfizették a gazdálkodás fizikai irányítását végző ún. botosispánjaikat. Ezek közül a munkára való hajszolás művészetében kiemelkedő személyiség volt Rácz Mihály gazda, aki kb. 20 évig hallatta messze csengő hangját Csalapuszta minden zugában. Valamikor ő is béresgyerek volt, de elfeledte sorsa sanyarúságát. Az uradalmi cselédség között az a hiedelem élt: „Ha Rácz gazda Kis-csalán bújik el, még a középcsalai cselédek is reszketnek."

Az uradalmi, illetve bérlői-társasági cselédség sorsa azonos volt itt a hazai nagybirtokokon élő cselédség keserves, reménytelen helyzetével: a szellemi sötétség és a testi nyomorúság évszázados rabsága.

Csalán az uradalmi cselédek immár 2 évszázada reggel 3-tól este 9-ig a nehéz munka igáját vonszolták. Évi átlagkeresetük családonként 600—700 pengő és 10—12 q gabona volt. Egészségtelen tömeglakásokban éltek. Egy-egy családnak egy szoba és fél konyha jutott. A szellem napvilága igen gyéren pislogott be ablakukon, a jog asztalától távol álltak, s a bőség kosaráról csak álmodoztak; ez is ritkán esett meg velük.

Sorsuk szánalmat keltett minden jóérzésű lélekben. A kizsákmányoltság nemzetközi piacán a győzelmi emelvényre sok eséllyel pályázhattak volna.

11. Csala-puszta házi kezelésben 1940—1945-ig

1944-ben lejárt a csalai bérlet, a káptalan a birtokot újból házi kezelésbe vette.

Ekkor a birtok 4 majorjában már sok épület állt. Nem közlöm itt az épület-törzsleltár adatait részletesen, csak summázva: 16 épület szolgált emberi lakásul, 27 volt a gazdasági épületek száma. Ezekhez járult még sok mellékhelyiség. Az erdészet épületei nincsenek benne a fenti számokban. A mérnöki lakáson kívül 4 erdőőri lakás képezte ennek a tulajdonát egy vadászlakkal és a szükséges mellékhelyiségekkel.

A birtok gazdasági vezetője Virágh József intéző lett. Segítői voltak Benedeczki Pál, Raffai Bálint és Oláh Béla mint gazdák. A gazdaság irányítása tapasztalt kezekben összpontosult, de a háborús helyzet már nehézségeket okozott. A termelés irányított volt és a hadigépezet működését szolgálta. Röpke 5 év után bekövetkezett a felszabadulás, s a birtok a földreform során azok kezébe jutott, akik verejtékükkel azt eddig mások javára öntözték.

Egy az 1940-es évekből megmaradt birtokív szerint a teljes birtok művelési ágak szerint ekkor így oszlott meg:

Szántó	1532 k. hold	Legelő	496 k. hold
Rét	282 k. hold	Erdő	3915 k. hold
Kert	6 k. hold	F. a. n. t.	20 k. hold
		Összesen:	6251 k. hold

12. Egy volt uradalmi cseléd életállomásai 1921—1964-ig

Oláh Bélát az előző fejezetben mint a káptalani birtok gazdáját ismertük meg. Most röviden vázolom az ő életpályáját 1921-től 1964 végéig. Oláh Béla 1921-ben kezdte el pályafutását a Csalai gazdaságban. Fél évig gébölyös, 3 évig igás, 2 évig tejes-, 15 évig pedig paradéskocsis volt. 1940-ben, mikor a bérleti gazdálkodás véget ért, a káptalan alkalmazottainak sorában a gazda szerepét kapta; Nagycsalán vezette az ügyeket.

1944-ben őt is elvitték 5 évi szovjetunióbeli építő munkára. Családja az 1945. évi földosztás során 15 k. hold juttatásban részesült. Ebből 11 k. hold volt a szántó. Kapott rétet és egy kis erdőt is. A családfő távollétében az anya a gyerekekkel gazdálkodott. Az uradalmi épületek

elosztásakor 2 szoba, 1 konyha, 2 kamra jutott nekik. Ezek váltsága 60 q búzát tett ki. A házhelyek kiosztásakor ők is kaptak egy 415 öles telket. A lebontott uradalmi épületek anyagából az új telekre szép kis házat emelt. A házhely ára ölenként 2 Ft volt. Oláh 1956-ig magángazdálkodást folytatott. Sokat küszködött nagyszámú családja megélhetéséért. 1957-ben megalapította a Magyar Zászló nevű T. Sz. Cs.-t. Ő lett az elnöke. 1960-ig vezette a csoportot. A nagy fölfejlesztés során a Felszabadulás Mg. Tsz tagjának lépett be. Jelenleg ennek brigádvezetője és egyben lóetetője. Sokat dolgozik ma is, de megvan a havi 45 munkaegysége. Ebből gond nélkül fenntartja immár fölnövekvő családját. A régi keserves cselédsors után megtalálta helyét a szocialista társadalomban, elégedett a helyzetével.

Csala-puszta 1944 előtti múltjának ismertetését ezzel lezárom. A felszabadulás utáni 20 év történetét a maga helyén fogja megtalálni a T. Olvasó.

IV. rész

A KÖZSÉG RÉSZLETES TÖRTÉNETE 1945—1964 VÉGÉIG

A) A NÉPESEDÉS ADATAI 1946—1964-IG

1. Általános adatok

A népesedés adatai grafikonban 1744—1964-ig láthatók községünk történetének III. részében, de számokban az utolsó évek születési, házasodási és halálozási mutatóit ideiktatom:

Időszak	A születések száma	A halálozások sz.	A házasságok sz.
1946—1950-ig	425	270	234
1951—1960-ig	798	362	353
1960—1964 végéig	183	130	120
Összesen:	1406	762	707

Az idekívánkozó csecsemőhalálozási adatokat egy grafikonban szemléltetem:

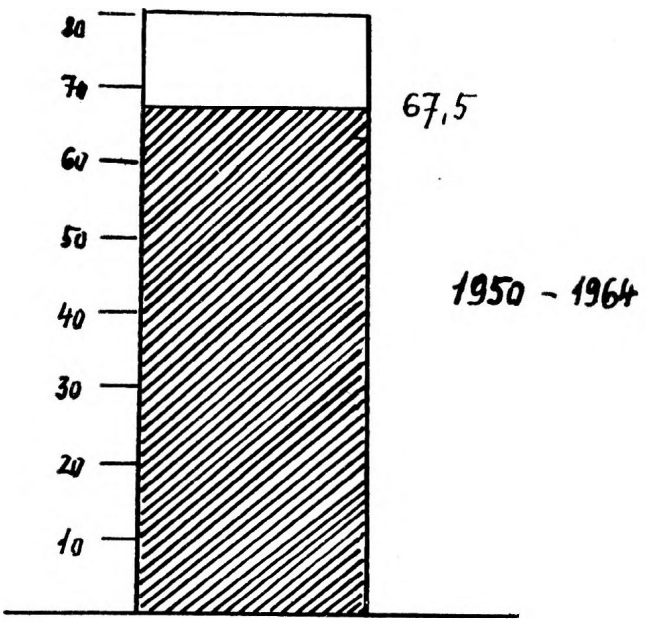
A csecsemőhalandóság adatai és grafikonja községünkben 1950 elejétől 1964 végéig

A Zöldkereszt helyi irattárának adatai szerint

e 15 év alatt született	1090 fő
ebből élve született	1081 fő
tehát halva született	9 fő
1 éves kora előtt meghalt	73 fő
Összesen:	82 fő

A csecsemőhalandóság tehát 1000 fő után évi 67,5 fő.
(Az országos átlag ez időben 63,29 ezrelék.)

Grafikonban:

A lakosság létszáma ez időszakban az alábbi volt:

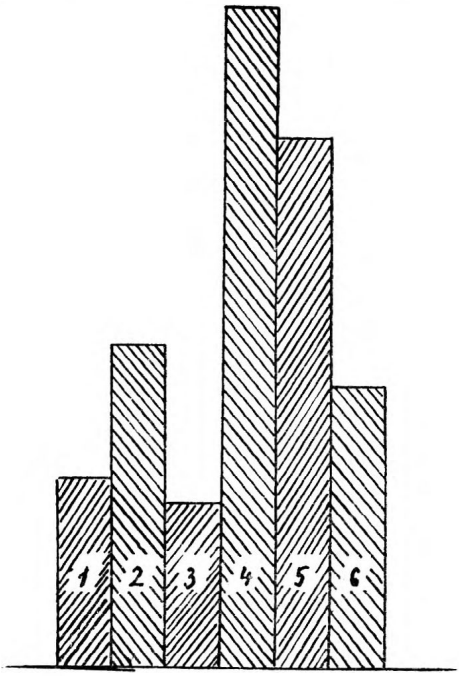
Évszám	A férfiak száma	A nők száma	Összesen	Jegyzet
1949-ben	2206	2465	4671	Népszámlálás
1960-ban	2103	2213	4316	Népszámlálás
1964 végén	?	?	3926	Népmozg. nyilvt.

A lakosság száma a fölvidéki telepesek lassú, de állandó elszivárgása miatt csökkent a természetes szaporodás ellenére.

Itt közlöm a lakosság számának megoszlását a bel- és külterület viszonylatában: 1949-ben a belterületen 3777 fő, a külterületen 804 fő lakott. 1960-ban bent 3504, kint 812 személyt írtak össze. (Ez 81,2 ill. 18,8%-ot tesz ki.) A férfiak száma 1960-ban 2103 (48,73%). a nőké 2213 (51,27%) volt. A népsűrűség száma ekkor 52,6 volt km². Ezer férfira 1052 nő esett.

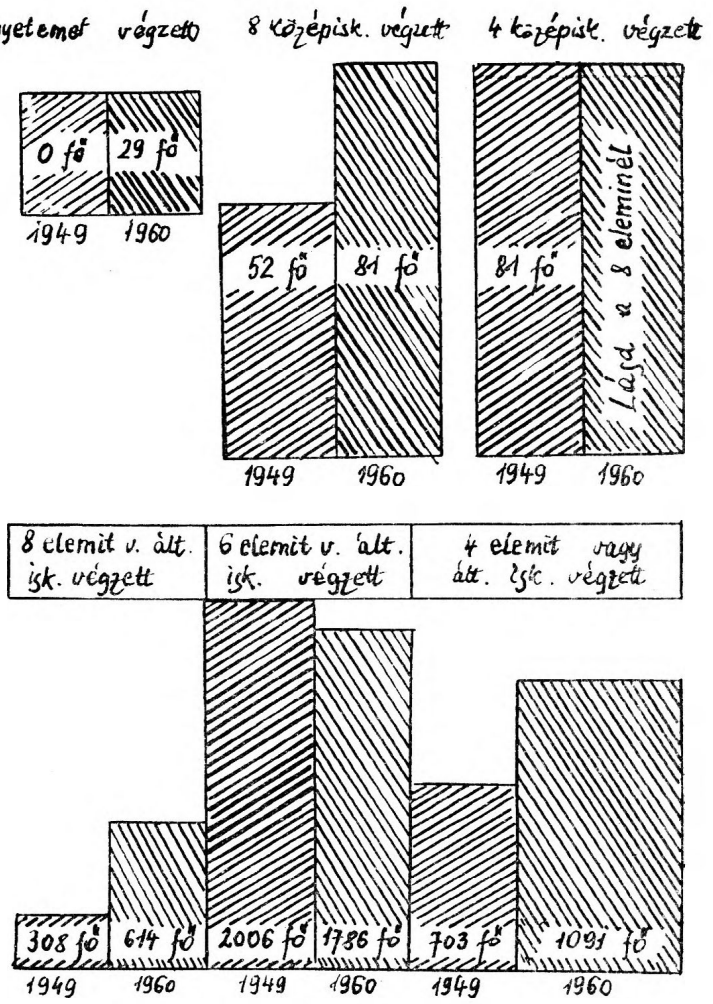
Községünk népességének kor szerinti megoszlása (férfiak és nők együtt) 1960-ban:

1. 370 fő = 8,58%; 5 éven aluli
2. 657 fő = 15,20% 5—14 éves
3. 326 fő = 7,56%; 15—19 éves
4. 1344 fő = 31,14%; 19—39 éves
5. 1060 fő = 24,58%; 40—59 éves
6. 559 fő = 12,96%; 60 éven felül

Az iskolavégzettségről egy összehasonlító táblázat ad képet. Ez egyúttal kulturális fejlődésünk rohamos tempóját is mutatja:

Az iskolai végzettség grafikonja 1949-ben és 1960-ban

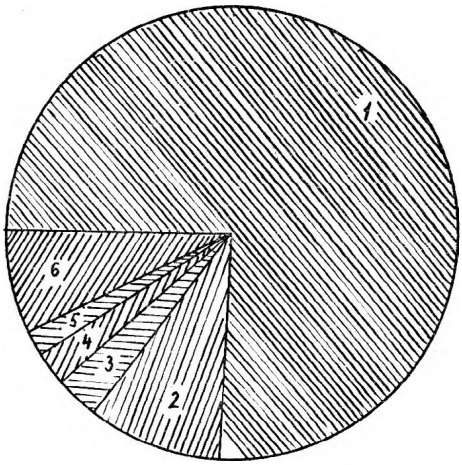

Írt, olvasott: 1949: 3861 fő = 92,2%
1960: 4129 fő = 95,7%
Analfabéta: 1949: 7,28% 1960: 4,3%

A keresők és eltartottak számát és arányát az 1960. évi népszámlálás a következőkben adja: a keresők száma 2244, az eltartottaké 2072 volt. Ez 52, illetve 48%-nak felel meg. A 2244 kereső közül az alábbi grafikon adatai tájékoztatnak bennünket.

A keresők foglalkozás szerinti megoszlása községünkben 1960-ban:

1. a mezőgazd.-ban	75,3%	= 1690 fő
2. az iparban	10,2%	= 229 fő
3. az építőiparban	3,4%	= 76 fő
4. a keresk.-ben	2,4%	= 54 fő
5. a közl.-ben	1,5%	= 34 fő
6. egyéb téren	7,2%	= 161 fő
Az összes keresők száma:		2244 fő

A családok száma összesen 1287 volt. Ebből gyermek nélküli 481, tehát a gyermekes családok száma 686. Volt 120 fél házaspár. 100 családra 102 gyermek esett, tehát minden családra egy.

A lakások száma így oszlott meg:

szoba nélküli lakás	11 db
1 szobás	576 db
2 szobás	393 db
3 és több szobás	71 db volt, összesen: 1051 lakás.

2. A ki- és betelepítés adatai

1945 elején az I. N. Kormány a közigazgatás közreműködésével községünk német lakói sorából 2 csoportban munkásokat rendelt kivinni a Szovjetunióba. A munkások feladata ott a német fasiszta seregek által végbevitt pusztítások helyreállítása volt. A munkásokat 5 évre vitték el. Császártöltés mintegy 400 személyt adott erre a célra. A Dombasz vidéki bányák környékén nyertek munkabeosztást.

A kitelepítés nagy munkát adó feladatot képezett. Glocker János községi bíró 1947. májusáig becsülettel, híven látta el tisztét. Ekkor azonban megkezdte működését a kitelepítés alól mentesítő bizottság. Ugyanis közeledett a német anyanyelvű lakosság szerintem teljesen igazságtalan és indokolatlanul elrendelt kitelepítésének időpontja. A potzdami egyezmény értelmében ezt végre kellett hajtani. Ebben a munkában sok teendő, az előkészítés, a közreműködés hálátlan feladata a közigazgatási apparátusra hárult. Mivel Glocker János is a kitelepítendők listáján volt, a bírói székben a helyét az addigi másodbíró, Bergmann Márton foglalta el, az ő állásába pedig a délvidéki származású Szabó Gyula került.

Az első kitelepítési nap 1947. aug. 17-én virradt a község riadt népére. Ez elől a lakosság majdnem teljes számban elszökdösött, elbujdosott. Kb. 50 személyt sikerült csak összeszedni. Másodszor 1948-ban, jan. 28. és 29. napjára rendelték el a kitelepítési eljárás folytatását. E két napon mintegy 80 személyt tereltek össze a kivezényelt erők. A kézre kerülteket mindkét alkalommal a legszükségesebb ingóságokkal felszerelve a Német Demokratikus Köztársaságba telepítették át. Az elbujdosott személyeket többször már nem keresték, visszaszivárgásukat nem vették tudomásul. A fő és döntő szempont és cél az volt, hogy a kitelepítési listán szereplők ingatlana, külsőségei és belsőségei, valamint a visszahagyott ingóságok, állatok az állami földalap tulajdonába jussanak. Miután a kitelepítési listán a magyar nemzetiségű, de német anyanyelvű lakosság is szerepelt, — a mentesítettek kivételével — igen tekintélyes mennyiségű ház, mezőgazdasági ingatlan és gazdasági felszerelés került a betelepítést intéző bizottság hatáskörébe. A telepítési bizottság vezetője előbb Lévai István, később Kristofori István volt. Egy Viskidenszki Pál nevű mérnökféle és 2 segédszemély állt a bizottság rendelkezésére. A leltározási munka után egy pártközi bizottság intézte a juttatásokat. Az ingatlan és ingó vagyontárgyak leltározása, juttatása során, sajnos, visszaélések is előfordultak, amin nem szabad csodálkozni, hisz az ilyenekre a keletkezett zűrzavarban sok volt az alkalom.

Összefoglalásul: A Szovjetunióba mintegy 400 főt hurcoltak el 1945 elején közmunkára, az N. D. Köztársaságba közel 150 személyt telepí-

tettek ki, a lakosságnak kb. 80%-át telepítették ki házából és az ahhoz tartozó vagyonból. Ilyen szomorú tényekkel kezdődött el a 200 évvel azelőtt idetelepedett németség harmadik évszázada. A község történetének ezek a leggyászosabb, legfájóbb tényei. Úgy érzem, nincs joga senkinek zokon venni, fájlalni és elítélni, hogy az őslakosság keserű szívvel nézte, mint telepszenek idegenek 200 esztendő munkájával és verejtékével épített házaiba, s mint eresztik be ekéjüket mások a vérhullással is védelmezett barázdákba, melyeket ő tett termővé. Ez a birtokba adási folyamat pedig már 1947. őszén megindult. A 90%-ban kész termés betakarításának a joga sem maradt meg az őslakosságnak.

Mégsem kívánt elszakadni innen; elbujdosott, majd visszatért; megvetette lábát néhány el nem vett négyszögöl rögén; meghúzódott egy-egy kamrában avagy padlásfeljáróban, a szomszédos falvakban egy-egy jóbarátnál, régi ismerősnél. Azután újból nekifeszült a munkának — s ma megint az övé 95%-ban a határ és a falu.

Az elköltözött telepesektől visszaveszegette régi házát, volt földecskéjét. Később azzal lépett be a termelőszövetkezeti csoportba, illetve a termelő szövetkezetek valamelyikébe.

Munkám mindkét lektorának óhaja szerint községünk lakosságának hazafias ellenállásáról még az alábbiakat közlöm:

Császártöltés német nyelvű lakói nemcsak a Németországba irányuló kitelepítéssel szemben tanúsítottak részben ösztönös, anyagi indokokból eredő, részben tudatosságból származó ellenállást. A Munkásegylet tagjainak egy keményfából faragott töredéke elvi okokból zárkózott el a volksbundista mozgalomtól éppúgy, mint a nyilas propaganda álszocialista demagógiájától. Megérezték, hogy az egyik is, a másik is csak tiszavirág életű jelensége az akkori nagy időknek. Ezek a szegény emberek már a munkásmozgalom táborához tartoztak. Keresték és meg is találták az érintkezést a pártot ismerő, azzal rokonszenvező egyénekkel. Ilyen egyén volt Lei Péter, József fia. Származás szerint császártöltési volt. Apja Kiskunhalason az állami műutat gondozta. Lei Péter az első világháború előtt Budapest környékére nősült. Pesten vállalt munkát, de hamarosan be kellett vonulnia. Ügyes, értelmes, a kalandos életet kedvelő egyénnek bizonyult. A katonaságnál hamarosan kiképző altiszt lett. A háború végén a párt soraiba lépett, s jelentős szerepet játszott. A vörös hadseregben mint századparancsnok vett részt az 1919-es harcokban. A kommün bukása után előbb Császártöltésen bújdosott rokonainál, majd Jugoszláviába emigrált, a Baranya megyei Vörösmartra. 1943-ban kb. 2 hétre ellátogatott itt lakó rokonaihoz. Látogatása idején néhány munkásegyleti taggal bizalmas érintkezésbe lépett. A párt eszméit ismertette, hintegette el ezek lelkében. Vázolta a párt célkitűzéseit, terveit arra az időre, ha kedvező körülmények következnének be azok megvalósítására. Ez az idő a szovjet Vörös Hadsereg hazánk földjére

történt betörésekor, majd annak fölszabadításával elérkezett. Bár a csendőrség állandóan szimatolt mindig a párttal szimpatizáló egyének után, nálunk szerencsére nem jutott a fentiek nyomára. A hazai svábságnak a Szovjetunió újjáépítésére történt igénybevétele miatt azonban az itt elhintett párteszmék nem tudtak kibontakozni. Ugyanis azok hordozóit is többségükben az említett munkára vezényelték ki.

Látjuk a fentiekből, hogy nálunk is voltak, „akik a tüzet őrizték". (Szemes Piroska cikkének címe a Nők Lapja 1968. nov. havi számaiban a régi veterán pártemberekről,) Voltak, akik Ady „vörös Nap"-jának keltét várták és sürgették: „Kelj föl, oh kelj föl, szent vörös Nap!". Voltak, akik e Nap melegítő sugarától várták, hogy a lelkük humuszába hullott eszmék magját kicsíráztassa, bokrossá nevelje és szárba szökkentse.

Természetesen akadtak néhányan, akiket a nyilas, többen pedig, akiket a Brandt-féle volksbundista ideák eltántorítottak a kommunista párttól. Keveredtek ezek közé olyanok is, akik már 1919-ben és azóta is közismerten az új világ jöttét lesték, várták. Sajnálatos, hogy a döntő időkben a hamis próféták zászlaja alá sorakoztak. A Szovjetunióba hurcolt hűségesek pedig, sajnos, többségükben a hitleri törekvések áldozataiként életükkel fizettek. Sorsukban az a tragikus, hogy eszméik diadalát, mely itthon bekövetkezett nemcsak hogy nem érték meg, hanem arról még sejtelmük sem volt. Vigasztaló csak az, hogy utódaik nemcsak megláttak apáik eszméinek győzelmét, hanem abban személyes tevékenységükkel is közreműködhettek.

Mielőtt a betelepítésről esnek szó, lássuk előbb, mire vezetett a község lakói egy részének a volksbundista mozgalommal, a nagygermán eszmékkel való rokonszenvezése! Ennek megismerése nemcsak helyi viszonylatban, hanem országos szinten is igen tanulságos és politikai szempontból hasznos.

3. Egy súlyos tévelygés útja és ára

Császártöltés község kezdettől fogva vegyes nemzetiségű, vagy ahogy Vályi András 1796-ban írta, „elegyes" falu volt, de az idetelepített svábság mindig hűséggel ragaszkodott új hazájához. A mai idők szavával élve mintaszerűen gyakorolta mind a maga területén belül, mind pedig a környező falvak népével szemben a „békés egymásmellett élést". Ennek maga is, a szomszédos községek is csak hasznát látták. Munkámban több helyutt rámutattam a falu népének magyarosodására, amely erőltetés nélkül ment végbe. A talált és a csokorba szedett adatokat a magyarosodás folyamatának mutatóit táblázatba foglaltam. Az ada-

tokat részint régi névjegyzékek, illetve statisztikai kimutatások alapján közlöm:

Évszám	A magyarok		A németek		Összesen a kettő
	száma	%-a	száma	%-a	
1761	53	16,9	260	81,1	313
1880	351	18,1	1579	81,7	1933
1890	952	38,6	1504	61,1	2464
1900	2154	81,3	491	18,5	2649
1910	2451	85,8	406	14,2	2859
1920	3158	99,7	8	0,3	3166*
1930			Nincs meg		
1941 anyanyelvben	1047	28,5	2627	71,5	3670
nemzetiségben	2803	76,4	867	23,6	3670
1949	4665	99,87	6	0,13	4671
1960	4232	98.06	84	1,94	4316

* Az 1920-as népszámlálás után Bleyer Jakab, nemzetiségi vezér a „Das Deutschtum in Ungarn" c. művében ezeket írta: „In Újhartyán, Soltvadkert und Császártöltés war nach der Feststellung der Volkszählung von 1920. das Deutschtum verschwunden." — azaz „Az 1920. évi népszámlálás állítása szerint Újhartyánban és Császártöltésen a németség eltűnt." Igen, valóban eltűnt. Anyanyelve szerint is? Nem, de szíve szerint mindenki magyarnak vallotta magát. S a község magyarosodása azután is simán folytatódott, nem fájt senkinek, hogy magyarként szerepel a statisztikában.

Azután, az 1930-as években jött Hitler, s megindult a nagynémet nemzetiségi propaganda, a fasiszta szellemű „német élettér" hirdetése, a féktelen uszítás a hazai németség hűségének megingatására. Közben Magyarország sorsát Horthy és klikkje a hitleri Németország szekeréhez kötötte. Ennek a folyamatnak nemzetiségi viszonylatban a jelentősebb állomásai a következők voltak: Az első bécsi döntés, amely után a Volksbund lett a honi németek hivatalos szerve és egyedüli intézője. A 2. bécsi döntés után a Volksbund már a hazai német kisebbség egyedüli pártjának rangját is elnyerte. Basch Ferenc és társai határtalan becsvággyal és sokszor arcpirító pökhendiséggel lázították a német falvak lakóit a magyar haza iránti hűség megszegésére. 1944. tavaszától kezdve a magyarországi németek fölötti ellenőrzési jog már Hitler embereinek kezébe csúszott át. Ennek következményeképpen 1944. aug.-ában az itt élő németek köréből 35 000 embert vittek az SS kötelékeibe

kényszersorozás útján. Császártöltésen a kijelölt 1200 főből csak 160 személy jelent meg ezen.

Van-e csodálkozni való tehát azon, hogy a hazai németség egy része megingott a haza iránti hűségében?? A pángermán eszme a hitleri dicsőség e szakában könnyű és olcsónak látszó hódítást ért el.

A mi községünk népének nagy zöme mégsem dőlt be a propagandának. Igaz, a lakosság 72%-a német anyanyelvűnek, de ugyanakkor magyar nemzetiségűnek mondotta magát, részben hallgatva vezetőire, tanítóira. Csak a község népének 24%-a vallotta magát német nemzetiségűnek, a többi magyar nemzetiségűnek. A Volksbundisták száma nem volt nagy. Nagyobb hányaduk az agrárproletáriátus soraiból rekrutálódott, mert Hitleréktől egyben földet is reméltek.

Még forróak voltak a fejek a föllángolt remények tüzétől, máris jött a keserű, de nagyon tanulságos kiábrándulás.

Erre vonatkozóan országos viszonylatban Baktai Ferenc újságíró „Németek Magyarországon" című cikkéből idézek. (Magyarország: 1963/3.) Az ő szavai szerint a következmények az alábbiak voltak: „Az áradat magyarországi fiúk tízezreit hordja az SS-be" . . . „a háború után hadifogságba és internáló táborba." „A potzdami egyezmény pedig előírja a kitelepítést. Az 1944-ben Németországba menekült 80 ezer után a kitelepítő vonatok 170 ezer hazai németet vittek. Papíron: volksbundistákat."

Községünkből kb. 100-an kerültek az SS-be, önként csak 18-an. A Szovjetunióba e miatt mintegy 400 embert vittek ki 5 évi újjáépítő munkára. A Németországba kitelepítettek száma is a 180 fő körül mozog. A volksbundisták vagyonát, házát 1945-ben elkobozták a földreform és a betelepítés céljára. 1947. augusztusában és 1948. január végén pedig a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű lakosság nagy részének ház és földbirtokát is a Földalap vette tulajdonába.

A címbeli „tévelygés"-ért községünk népe valóban drága árat fizetett. Tegyük fel bátran a kérdést: Vajon igazságosan-e?? Erre a kérdésre újfent Baktai Ferenc már idézett cikkének soraival adok elsődleges feleletet: „Hogy ilyen akciók (kitelepítés) mindig rengeteg hibaforrást rejtenek magukban, azt aligha kell bizonyítani. Hogy a végrehajtást mennyiben torzították el az akkor még nem szocialista társadalmi viszonyok, a sommás ítéletek, a koalíciós pártok ellentétei, annak külön tanulmányt kellene szentelni." Őszintén szólva a sorok közt burkoltan benne van az én nyílt állásfoglalásom, hogy Császártöltés viszonylatában a 25% tévelygését a hazához hű 75%-a is keservesen megbűnhődni kényszerült.

Meg kell állapítanunk, hogy 1848/49-ben is voltak, „akik nyelvökben, szokásaikban németek" voltak, s ennek dacára Haynau fájdalmára „részt vettek a magyar köztársaság kimérikus épületének megalkotásá-

ban." De azt is el kell ismerni, hogy a hazai németség ma is derekasan teljesíti kötelességét a szocialista népköztársasággal szemben s építi ennek új otthonát. Ezért méltányos volna az igazságtalanul bűnhődötteket legalább elvben, jelképesen rehabilitálni. Ezt kívánná saját alkotmányunk megbecsülése és az épülő szocializmus ügye egyaránt.

Való, hogy a hazai németség, számszerint mintegy 220 ezer fő itthon van és jól érzi magát itthon. De egy elvi, jelképes rehabilitáció után már nem lenne senki szemében sem „antidemokratikus nemzetiség", és újra büszkén ismételné őseinek Kossuth Lajos felé kiáltott szavait: „Igen, svábok vagyunk, de magyar svábok!"

4. A betelepítésről

Az 1945. évi 600/1945. M. E. sz., a földosztást kimondó rendelet és a háborús bűnösökké nyilvánított volksbundisták vagyonelkobzása után a felszabadult országban jelentős népmozgás indult meg. Ennek az iránya a szegénység által sűrűn lakott községekből a fölosztásra kerülő nagybirtokok és a sváb falvak felé mutatott. Az Országos Népgondozó Hivatal feladatát képezte ennek a folyamatnak a helyes irányítása. E népmozgás keretében indult el Császártöltés felé Ó-Kécskéről az első néphullám 1945 tavaszán. Huszonkilenc kécskei proletárcsalád jött vele a községbe, hogy itt új életet kezdjen, jobb életet találjon, mint amilyent a 3 millió koldus országában eddig élni kénytelen volt. Földjuttatásra jogosult családokból toborzódott ez a csoport. Községünkben ekkor még csak a volksbundisták és a német nemzetiségűek házai álltak üresen az ő elhelyezésük céljára, továbbá ezek nem sok holdat számláló földje, szőlei. Ezek a házak többnyire kicsinyek voltak és a falu peremén sorakoztak. Ezért egyelőre csak szűken jutott a telepesek számára hely és földigényük kielégítésére terület. A jogos igényeket a lehetőséghez képest Kovács Ágoston telepítési biztos igyekezett kielégíteni. Az idejött kécskeieknek a Klárik, a Kálmán, a Békési, az Izsó és a Kulik családok voltak a főbb hangadói. A telepesek új helyzetükkel nem voltak megelégedve. Több család ezért hamarosan visszaszivárgott Kécskére. De a javuk megkísérelte, hogy gyökeret eresszen az új talajban. Kellő felszerelés és állatállomány nélkül is küszködtek, vergődtek a talpuk alatt levő rögön. Két-három év múlva, amikor az adófizetés, az esedékes földváltság terhe is nyomni kezdte a vállukat, és az újabb ház, -földigénylés lehetősége is megszűnt, kb. 23 ókécskei család megalakította a Fölszabadulás nevű Termelőszövetkezetet. Az évek folyamán aztán a legtöbb kécskei telepes innen is kilépett. Lassankint visszaköltöztek Ó-Kécskére. Alig maradt belőlük hírmondó. A Tsz-ben tudtommal már nincs közülük senki. Helyüket a felvidékről betelepítettek foglalták el.

1947. ápr. 20-án a felvidéki Tergenyéről és Garamlökről 17—17 családot irányított ide a telepítési bizottság. E családok 5—15 k. hold földjuttatásban részesültek és házat kaptak. Délvidékről is számos család húzódott meg és települt le ideiglenesen, de telepedési igényt csak 4 család támasztott. Nekik is jutott ház és föld. Egy a telepítési bizottsághoz 1947. évi július végén beadott kérvény szerint akkor 63 anyaországi telepes család és 36 felvidéki család tartózkodott a faluban. A helyi lakosság kebeléből 473 személy volt távol a községből. (közmunkán, hadi fogságban stb.)

1947. augusztus 20-a után, tehát az első kitelepítési napot követően a felvidéki Naszvadról kb. 120 családot vezényeltek ide a betelepítő hatóságok. Ők is — a hazai leltárak adatainak megfelelően — három juttatási norma szerint 5, 10, 15 hold ingatlant kaptak családonkint és azon felül a gyermekek után 1—1 holdat, valamint lakóházat. A földet, szőlőt a rajta levő kész terméssel együtt vehették birtokba, hacsak a régi gazda ebben meg nem előzte. Volt ilyen eset is!

1948. tavaszán jött Nemesoroszióból a Juhász és a Mentus család. Ez év őszén pedig újból 12 családot szorítottak a már zsúfolt községbe Sátoraljaújhely környékéről: Bodrogszerdahelyről és Borsiból. Még ugyanazon hóban, októberben a Muzsláról hozott 12 családnak szorítottak helyet, végül a Csallóközből érkezett 4 család zárta le a telepítettek sorát. A nemesorosziak még 1948. tavaszán, a többiek részben 1948. őszén, részben 1949. tavaszán nyertek kielégítést. Házat, illetve lakást természetesen már megérkezésükkor kaptak.

Mivel közben az őslakosság nagy része is visszatért a faluba, a Szovjetunióból is hazatért kb. 300 személy az 5 évi közmunkából, a község zsúfolásig megtelt. A lakásviszonyok az egészségre tehát sok veszedelmet, ártalmat jelentettek a nép, főleg a gyermekek számára. Az 1949. elején megtartott népszámlálás idején a lakosság száma a legmagasabbra szökkent fel: 4671-re. Padlásfeljárókban, kamrákban, eddig nyitott fészerekben és egyéb fedelet adó helyiségekben húzódtak meg sokszor még apró-gyermekes családok is. Nehéz évei voltak ezek a falu népének. Sok családban csak nagyon szűkös kereset akadt és nem érte el a létfenntartás minimumát.

Ennyit a népesedésről, a népmozgalmi változásokról.

BEVEZETŐ A 3. ÉVSZÁZAD 2 ÉVTIZEDÉHEZ

A szocializmus felé vezető úton

1944. őszén a község népének sorsa harmad ízben ért fordulóponthoz ittléte 3. évszázadának küszöbén. Hitler hadigépezete főleg a szovjet Vörös Hadsereg pörölycsapásai alatt csődött mondott. Horthy Miklós

antibolsevista törekvései hazánkat is belesodorták a háborúba. Hiányosan fölfegyverzett csapataink a Donnál, ahol semmi keresnivalónk nem volt, súlyos vereséget szenvedtek. Az ország gazdasági erőforrásait a hitlerista háború túlságosan is igénybe vette és kifosztotta. Ily körülmények közt Szálasi kalandja még csak súlyosbította helyzetünket. Hitler seregeinek végső erőfeszítései közepette aztán országunk részben 1944. őszén, részben végleg pedig 1945. tavaszán fölszabadult, és a magyar népnek kifosztva, az országnak szánalmasan tönkretéve kellett elindulnia az új jövőbe vezető úton. A húsz év azon intézményeinek és létesítményeinek stb-nek keletkezési, működési és egyéb adatait, amelyek 1964. végén is léteztek, nem sorolom itt fel, hogy a fölösleges ismétléseket elkerülhessem. Ugyanis ezeket „A mai Császártöltés a számok tükrében", más néven az Adattárban, mindenképpen úgy is közölnöm kell. Ezért és nem más okból ez időszak több létesítményéről nem esik majd itt szó. Az 1944 és 1964 között történt többi főbb esemény stb. sorrendje pedig ez:

1944. szept. végén: a szovjet csapatok átlépik a magyar határt.
1944. okt. 30.: községünk harc és véráldozat nélkül fölszabadul.
1944. dec. 21.: Debrecenben megalakul az Ideiglenes Nemzeti Kormány.
1944. végén elrendelik a 8 osztályos általános iskola megvalósítását
1945. elején két csoportban kb 400 fős munkáscsoport indul a Szovjetunióba 5 évi újjáépítő munkára
1945. III. hó: megalakul a helybeli Kommunistapárt.
1945. III. 17. megjelenik a földosztó törvény és meg is történik a nagy földreform, a csalai birtok fölosztása.
1945. márc. végén: megalakul a helyi Nemzeti Bizottság.
1945. ápr. 4.: a teljes fölszabadulás első ünnepe.
1945. ápr. végén megalakul a demokratikus rendőrség helyi őrse.
1945. nov. 7.: országgyűlési képviselőket választ a nép.
1946. II. 1. köztársasággá alakul az ország.
1946. súlyos infláció van az országban.
1946. őszétől 1948 őszéig 7 hullámban betelepítés történik.
1946. aug. 1.: a forint születésnapja.
1946. szept. Csala II-őn beindul a tanítás munkája.
1947. a békekötés éve.
1947. nyarán megalakul a Csala I-en a Földművesszövetkezet.
1947. aug.: kiosztják a földosztási bírói végzéseket.
1947. aug. 17.: a helybeli lakosság I. kitelepítési napja.
1947. aug. vége: országgyűlési képviselőválasztás napja: győz a Népfront.
1947. nov.: államosítják a bankokat.

1948. eleje: barátsági és együttműködési szerződést kötünk a Szovjetunióval.
1948. jan. 27—28: a helyi lakosság II. kitelepítési napja.
1948. márc.: államosítják a nagyobb ipari üzemeket.
1948. jún. 12.: államosítják a felekezeti iskolákat.
1948. jún. 13.: egyesül a két munkáspárt.
1949. május: országgyűlési képviselő választás napja.
1949. aug. 20.: életbe lép a népköztársasági alkotmány.
1949. végén: hazatérnek a helybeli munkások a Szovjetunióból.
1950. okt. 26.: az első tanácsi választás napja.
1950. nov.: megalakul a községi tanács és végrehajtó bizottság.
1950. állami állatorvos kezdi meg működését.
1952. május 21—23.: súlyos fagykár éri határunkat.
1953. május: országgyűlési képviselő választás napja.
1956. aug.: betöltik a 2. orvosi állást községünkben.
1956. nyarán: menesztik Rákosi Mátyást.
1956. okt. 23.: kitör az ellenforradalom.
1956. nov. 4.: megalakul a Kádár János által vezetett forr.-i munkás és paraszt-kormány.
1957. tavaszán: feloszlik a Csala I-i Szabadság Mg Tsz: megalakul ugyanott a Magyar Zászló TSzCs.
1958.: beindul a 3 éves terv.
1958. nov.: országgyűl. és tanácsi választások napja.
1958. szabadtéri színpad épül a parkban.
1959. elején: létrejön az Ezüst Kalász TSzCs.
1960. eleje: végrehajtják a tsz-ek nagy felfejlesztését: községünk szocialista községgé alakul; befejeződik a mezőgazdaság szocializálása.
1960.: az eddigi tanácsházban átalakítás után megnyitja kapuit az új kultúrotthon.
1961.: elkészül a hidroglobus és a vízszolgáltató kút.
1962.: Csala II-őn új iskola kezdi meg munkáját.
1962.: újból országgyűlési és tanácsi képviselőket választ a falu és az ország népe.
1963.: korszerűsítik a falun átvezető 22. sz.-ú főközlekedési utat.
1963.: központi orvosi rendelő kezdi meg működését a község központjában.
1964.: kiépül a községben a vízszolgáltató hálózat; a törpe vízmű már vizet szolgáltat.

Mivel e községtörténet zárópontja 1964. vége, a további fejlődés adatai kívül esnek e krónika anyagán. Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy községünk története 3. szakaszában 20 év alatt a fejlődés üteme és mértéke rendkívül intenzív volt.

B) A KÖZSÉG MEZŐGAZDASÁGÁNAK FEJLŐDÉSE

1. Gazdasági helyzetkép 1945 táján

A második világháború befejezése után hazánk mezőgazdasági élete, annak helyzete elszomorító, szinte kétségbeejtő volt. Az ország 1938. évi nemzeti jövedelme 40%-kal csökkent. Állatállományunk a rendesnek csak 50%-át érte el. A mezőgazdaság gépi felszerelésének 30%-a hiányzott. A közellátás helyzete valósággal katasztrófális képet mutatott.

Községünk gazdasági életének vesztesége az országoshoz viszonyítva jóval kisebb volt. Viszont német nyelvű faluból a Szovjetunióba újjáépítésre 1945 elején mintegy 400 főnyi munkáscsoportot vittek ki.

Ily körülmények közt 1945 tavaszán végre megtörtént a föld annyiszor beígért, oly sokszor elsikkasztott kiosztása. Mielőtt ezt ismertetem, vessünk egy pillantást községünk uradalmi cselédeinek és mezőgazdasági munkásainak, tehát a földreformra jogosultak táborának helyzetére!

A Csalán élt uradalmi cselédség helyzetét a Csaláról szóló fejezetben fogom közölni.

A faluban élő béresek, cselédek, mezőgazdasági munkások helyzete már jóval tűrhetőbb volt. A kizsákmányolás az ő esetükben is fennállott, nem is kis mértékben. Azonban a községben még a II. világháború közötti időszakban is akadt több emberies vonás a gazda és a cseléd viszonyában. Ilyenek voltak az együttétkezés, az emberséges bánásmód, a borpincébe való elhívás, a fuvarozási kedvezmény, az építkezés esetén vállalt segítés, kezeskedés. Tényként kell megállapítani, hogy Császártöltésen a jóravaló kapás, részes aratő és napszámos tudott házacskát építeni, 1—2 hold ingatlant szerezni, mire gyermekei felcseperedtek. De nem tagadható az sem, hogy a 40—50 holdas gazdák többsége maga nem dolgozott. Ennek dacára ezek igen jómódban éltek, szépen gyarapodtak. Kinek a munkájából? A béreséből, a részes aratóéból, a szőlőkapáséból, egy szóval a mezőgazdasági cselédségből. Közülük néhányról még ma is vérlázító visszaemlékezéseket lehet hallani volt cselédei ajkáról. Községünkben azonban nem volt sok a nem dolgozó gazdák száma. Legtöbbjük éppúgy dolgozott, mint bármelyik munkásuk.

2. Az 1945. évi földosztás előzményei, végrehajtása és következményei

A földreform megvalósítása a Nemzeti Kormány 1945. évi márciusi rendeletével vált lehetővé. Császártöltésen is elevenen élt a vágy a nincstelen, a kisparaszti nép lelkében, de főképpen a káptalani cselédség szívében: azé legyen a föld, aki megműveli.

A márciusi rendelet kibocsátása után Dél-pest megyében 1945. április

havában földrendező nagygyűlésre került sor. Dr. Végh Sándor földrendező törvényszéki bíró vezette le a gyűlést. Ezen a császártöltési földigénylők megbízottai is részt vettek. Bejelentették a fölosztható terület nagyságát és a helybeli igénylők várható számát. A fölosztásra javasolt 1887 kh-ra már ekkor mintegy 130 igénylő akadt.

A kapott tájékoztatás alapján nálunk is megalakult a földosztó bizottság. Azután megindult az előkészítő munka. Akadtak zavaró jelenségek is. Kéleshalmáról (Illancs) mintegy 35 öntelepülő önkényesen telepedett be a Nagy-csala táján fekvő Méhészlapos dülőbe. Maguk közt önhatalmúan a családtagok arányában mintegy 500 kh. földet osztottak szét. A szomszédos Kecelről is összeverődött kb. 30 igénylő. Ezek bizonyos Pándor nevű mérnök közreműködésével a Hármas határ körül mintegy 300 holdat vettek birtokba. Így a császártöltési igénylők részére kb. 1000 kat. hold maradt volna. Az igények kielégítése során a csalai uradalmi cselédséget illette meg az elsőbbség. A földosztó bizottság és a bíróság nem ismerte el az öntelepülők igényjogosultságát. Így aztán lassan elhagyták a lefoglalt földet. Két, három család maradt csak belőlük, akiknek sikerült az igényjogosultságot igazolniok. (Frosch, Moravcsik család.)

Mielőtt a földosztás részleteit ismertetnénk, nézzük csak, milyenek voltak nálunk 1945 előtt a birtoklási viszonyok! Császártöltésen élt

20 k. holdon aluli birtokosokból	510 család
20— 50 kh közötti birtokosokból	120 család
50—100 kh közötti birtokosokból	60 család
100—200 kh közötti birtokosokból	25 család
200—400 kh közötti birtokosokból	5 család
Összesen:	720 család

amely mezőgazdasági ingatlannal rendelkezett. A 720 család között volt mintegy 150 törpe és kisbirtokos. Az uradalmi cselédek kb. 80 családot alkottak. Az agrárproletár családok száma szintén 150 körül mozgott. A falu határán belül a földek művelésági adatai így oszlottak meg:

szántó	4958 kh = 34,8%	legelő	1753 kh = 12,3%
kert	85 = 0,6%	erdő	4477 = 31,4%
rét	758 = 5,3%	nádas	5 = —
szőlő	1474 = 10,3%	f. a. n. ter.	750 = 5,3%
		Összesen:	14 260 kh = 100,0%

A kalocsai Székesfőkáptalan közel 6000 k. holdas nagybirtokának nagyobbik fele erdő, legelő volt, de mintegy 2500 holdnyi terület alkalmasnak bizonyult a földosztás céljára.

Elsődlegesen több mint a 2 évszázad óta annyira elesett uradalmi

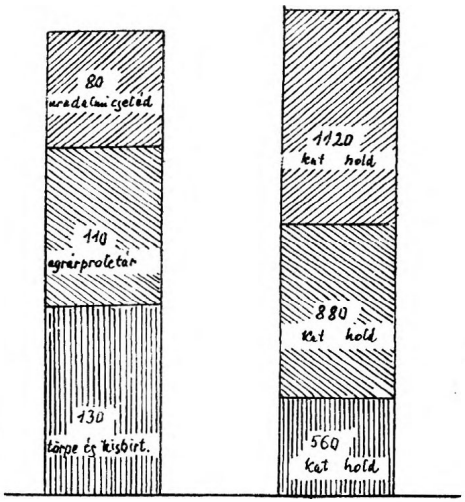
cselédség volt jogos rá, hogy ennek a birtoknak végre gazdája legyen. Az ő földéhségüket soron kívül kellett kielégíteni. Az igénylés, a kiosztási tervek előkészítése, jóváhagyása és a föld kiosztása során végig Epres János kiscsalai tanító őrködött azon, hogy ez az igény csorbát ne szenvedjen. Rajta kívül a falu nincstelen és törpebirtokosai igényének részbeni kielégítésére is maradt föld. Ezek nagy része régóta dolgozott Csalán mint napszámos.

A föld kiosztására megalakult helybeli földigénylő és kiosztó bizottság 2 éven át működött. A földmérési, parcellázási munkákat Lenkehegyi Béla helybeli mérnök végezte. A bizottság elnöke Surányi János kisgazda volt. A jegyzői teendőket Villányi János látta el. A bizottság jó munkát végzett. Az igénylők száma igen megszaporodott. A bizottság valamennyi igénylést számba vette, elbírálta kiosztási tervet készített, és a birtokbaadás időpontjáig eredményesen tevékenykedett. Az Orsz. Földrendező Bizottság írásban fejezte ki elismerését a bizottság jó munkájáért. A nemzetiszínű kerettel díszített telekkönyvi végzéseket a juttatottak 1947. aug. hónapjában kapták kézhez.

A kiosztott mintegy 2500 k. hold szántó és rét 320 új gazdáé lett az alábbi megosztás szerint.

Az 1945. évi földreform adatai:

(Kik kaptak és mennyit kaptak?)

A juttatott föld zömében szántó s csak kis részben rét volt.

A földosztás során az új gazdák kívánságára a Csala I-en létesítendő önálló lelkészség részére is hasítottak ki 15 k. hold földet.

A földosztás keretében Csala I-en is, Csala II-őn is 36—36 k. hold belterületet biztosítottak a házépítés céljára. Csala I-en 62, Csala II-őn pedig 74 házhelyet alakítottak ki. A házhelyek további sorsáról a Csalapuszta c. fejezetben fog szó esni. A földosztással egyidejűleg szétosztották az uradalom volt cselédjei maguk között az uradalmi épületeket, magtárakat, istállókat, gazdasági gépeket is. A legtöbb cseléd, főleg Csala I-en a neki jutott épület anyagából új házhelyén épített magának emberi életet biztosító új otthont. Vége szakadt ezzel a közös konyha átkának.

A földosztás osztatlan örömet váltott ki a juttatottak közt. Egyben azonban sok gondot is okozott az új gazdáknak a nehéz, a háború miatt előállott helyzet, az infláció következtében. Sok akadályba ütközött az akkori helyzetben az új gazdaságok igaerővel, fölszereléssel való ellátása. Közben eleget kellett tenni az adózási, beszolgáltatási kötelezettségnek, a föld árát törlesztő fizetési követelményeknek is. Közben a faluban kialakult a birtoklás bizonytalansága. Ez nem ösztönző, hanem visszahúzó hatást gyakorolt az új gazdáknak a munkához való viszonyára is. Célzok itt a már 1946-ban megindult telepítésre. Ez a volksbundisták csoportjának a kitelepítéstől kezdődően az anyanyelves németek 1948 januárjában bekövetkezett második elviteléig tartott. A vele párhuzamos szakaszonkénti betelepítés pedig 1948 novemberéig nyugtalanította a község népét.

Mindezek dacára az 1946/47. évi beszolgáltatások 84%-ban teljesítést nyertek az alábbi terménymennyiségben: gabonából 2179 q, burgonyából 2039 q, olajos magokból 454 q és élőállatból 200 q. A búzaföldadó évi előírása 3772 q-t tett ki. Ez időben a mezőgazdaságból élők száma 3966 fő volt, a lakosság 84,9%-a.

A földosztás fenti következményei részben érlelték a talajt a mezőgazdaság szocialista útra való térésére, ami hamarosan meg is indult községünkben.

3. Községünk mezőgazdaságának útja a szocializmusba

A felszabadulás utáni 20 év gazdasági életének a legnagyobb jelentőségű folyamata a föld szocializálása. Ez nálunk a földosztás következményeivel és a kitelepítéssel kapcsolatban indult meg, és a tsz-ek, tszcs-k alakulásával folytatódott. A folyamat lényegében 1960-ban a tsz-ek fölfejlesztésével zárult. Itt következő feladatunk megrajzolni a föld útját a szocializmusba. A feladatot 3 szakaszban látom célszerűnek a T. Olvasó elé tárni: hogyan került községünk határa szocialista tulajdonba 1. állami, 2. szövetkezeti és 3. egyéb vonalon.

a) állami vonalon

Az állami vonalhoz tartozik nálunk: a) a Kiskunsági Erdőgazdaság Császártöltési Erdészete a maga 4453 k. holdjával, b) a Dunaártéri Erdőgazdaság Hajósi Erdészete 575 k. holddal c) a Hosszúhegyi Állami Gazdaság helyi Üzemegysége 1398 k. holddal d) a Közlek. és Postaügyi Minisztérium 32 k. holdja és e) az Orsz. Vízügyi Igazgatóság 56 k. holdja. Ezek közül a két utóbbi utakat és csatornapartot birtokol, a Hajósi Erdészet helyben tevékenységet nem fejt ki. Ezekről tehát külön mondanivalónk nincs. Szólnunk kell azonban a helybeli erdészet és az állami gazdaság múltjáról, fejlődéséről és tevékenységéről.

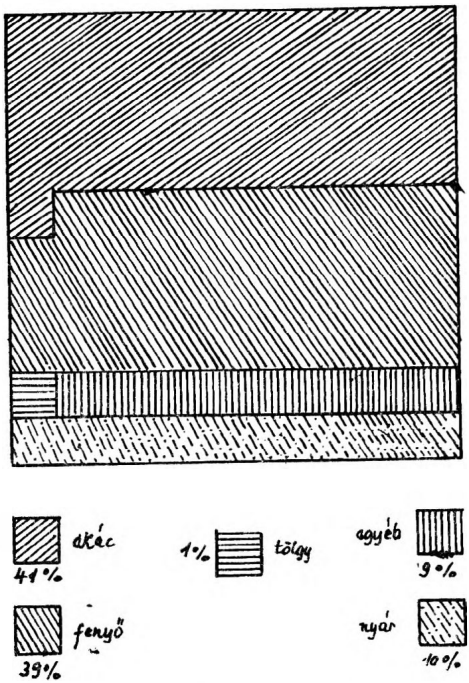
A Kiskunsági Erdőgazdaság Császártöltési Erdészetének rövid története

A felszabadulás előtt Császártöltés területén a Kalocsai Székesfőkáptalan 3915 k. holdat kitevő erdőgazdasága házi kezelésben volt. Ezen papi birtokból kb. 2520 k. holdat a földreform során az igénylők között kiosztottak. Az erdőbirtok a földreform után az állami erdőgondnokság tulajdonába, kezelésébe jutott. A szegedi erdőgazdasághoz a Duna—Tisza köze déli részén kb. 20 erdőgondnokság tartozott. A császártöltés-csalai erdő 1950. aug. 1-ig a jánoshalmi, ettől kezdve pedig a kiskunhalasi erdőgondnoksághoz tartozott mint üzemegység. A Malompatak medrétől nyugatra eső erdők nálunk (575 kh) a kitelepítés után, illetve a tsz-ek fölfejlesztése során a Dunaártéri Erdőgazdaság Hajósi Erdészetéhez lettek csatolva.

A Császártöltési Erdészet üzemegységének a vezetője 1952-től 1958-ig Boczér Sándor erdész volt. Az üzemegység 1956 óta mint a Kiskunsági Erdőgazdaság Császártöltési Erdészete működik. Irányítását 1958-ban Bogár József erdőmérnök vette át. 1964 végén is ő állt annak élén.

Az erdészet faállományának túlnyomó többsége 1952-ig az akác volt s ma is az. Az újabb — évi átlagban 170 holdas telepítés során Boczér Sándor új irányt adott a fejlődésnek: fenyőt és tölgyfát kezdett telepíteni. A fenyőtelepítési kísérlet meglepően jó eredménnyel biztat. Ma már kb. 2500 k. hold fenyőerdeje van az erdészetnek. Kecelen mintegy 800, Imrehegyen kb. 1200 k. hold. Egyes helyeken jól fejlődik a tölgy is. Ebből is van már az erdészet területén 42 hold jól fejlődő telepítés. A további telepítés is a fenyőterület fokozatos növelésének jegyében történik.

Az erdőgazdaság eredeiben a fák megoszlása fajták szerint:

Az erdészet területének 41%-a 1964-ben akác, 39%-a fenyő, 10%-a nyár, 1%-a tölgy és 9%- egyéb fával van borítva.

Az erdészet altalaja legnagyobb részben szélhordta lösz és foltokban, a mélyebb fekvésekben üledékes lerakodású agyag. A lösz és agyagréteget általában futóhomok takarja. Ennek a vastagsága különböző. Egyes mélyebb részeken az agyag vagy a lösztalaj a felszínre kerül. — Néhol a homok alatt 40—50 cm-rel gazdag humuszszintre bukkanunk — közli Kálmán Miklós erdőmérnök 1955-ben készült diplomaterve. A Dunavölgyi Lecsapoló Főcsatorna hatására a felszíni vizek itt is eltűntek, a völgyek kiszáradtak. A csapadék és hőmérséklet viszonyokról a község gazd. földrajzáról szóló részben már szóltunk.

Az erdészet telepítéseinek sikerét hivatott biztosítani a csemetekert. Ezt 1952-ben létesítették 2 k. holdon, de ma már 12 k. holdra nőtt. Ebben vetéssel mintegy 4 millió facsemetét nevel az erdészet, legnagyobb részben fenyőmagból. Ez a mennyiség nemcsak fedezi az erdészet szükségletét, hanem fölözi is.

1954-ig a termelés minden folyamatát emberi és fogatos erővel végezték. 1954 óta az ültetést ERTI I-gyel hajtják végre. Ennek napi teljesítménye közel jár a 3 k. holdhoz, az eddiginél 50%-kal olcsóbb, az eredménye pedig jobb a kézi ültetésénél. A kitermelésben 1959 óta 2 Druzsba van üzemben, 1964 végén pedig 2 db 8-as Contra-Stihlt kapott az erdészet. A csemeték kitermelése is gépileg történik. A tuskókat is gépek húzzák ki. E gépek munkája gyors, olcsó és a gépi döntés óta szükségessé is vált. Az Sz 100-as talajforgató gép nagy szolgálatot tesz a telepítések előkészítésénél. Az 1962-ben beszerzett U. R. 28-as traktor és az 1964-ben vett Super-Zetor a szállítást teszi gyorsabbá, olcsóbbá.

1952-ben az erdészetnek 2, most pedig 8 lófogata van. Ezek a szállításban, az erdőápolásban és főleg a faanyag közelítésében biztosítják a termelés folyamatosságát.

Az erdészet irodai létszáma 5 fő, az erdészek nyolcan vannak. A kerületek száma 6; ezen kívül van 1 fűrésztelep és egy vasúti rakodórészleg.

A termelt anyagok sorában a fűrészelt rönk, a bányafa, a bányadorong, a szőlőkaró, a karámfa, a papírfa, a farostfa, a tűzifa, a tsz garnitúra, a rőzse és a facsemete szerepel. Az erdészet évi termelési kb. 6000 köbméter, melynek értéke 6 millió forint körül áll. A munkáslétszámot 55 szerződött és kb. ugyanannyi időszaki munkás adja.

Az erdők 1945-ben történt államosításával, hozzászámítva a fejezet elején említett 3 kisebb állami szektort is, a község területének 36,4%-a került szocialista tulajdonba.

A Császártöltési Állami Gazdaság története

A Császártöltési Állami Gazdaság életre hívásának lehetősége és szükségessége 1949 őszén merült föl a község németajkú lakosságának kitelepítése, illetve vagyonának államosítása idején. Átmeneti megoldásként 1949. szept. 1-én az állami kezelésbe került területeket a Hildpusztai Állami Gazdaság itteni üzemegységeként működtették. Azonban már 1950. jan. 1-én megalakult az önálló Császártöltési Állami Gazdaság, mintegy 3500 k. holddal. Ekkor az ún. Pataki, Pelényi, Fürjes, Dencsák és Lantos tanyák és az Őrjegből is jókora terület az állami gazdaság tartozéka volt. A helybeli tsz-ek megalakulása, illetve megerősödése folyamán azután az állami gazdaság területe a község határában a mai 1398 k. holdra apadt.

Az állami gazdaság első vezetője Kazinczy Mihály volt. Állandó munkásgárdával a gazdaság még nem rendelkezett. Esetenkint toborozta össze a munkásokat a mg. munka menetének igénye arányában. Induláskor az állatállomány kizárólag lovakból állott. Az első év folyamán aztán a gazdaság 200 üszőt és 260 juhot vett. A birkákat a Fürjes tanyán

tartották. Még 1950-ben a helybeli gazdasághoz csatolták az Öregcsertőn fekvő Gergely-féle birtokot kb. 1900 k. holddal. A Császártöltési üzemegység vezetője ebben az időben Zombori István volt. Mellette gyakornokoskodott Czigány Lajos. Zombori távozása után 1954-ben Czigány Lajos brigádvezető lett 1956-ig. Attól kezdve mint üzemegységvezető működik. A kiskőrösi statisztikai hivatalban talált adatok 1955 végén a gazdaság területét 3310 k. holdban jelölik meg. E terület művelési ágak szerinti megoszlása ez volt:

szántó	1939 kh	legelő	303 kh
rét	233 kh	erdő	359 kh
szőlő	418 kh	F. a. nt.	58 kh
		Összesen:	3310 kh

Az Asztalos—Sárfalvi-féle: A Duna—Tisza köze mg. földrajza c. mű erről a gazdaságról az alábbi adatokat közli: „Az átlagosnál jóval magasabb az állatsűrűség (140 feletti) még számos gazdaságban. (Katymáron, Császártöltésen, Cifrakertben és Dánszentmiklóson 234 oldalon.) A 236. oldalon pedig ezt olvashatjuk: „Császártöltésen az állami gazdaságban a növendékállat nevelés a tenyésztés iránya, a koca részesedése magas (30% feletti) jóval meghaladja az átlagot".

Az állami gazdaság élén igazgatóként Kazinczy után Ürmös István, Stefán István, Erdődi János és Sziráki József álltak. A főagronómusi tisztet Máthé János, Bajai János, Nagy Ödön, Nagy Zoltán, Tali Kálmán és Garaczi László töltötték be. A főkönyvelői teendőket elejétől végig Poór László látta el a gazdaság önállóságának megszűntéig.

Öregcsertőt 1958. ápr. 1-én a Szakmári Áll. Gazdasághoz, majd később azzal együtt a Kalocsai Áll. Gazdasághoz csatolta a felsőbb hatóság. Ugyanakkor a Cstöltési Áll. Gazdaság önállósága is megszűnt. Az átszervezés során a Hildi Áll. Gazdasághoz került mint üzemegység, 1960 végén pedig azt teljes területével a Hosszúhegyi Állami Gazdaságba olvasztották be.

Ezóta a császártöltési terület a Hajóson fekvő Csetájjal együtt ennek a gazdaságnak a III. számú üzemegységét alkotja, melynek területe 1877 k. hold. Ebből a csetáji rész 479 kh. Az üzemegység élén Czigány Lajos áll. Az üzemegység 440 hold szántót, 386 hold nagyüzemi művelésű szőlőt, 663 hold erdőt és 388 hold egyéb területet foglal magában.

Az üzemegység gépesítése nem önálló. A mindenkori szükségletnek megfelelően a központban a kívánt gépi erő az üzemegység rendelkezésére áll. Ennek az üzemegységnek egyébként a fő profilja a szőlőtermelés, amihez a legmodernebb művelési és pincei felszereléssel rendelkezik.

Az állami gazdaság, illetve a mostani üzemegység tevékenysége kezdettől fogva a mai napig zökkenőmentes volt. A gazdaságban sok hely-

beli család találta meg biztos és tisztességes kenyerét. Kereset szempontjából az állami gazdasági munkások az élen állnak. Jómagam is két nyáron át szép mellékkeresethez és fejadaghoz jutottam a gazdaságban az 1952/53-as nehéz években mint cséplési ellenőr. A helyi üzemegység mind a községi nép, mind a népgazdaság érdekeit jól, hasznosan szolgálja. Szőlő és bortermelési eredményei kiemelkedőek és követésre méltóak.

E gazdaságnak a mi határunkban levő 1398 holdja a község egész területének 9,7%-át teszi ki és ennyivel emeli az állami szektorok részesedését a szocialista birtoklás területén 46,1%-ra.

b) Szövetkezeti vonalon a volt tszcs-k története

A kevésbé fejlett formájú szövetkezetekből négy volt összesen községünkben. Rövid múltjukat dióhéjban ismertetem.

a) Petőfi Tszcs

Ezt a termelő szövetkezeti csoportot Czeglédi Endre alakította 1951 tavaszán 64 taggal. A tagok 864 kh. területet vittek be csoportjukba. Mindenki egyénileg gazdálkodott, az állami tartalékföldön, 64 holdon közös gazdálkodás folyt. 1953-ban a csoport tagjai közül sokan a Kossuth Tsz-be léptek át. 1955-ben Mezős József lett a csoport irányítója. A tagság jó módban élt. 1959-ben a Tsz cs földjét tagosították, azt részben a Szigetben, részben a Szamárvölgyben kapta meg a tagság. 1960-ban a tagok többsége a Kossuth Mgtsz-be lépett be.

b) Dózsa Tszcs

Alapításának ideje 1952 februárja volt; 9 taggal kezdett működni 30 k. hold bevitt földön Heibl Ferenc vezetése alatt. A hajósi József Attila Tsz-től 113 k. holdat, az állami tartalékból 45 k. holdat kapott a csoport a Pelényi és Pataki tanyákkal. 1952 őszéig a tagok száma 52-re nőtt, a föld 430 holdra szaporodott. A közös művelésbe vont terület 1963 holdat tett ki. Közös állatállománya nem volt. 1959 tavaszán Schindler Péter vette át az elnöki tisztséget. Az 1960. évi fölfejlesztés során a tagok vegyesen léptek a ma meglevő 3 tsz valamelyikébe.

c) Ezüst Kalász Tszcs

Egy évvel a nagy fölfejlesztés előtt alakult 51 taggal, 1078 k. hold földdel Szabados István elnöklete alatt. Megalakulása mintegy előjele volt a tsz-ek nagyarányú fejlesztési lehetőségének. Sok régi nagygazda és középbirtokos akadt tagjai sorában.

d) Magyar Zászló Tszcs

Alakult 1957 áprilisában. Az ekkor föloszlott Szabadság Tsz 12 kiscsalai tagja lépett be Oláh Béla elnöklete alatt. A tagok 85 hold ingatlant vittek a csoportba, az állami tartalékból 70 holdat kaptak. A föloszlott Szabadság Tsz épületei a rendelkezésére álltak. A tagság jó jövedelme biztosítva volt, a megelégedettség honolt a tagság soraiban. 1958 végén 249 k. hold területe és 48 tagja volt. A nagy fölfejlesztéskor a csoport tagjai a falubeli Felszabadulásba léptek.

A négy tszcs községünk határában a föld szocializálódásának folyamatát jó 18%-kal emelte, így elérte a 64,1%-ot.

Községünk 3 termelőszövetkezetének története: és a két megszünt tsz története

Az időrendi felsorolást mellőzve előbb a már nem létező tsz-ek rövid történetét írom le, azután bemutatom a 3 működő tsz múltját és fejlődését.

a) A csalai Szabadság Mgtsz múltja

Alakulásának időpontja 1949 novembere. Kilenc család alapította 18 taggal. Az alapító családok névsora: Juhász József, Juhász Sándor, Kelemen József, ifj. Korsós Mihály, Prepszent János, Péter Szabó József, Tóth János és Wiedner Péter. Első elnöke Tóth János lett. Utána rövid ideig Kovács Pál, Csillag Lajos, majd Vörös Károly 2 ízben is állt a tsz élén összesen 5 éven át.

Alapításakor 80 k. hold területe, 5 lova és 4 ökre volt a tsz-nek a közösben. A taglétszáma 1950-ben 40, 1952-ben 65, 1953-ban 43 és 1956-ban 87 volt. A terület a kezdő 80 holdról 1956-ig 708 holdra szaporodott. Az állatállomány 1952-ben 12 ló, 25 szarvasmarha, 123 sertés és 32 juh, 1956-ban pedig 15 ló, 21 szarvasmarha, 56 sertés, valamint 113 birka volt.

A gazdálkodás a hibák dacára sem volt rossznak mondható. A tagok

megélhetése körül nem volt baj. A vezetésben azonban sok hiba mutatkozott. 1956 őszén az ellenforradalom idején a tsz tagsága a feloszlatását határozta el. A készleteket, az állatállományt a tagok maguk között békességben szétosztották. Mivel a tsz-nek 2,2 millió forint adóssága állt fenn, a tagoknak később az elvitt, szétosztott javak árát vissza kellett téríteniök. A felsőbb hatóság a tsz föloszlását a tagokra eső adósság megfizetésének kötelezettsége mellett jóváhagyta. A szocialista mezőgazdaság előnyeit belátó tagság egy része 1957 tavaszán a Magyar Zászló nevű Tszcs-ben egyesült.

b) *A középcsalai Vörös Zászló Mgtsz története*

Középcsalán 1950. febr. 17-én alakult meg a Vörös Zászló Mgtsz 290 k. hold területtel. Első elnöke id. Konoróth József volt. A közös állatállomány 10 lóból, négy ökörből állott. Az alapítók száma 35 körül mozgott. Név szerint a Koronoth, a Markó, a Vetró, a Heibl, a Viszmeg, a Vancsik, a Peák és a Manga családokat tudom ezek közül felsorolni. Az elnökök a tsz élén sűrűn váltogatták egymást. Közöttük szerepelt Viszmeg Lajos és János is. Ez utóbbi 1956 és 1960 között vezette a szövetkezet ügyeit. Agronómust csak 1955-ben kapott a tsz Konoroth János személyében. Ő 1960-ig volt a gazdaság irányítója. Könyvelői munkáját Mékli János, Morvai Mátyás és Szabó Lajos végezték.

A tsz-ben hiányzott a jó vezetési képesség, a tapasztalat, az összetartó és vezető erő. Ezért sokszor az önzés, a viszálykodás uralkodott a tagság soraiban. Az 1952. évi nagy fagy miatt a tagságban megcsappant az anyagi kitartás a termés betakarításának kivárásához. E sokféle hiba összhatásaként 1956-ban a tsz széthullott.

1957 tavaszán azonban 15 család 150 k. holddal újjáalakította a szövetkezetet. A tagok száma 1960-ra 47-re, a terület pedig mintegy 500 k. holdra növekedett. A Fölszabadulás tsz-szel 1960 végén bekövetkezett egyesüléskor a Vörös Zászlónak 59 szarvasmarhája, 7 lova, 199 sertése, 150 juha és 645 tyúkja volt.

A tsz 11 éves fennállása során egy 40 férőhelyes sertésfiaztatót, egy hizlaldát, egy juhhodályt és egy 52 férőhelyes, önitatóval ellátott, magtárpadlásos modern szarvasmarha istállót építtetett. Az utóbbinak a költsége 1,1 millió forintot tett ki.

A munkaegység értéke 1953-ban 15 Ft, 1956-ban 20, 1957-ben 53 Ft, 1959-ben 30,40 Ft, és 1960-ban 15,30 Ft volt. Ebben az utolsó évben az egy tagra eső évi jövedelem csak a 4628 Ft-ot érte el.

A Felszabadulás tsz-el való egyesítése a tagság akarata ellenére, a sok adósság miatt a jobb vezetés és eredményesebb gazdálkodás elérése

végett történt 1960 végén. E múlt adatait részben Konoroth János agronomus közlése, részben a községi törzskönyv adatai alapján tudtam összeállítani.

c) A Felszabadulás Mgtsz fejlődése

A község belterületén a Felszabadulás tsz volt az első mg szocialista szektor az erdészeten és az Áll. Gazdaságon kívül. Majdnem egy időben alakult a csalai Szabadság tsz-el 1949 novemberében.

Alapítói túlnyomó többségben az Ó-Kécskéről ide telepített magyarok voltak szám szerint 44-en. Az alapító tagok névsora az alábbi: Bálint Károly, Bergmann György, Bérczesi Lajos, Bohóczki József, Csáki Márton és felesége, Deák József, Farkas Erzsébet, Lajos és Mária, Ferenc József és Mária, Hollósi Mihály, id. Kálmán István, Kelemen András, Kiss Ferenc, Kiss Imréné, Klárik György, Koch Rozália és Tamás, Kovács Béla, Kovács Béláné, Kozma István, Kőmíves János, Kulik László, Laki János, Molnár József és felesége, Molnár Mihály, Nagy Balázs, Sallai Sándor, Skrobár Miklós és felesége, Sütő Zoltánné, Szvétek Gergely és felesége, Tápai András és József, Tokai József és felesége, Tóth Ferenc és felesége, Völgyi Simon és Zatkó Jánosné. Mivel tagjai ruházat dolgában gyengén állottak s az folytonossági hiányokban bővelkedett, a falu népe a termelőszövetkezetet „Rongyos csoport"-nak nevezte el.

A társulás eredetileg termelőszövetkezeti csoportként kezdte működését Klárik György intéző bizottsági elnök vezetése alatt 1950 tavaszán a mai székházban. A 44 tagon kívül 15 besegítő családtagja is volt. Az 1950-es üzemterv adatai szerint 215 k. hold szántó, 56 hold legelő, 41 hold szőlő, 2 hold erdő és 2 hold földadó alá nem eső területe, összesen 316 k. hold ingatlana volt, állatállománya 8 tehénből, 12 lóból és 15 juhból állott. Munkagépük 5 volt.

Az intéző bizottság az elnökön kívül Skrobár Miklósnéból, Ferenc Józsefből, Kálmán Istvánból állott. A tsz területét egy Túri József által szerkesztett brosúra szerint 1951-ben tagosították. (részletes.)

Hogy a csoportot mikor szervezték át tsz-szé, nem tudjuk pontosan. 1952-ben a járási statisztikai kirendeltség irataiban már mint Mgtsz szerepel.

Elnökei Klárik György után Molnár Mihály, Kiss Ferenc, Bálint Károly, Dobosi Vilmos, Dobosi András és Garaczi László voltak. 1964 tavaszán Szabados Istvánt ültette a tagság az elnöki székbe. A tsz fejlődését az alábbi táblázat ideiktatásával kívánom szemléletessé tenni:

Megnevezés	1950	1953	1956	1960	1964
Taglétszám	44	59	92	442	
Földterület	316	416	670	2 135	Lásd az
Lóállomány	12	30	79	196	adat-
Szarvasmarha áll.	8	38	120	346	tárban!
Sertés áll.	—	74	98	1 094	
Juh áll.	15	354	650	1 287	
Baromfi áll.	—	—	3 000	3 985	
Munkaegys. felh.	?	13 000	22 000	83 761	
Munkaegys. ért.	?	47 Ft	55 Ft	29 Ft	
Erőgépek száma	—	1	2	2	
Munkagépek sz.:	5	12	53	102	
Vagyonért m Ft-ban	?	240	720	4 438	
Tagok összes rész.-se	?	611 Ft/m	1 210 Ft/m	2 432 Ft/m	
Egy tag átl. évi jöv :	?	10 356 Ft	13 152 Ft	5 594 Ft	

A Felszabadulás jó hírét igazolja, hogy 1960-ban a fölfejlesztés során a belépők bizalma folytán a község legnagyobb tsz-évé nőtt. A csalapusztai terület, mivel a két ottani szövetkezet tagjai ide léptek be, majdnem teljesen a Felszabadulásba került.

1964 végén a tsz-nek a község határában 2655, Imrehegyen 147, Kecelen 170, Homokmégyen 476, Kéleshalmán 114 és Soltvadkerten 1/3 k. hold birtoka, tehát összesen 3564 k. holdja volt. A tagtulajdon 175 k. holdat tesz ki, ebből a kert 33 hold.

A tsz területe művelési ágak szerint az alábbi képet mutatja:

szántó	2078 kh	legelő	272 kh
rét	537 kh	erdő	180 kh
kert	—	nádas	2 kh
gyümölcsös	148 kh	f. a. n. t.	37 kh
szőlő	310 kh		
		Összesen:	3564 kh

A telepített új szőlőterület 100 hold, a gyümölcsös 140 hold, öntözhető területe 73 hold, a kertészet nagysága 110 hold, a melegágyak alapterülete 1280 m².

Az 1964. évben a jövedelem megoszlása így alakult:

Jövedelmi határok	Családok sz.	A jöv. összege m/Ft-ban	Jegyzet
1 000— 5 000 Ft-ig	95	359 m/Ft	
5 000—10 000 Ft-ig	98	666 m/Ft	
10 000—15 000 Ft-ig	91	1200 Ft/m	
15 000—20 000 Ft-ig	44	759 m/Ft	
20 000 Ft felett	36	818 m/Ft	
Összesen:	364 család	3802 m/Ft	

A tagok kor szerinti megoszlása 1964 végén:

27 év alatt volt	33 fő
27—39 év között	57 fő
40—49 év között	98 fő
50—55 év között	65 fő
56—60 év között	45 fő
61—65 év között	56 fő
65 év fölötti	121 fő
Összesen:	475 fő

Az elnökön kívül vezető beosztásban voltak még Peskay Rezső főkönyvelő, Frick István, Hirmann György és Molnár Sándor üzemegység vezetők.

A tsz nagyobb beruházást igénylő létesítményei 1964 végéig: Csala II-ön egy 52 férőhelyes szarvasmarha istálló, a Kecelí úton egy 100 férőhelyes tehénistálló, Csala I-en egy 18 000 férőhelyes baromfiól, 50 k. hold őszibarackos, 90 hold vegyes gyümölcsös és 100 k. hold nagyüzemi művelésű új szőlő.

Az Újbarázda Mgtsz fejlődése

A „Felszabadulás" után egy jó évvel később, 1951. febr. 23-án 18 taggal megalakult a második belterületi mg szövetkezet. Petróczi János toborozta össze ennek alapító tagjait, név szerint az alábbiakat: Angeli Istvánt és feleségét, Bergmann Antalt és feleségét, Buchmüller Jánosnét, Horváth Ferencnét, Huber Jánosnét, Petz Tamást és feleségét, Schultz Istvánt és feleségét, Schultz Jánosnét és Schuszter Ferencet, valamint Posta Mihályt és feleségét. Ez a tsz az állami tartalékföldből kapott 120 k. holddal kezdett el gazdálkodni. 1951 őszén a részleges tagosítás során a Hosszú és Nagy-tó dűlőben már 172 k. hold szántón kívül 15 hold

rétet és mintegy 12 hold szőlőt, tehát összesen 200 holdat kapott. A tagok száma is 10-zel gyarapodott. Induláskor a szövetkezetnek állatállománya nem volt. 1951 nyarán 2 lovat vett a tagság, majd 1952 tavaszán 4 lóra, 12 süldőre és 8 üszőre is szert tett. 1952 őszén pedig a szarvasmarhák száma 27-re, a lovaké 8-ra, a sertéseké 54-re emelkedett.

Az 1952. évi súlyos fagykár után az Új Barázda megkapta a Dencsáktanyát 90 holddal és az Örjegben 50 k. hold rétet az állami gazdaságtól. Ekkor sok felvidéki elköltözött, ingatlanaikat ezek közül többen mint terhet leadták az Új Barázdának. A taglétszám ez időben a 120 körül mozgott.

A leglényegesebb gyarapodás 1960-ban következett be. Ekkor a fölfejlesztés során a tsz ingatlanainak területe 1889 k. holdra, a tagok száma pedig 345-re ugrott fel.

Az irodai helyiség először az elnök lakásán volt, majd Palotai István házában. 1953-ban aztán Bergmann Márton házába került. Itt volt a tsz központja 1959-ig, amikor is a Czeglédi Endrétől megvett székházba költözött át.

Petróczi János 1951—1957-ig jól vezette a szövetkezet ügyeit. Utóda 1957—1960-ig Vári Sándor, 1961—1962-ben Éhen Zoltán lett. Azután másfél évig újból Petróczi állt a szövetkezet élére, 1962 júniusában pedig Jónás Dániel kezébe került az irányítás.

A könyvelői tisztet sokáig ifj. Schultz István viselte, utána Vári Sándor lett a főkönyvelő.

A termelőszövetkezet fejlődését jól mutatja az alábbi táblázat:

1964 végén a tsz-nek a község határában 1618, Imrehegyen 1057, Kecelen 139, Homokmégyen 236 és Kéleshalmán 71 k. hold birtoka, tehát összesen 3121 k. hold területe volt.

A szövetkezet területe művelési ágak szerint a következőképpen oszlott meg:

szántó	1592 kh	legelő	538 kh
rét	204 kh	erdő	143 kh
kert	1 kh	nádas	5 kh
gyümölcsös	200 kh	f. a. n. t.	42 kh
szőlő	396 kh		
		Összesen:	3121 kh

A tsz által telepített nagyüzemi szőlő 153 hold, az új gyümölcsös 152 hold. Öntözhető területének nagysága 160 hold. A kertészet 1964-ben 50 holdat tett ki. Üvegházának alapterülete 70 m², melegházáé pedig 1800 m².

1964-ben a jövedelem családonkinti eloszlását az alábbi táblázat mutatja:

Megnevezés	Alakuláskor	1953	1957	1960	1964
Taglétszám	18 fő	62	51	345	
Földterület	120 kh	347	383	1 889	Lásd az
Lóállomány	—	12	13	114	adat-
Sz.-marha áll.	—	22	21	39	tárban!
Sertés áll.	—	56	29	97	
Juh áll.	—	210	192	684	
Baromfi áll.	—	—	125	—	
Munka egys. felh.	?	18 600	12 848	61 455	
Munkaegys. ért.:	37 Ft	52	80	31	
Erőgépek száma:	—	1	2	2	
Munkagépek száma:	8	12	28	48	
Vagyonért m/Ft-ban	82 m/Ft	248	897	3 670	
Tagok össz. rész.-se	?	618 m/Ft	1 029	1 960	
Egy tag évi összjöv.	?	6 510 Ft	20 190	5 682	

Jövedelemhatárok	Családok száma	A jöved. összege m/Ft-ban	Jegyzet
1 000— 5 000 Ft-ig	25 család	630 m/Ft	
5 001—10 000 Ft-ig	70 család	1120 m/Ft	
10 001—15 000 Ft-ig	47 család	611 m/Ft	
15 001—20 000 Ft-ig	42 család	798 m/Ft	
20 000 Ft feletti	66 család	1774 m/Ft	
Összesen:	250 család	4933 m/Ft	

A tagok kor szerint így oszlottak meg:

27 év alatti volt	36 fő
27—39 év közötti	84 fő
40—49 év közötti	46 fő
50—55 év közötti	48 fő
56—60 év közötti	49 fő
61—65 év közötti	39 fő
65 év feletti	90 fő
Összesen:	392 fő

Az elnökön kívül vezető pozíciót töltött be: Frick István, Weitz Péter brigádvezető, Walter Ferencné főkönyvelő és Molnár Albert főagronómus.

A tsz 1964. végéig az alábbi vételeket eszközölte, illetve létesítményekkel gazdagította a szövetkezet vagyonát: Épített 3 baromfiólat, egy 100 férőhelyes növendék-marha istállót, 3 db egyenkint 15 vagonos kukoricagórét, 3 db összesen 1300 férőhelyes juhhodályt, a nagytói tanyát. Vette a mostani székházat és a keceli úti szolgálati lakást. Telepített 153 hold új szőlőt és 152 hold új gyümölcsöst.

A Kossuth Mgtsz fejlődése

Községünk harmadik, ma is működő mezőgazdasági szövetkezete, a Kossuth tsz 1952. dec. 15-én alakult meg mint tszcs, de 1953 tavaszán már mint III. típusú társulás kezdte meg működését Szalontai István elnöklete alatt. Ekkor ugyanis a Petőfi Tszcs tagságának egy része is csatlakozott hozzá. A tagok között, akik alapítói voltak, szerepeltek a két Frémer család, Kovács János, Csurgai Sándor, Gál András, Cserepes Ágoston, Maráz József, a Juhász családok és még sokan mások, többségükben felvidéki családok. A tagok által bevitt 320 k. holdhoz az állami tartalékból 190 holdat kapott a tagság. 1953-ban az ún. Juhász-frakció 21 tagú csoportja kilépett a tsz kebeléből. Ez év őszén így 43 családból tevődött össze a tagság. A tsz állatállománya ekkor 8 lóból, 12 szarvasmarhából állott.

1954-től kezdve a Kossuth tsz is az egyenletes és biztató fejlődés útjára került.

1960-ban a Dózsa tszcs tagságának nagy része, a Bajai és a Bajcsy utca lakóinak többsége a Kossuth tagjai sorába való fölvételét kérte.

Szalontai István után 1962 tavaszától Heibl Ferenc, 1964 tavaszától pedig Berger Boldizsár vette át elnöki minőségben a szövetkezet vezetését.

A szövetkezet fejlődési adatait a másik 2 tsz-éhez hasonlóan az ideiktatott táblázattal kívánom szemlélteni:

Megnevezés	Alapításkor	1954	1956	1960	1964
Taglétszám	72	73	96	376	
Földterület kh-ban	510	563	558	1403	Lásd az adattárban
Lóállomány	26	26	33	120	
Sz.-marha áll.	14	31	77	66	
Sertés áll.	24	93	501	157	
Juh áll.	50	197	255	443	
Baromfi áll.	—	80	120	—	
Munkaegys, felh.:	13 802	15 513	19 514	69 830	
Munkaegys. ért Ft:	29,10 Ft	26,60 Ft	52,14 Ft	32,17 Ft	
Erőgépek száma:	—	1	1	4	
Munkagépek száma:	—	2	8	18	
Vagyonért m/Ft-ban	373	600	1635	3853	
Tagok össz.-rész m/Ft	403	413	994	2374	
Egy tag évi átl. jöv. Ft	4290 Ft	5658 Ft	9840Ft	5142 Ft	

1964 végén a tsz-nek Császártöltés határában 1776, Hajóson 111, Kecelen 114, Kéleshalmán 128, Imrehegyen 73 és Homokmégyen 128, tehát összesen 2330 kh területe volt.

A szövetkezet művelési ágankint az alábbiak szerint oszlik meg:

szántó	930 kh	legelő	747 kh
rét	142 kh	erdő	141 kh
kert	3 kh	nádas	3 kh
gyümölcsös	99 kh	f. a. n. t.	28 kh
szőllő	237 kh	Összesen:	2330 kh

A tsz 1964 végéig 50 kh nagyüzemi új szőlőt és 86 kh. új gyümölcsöst telepített. Melegágyainak nagysága 7250 m². Öntözhető területe 80 hold kertészete 45 k. hold.

A tagok, illetve a családok között a jövedelem megoszlása az alábbiak szerint alakult:

Jövedelemhatárok	Családok száma	A jöved. összege	Jegyzet
1 000— 5 000 Ft-ig	59 család	265 000 Ft	
5 001—10 000 Ft-ig	62 család	532 000 Ft	
10 001—15 000 Ft-ig	36 család	428 000 Ft	
15 001—20 000 Ft-ig	35 család	535 000 Ft	
20 000 Ft felett	25 család	520 000 Ft	
Összesen:	217 család	2 280 000 Ft	

A tagok életkora az alábbi határok között mozgott:

27 év alatt volt	9 fő
27—39 év között	53 fő
40—49 év között	79 fő
50—55 év között	40 fő
56—60 év között	39 fő
61—65 év között	35 fő
65 év fölött	106 fő
Összesen:	361 fő

Az elnökön kívül 1964 végén vezető beosztásban működött Kovács János, Homann János mint brigádvezetők és Miks János főagronómus. A főkönyvelői munkakört a tsz kezdetétől fogva a mai napig közmegelégedésre Frémer Nándorné látta el.

A Kossuth tsz eddigi működése alatt az alábbi vételeket eszközölte, illetve létesítményekkel növelte a tagság vagyonát: A székházat 80 ezer Ft-ért vette. Építette a permetező tornyot, egy marhaistállót 30, egyet pedig 80 férőhellyel, egy 10 000 férőhelyes baromfiólat, egy dohánypajtát, egy szeszfőzdét. Telepített 50 kh új szőlőt és 86 kh új gyümölcsöst.

A 3 tsz a beléjük olvadt tszcs-kel együtt 44,40%-kal erősítette a szociális szektorok birtoklási arányát, amely így 90,5%-ra nőtt.

c) Egyéb vonalon

Egyéb vonalon a föld útja nálunk a vállalati szektoron át, nevezetesen a tőzegkitermelő vállalaton át jutott a szocializmusba. Ennek 533 k. holdja közel 4%-kal emelte a szocialista birtoklás mértékét. A községi tanács birtokában levő 413 hold pedig mintegy 3%-át teszi ki a határ-

nak. Így nálunk a föld közel 98%-a képezi a szociális és kevesebb mint 3%-a a magánszektor tulajdonát. Az összegyűjtött adatok alapján ezekben tudtam a földnek a szocializmusba vezető útját megrajzolni.

4. Állattenyésztési és egészségügyi adatok 1945-után

Döntő változást csak a mezőgazdaság szocialista átszervezése hozott a falu állattenyésztése és állategészségügye terén. A lóállomány kivételével, amely sokat veszített régi jelentőségéből, megindult az új állatfajták beállítása a tartás és tenyésztés vonalán egyaránt. A magyar szürke marha helyébe a magyar tarka fajta került, a zsírtermelő mangalica helyét a hústermelő Cornwald foglalta el. A cigája birka helyett a gyapjúban gazdagabb merinói juh lett honos a faluban. A baromfitenyésztésben a pecsenyecsirke nevelését vezették be a szocialista szektorok. Ezek ma már évi 200 000 db-ot adnak át a közfogyasztásnak, hogy úgy mondjam a dolgozó nép asztalára. Lényeges minőségi és jövedelemtöbbletet biztosító csere volt ez. Továbbfejlesztése új siker elérésével kecsegtet.

Községünkben az állategészségügy a felszabadulás előtt igen mostoha viszonyok között vergődött. Állatorvosa a községnek nem volt. A járási körzeti állatorvos Sükösdön székelt, majd Kecelről, Hajósról járt át. Ily viszonyok mellett az állategészségügy fejlődéséről alig lehetett szó.

1948 közepén került a faluba Dr. Csete László állatorvos a Délvidékről. Ő irányította a nép figyelmét az állategészség felé. Addig mindig csak a beteg állatok gyógyíttatása volt szokásban, Mikor baj volt a jószággal, hívták az állatorvost, — legtöbbször már későn. Pedig ez a szokás néha, — bizonyos években — vagyonokat érő veszteséggel járt. Lassú, sok felvilágosítást igénylő nevelő munka eredményeképpen fokozatosan nyert tért a betegséget megelőző gyógyítás munkája. Dr. Csete Lászlót 1950. szept. 1-én községünkbe állami állatorvossá nevezte ki a felső hatóság. 1954-ig lakott a faluban. Közben Hilden és Nemesnádudvaron is ellátta az állami gazdaságok állatállományának gyógyítását. 1954. szept. 1.-óta Dr. Gruber Ernő községünk állatorvosa. 1953-ban kb. 1000 sertés hullott el pestisben. Azóta sem igen volt járvány a faluban az állatok közt. Dr. Gruber szívós munkájának az eredménye, hogy azóta a szarvasmarhák lépfenéje megszünt nálunk, a májmételyes megbetegedés is erősen lecsökkent. A sertésorbánc ma alig fordul elő, a pestis pedig teljesen száműzve van. A juhok között a bélférgesség elleni küzdelem is sikeresen végződött. A baromfiak körében is ritkaság a pestis avagy más ragály. A háztáji baromfiállományban is kb. 12 000 oltást végez évenkint az állatorvos. A tsz-ekben a baromfiállomány is, a többi állatok is rendszeres állatorvosi kezelésben részesülnek. A sertések oltása is döntő többségében a háztáji és egyéni gazdaságokban is

immár rendszeres. Jelentős ma már a községben a marhahizlalás és a bikatenyésztés. A további jó eredmény a kielégítő takarmánybázis kiépítésén múlik. Ennek egyedüli járható útja a fehérjedús szántóföldi takarmánytermelés új szabályozása.

A tenyésztés terén nagy jelentőségű tény a fajtacsere. 1956-tól 1964 elejéig Dr. Gruber végezte a mesterséges termékenyítést. Azóta a községben működik a Kecskeméti Mesterséges Termékenyítő Állomás inseminatora, Karkus György. A szakvélemények szerint a mesterséges megtermékenyítés 80%-ban eredményes, tehát mennyiségben 15%-kal, ezen felül minőségben ennél is nagyobb %-ban jobb a természetesnél. Tenyésztési szempontból a mesterséges termékenyítésből származó egyedek, utódok lényegesen jobbak a természetes megtermékenyítés egyedeinél. A tenyésztésnek ez az új iránya szép távlatokat nyit meg a nagyüzemi állattenyésztés előtt.

A múlt hiányos állatszámadatait pótlandó néhány táblázatban bemutatom a főbb állatfajok létszámát közlő kimutatást az utóbbi időkből:

A község teljes állatállományának adatait:

Az állatfaj neve	1935	1947	1951	1959	1963
Ló	769	486	570	645	236
Szarvasmarha	1415	913	948	881	1216
Sertés	2809	946	2256	3181	2090
Juh	1421	922	703	3418	3981

A tsz-ek baromfitenyésztését bemutató táblázat. (Leadott mennyiség.)

A tsz neve	1962	1963	1964
Felszabadulás	370 q	630 q	900 q
Kossuth	300 q	510 q	480 q
Új barázda	600 q	900 q	1120 q
Összesen	1270 q	2040 q	2500 q

Községünk, illetve tsz-eink állattenyésztéséről ennyi talán elég.

5. *Vegyes tudnivalók T.szövetkezeteinkről*

Községünkben 1960-ig, — amikor is termelő szövetkezeti község lett — kb. 920 család foglalkozott mezőgazdasággal részben az I. és III. típusú társulásokban, részint mint egyéni gazda. 1956-ban a mezőgazdaságilag hasznosítható 13 632 k. holdból még csak 11 396 hold, azaz 83,6% volt a szociális szektorok birtokában, 1962-ben viszont már elérte a 95,5%-ot. Hasznos tehát megismerkednünk még néhány tsz adattal.

A tsz gazdálkodás előnyeit bizonyítja pl. a termelési átlagok emelkedését szemléltető alábbi táblázat:

Évszám	Búza	Rozs	Ő. árpa	Kukorica	Burgonya	Jegyzet
1938-ban kh-kint	11 q	5,6 q	10,5 q	10 q	50,4 q	
1959-ben kh-kint	12,6	7,5	12,—	11,—	55,—	
1963-ban kh-kint	12,9	8,—	14,5	12,1	65,—	

A munkahelyzetet világítja meg az 1963-ra vonatkozó alábbi táblázat:

A tsz neve	Összes közös ter-	Összes szántója	A tagok össz. sz.
Felszabadulás	3172 kh	1714 kh	493 tag
Kossuth	2198 kh	856 kh	379 tag
Új Barázda	2874 kh	1513 kh	422 tag
Összesen:	8244 kh	4083 kh	1294 tag

A tsz neve	Egy tagra jutó sztó.	Traktorszám	Traktoregység száma
Felszabadulás	3,5 kh	12 db	15,9
Kossuth	2,3 kh	8 db	9,3
Új Barázda	3,6 kh	15 db	18,9
Összesen: Átlag:	3,13 kh	11,66 db	14,7

A régi hagyományos termelés szerkezetének változását mutatja, hogy 1964-ben 514 k. holdat tett ki az ipari és kerti növényekkel beültetett terület. Ennek zöme napraforgó, cukorrépa, dohány, zöldség és paprika volt. A fűszerpaprika egymagában 143 k. holddal van képviselve ebben a számban. A Felszabadulás tsz fűszerpaprika területe 1955-ben 10 k. holdat, 1964-ben már 68 k. holdat számlált. A 68 holdról 2218 q paprika került le, melyből a tsz bevétele 1 194 000 Ft-ra rúgott.

Az 1950-es évek közepe óta ezen kívül a háztáji gazdaságokban is szinte divat lett a gyógynövények termelése. A fodormenta, a majoranna, a borsfű, a digitalis, de főképpen a bazsalikum egyes családoknak évi 5—10 ezer forintos bevételt biztosított ez a termelés. 1964-ben pl. a Herbaria 1,1 millió Ft-ot fizetett ki a lakosságnak a különféle szerződtetett gyógynövény ára fejében.

C) AZ IPAR, KERESKEDELEM ÉS KÖZLEKEDÉS UTOLSÓ 20 ÉVE

1. Községünk iparának fejlődése 1945-óta

Községünk ipari életének folyamata a felszabadulás után hamarosan és zömében a ktsz keretei között indult el új útján a szocialista fejlődés ígéretes ösvényén. Ezen kívül szólnunk kell itt még a KIOSZ-ban tömörült mesterek magánipari tevékenységéről, a mezőgazdasági gépjavító vállalatról, a tőzegkitermelésről, a villanyszolgáltatásról, a vízművesítésről és a vegyes ipari tevékenységekről. Vegyük őket sorjában!

a) Császártöltési Vegyes és Építő Ktsz története

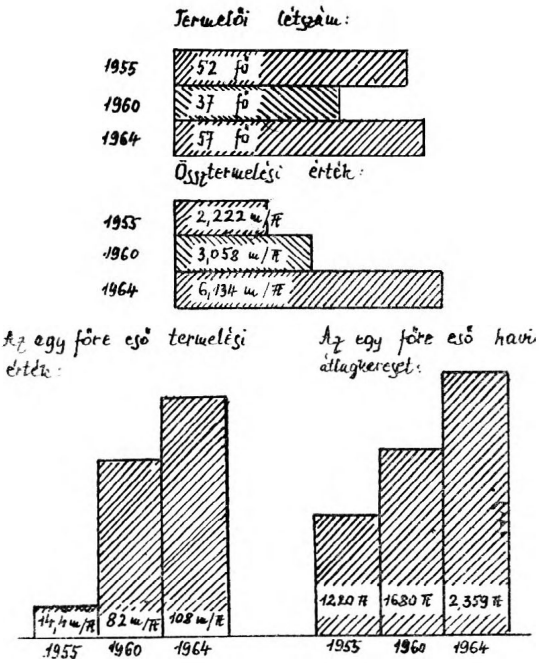
1949-ben községünkben összesen 350 fő élt az iparból. Ezek közül 142 volt a keresők, 208 az eltartottak száma.

A helybeli kisipari termelő szövetkezet megalakulására 1951. márc. 27-én került sor. A község iparossága ez időben választút elé került. Vagy a régi egyéni úton marad, vagy a kormány és a párt által támogatott szövetkezeti útra lép. Az egyénileg folytatandó termelés esetén a technika vívmányainak, a gépeknek az előnyeiről eleve le kellett volna mondaniok, s így a fejlődés, a haladás, a korszerű termelés lehetőségét, a jobb, a könnyebb élet kapuját önmaguk zárták volna be maguk előtt. Vagy félig paraszt, félig iparos életet kellett volna tovább is folytatniok a maradiságban tengődve, a nehéz testi munka igájában, vagy megértve az idők szavát a szövetkezeti termelés ígéretes útján kellett elindulniok. A község 24 iparosa élükön Kunvári Ferenccel az utóbbi lehetőséget választotta, és egy vegyes és építőipari termelőszövetkezetet alapított. Az

alapító tagok sorában ott találhattuk Posta József és Walter András asztalosokat. Híres György és Schaffer József bognárokat, Amann András, Erdész András, Erdész János, Hidas István, Hidas Vince, Jeges Ferenc és Sima Ferenc borbélyokat, Amann József, Gróf Péter, Horváth Pál, Rausch Tamás és Tolnai József cipészeket, Somogyi György géplakatost, Falubíró János, Gatter István F. fia, és Lenkei János kovácsokat, Angeli Menyhért és Márin Antal szabókat, valamint Erdész József és Kunvári Ferenc szíjgyártókat. Minden tag 150 Ft értékű részjegyet váltott és 50 Ft belépési díjat fizetett. Az így befolyt 4800 Ft volt a szövetkezet induló alapja. Minden iparos a maga szerszámával dolgozott. Gépe a szövetkezetnek nem volt, kézi szerszámokkal folyt a termelés, amely még kezdetleges, az anyagbeszerzési nehézségek miatt kissé akadozó is volt. Elnökké a tagság Kunvári Ferencet választotta meg. Ma 15 évvel a szövetkezet megalapítása után is ő a közösség elnöke. Bizonyító ténye ez annak, hogy a tagság a kezdet elején jól választott. A szövetkezet könyvelői munkáját először Gémesi László tanító látta el. A szövetkezet első évi termelési értéke 480 000 Ft-ot tett ki, az egy főre eső termelési érték tehát 20 000 Ft volt. A tagok keresete kielégítőnek bizonyult.

Az 1952-es évben már lassú fejlődés is mutatkozott, mely nem állt meg a következő években sem. A tagság is, a részalap is gyarapodott. Minden tag, aki újonnan belépett, egy havi fizetését tartozott a részjegyalapba befizetni havi 5%-os részletekben, azaz 20 hónap leforgása alatt. A tartalékalapba az évi nyereség 10%-a jutott. A szükséges állóeszközöket a szövetkezet a kapott beruházási hitelből és a rendelkezésre álló saját erőből vásárolta meg a lehetőség határain belül. Így vált lehetővé, hogy már a második évben, 1952-ben megkezdődött a gépesítés. Az asztalosrészleg egy faállványos gyalugépet kapott.

A fejlődés adatait, a termelés emelkedési számait itt nem részletezem, azokat egy áttekinthető táblázatba foglalva majd alább közlöm. 1956-ban az ellenforradalom szele nem ingatta meg a szövetkezetet. Az 1958-as évet legtalálóbban a fordulat évének nevezhetnénk. Ez évtől kezdve ugyanis rohamosan kezdett fejlődni a szövetkezet, emelkedett a termelés összértéke, és az egy főre eső termelés értéke is. Ez természetesen a tagság jövedelmére is kedvezően hatott. Az 1959-es év sikere kiemelkedő volt, s azt a kőművesrészleg érte el. Csala II-őn fölépítette a Vörös Zászló tsz másfél millió Ft értékű nagy istállóját. 1960-tól kezdődően az asztalosrészleg kezd izmosodni és a 2. legnagyobb részleggé felfejlődni mind számban, mind a termelés terén. Ezek után közlöm a szövetkezet fejlődési táblázatát:

A részjegyalap a kezdeti 3600 Ft-ról 1965 végéig 94 000 Ft-ra, a tartalap 1200 Ft-ról 687 000 Ft-ra, az állóeszközök értéke pedig a semmiről 629 000 Ft-ra emelkedett.

Ma 30 különféle gép könnyíti meg a tagság munkáját. Az asztalosrészleg legfontosabb gépei a vastagsági, az egyenlítő gyalugépek és a marógép. Az építő részleg munkáját elsősorban egy 60 000 Ft-os szállítószalag és egy betonkeverőgép könnyíti meg, míg a lakatosok egy korszerű esztergapad segítségének örvendenek. Van a szövetkezetnek egy Csepel típusú tehergépkocsija, egy Moszkvics személygépkocsija és egy BMW-s oldalkocsis motorkerékpárja. A további gyors és egészséges fejlődésnek talán csak egy nagy akadálya van: egy korszerű, tágas új üzemház hiánya. Ugyanis a jelenlegi elhelyezkedés kereteit a szövetkezet már régen kinőtte. Jelenleg a munka 4 helyen is folyik nem a legkielégítőbb körülmények között. A helyiségek most mind bérlet tárgyát képezik. Az új üzemház megépítése 1966-ban közel másfél milliós költségkerettel valóra vált.

Egyébként a szövetkezet termelésének több mint 50%-át az építőipar produkálja, bár összesen 11-féle részlege működik.

A szövetkezet vezetése egy 5 tagú vezetőség kezében összpontosul. Ennek tagjai Kunvári Ferenc elnökön kívül Horváth Ferenc, Schaffer György, Schaffer István és Szántósi János. A főkönyvelői teendőket sorban Csepreginé: Hangya Gizella, Gonczlik Mihály és Herczeg István látta el. 1966. febr. 1. óta Koch István tölti be ezt a tisztet.

Nagyobb válságok, bonyodalmak eddig a szövetkezet életében nem adódtak. 1965. évi munkássága elismeréseképpen a megyei szövetkezetek versenyében a „kiváló kisipari szövetkezet" büszke címét nyerte el.

b) Adatok a KIOSZ ipari tevékenységéről

Az iparosok kisebb töredéke a Kisiparosok Országos Szövetségében tömörült érdekeinek és jövőjének védelmében. Községünkben a KIOSZ már 1945-ben megalakult, s azóta működik is. Tevékenysége azonban inkább csökkenő tendenciát mutat, s a ktsz erősödésével arányosan gyengül. Taglétszáma 1964 végén 12 volt. Ebből 6 a borbély, a másik 6 ugyanannyi más szakma képviselője. Tagjainak többsége havi 80 Ft-os befizetés mellett havi 400 Ft-os öregségi nyugdíjat biztosított magának. Anyagellátásukat a szövetség zökkenőmentesen biztosítja. Sajnálatos körülmény, hogy a lakosság szolgáltatásainak ellátása az utánpótlás teljes hiánya miatt veszélyben forog. A KIOSZ elnöke 1964 nyarán külön a lelkemre kötötte, hogy ebbeli aggodalmának munkámban okvetlenül és nyomatékosan adjak hangot. Falunkban öt kisiparos a KIOSZ-on kívül dolgozik. Akad a községben kb. 12 kontárkodó iparos is.

c) A Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat munkája

Ipari tevékenységet fejt ki községünkben a Kiskőrösi MG Gépjavító Vállalat itt működő részlege is. Munkájáról, illetve múltjáról az alábbi akat közlöm:

Császártöltésen már 1950-ben megalakult egy önálló Mg Gépállomás, ezt azonban 1962-ben átszervezés folytán beolvasztották a Kiskőrösi Gépállomásba, illetve Gépjavító Vállalatba. 1955-ben a helybeli gépállomásnak 23 traktora volt; ebből Univerzál 4 és vontató 2. A munkagéppark akkor az alábbi volt: 2 db kombájn, 19 db cséplőgép, 2 db aratógép, 20 db traktoreke, 9 vetőgép. A munkások száma 43-at, az alkalmazottaké pedig 23 főt tett ki. Az állomás igazgatója több éven át Dobler Lőrinc volt. 1957-ben a gépállomás gépellátottsága így alakult. Az összes traktorok 25%-a univerzális, 58%-a szántótraktor volt. Egy szántótraktor-egységre 277 k. hold szántó és 150 kh gabona jutott.

A helyi üzemegység 1964-ben a Tavasz utcában fekszik másfél k. hold

területen. Az anyavállalat igazgatója Kiskőrösön Németh László, főmérnöke Walter Menyhért volt. Helyben az üzemegységet Rapcsák János vezette. A személyzet létszáma 41 fő. Traktorjavító és szerelő részlege működött.

d) A „Bács-Kiskun megyei Tőzegkitermelő és Talajerőgazdálkodási Vállalat" Kecelí Üzeme

(Tolner Tibor tanulmánya nyomán)

Jelentős ipari, illetve bányászati tevékenységet fejt ki községünk területén a címbeli vállalat. Bár múltja visszanyúlik a felszabadulás előtti időkre, fontos szerepe csak azután lett. Itt szólunk múltjáról és fejlődéséről Tolner Tibor vállalati Technikus és Richnovszky A. és Kovács Gyula tanulmányainak adatai alapján.

1. Hogyan keletkezett a tőzeg?

Hazánk tőzeglelő helyekben nem szegény, bár nem egy, — nálunk kevesebb vagyonnal rendelkező — országban gondosabban gazdálkodnak e természeti kincsel. J. Spirhanzl szerint a közép-európai országok tőzegvagyonának tonnaértéke a következő: Magyarország 120 millió, Ausztria 80 millió, Jugoszlávia 38 millió, Csehszlovákia 33 millió. Mi tehát majdnem négyszer annyi tőzegvagyonnal rendelkezünk, mint Csehszlovákia. Csakhogy északi szomszédunk körültekintőbben gazdálkodik vele. A tőzeget a baráti országokban kizárólag mezőgazdasági célokra termelik ki, s vigyáznak arra, hogy a meglevő készletekből semmi el ne herdálódjék. Hazánkban a nagybirtok-rendszer idején lápégetéssel pazarolták a tőzegvagyont. Így pusztult el pl. legnagyobb lelőhelyünk, az Ecsedi-láp.

A lápok hasznosítását 1949 óta a népgazdálkodási terv szabályozza. A legutóbbi évtizedben intenzív tőzegipar fejlődött ki hazánkban a mezőgazdaság támogatására.

Minden tőzegláp eredetileg természetes víztároló volt: tó vagy folyó. A tavak és folyóágyak elszakadtak vízforrásaiktól, s így elmocsarasodtak. A mocsarakat és az elszakadt folyóágyakat a vízi növényzet vízfeletti szárrészeivel évről évre föltöltötte. A vízi növényzet a fenéken levegőtlen, ún. anaerob körülmények között metános erjedésnek indult. Ez a folyamat a tőzegesedés. Ez olykor olyan méreteket öltött, hogy csaknem kiszorította avagy leszorította a vizet. A vízszint alól kikerült felső rétegek gyorsan oxidálódtak, a levegő hatására lápfölddé váltak. A tőzeg csak abban a mértékben maradt meg mintegy konzerválódva, amily mértékben a víz ellepte. A kecel—császártöltési tőzegmező egy régi Duna-ág leszakadásával képződött. A vízi növényzet aláhullása

és víz alatti korhadása változtatta tőzegmezővé a régi Duna-ágban kialakult mocsarat. A tőzegesedés a „Vörös mocsár" 1929-ben történt lecsapolásakor szűnt meg. Azóta a láp pusztulásra van ítélve, mert a vízszint leszállt, s a szintje feletti tőzegréteg az oxidáció folytán megsemmisül. A tőzegréteg apadása mintegy évi 90 000 tonna veszteséget okoz a népgazdaságnak.

2. A kecel—császártöltési telep tőzegvagyona

A címbeli telep megyénk legjelentősebb tőzeg és lápföld lelőhelye. A telep tőzegterülete 771 hektár, azaz 1340 k. hold. Ebből nagyüzemi termelésre alkalmas 398 ha, azaz 692 k. hold. Az átlagos rétegvastagság 207 cm. A tőzegvagyon 40%-os nedvességtartalom mellett 256 000 súlyvagon, a lápföldvagyon 93 000 súlyvagon. A tőzegterületből Császártöltés határában fekszik 308 ha, azaz 535 k. hold, vagyis az egésznek 40%-a. A kitermelésre alkalmas terület 430 ha, azaz 747 k. hold, ebből a császártöltési határban 407 hold, vagyis 54,5%-a terül el. Az 1964. évi kitermelés 16 418 súlyvagont tett ki, ebből a mi községünk területén 11 500 súlyvagonnal termeltek ki, vagyis az évi termelés 70%-át, a munkáslétszám 38%-a volt császártöltési lakos. A többi terület Homokmégy község határában van. Ilyformán a telep nem is kecel, hanem teljes joggal nevezhető „Császártöltési"-nek. A területen 14 éve folyik üzemszerű termelés. A nagyüzemi termelést részlegesen 1959-ben valósították meg egy szovjet termelő gépsor beállításával. Jelenleg ezzel a módszerrel folyik az összes kitermelés mintegy 50%-a, s ezen belül a tőzegtermelésnek kb. 75%-a. Az 1962. évi termelési ütem figyelembevételével a tőzegkészlet 43 évig, a lápföldkészlet pedig 41 évig lenne elegendő.

Idéznem kell itt Richnovszky Andor és Kovács Gyula tanulmányának néhány mondatát határunk e kincséről: „A Bács-Kiskun megyében előforduló tőzegtelepek egy hatalmas lápvidékből alakultak ki. Ez az alföldi lápvidék Ócsa község határában kezdődik és kisebb nagyobb megszakításokkal egészen Bajaszentistvánig tart. A kecel—császártöltési tőzegtelep ennek egy jelentős részét alkotja. A jelenlegi vizsgálatok alapján 7,7 km² területű. Ezen terület tőzegvagyona 11,5 millió m³, azaz 230 000 súlyvagon." (Opusc. Zool., Bp. 1962.: A Kecel—császártöltési tőzegtelep molluscafaunája.)

Megyénk tőzeglelő helyei közül ez a telep rendelkezik a legjobb adottságokkal, ezért feltétlenül indokolt a termelés fokozása a lehetőség határain belül.

3. A tőzeg felhasználása

A keceli tőzegtermelő üzem elsődleges feladata a mezőgazdaság részére tőzeg és a lápföld, illetve a szerves anyag biztosítása. A tőzeget és a lápföldet a szervestrágya-gyűjtő üzemeknek, a szakszövetkezeteknek, a talajjavító vállalatnak és az állami gazdaságoknak szállítják. Feladata ezen kívül a tüzelő tőzeg termelése. Mivel az üzem tüzelő tőzeget csak kis mennyiségben termel, ezzel csak a környékbeli községeket tudja ellátni. Ez gépi gyúrt formában kerül forgalomba. Készül az üzemben még tőzegkorpa, dúsított tőzeg és lápföld.

A főbb minőségi jellemzők, amelyek alapján a tőzeg mezőgazdasági hasznosításának módját meghatározzák, a következők: a tőzeg szerves anyag és hamutartalma, savtartalma, növényi összetétele, nitrogén-tartalma, elbomlási foka, kalcium, foszfor és vas-tartalma, valamint nedvszívó képessége. A lápföld minőségét annak szervesanyag tartalma, hamutartalma és savtartalma határozza meg. A tüzelőtőzeg minősége a fűtőértéktől és a hamutartalomtól függ. Mindezek részletezése nem tartozik feladatunk körébe.

A világ összes tőzegkészletének 60%-a a Szovjetunió területén található. A tőzeget a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után kezdték kiterjedtebb mértékben hasznosítani a népgazdaságban. Szovjet tudósok kezdték tanulmányozni a tőzeg trágyázásra való felhasználásának az archangelszki parasztok által kitalált módját. Ezt a módszert tökéletesítve az egész nem csernozjom övezetben elterjesztették. A tőzegtrágyázás a bő termések megteremtésének egyik legfontosabb tényezőjévé lett. Széles körű alkalmazást kapott a tőzeg az iparban és a mindennapi életben is. Fl.: nyersanyaga a koksz, a fűtőgáz előállításának, a szesz, a gyanták, a fenolok, az építőipari szigetelő anyagok stb. gyártásának. Az emberi és állati gyógyászatban a tőzeget mint kötözőanyagot használják föl.

4. A tőzegtrágyázás eredményei

A tőzegnek mint talajerőpótló anyagnak alkalmazása csak a legutóbbi években terjedt el szélesebb körben. A különböző kutató intézetekben és kísérleti gazdaságokban végzett kísérletek egyértelműen bebizonyították, hogy a tőzegkorpa különösen műtrágyával dúsítva nemcsak egyenértékű, de egyes esetekben kedvezőbb hatású mint az istállótrágya. A Miklós-telepi szőlészeti Kutató Intézet 7 éven keresztül folytatott kísérleteket a tőzegnek istállótrágya helyett való felhasználásával. A lefolytatott kísérletsorozat eredményei meggyőzően bizonyítják, hogy a tőzegkorpa igen alkalmas a homok fizikai szerkezetének megjavítására, a víztartóképesség nagyfokú emelésére és a szőlőnövény táplálására. A

műtrágyával dúsított tőzeggel való trágyázás eredményeként évente mintegy 10 q többlettermés érhető el a szőlőben, ami évi 500 Ft többletterméstjelent kat. holdankint. Más növényi kultúrára vonatkozó pontos adatok még nem állnak rendelkezésünkre, de azokban is jelentős termésjavulás érhető el.

5. *Tőzegkitermelő eljárások*

A tőzegkitermelés legrégibb, ma már nem igen gyakorolt formája a kézi termelés volt. A tőzegszúró szerszámmal tégla alakú tőzegkockát vágtak ki, ezeket megszikkasztották. Otthon tüzelési célra használták. Ez a módszer ma már sem nem gazdaságos, sem nem eredményes. A korszerű üzemekben 3 gépi termelési formával találkozunk: a kotróval való termeléssel, a marásos és a szállítószalagos kitermeléssel. Ezek leírása kívül esik jelen munka terjedtén. A kitermelés gazdaságosságának egyik legfontosabb tényezője a termelés folyamán a vízszabályozás. A túl alacsony vízszint felett a tőzegréteg szervesanyag-tartalma oxidáció folytán lassú megsemmisülésnek van kitéve. Túl magas vízszint esetén viszont a kitermelés nem hajtható végre. A helyes vízszintszabályozás tehát nagy körültekintést és szakértelmet igénylő feladat.

5. *A tőzegtermelés fejlődése 1945 után*

1949-ben a Tőzegbányászati Ipari Központ vette kezébe az ország tőzegbányáinak kitermelését. Ennek következtében a keceli tőzegmező felkutatási munkálatai is megindultak. Miután a felkutatás jó eredménnyel kecsegtette a vállalkozást, sor került a telep kitermelésének beindítására. Nádasladányból egy 24 főből álló begyakorlott tőzegszúrókból álló brigád érkezett Kecelre 1950. május 10-én. Megindult a munka: a kézi szeletes tőzegtermelés. A brigád megszervezte az önálló vállalatot: A Tőzegtermelési és Telepítési Nemzeti Vállalatot. 1951-ben megindult a tüzelőtőzeg termelése is, először csak gőzgyúrógépekkel. 1952-ben az üzem megkapta a villamos energiát. Ez a fejlődés ütemét meggyorsította. Az elevátoros villanygyúrókat hamarosan 2 db Wieland kotrógép munkába állítása követte. Nagy mértékben indultak ekkor tőzegszállítmányok a műszén gyártásához Nagykapornokra. A műszénnel vasúti mozdonyokat is fűtöttek már. A gépjavító műhely első állomása a Gilbert-tanya volt. 1952/53-ban megépültek az új üzemi épületek, a munkásszállók, az üzemi konyha, a raktárak, a fürdő épülete, az irodák, a melegedők stb. Ebben az időszakban a vállalat termelési értéke a 2000 m/Ft körül mozgott, a tőzeg mennyisége pedig a 2000 súlyvagon körül.

1955-ben a vállalat a Bács-Kiskun megyei Tanács Ipari osztályának felügyelete alá került, s neve Bács-Kiskun megyei Tőzegbánya Vállalat lett. A vállalat irányítása alá kerültek a nádasladányi, az oslii, az izsáki és a süköszdi üzemek. A keceli üzem termelése ekkor 650, m/Ft volt évi szinten. A távolabbi üzemek egy év múlva leváltak, csak a süköszdi és az izsáki maradt meg a vállalaton belül.

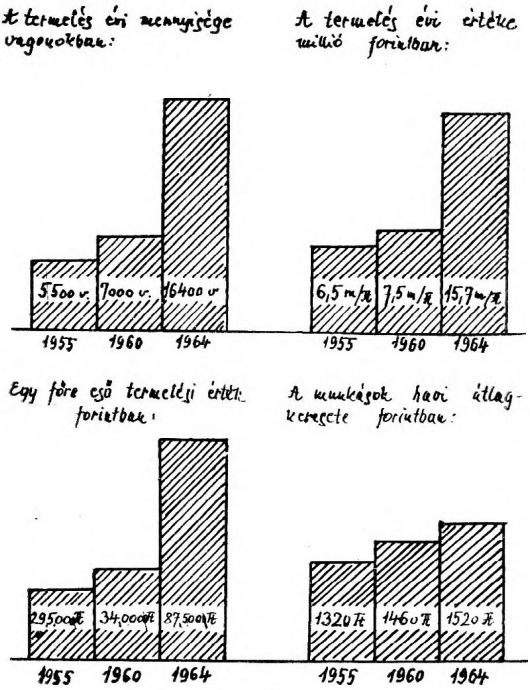
Miután a kézi szeletes termelés túlságosan vette igénybe a munkások fizikumát és gazdaságosnak sem mutatkozott többé, megszülettek a félig gépesített módszerek. Mivel a tőzeget is, a lápföldet is a mezőgazdaság mind nagyobb mértékben igényelte, végre 1959-ben megkapta a vállalat az első szovjet gépesoportot. Ezek a lánctalpas mocsárjárók, vontatott tőzegmarók, forgatók, ridgerek, előgyűjtők, tőzegkombájnok, majd az első nagyteljesítményű villany-kazlazógépek voltak.

1960. jan. 1-én összevonták a Tőzegbánya és a Talajerőgazdálkodási Vállalatot. A vállalat új neve Bács-Kiskun megyei Tőzegkitermelő és Talajerőgazdálkodási Vállalat Kecskemét lett. Ettől kezdve Kecel mint az új, összevont vállalat önálló üzeme működik.

Az üzem feladata a mezőgazdaság fokozódó tőzeg és lápföld-igényei miatt évről évre nőtt. 1962-ben csak a keceli üzem termelése már meghaladta a 7800 vagont, a kiszállítás 11 800 vagon fölött állt. A termelékenység nagy mértékben emelkedett, s az egy főre eső termelési érték elérte a 67 538 Ft-ot. Megtörtént ekkor a kisvasút korszerűsítése is 8 milliós összegben. 1963-ban a termelés meghaladta a 15 500 vagont. 1963—64-ben a Szovjetunióból megérkeztek az újabb gépóriások. Szükségessé vált a gépműhely fejlesztése és bővítése. Ma a műhelynek 7 különböző részlege működik.

1964-ben az üzem termelése mezőgazdasági tőzegből, lápföldből és tüzelőtőzegből összesen 16 418 vagont tett ki 40%-os víztartalomra bonifikálva; a tényleges súly elérte a 21 800 vagont. Az üzem 1964. évi termelési értéke 15 687 m/Ft-ot ért el 116,5%-os tervteljesítés mellett. Az egy főre eső termelési érték 85 723 Ft-ra emelkedett. Az üzem állóeszközeinek értéke 1964-ben meghaladta a 30 millió Ft-ot.

Grafikon a Tőzegkitermelő Vállalat néhány adatáról:

Így fejlődött a kis keceli tőzegtermelő üzem naggyá úgy, hogy 1964-ben az ország legjobban gépesített tőzegtermelő üzeme volt. Császártöltés községének van egy kis jussa hozzá, hogy az üzemet részben a magáénak érezze, hisz az 1964. évi termelés 70%-a az ő határából került a szocialista népgazdaság vérkeringésébe.

c). A villanyáram szolgáltatásáról

Községünk villamosítására az első lépések az 1930-as évek végén történtek meg. Egyes lakásokban a belső szerelési munkákat már ekkor elvégezték, de a községet csak 1949-ben kapcsolták be az országos áramszolgáltató hálózatba. A fényt tehát a felszabadulás hozta meg a község népének. 1960 elején az ellátottság e téren 56,6%-os volt. 1962. végén 744 fogyasztója volt a szolgáltató vállalatnak. A háztartásokban 691 helyen égett ekkor a villany. A közvilágítási lámpák száma kereken 80

volt. 1964 végére 799-re emelkedett a fogyasztók száma. Az áram ez időpontban száznál több villanymotort, többszáz mosógépet és más háztartási gépet üzemeltetett. A villanyáram széppé, kulturálttá és könnyebbé teszi az emberek még nemrég oly sötét, nehéz és télen unalmas életét. A DÁV bajai üzletigazgatóságának áramszolgáltató hálózata a belterület minden utcájára, Kiscsalára és az állami gazdaság külterületi központjára is kiterjed, csak Csala II. nem élvezi még a villany áldását.

f). A vízművesítés

Községünk vízművesítése 1961-ben a vizet szolgáltató kút fúrásával vette kezdetét. Ugyanez évben fölállították a 100 köbméter űrtartalmú hydroglóbuszt is. A vízhálózat építése 1964-ben indult meg és 1965-ben folytatódott. Ez évben elérte a 8,5 km hosszúságot. A falu vízszükségletét 1965 őszén 34 közkút látta el. Ugyanezen időpontig 125 köz és magánépületben élvezték már a vízmű előnyeit. Ez év végére pedig 200-ra fog emelkedni a fogyasztók száma. A vízmű 1964-ben 6400 köbméter vizet termelt, 1965 első 9 hónapjában pedig 16 980 köbméter volt a fogyasztás. Ez a fiatal létesítmény szép jövő előtt áll.

9. A Sütőipari Vállalat munkája

A magánipar megszűnése előtt községünkben már 1952-ben megkezdte működését a Sütőipari Vállalat mint a Kalocsai Sütőipari Vállalat fiókja. A magánsütés az 1950-es évek derekán megszűnt. A vállalat helyi üzemét Kenyeres János vezeti egy segéderővel. Az üzemnek egy fogatos kihordó áll rendelkezésére. Az üzem évi termelése 1964-ben mintegy 2400 q kenyér és kb. 40 000 sütemény és 7000 q házi kenyér sütése volt; évi forgalma megközelítette a 800 000 Ft-ot.

h. Vegyes ipari tevékenységek és adatok

Akad a község területén még néhány ipari munkát is folytató szektor. A helybeli Erdőgazdaságban pl. dolgozik egy fűrésztelep. Ennek munkáját a gazdaság tevékenységének ismertetése során már láttuk. Ipari munka folyik a tsz-ek műhelyeiben. Fűrészelő üzeme is van két tsz-nek. Az építő brigádok munkáját is ide kell sorolnunk. Előnyös a lakosság számára a tsz-ek daráló és favágó munkája is.

Az ipari életről szóló részt az 1960. évi népszámlálás néhány adatával kívánom lezárni. Ezek szerint 1960-ban az ipari keresők száma közsé-

günkben 170 fő volt. Közülük 101 volt a szak-, 35 a betanított és segédmunkás és 26 a családtag. Az ipari munka területén felmerülő szellemi munkát pedig 8 fő végezte.

2. A kereskedelmi élet alakulása 1945—1964-ig

A felszabadulás után a magánkereskedelem útja néhány éven belül a szocialista kereskedelem medrébe torkollott. A munka oroszlánrésze a Földművesszövetkezeteké volt. Ezek hálózata az egész ország területén rohamos ütemben kiépült. Jelentősebb szerep jutott még a Gabonafelvásárló Vállalatoknak, az Állatfelvásárló Vállalatoknak, a Tejipari Vállalatoknak, a MÉH-nek, az Áfortnak és a Paprikafelvásárló Vállalatoknak. A Földművesszövetkezet helybeli tevékenységéről, múltjáról alább részletesen lesz szó. A többi felvásárló vállalat helyi tevékenységéről nem szólunk részletesen. Ezek működéséről számszerű adatokat az Adattárban (A mai Császártöltés a számok tükrében) kap a T. Olvasó.

A „Császártöltési Földművesszövetkezet" története

(Sághy Mária főkönyvelő összeállítása alapján)

Földművesszövetkezetünk 1947-ben a község területéhez tartozó Csalapusztán alakult meg. A káptalani birtok felosztása után a csalai volt uradalmi cselédek egy része elhatározta, hogy a nagyobb erőgépek bérbeadására egy társulatot hoznak létre. A társulás neve Csala-pusztai Földművesszövetkezet lett. Ezt a kecskeméti megyei bíróság 1950. aug. 9-én be is jegyezte mint megalakult céget. Ezek szerint a Földművesszövetkezet bölcsője Csalán ringott, s csak később, 1949-ben került be a községbe. A Délpestmegyei Földhivatal még juttatásban is részesítette a szövetkezetet 2583/1945. sz.-ú véghatározatával. A juttatás tárgyai főképp nagyobb erőgépek voltak, de 98 k. hold legelőt is kapott a társulat. Kezdetben a juttatott tárgyaknak nem volt megfelelő gazdája. Írott feljegyzéseket csak később kezdtek vezetni a tagok. Az első bevételek a tagdíjból és a legelő használatából eredtek. A szövetkezetnek 27 alapító tagja volt, név szerint az alábbiak: Epres János, Benedeczki Pál, Cár István, Tóth János, Illés Jánosné, Virágh József, Sipos Istvánné, Radics János, Horváth József, Szabadi János, Ondrovics István, Péter Szabó József, Végi Jánosné, Kelemen Józsefné, Csörgő István, Csörgő Károly, Ábrahám József, Vajda Józsefné, Habaz Ignác, Sárvári János, Budavári János, Pék József, ifj. Csóti György, Juhász Béla, Dóri János, Tóth Jánosné. Az első ügyvezető igazgatója a szövetkezetnek Epres János, csalai tanító, pénztárosa Budavári János, elnöke Virágh

József és intéző bizottsági elnöke Horváth József lett. A könyvelést vándorkönyvelők végezték. Ezek a nekik átadott bizonylatokat könyvelték el órabérben, azon túl nem kísérték figyelemmel a FMSZ működését. A szövetkezet tevékenysége még kezdetleges volt. Minden üzemág szinte külön zsebből gazdálkodott.

A terményfelvásárlást Kenyeres Gáspár végezte; a szövetkezetnek csak jutalékot fizetett. A borfelvásárlást Lukács Imre végezte. Ő külön pénztári naplót vezetett, függetlenül a FMSZ központi pénztárától. Wassermann Olga és társai Budapest különböző pontjain termelői borkiméréseket üzemeltettek a szövetkezet égisze alatt. Ezeket a Pénzintézeti Központ később felszámolta, átadatta a FMSZ-nek. 1948/49-ben a szövetkezet négy bortermelői kimérést is tartott oly címen, hogy ott a tagok termését értékesíti. A kimérések vezetői kihasználták az ellenőrzés lazaságát és csurgás, csöpögés stb. címén igyekeztek a jövedelem jelentős részét maguknak biztosítani, holott úgyis búsás hasznot vágtak zsebre. 1949 januárjától kezdve Tóbiás Ferenc lett a FMSZ ügyvezetője. Alapjában ő igen rendes ember volt, de kissé könnyen befolyásolható. Ezt a körülményt használták ki a FMSZ akkori dolgozói élükön Parma Józseffel. Minden bűnös tevékenységbe belevitték a cselédsorból vezetővé vált Tóbiás Ferencet. Vezetőségi gyűlés nem eshetett meg áldomás nélkül. Ehhez pénz kellett, ezért Tóbiás kénytelen volt hozzányúlni a közöshöz. Tette ezt abban a hitben, hogy úgy sem fogja ezt észrevételezni senki sem. 1950. márc. 1-én a népi szervek javaslata alapján került az FMSZ-hez pénztárosi minőségben Sághy Mária. Később ő automatikusan könyvelővé lépett elő. Sághy Mária, mivel több körülményt gyanúsnak talált, s egyedül nem tudta felvenni a harcot a szövetkezet valamennyi dolgozójával, jelentést tett a SZÖVOSZ-nak kérve egy átfogó ellenőrzés végrehajtását. A megtartott, többnapos vizsgálat igazolta Sághy Mária megérzését. Tóbiás Ferencet, Cár Ferencnét és Parma Józsefet a vizsgálat bűnösnek találta. A bíróság vonta őket felelősségre; elnyerték méltó büntetésüket. Másokat is el kellett távolítani a szövetkezetből kisebb, nem szabályos üzelmeik miatt. E tisztogató akció után a FMSZ tevékenysége a becsületes kereskedelmi munka medrébe került és hónapról hónapra fejlődést tudott felmutatni. 1950-ben a helyi üzletek közül 1 italboltot és 3 kiskereskedelmi egységet üzemeltetett. Ettől fogva állandóan nőtt az egységek száma és azok forgalma egyaránt.

Az ellátás intézésén felül a szövetkezet a szocialista építés pillére is volt a faluban. Ezért a FMSZ dolgozóinak nagyon sok társadalmi munkát is kellett vállalniok. Vasárnaponkint a különféle szerződéskötések, vas, hulladékgyűjtés mellett még a kulturális programban is részt vállaltak. Közben a tagság létszáma állandóan nőtt, gyarapodott a FMSZ tiszta nyeresége és vagyona is. Az első évben, vagyis 1947/48-

ban a szövetkezet tiszta nyeresége 214 Ft-ot, a teljes bevétel pedig 23 490 Ft-ot tett ki.

A juttatásként kapott gépeket a FMSZ 1952-ben leadta a megalakult tsz-eknek: a Csalán életrehívott Szabadság és Vörös Zászlónak.

Jelenleg a FMSZ 11 kiskereskedelmi, 3 vendéglátói, 4 felvásárlási egységgel és egy szikvízüzemmel rendelkezik. A község területén levő boltok úgy nyertek elhelyezést, hogy a község lakosságának minél kevesebb ideje vesszen kárba a napi bevásárlások elintézése közben. A tanyákon levő lakosság részére Csala I és Csala II-őn is létesített vegyes boltot a vezetőség, sőt a Vas-tanyai lakosság számára is nyílt egy bolt.

Az eltelt évek során nagyon sok összeget fordított a FMSZ beruházásokra is, mivel a földalap tulajdonából kapott boltok közül egy sem volt korszerű. Azok csak kis szatócsboltokban mérték ki a napi közszükségleti cikkeket. Az üzemben tartott 7 vegyes jellegű bolt ma a kulturált kereskedelem igényeinek megfelelő. A nagyobb forgalmat lebonyolító egységek mind el vannak látva hűtőszekrénnyel is.

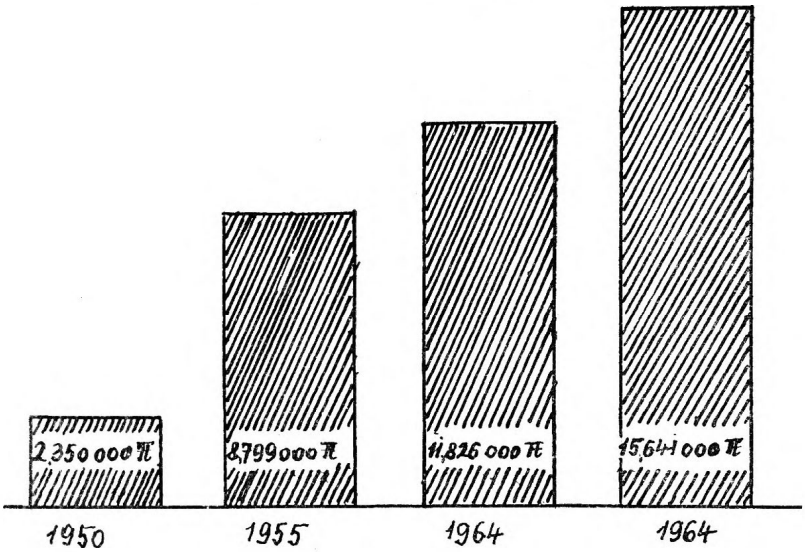
A vas-műszaki boltot 1955-ben létesítette a FMSZ mintegy 160/m Ft beruházási összeggel. 1956-ban a textil-ruházati bolt került megnyitásra. Mind a kettő komoly forgalmat bonyolít le. Ugyancsak 1956-ban jött létre a cukrászda-espresso. Ilyen üzem eddig a faluban nem létezett. 1962-ben nyílt meg a Kossuth utcában az új kereskedelmi formát jelentő önkiszolgáló bolt. A beruházásokat a FMSZ mind a saját erejéből eszközölte. A FMSZ mind forgó, mind állóeszköz szempontjából jelentős vagyonnal rendelkezik.

A fogyasztási cikkekkel való ellátáson kívül a FMSZ a tsz-tagok háztáji területén termelt áruit is átveszi. Itt különösen jelentős tételként jelentkezik az évről évre nagyobb területen termelt gyógynövény. Községünk tekintélyes gyógynövénybázissá lépett elő Bács-Kiskun megyében. A majoránna és a bazsalikum a két fő növény e téren, de a borsfű, a digitalis és a vinca rosea is szerepel a listán. A gyógynövény felvásárlást a szövetkezet a Herbaria megbízása alapján végzi.

A kereskedelmi forgalom fejlődését az alábbi adatok szemléltetik:

A Földművesszövetkezet forgalomnövekedésének néhány adata:

A szövetkezet összforgalma:

A fenti táblázatból jól látható a kiskereskedelem forgalmának emelkedése. A vendéglátó iparban 1951-ben volt legnagyobb a forgalom, mert ekkor 4 termelői kimérés is üzemelt. Ezeket a FMSZ-nek később le kellett adnia.

A részjegy és a tartalékalap növekedését szemlélteti az itt következő kimutatás:

Megnevezés	1948	1950	1955	1960	1964
Részjegyalap	1,9	30,2	106,1	153,1	184,2/m Ft
Tartalékalap	0,3	5,2	515,9	1095,3	1937,5/m Ft

A Földművesszövetkezet 1964. évi tiszta nyeresége 412 804 Ft volt. A szövetkezet ügyvezetői az elmúlt évek során az alábbiak voltak:

Alapítástól 1949-ig	Epres János
1949—1950. nov.-ig	Tóbiás Ferenc
1950—1951-ig	Sághy Mária megb.

1951—1952-ig	Sóbujtó József
1952—1953-ig	Mácsai László
1953	Forgó Imre
1954	Miks János
1954. aug.—1961. márc.	Kőmíves János
1961—1964-ig	Garamvölgyi Zoltán

A főkönyvelői tisztséget a FMSZ-nél 1950. márc. 1-től 1965 végéig Sághy Mária látta el igen lelkiismeretesen, nagy szakértelemmel. A vezetés munkája a 9 tagú igazgatóság, az ellenőrzés pedig a felügy. bizottság kezében összpontosul.

A tagok száma 27-ről 1964 végéig 1912-re emelkedett. Szövetkezetünk 1959-ben elnyerte a „megye legjobb szövetkezete" címet. A szövetkezet dolgozóinak többsége 5—10 éve van alkalmazásban. Sághy Mária és Miks Márton munkája elismeréseképpen a Kiváló fmszi dolgozója jelvényt kapta meg.

1963-ban a felsőbb szervek a szövetkezetet a kecelivel akarták egyesíteni, de a tagság ezt a tervet elutasította.

A Császártöltési Földművesszövetkezet anyagi helyzete szilárd. Jövőbeli fejlődése a jó vezetéstől függ. A múlt eredményeire építve a lakosság ellátásának feladata hihetően nem fog a régi tévútra kanyarodni.

3. Közlekedésünk fejlődése az utolsó 20 év alatt

Községünkben új utak a felszabadulás után nem épültek ugyan, de a közlekedés óriási lépést tett a fejlődés útján.

A tényekre térve megállapíthatjuk, hogy a községen keresztül vezető 522. sz.-ú főközlekedési utat a kormányzat 1962-ben korszerűsítette. Szélesítették és betonírozták, portalanították 5 millió forintos költséggel.

A közlekedéstechnika az elmúlt 20 év alatt nagyot fejlődött. Ennek következtében nagy mértékben tökéletesedett községünk közlekedése is. A felszabadulás előtti napi egy autóbuszjárat helyett ma napi 22 járat áll a lakosság rendelkezésére. Van alkalom és mód minden irányban naponkint több időpontban is a község területén kívül eső ügyeink intézésére. Az utazás ma gyors, kényelmes és aránylag nem is túl drága. A tőzegkitermelésre járó munkásoknak külön vállalati autóbuszuk van. A tsz-tagok vontatón járnak a falutól messzebb eső munkahelyekre. Ezen kívül 1964 végén már 19 magánautó tulajdonosa és kb. 130 motorkerékpáros gazdája is volt a községnek. A község belterületén a gyalogos közlekedést 6 km-nél hosszabb jó betonjárda teszi kényelmessé és biztonságossá. Csak az tudja igazán értékelni ezt a fejlődést, aki 40 évvel ezelőtt egy téli éjszakán a falu egyik végéről kénytelen volt a másik végére kutyagolni a szinte feneketlen sárdegeszben.

4. A posta és a hírszolgálat fejlődése

A posta felszabadulás utáni fejlődése már 1945. jan. 1-én kezdetét vette. Az eddigi egy fős tiszti létszámot a minisztérium ekkor kettőre emelte fel. 1948. július 8-án a szegedi postaigazgatóság a távozó Kürtösi István helyére Kovács Istvánt nevezte ki itt postamesternek. Ma is ő tölti be ezt a tisztet, a másik tiszti állásba felesége került. 1952 áprilisától 3 tisztje, 2 kezelője és egy hírlapkézbesítője van a helyi postának. A 3. tiszti állásban 1952-től 1962. szept. 1-ig Stepper Józsefné; Nagy Irén működött. Azóta Lévai Antalné; Angeli Anna az utódja.

A kézbesítésben Arnold Menyhértnét fél évre férje, majd Mayer Teréz követte, azután újból ő tért vissza az első kézbesítői állásba. Ma is dolgozik, immár 27 éve. A külterületi kézbesítői állásban 1952 óta sokan váltogatták egymást; 1964 eleje óta Geri Jánosné végzi ezt a munkát. A 3., szintén külterületi kézbesítő 1961 óta Rausch Györgyné. Az állományon kívüli hírlapkézbesítő több éven át Mayer Teréz volt, 1964 eleje óta ezt a munkakört Lentner Antalné látja el.

A postahivatal, 1949 óta a Keceli utca 7. száma alatt székelt, korszerűsített helyiségben, a falu központjában. 1951-ben kiépült a telefonhálózat Császártöltés és Kecel között is.

A postai szállítás terén 1947-ben állt be az egyik nagy változás. Ettől kezdve autóbusz szállította a postai anyagot. A második nagy változás 1951-ben történt; ekkor kezdte meg munkáját a postaautó. Ma is ez hozza, viszi a postát. A posta 1964. évi működési adatait az adattárban találja meg a T. Olvasó.

Megemlítem, hogy a helybeli erdészetnek és az állami gazdaság itteni üzemegységének már évek óta van rádióadó-vevő készüléke.

Az ipar, kereskedelem és a közlekedésről szóló fejezetnek ezzel a végére is értünk.

D) A KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETE 1945—1964-IG

1. RÉSZ 1945—1950-ig

a) A közigazgatás új útra indul (1945—1947)

A fölszabadult területeken 1944-ben a közigazgatás a régi keretek között indult meg. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. jan. 4-én kiadott 14/1945. M. E. sz.-ú rendelete a régi önkormányzati szervek útján demokratikus, a pártokon és a szakszervezeteken nyugvó közigazgatást hívott életre.

A mi községünk életének irányítása az 1944. évi október végi fölszabadulás után, néhány napos megszakítással tovább is a képviselőtestület

kezében maradt és Vári Mátyás addigi községi jegyző személyén keresztül történt. Palotai István addigi bíró jogkörét Glocker János törpebirtokos vette át.

1945 májusában a 1030/1945. M. E. sz.-ú rendelet rendelkezése szerint újjáalakult a községben a képviselőtestület. Megszűnt a virilizmus, a járási főszolgabírói állás és jogkör. A képviselőtestület tagjai a faluban a koalíciós pártok egyenlő arányban beküldött képviselői lettek, s abban csak választott önkormányzati tisztviselőknek maradt szavazati joguk. Az új apparátusban, önkormányzati szervekben a demokráciaellenes elemeknek nem jutott hely. A mi községünkben ekkor még csak 3 koalíciós párt létezett: a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt. E pártoknak a képviselőtestületbe küldött tagjai Vári Mátyást választották meg továbbra is a község jegyzőjévé.

A képviselőtestület mellett a nálunk is megalakult Nemzeti Bizottság kapott jelentős szerepet a község életének irányításában. Ennek egyik fő feladata a helyi vezetés demokratikus, népi irányú fejlődésének biztosítása, ellenőrzése volt. A Nemzeti Bizottságban a M. Kommunista Pártot id. Amann József, a Szocdem. Pártot Epres István, a Kisgazdapártot Surányi János képviselte.

A Nemzeti Bizottságok forradalmi jellegű szervek voltak. Hatáskörük mindenre kiterjedő volt. (Rendőrség, népbíróság, igazoló bizottság, közigazgatás, képv. testület, termelő munka, iskola stb., stb.) A N. Bizottságok voltak a felszabadított nép hatalmának első helyi képviselői addig, míg a közigazgatás aléltsága tartott, míg az I. N. Kormány a megújult közigazgatási apparátust 1945 májusában be nem indította. De azután is irányító erőként működtek mint a helyi ügyek ellenőrei.

b) Az új közigazgatás előkészítésének időszaka (1948—1950)

Közigazgatási vonalon a demokrácia megerősítése 1948-tól kezdve a tanácsi igazgatás életbelépéséig a törvényhozás útján ment végbe. Az 1947-es sikeres országgyűlési választások és főleg a 2 munkáspárt egyesülése után megnyílt az út a tanácsi jellegű államigazgatás felé. Miután a törvényhozás 1949. aug. 20-án kihirdette és érvényre juttatta a dolgozó nép új alkotmányát, már csak átmeneti és könnyítő intézkedéseket kellett tenni ezen a terén. Ilyen szükséges intézkedések voltak a vármegyei és községi állások, a pénzügyi igazgatás államosítása, a szakigazgatási hálózatnak a megerősítése, a fő- és az alispáni hatáskörök rendezése, végül az igazgatási területrendezés. Minket érdeklődően ekkor jött létre Bács-Kiskun megye, mint új igazgatási egység. Az előkészítő munka

1950. május 8-án fejeződött be az 1950. évi I. törvény: a tanácstörvény kihirdetésével.

1950. okt. 22-én megtörténtek az első tanácsi választások és okt. 26-án községünkben is megalakult az első tanács.

Mielőtt a tanácsrendszerű közigazgatás történetét ismertetném, a régi közigazgatás személyi adatait iktatom ide röviden: A községi jegyző munkakörét 1948-ig Vári Mátyás látta el. Utána 5 hónapon át Jónás Márton, majd 1949. febr. 1-től aug. közepéig Villányi János volt a közigazgatás irányítója, utóda Pribránszki László lett, és 1950. jún. 1-től a tanácsigazgatás kezdetéig Vörös Béla volt a község jegyzője. Az anyakönyvvezetői munkát is ők végezték. A községi bírák sorrendje a következőképpen alakult: Glocker János után Bergmann Márton, Török András és 1948 végétől a tanácsrendszerig Garamvölgyi Antal mint a község utolsó bírója. A jelenlegi tanácselnök, Cserjés Sándor 1939-től 1950-ig mint beosztott tisztviselő dolgozott a közigazgatás terén, Villányi János vb-titkár szintén községünkben kezdte pályafutását a községházán, mint irodatiszt 1943-ban, 7 éven át dolgozott már a felszabadulás előtt is a közigazgatásban.

Községünk képviselőtestülete 1947 óta nem működött, mert sváb község voltunk és a belügyminisztérium fölfüggesztette a községi önkormányzatot.

2. rész. 1950-től 1964 végéig

a) A tanácsválasztások és tanácsvezetés adatai

Az 1950. évi okt. 22-i első tanácsválasztáson nálunk 3004 szavazó élt választói jogával. A választás eredményeképpen 48 tanácstagból megalakult az első községi tanács. Az okt. 26-i alakuló gyűlésen a községi tanács elnöke Tóth János, elnökhelyettes Vörös Béla és titkár Bogár János lett. Rajtuk kívül a VB-be választották Ámann Józsefnét, Csányi Mátyásnét, Földes Jánost, Gyűrűsi Vilmost, Radvánszki Lászlót és Paluska Lajost. Az alakuló gyűlésen az elnök az őszi mezőgazdasági munka helyzetéről tájékoztatta a tanácsot és a nagyszámú vendégseregét, a titkár a terménybegyűjtés és az adófizetés helyzetét ismertette.

1951 júliusában a végrehajtó bizottságba Bátorfalvi Kálmán, Toma János és Vízi Boldizsár került be, a tanácsba pedig Tari László, Merbl István, Schaffer Ferenc, Kelemen Antalné és Rapcsák István. Ugyanakkor Bogár Jánosnak el kellett hagynia a vb-titkári állást. Helyébe Vörös Béla került, az elnök helyettese pedig Bányácski Ilona lett.

1951 szeptemberében Oláh Ferenc jutott a vb-titkári állásba, a tanácselnöki tisztséget pedig novemberben Szabó Pálné vette át.

1952 őszén távozott a vb-elnökhelyettesi állásból Bányácski Ilona. Utódául Erdész Józsefet javasolta a tanács, de ő azt nem fogadta el,

s így ez év végén Garamvölgyi László vette át az elnökhelyettesi munkakört.

1953-ról nincs adatunk, mert mind a tanácsi, mind a vb-i jegyzőkönyvek elvesztek. 1954-ben Szabó Pálné elnökön, Garamvölgyi László elnökhelyettesen és Oláh Ferenc vb-titkáron kívül Földes János, Kocsis Lajos, Pittenauer András és Török József nevével találkozunk a jegyzőkönyvekben mint vb-tagokkal.

1954. nov. 28-án esett meg másodízben a tanácsválasztás. Az alakuló gyűlést dec. 3-án tartották meg. A vb-ba ekkor elnöki minőségben Szabó Pálné, elnökhelyettesként Garamvölgyi László, titkárnak Oláh Ferenc került be, tagok lettek Csányi Vince, Dobler Lőrinc, Gál András, Schaffer Ferenc, Szalontai István és Török József. Megalakult ekkor az előírt 9 állandó bizottság is.

1956 májusában a közben Csernus Vincénévé lett Szabó Pálné tanácselnököt jobboldali elhajlásai miatt leváltották tisztségéből. Helyébe ez év június havában Cserjés Sándor került a tanács élére.

1956 októberének végén az ellenforradalom napjaiban nálunk is kisebb zavargások keletkeztek. Megalakult a 100 tagú nemzeti bizottmány. Rövid időre ennek elnöke, Walter István ragadta kezébe a hatalmat. 1956 végén Oláh Ferenc vb-titkár lemondott tisztségéről. Helyébe 1957 februárjában Villányi János került.

Cserjés Sándor tanácselnök és Villányi János vb-titkár vezetése alatt a tanács munkája kiegyensúlyozottá, aktívvá és eredményessé vált. Az 1956. évi őszi események miatt még 1957 februárjában kiegészítést nyert, a vb új tagjai lettek Ondrovics József, Kincses Tamás, Berger György és Viszmeg János. A szakbizottságok átszervezése is szükségessé vált és megtörtént.

1958. nov. 16-án zajlott le a 3. tanácsválasztás. Dec. 4-én, az alakuló gyűlésen Cserjés Sándor, Garamvölgyi László és Villányi János megmaradtak vezető állásukban. A vb tagjaivá választották: Csányi Vincét, Dobler Lőrincet, Glocker Andrást, Ondrovics Józsefet, Szalontani Istvánt és Vizi Boldizsárt. E tanácsi ciklus 1963 februárjáig tartott. Ennek idejére esik a község mezőgazdaságának sikerrel zárult szocializálása mellett a község többi szocialista szektorának, a KTSz-nek, a FMSz-nek az erőteljes fejlődése is.

A 4. tanácsválasztás időpontja 1963. febr. 24-e volt. A vezetői hármas ekkor is bizalmat kapott és megmaradt állásában. A vb-ba küldte még a nép Csányi Vincét, Csurgai Sándort, Glocker Andrást, Heibl Istvánt, Schaffer Ferencet és Udvarhelyi Gyulát.

Az anyakönyvvezetői munkakört 1956. szept. 1-ig Oláh Ferenc, utána egy éven át Cserjés Sándor, majd 1957. aug.-tól 1959. febr. 1-ig Villányi János és ettől kezdve 1964 végéig Szeitz István látta el.

A beosztott tisztviselői állásokban igen sűrűn váltogatták egymást

az alkalmazottak. Az adónál Jónás Márton, Kurián Tibor, Dr. Tömör József és 1957 óta Mintál Ferenc, valamint Ambrus Györgyné dolgoztak hosszabb ideig. A gazdasági csoportnál 1955 óta Lévai Antal tevékenykedik és mellette 1959 óta Mentus Lajos. Az igazgatásnál Kassai Irén és Szeitz István voltak huzamosabb ideig alkalmazva.

b) A helyi tanács munkája

A helyi tanács munkájának tükrét a tanács-, illetve a vb-i jegyzőkönyvek képezik. Kijegyzeteltem e gyűlések tárgysorozatainak széles területet átfogó pontjait. Közel százféle kérdés került napirendre évről évre ismétlődően az apróbb bejelentéseken, panaszokon, kérelmeken és indítványokon felül.

Gazdasági vonatkozásban a szociális szektorok különféle tevékenységét tárgyalta meg a tanács és vb. A cél mindig az ellenőrzés, a tájékozódás, az irányítás és a segítés volt.

Kulturális téren az iskola, az óvoda, a népművelés, a mozi, a könyvtár, a kultúrház oktatói, nevelői munkája szerepelt a napirenden.

Szociális téren az öregek, az elesettek, a rokkantak, a hadi özvegyek és árvák, a tanyai lakosság munkaügyi és szociális helyzetét kellett időnként megvizsgálni. Nálunk eredetileg 48 hadirokkant és 54 hadiözvegy volt nyilvántartva. Segélyben ma már csak 13 rokkant és 26 hadiözvegy részesül a mintegy 20 egyéb szociális segélyre szoruló egyénen kívül.

Egészségügyi téren a napközi, a bölcsőde, az üdültetés, a tisztasági fürdő, a lakosság és az állatok egészségi helyzete, a vízellátás, a lakáshelyzet képezte újra és újra a gyűlések tárgyát.

Az igazgatás vonalán a begyűjtés, a közellátás, a költségvetés és zárszámadások, az alkalmazottak munkája, a választások, az állandó bizottságok teendői, a tanácsi munka helyzete, az adó és egyéb közterhek problémái kerültek terítékre a gyűléseken ellenőrzési, javító és irányító célzattal.

Ezeken felül a vagyon és életbiztonság, a tűzrendészet, a falufejlesztés és rendezés, a sport, a községi park, az utak, a polgárvédelem, a fásítás és ki tudná, még hányféle terület számos kérdése foglalkoztatta a tanács és a vb-tagjait.

A szocialista rendszer ünnepeinek, a háború és a béke kérdéseinek és az élet egyéb ügyes-bajos dolgainak megbeszélése is szükséges volt időnként. Sor is került rá; mindegyikre a maga idejében és a maga fontossága mértékében.

A gyűlési tevékenységen felül a tanácsigazgatás 3 csoportja: az igazgatási, a pénzügyi és a gazdasági csoport is napról napra tele volt mun-

kával. A felek ügyeinek intézésén kívül sok ezernyi ügyirat nyert feldolgozást, elintézést évenként. Ízelítőül itt közlöm a helyi igazgatási csoportnak 1961-ben az első 10 hónapról elkészített munkatükrét.

Eszerint 10 hónap alatt
433 db hatósági bizonyítványt
231 db hatósági igazolást
1421 db ügyiratot
1826 db járlatot
15 építési engedélyt és
419 db egyéb vegyes aktát, nyilvántartási bejegyzést
stb. összesen 4365 darabot intézett el a csoport.

A pénzügyi csoport ugyanakkor 1782 adózó előírási, kivetési, behajtási munkáját végezte el és 1314 adózó búzaföldadóját írta elő, hajtotta be és könyvelte el a tömérdek egyéb munkán felül.

A gazdasági csoport pedig az egész tanácsi háztartás összes anyagi elszámolását intézte. A rendes napi munkán felül e csoportnak adott sok munkát a községfejlesztés, rendezés és építés. Mert 1954-től kezdve megindult a község nagyobbarányú építése. 1957-től 1961-ig pedig 161 db építési engedélyt adott ki a tanács, mert megvolt az építési kedv, kényszer és anyagi tehetség egyaránt. Enyhült tehát lényegesen az 1949 évi lakásínség részben az építkezés, részben a fölvidékiek már említett elvándorlása következtében. Ma már talán senki sem lakik falunkban emberhez nem méltó körülmények között. A helyzet ilyen alakulásában a tanács munkája is közre játszott.

c) A tanács munkájának főbb eredményei

A népi közigazgatás sok hasznos, a nép jogos igényét kielégítő alkotás megteremtésével dicsekedhet. Ezek egy része a régi rendszer által késleltetett kívánságot váltott valóra, másik része az új, szocialista élet gyümölcseként érett meg.

A mezőgazdaságban az 1945. évi nagy földosztás és a mezőgazdaság teljes szocialista tulajdonná válása áll mint a fejlődés két főpillére.

Az egészségügyi téren a gyógyszertár létesítése, a 2. orvosi állás betöltése, a központi orvosi rendelő, a vízmű létesítése és az SZTK-s egészségi ellátás kedvezményeinek szinte a lakosság 100%-ára való kiterjesztése fémjelzi a fejlődést.

Kulturális téren a tanerőknek 8 főről 30-ra történt felszaporításán felül a 8 osztályos ált. iskola működése, a nagyfokú továbbtanulás,

a kultúrház, a középcsalai iskola, a szélesvásznú mozi, a községi könyvtár létesítése hirdeti a kulturális forradalom nagyszerű győzelmét.

Szociális téren a bölcsőde, a napközi otthon, betegség esetén a táppénz és számos más kedvezmény könnyíti meg a dolgozók életét.

A közlekedésben a község két főutcájának modern, pormentes úttal való ellátása és a naponként majd 20 időpontban igénybe vehető, több irányú MÁVAUT-közlekedés lehetősége elégíti ki még a kényes igényeket is.

Az új világ meghozta a község népének a fényt, a villanyt. A község villanyhálózata meghaladja a 12 km-t s alig van ház, amelyben nem gyullad ki este a villanylámpa. A kényelmes járdák hossza is rohamosan nő évről évre.

Van új tűzoltó-szertárunk is; szép sportpályánk, új temetőnk. Útcáink fásítása szépen halad előre. A községi park szépségével, tiszta levegőjével csalogatja padjaira, zöld gyepszőnyegére, a pihenni és felüdülni óhajtó dolgozókat.

Mindezen hasznos létesítményeket a tanácson kívül a lakosság áldozatos társadalmi munkával segítette megvalósítani. Ezzel is igazolta, hogy a tanácsrendszerű vezetést a néphatalom szülte, s a nép érdekeinek valóra váltója. Az alábbi táblázat szépen illusztrálja, hogy az utolsó 20, de inkább csak 10 esztendőben született alkotások az állam, a tanács és a társadalom közös szülöttei: *(Lásd a 262. oldalon).*

A táblázatban felsorolt létesítményeken kívül az iskolára, az óvodára, a fölbemaradt fürdőre, a vásár és piactérre, a patikára és egyéb célokra az említett 3 közület még 1470 m/Ft-ot fordított beruházásra. Így összesen 26 és fél milliónál is nagyobb a létesítményekre fordított összeg. Ez fölözi a község közadókban teljesített 10 évi adójának összegét. További magyarázat a tanácsi munka eredményességére talán mellőzhető.

d) A kommunista- párt munkája és vezető szerepe községünkben a felszabadulás óta

Községünkben az utolsó 20 évben a kommunista párt előbb csak kezdeményező, majd irányító, vezető szerepet vitt, ezért meginterjúvoltam Mintál Ferenc párttitkárt a községi pártszervezet múltjáról, életéről, eredményeiről és jövőbeni feladatairól. Az interjút alább közlöm:

1. Kérem, mondja el röviden a helyi pártszervezet múltját, tevékenységének főbb mozzanatait 1956-ig!

A felszabadulás tényével hazánkban is megnyílt a kommunista párt működésének útja. A szervezkedés munkája a helyi nehézségek és a reakciós propaganda ellenére már 1945. kora tavaszán megindult. Amann József volt a szervező. Ő jött, ment, agitált és bátorította a megfelelő

Sorsz.	A létesítmény neve	Időpontja	Költségek összege m/Ft-ban			Összesen
			községi	állami	társad. hozzájárulásból	
1.	Kultúrház létesítésére	1959/60	—	700	100	800
2.	A Petőfi filmszínház korszerűsítése	1962.	50	350	—	400
3.	Községi könyvtárra	1960.	—	50		50
4.	Szabadtéri színpadra	1957.	30	—	—	30
5.	A Csala II-i iskolára	1963.	90	350	40	480
6.	Közp. orvosi rendelőre	1963.	—	150	—	150
7.	Új temetőre	1962.	20	—	—	20
8.	Vízműre és hálózatára	1960/64	2800	—	1150	3950
9.	Villanyhálózat bőv.-re	1959/62	600	—	30	630
10.	Közútakra	1956/64	560	—	—	560
11.	Csala I-i villanybev.	1961/62	—	186	10	196
12.	Bölcsődére	1959/64	60	—	—	60
13.	Járdára	1958/64	200	760	200	1160
14.	Parkra, fásításra	1954/64	40	—	120	160
15.	Sportpályára, öltözőre	1958/60	80	—	—	80
16.	A főközlekedési útra	1960/62	—	10 000	—	10 000
17.	Útjavítás, rendezés	1958/64	—	650	500	1150
18.	Tűzoltóotthonra	1963/64	100	246	—	346
19.	Kecel—Cstöltés telefonhálózatra	1951	—	5000	—	5000
	Összesen:	—	4630	18 442	2150	25 222

beállítottságú embereket a pártba való belépésre. Amann már 1905-ben részt vett Kiskunhalason a szocialista párt tevékenységében és bérharcában. Később Pesten a közúti vasútnál fejtett ki munkát ugyancsak a szocialista pártban Szakasits Árpáddal együtt. Tudjuk, hogy 1945 után a koalíciós pártok együttműködése jegyében indult meg a szabad politikai élet. Nálunk a Független Kisgazdapártot Surányi János, a Szoc. dem. pártot Walter Boldizsár, a parasztpártot pedig későbbi időpontban Csatári Károly szervezte, a kommunista pártot meg Amann József.

Amikor a pártba belépni kész egyének száma 16-ra emelkedett, április végén megalakult a párt helyi szervezete. A tagság titkárnak Amann Józsefet választotta meg. A vezetőségben Koltai Dávid és Villányi János kapott helyet. Az alapító tagok sorában ott volt Bándi Mátyás, Kádár

Antal, Kósa János, Kürtösi István, Láng József, Rapcsák János, Róder Károly, Szollár Lajos, Schaffer István A. fia, Vigula Béla és még néhányan.

A polgári demokratikus forradalom 1945—47-ig tartó időszakában az emberek bizalmát kellett megnyerni a párt iránt, hisz a reakció 25 éve alatt nagyon dolgozott a propaganda. Az emberek megnyerésére jó alkalom volt az 1945. évi csalai földosztás. Csalán Epres János tanító, a faluban az itteni párt tagjai keltettek hitet a párt iránt. Ezen túl kezdeményezők voltak a község demokratikus vezetésének biztosítása terén. 1945. május 1-ét a község népe a gyökeres földreform jó megoldásának reményében ünnepelte meg. A község nehezebb problémáit a pártvezetők pártközi megbeszéléseken vitatták meg, döntötték el. Amann József 1946. márciusáig töltötte be a párttitkári tisztet. Mivel nézeteltérése támadt a járási pártvezetőséggel a helybeli földalapi lovak más falvakba való irányítása miatt, és mivel feleségének a helyi malom 1/6 része a tulajdonát képezte, egyes párttagok, de főképp a járási vezetők nyomására leváltották, sőt mint osztályidegent ki is zárták a pártból.

Utóda rövid időre Róder Károly lett. Ez talán jó kommunista, de idegbajos ember volt, aki nem rendelkezett helyi ismerettel. Így nem is tudott eredményes munkát kifejteni.

A titkári állásban Kőmíves János követte. Őt a párt központjából küldték Kecelre és annak körzetébe pártszervezési feladattal. Nálunk 1945 őszén kezdett dolgozni. Titkársága idejében zajlott le nálunk a be- és kitelepítés, ez a rendkívüli körültekintést igénylő tevékenység. Kőmívesnek sok küzdelmet kellett megvívnia, vitát folytatnia a túlbaloldali párttagok egy részével és a parasztpárti hangadókkal az őslakók igényeinek védelmében, a túlkapások megakadályozása, a termelés folyamatosságának érdekében és a visszaélések ellen. Az 1947—49-ig terjedő időben közben már a proletárdiktatúrát előkészítő szakaszba jutottunk. Ez a két munkáspárt egyesülésével zárult. 1948 végén történt meg a tagrevízió is. A fúzió idejében a 2 pártnak együttvéve mintegy 280 tagja volt. Az 1948-as iskolaállamosításkor a 2 párt tagsága hatásosan támogatta a pártot a helyi ellenállással szemben.

Kőmíves Jánost a titkári munkakörben rövid időre Borka Sándor, majd Kálmán István követte. Kálmán tevékenysége a pártépítésben túlzott baloldaliságával több kárt okozott, mint hasznot.

A proletárdiktatúra 1949—1953-ig terjedő időszakában Kálmán után titkári minőségben hosszabb, rövidebb ideig Lei Ferencné, Vén János, Lovász János és Viszmeg János tevékenykedett. Bár erre az időre esett az új alkotmány bevezetése, a népgazdaság szocialista irányításának megteremtése, a tanácsi közigazgatás kezdete, a szektás hibák is felütötték fejüket. A mezőgazdálkodás szocializálása, a demokratikus jogok

betartása terén sok félresiklás történt. Az adminisztratív intézkedések és más helytelenségek a termelési kedv csökkenéséhez és az életszínvonal süllyedéséhez vezettek.

1954—56-ig aztán a revizionista nézetek és az abból fakadó hibák korszaka következett. Ekkor nálunk az agilis, kistermetű Erdélyi Károly vezette a párt ügyeit 1955. áprilisáig. Tőle Ondrovics József vette át ezt a munkakört.

2. Hogyan alakult a párt sorsa, munkája 1956. után? Hogy konszolidálódott a helyzet nálunk 1956—60-ig?

1956 őszén az ellenforradalom után törés állt be a helyi pártszervezet életében. A tagság kimondotta a szervezet feloszlását. Csak december közepe táján alakult újjá. Ondrovics József, Kőmíves János, Kincses Tamás, ifj. Vikker István és Mintál Ferenc, valamint még mintegy 3 tag alapította meg a Magyar Szocialista Munkáspártot.

A párt élete csak igen lassan vált elevenné, hatásossá. Az újabb tagok beszervezése nagy nehézségekbe ütközött; hiányzott a bizalom, bizonytalanság ülte meg a lelkeket. A község vezetőinek a zöme is húzódott a belépéstől. Végül a járástól érkezett hathatós segítség Ágoston András járási titkár személyében. Amikor a MDP-ből az átigazolás határideje már lejáróban volt, végre a 3 községi vezető is átigazoltatta magát a MSZMP-be. E főnehézségen túljutva elég jó ütemben indult meg a megbékélés folyamata, a lassú erősödés, a föllendülés. A falusi önkormányzat erősödése nyomán megindult a község fejlődése. Sok hasznos szociális, egészségügyi, gazdasági és kulturális alkotás született. Épült, szépült a falu, melyet a nép mindinkább kezdett a magának érezni. A párt gazdasági programja és munkája révén helyreállt a párt tekintélye és vezető szerepe. Ondrovics József párttitkár csendes, de kitartó munkát végzett. Mellette Mintál Ferenc vette át a községi alapszervezet munkájának intézését. Nem hangoskodó, de alapos és óvatos pártmunka folyt minden vonalon. Mozgalmas élet nem zajlott, különös esemény nem történt, de az emberek bizalmáért szívós harc dúlt. Nem eredménytelenül. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének előfeltételei lassan kezdtek megérni. A termelés fokozódott, a jólét növekedett.

3. Kérem a párt történetének ismertetését az 1960—64. végéig tartó évekre vonatkozóan, melyek már a szocializmus építésének évei!

Miután Ondrovics József távozott a községből, 1959 őszén pártmegbízatás alapján Garamvölgyi László vezette a párt ügyeit társadalmi munkában. Nagy volt az agitáció 1960 elején. Ekkor ment végbe falunkban a tsz-ek nagy fölfejlesztése. Hol idegenbe ment agitálni a pártmunkások hada, hol idegenből jöttek visszasegíteni. Az eredmény ismeretes: községünk 1960 tavaszára szocialista falu lett.

A fölfejlesztés után a községi pártszervezet megszűnt és a 3 tsz alapszervezeteibe olvadt. A párttitkár a Budapestről leküldött Kovács József

lett függetlenített minőségben. Kiküldetésének fő célja a tsz-ek pártvonalbeli megerősítése volt. Ezt a célt Kovács nem tudta megvalósítani. Utóda Udvarhelyi Gyula folytatta Kovács munkáját a községtörténet záróponjáig, 1964 végéig. 1960 óta a párt legfőbb célja nálunk a tsz-ek politikai, gazdasági megerősítése. Ennek keretében vezető káderekt építettek be a tsz-ekbe a helyes ideológiai szemlélet kialakítása, a közösségi jó szellem megteremtése végett. A párt nálunk mind a proletárdiktatúra, mind a szocializmus építésének éveiben a belső problémák megoldásával, majd a gazdasági nehézségek legyőzésével szilárdan irányította, vezette az életet gazdasági, szociális, politikai és elvi síkon egyaránt.

4. Kik végeztek a helyi pártvezetők közül kiemelkedően jó munkát és milyen téren?

Amann József az alapítás terén, Kőmíves János a szervezés és a vezetés munkájában jeleskedett; ő 1945 óta állandóan a vezetőség tagja. Ondrovics József az újjászervezésben ért el szép sikert. Csalán Epres János munkája volt kiemelkedő.

5. Milyen hiányosságok, hibák mutatkoztak a helyi szervezet tevékenységében?

Voltak idők, mikor a párt vezetői nem voltak sem képzettség, sem ideológiai síkon a kellő szinten. Egyébként nálunk is tért nyertek a szektás és revizionista hibák, kilengések egyaránt.

6. Milyen eredményekkel dicsekedhet a szervezet?

Jó eredmények születtek több választáson még a több-párt rendszer idején. 1945 őszén a párt kb. 60 szavazatot kapott, jóval többet a tagok számánál. 1947-ben a párt a szavazatok 33%-át nyerte el. Ez az országos eredménynél jóval magasabb volt. Szám szerint ekkor 276-on adták szavazatukat a pártra. Ezzel nálunk a párt elsőnek került ki a pártok versenyéből. A földreform jó végrehajtása nagy részben a párt érdemét képezte. A község mezőgazdaságának szocializálása és iparának társadalmasítása terén a párt vezető szerepet töltött be. A Földművesszövetkezet életrehívása is a csalai pártszervezet munkájának köszönhető.

7. Milyen a párt jelen helyzete és mik a feladatai a jövőben?

A pártnak 1964 végén 6 alapszervezete működött a faluban: a 3 tsz, a községi, az iskolai és az erdészeti. A tagok száma ugyanakkor 115 volt. Alapszervezeti titkárokként ekkor Zellei János, Földes József, Udvarhelyi Gyula, Mintál Ferenc, Szép Antal és Ambrus György működtek.

A lakosság egyetért a párt kül- és belpolitikai célkitűzéseivel, támogatja azt. A szervezeti élet és az egység jónak mondható. A párt betölti a község életében történelmi szerepét. A tagság összetétele szerencsés, sok a vezető tisztségben dolgozó tag. Ezek önképzése állandó. A munka

fő területe a tsz-ekben van. Az egyszerű tagok mind becsületes, példamutató tagjai községünk társadalmának.

A feladatok zömét is a tsz-ekben kell elvégezni: fokozni a vezetés és a gazdálkodás színvonalát, a munkakedvet. A lakosságot mozgósítani kell a párt célkitűzéseinek megvalósítására. Gazdasági téren elsődleges feladat a tsz-tagság jobb jövedelmének biztosítása, hisz a község kb. 80%-a ezekből áll. A szocialista gazdasági, kulturális szemlélet beplántálása a szívekbe, lelkekbe, egy szóval a szocialista embertípus kialakítása, s ezen keresztül egy boldogabb jövő megalapozása a nemes célja a párt vezetőségének. Meg is van a remény arra, hogy a párt már a legközelebbi időkben is hathatós tettekkel tud közreműködni a mezőgazdasági lakosság megsegítésében.

Tettek és nem ígéretek fogják igazolni, hogy a párt nemcsak el akarja, hanem el is tudja, el is fogja vezetni a népet oda, ahol

„..... a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
..... a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet
és ..... a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán."

E) KÖZSÉGÜNK TANÜGYÉNEK FEJLŐDÉSE 1945 ÓTA

1. Községünk tanügyének 20 éve 1945—1964 végéig

A magyar tanügy országos fejlődésével foglalkozni kívül esik e monográfia feladatán. Itt a múltra tekintő rövid visszapillantás után csak a mi falunk iskolai helyzetével ismerkedünk meg.

Az ellenforradalmi korszak kultúrpolitikájának nemzetieskedő, klerikális és sokszor népellenes jellege nem ismeretlen senki előtt sem. Jól megvilágítja ezt az alábbi egyetlen tény is, hogy hazánkban a népiskola VI. osztályát csak a lakosság 48 5%-a végezte el 1930-ban. (Ravasz Simon: A magyar nevelés története Bp. 1960. 166. old.) A továbbtanulás majdnem kizárólag a kiváltságos osztályok és rétegek előjogává szűkült össze. A munkás és szegényparaszti tanulók arányszáma 1930/31-ben a középiskolákban 5,1%, a felső oktatásban pedig 5,4% volt. (Mint fent: 168. o.)

A felszabadulás után 1945 tavaszán a II. világháború folytán szétzilált és elavult köznevelés területén egy nagyarányú kultúrforradalom sikeres kibontakozására nagyon is megérett a helyzet. A kommunista

párt tudatos, tervszerű és dinamikus munkája egy fasisztaellenes, demokratikus szellemű közoktatási rendszer megvalósítását tűzte ki céljául már illegalitása idején. A felszabadulás megvalósulása után a 8 osztályos, egységes közoktatás bevezetése volt az elsőrangúan sürgős feladat. (Szabad Nép: 1945. VII. 25.) Az új kultúráért folytatott harc során köznevelésünk szervezete és tartalma minden tárgyi és személyi akadály dacára fokozatosan megváltozott.

A 6650/1945. M. E. sz. rendelet már 1945. nyarán életre hívta az ált. nyolc osztályos iskolát. Az 1944/45. évi csonka tanév és az országosan kb. 5000 főt kitevő tanerőhiány miatt 1945/46-ban a 7068 iskola helyett csak 816-ban indult be az ált. iskolai nevelő-oktató munka. (Köznevelés: 1946. 9. sz. 11. lap.) De az 1947/48 évi tanévben már 4847 iskolában folyt az ilyirányú munka, a népiskolák száma pedig már 2650-re csökkent. (Stat. Adatgyűjtés 1947/48.)

Császártöltésen az 1944/45-ös tanév során az iskola egy szovjet katonai kórháznak adott otthont. E miatt községünkben is csonka volt ez a tanév. De 1945. ápr. 4-e után a tanítás már rendes mederben folyt tovább. Az ált. iskolai munka az 1945/46. tanévben vette kezdetét falunkban, még pedig az I.— az V. osztályig 5 tanerővel. 1946 júliusában minden nehézség dacára és sok rosszindulatú gáncsoskodás ellenére megjelent az ált. iskolai teljes tanterv és a részletes Útmutatások zöme. A cél a tanulók egységes, alapvető nemzeti műveltséghez való juttatásán felül az volt, hogy közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje hazánk ifjúságát. (Tanterv, Bp. 1946. okt. 14. lap.)

Községünk ezideig római katolikus jellegű iskoláját 1948. jún. 16-án az 1948. XXXIII. t. c. alapján államosították. Az államosítás 4584 felekezeti iskolát érintett. Az államosítással nálunk is, az országban is véget ért az 1945—1948-ig folyó harc az ellenforradalmi köznevelés felszámolására és a demokratikus szellemű népoktatás megvalósítására. E harcban jelentős szerep jutott az 1946-ban megindult állami tankönyvkiadásnak.

1948-ban indult meg a vagyonos osztályok művelődési egyeduralma elleni küzdelem és a természettudományos oktatás hatékony megvalósítása is a IV. nevelésügyi kongresszus szellemében. Mindkét célkitűzés támogatására és egyéb feladatok megvalósítására hívták életre a szülői munkaközösségeket is ez év folyamán.

Az 1948/49-es tanévben kiépültek az első 8 osztályos ált. iskolák, és szűntek meg a polgári iskolák, valamint a gimnáziumok I—IV. osztályai.

A hazánkban már 1945. ápr. 3-án életre hívott Úttörőmozgalom a mi községünkben 1949 tavaszán kezdte bontogatni szárnyait Szabó Ignácné: Régely Karola nevelővel az élén. A mozgalom azóta hatásos segítője lett a gyermekek iskolán kívüli szellemi, erkölcsi és testi nevelésének a szocializmus szellemében való nevelés terén abban, hogy idővel az új

társadalom aktív építői és védelmezői legyenek. Jelenleg a belterületen egy csapat működik 4 rajban, 16 örsben.

A nemzetiségi anyanyelvi oktatás lehetőségét már 1945-ben biztosította a 10,030/1945. sz. rendelet, de annak beindítására a kitelepítés folytán előállott „félelmi állapot" miatt nálunk csak 1952-ben került sor, mégpedig tanév közben, febr. elején a megyei tanügyi hatóság szorgalmazására. A beindulás elég szűk keretek és nehéz körülmények között történt. A nemzetiségi német anyanyelvű oktatást jelen sorok írója, a község történetének krónikása kezdte meg és végezte is egészen 1964 szeptemberéig, nyugalombavonulása napjáig. Az oktatásra járók száma kezdetben igen alacsony volt, később 160 fő körül mozgott. Két csoportban indult meg és fokozatosan 8 csoportig növekedett az önkéntes jelentkezés alapján. Iskolánk kebeléből a bajai német gimnáziumba került mintegy 10 tanuló ott jól megállta a helyét, bár sohsem voltam a pángermán eszmék hatása alatt.

Az idealista ideológiától való szabadulás útján fontos lépése volt a tanügy történetének az 1949-ben elrendelt fakultatív hitoktatás bevezetése. (1949. 5. sz. törv. erejű rend.) A kettős nevelés lehetősége ezzel hatékony támaszpontot veszített el.

1950-ben az új ált. iskolai Tanterv és Utasítás bevezetése, a M. Dolg. Pártja közoktatási határozata és az ún. „évfolyampótló osztályok" szervezése jelentett újabb lépést a tanügy fejlődése, a szocialista embertípus kialakítása és a háború okozta kultúrhiányok, lemaradások felszámolása terén.

1951-ben az 1951. évi 15. sz. tvr.-ben nyert szabályozást a tankötelezettség kérdése. Ugyanezen évben községi könyvtár létesült a faluban. Az 1952—56-os esztendők során a fejlődés az ellentmondások és polgári irányú törekvések erősödése dacára is folytatódott. Az ált. iskola területén az ellenforradalmi erők, a nemzetközi imperializmus, a revizionista nézetek kevés zavart okoztak. Az ifjúság átmeneti megtévesztése és annak soraiban a zavarkeltés inkább a közép- és felső oktatású ifjúság soraiban volt sikeres ideig óráig.

1953-ban és 1956-ban megint új ált. iskolai Rendtartás lépett életbe. Az 1956-os tanterv a pedagógiai munkát volt hivatott hatékonyabbá és eredményesebbé tenni. 1957-ben jutott el a köznevelés a szocialista nevelés teljes kiépítésének szakaszába. Községünkben ennek a munkának lett egyik tevékenységi területe az 1957-ben, az év elején létesített napközi otthon. Ennek első vezetője 1959 szeptemberéig Szabó Ignácné volt, ettől kezdve Epres István irányította a napközi munkáját 1964 szeptemberéig. A kezdetben egy csoportban folyó munka fokozatosan 4 csoportossá izmosodott. Ez az áldásos intézmény hatékonyan elmozdította a tanulmányi eredményt, erősítette, mélyítette a szocialista szellemű nevelést és egyben tehermentesítette a szülőket, s így közvetve

a termelő munka frontján is hasznosnak bizonyult. Az egészséges, többoldalú táplálkozás jótékony hatással volt a gyermekek fejlődésére és az esztétikai neveléssel a kultúra színvonalának emelését is szolgálta.

Az 1958/59-es tanévtől kezdve fokozatosan bevezetésre került az ált. iskolában a gyakorlati foglalkozás. Ezzel az iskola jelentős lépést tett az élet felé. Nálunk ennek a beindítása mindjárt 1958 szeptemberében megtörtént.

Az 1959-ben elrendelt továbbképző iskolák nem hozták meg a hozzájuk fűzött reményeket. Községünkben a 80—90%-os továbbtanulás miatt az itthonmaradt, az iskolát sohasem kedvelő gyenge tanulókkal alig lehetett valamit is elérni a továbbképző osztályokban.

Nagy intenzivitással indult meg és folytatódott viszont a felnőtt oktatás. Ez főképpen az 1960/61, az 1962/63-as években volt nagyobb arányú, bár már ez előtt is több ízben került sor arra, hogy egy-egy tanulócsoportban a beíratkozottak az 5., a 6., illetve a 7. és 8. osztályt végezték el pótlólag. 1959/60-ban 30 fő, 1960/61-ben 31, 1961/62-ben 26 fő végezte el sikerrel valamelyik elmaradt osztályát. 1963/64-óta pedig a Kiskunhalasi Mg Technikum egy kihelyezett osztálya működik községünkben. Ebben az első osztályt 36-an, a másodikat 22-en végezték el és 15 felnőtt tanuló íratkozott be a 3. osztályba.

Jelenleg 1963. óta fokozatosan áll bevezetés alatt a legújabb ált. iskolai tanterv. Ennek legfőbb célkitűzése, hogy „megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását."

A magyar alföld kiterjedt tanyavilága és a régi gazdálkodási módszer következtében nálunk fontos lépés volt az iskolák ún. körzetesítése. Ez községünkben Csala I-re vonatkozóan már megtörtént. Innen a felsőtagozatos tanulók 1963. szept. 1. óta már bejárnak a belterületi iskolába. Itt kapnak szakrendszerű, osztott iskolai oktatást gyakorlott, szakosított nevelőktől. Néhány éven belül bizonyosan megmutatkozik ennek az eredménye mind a tanyavilág életében, mind pedig a tehetségesebb pusztai gyerekek nagyobb mérvű és sikeresebb továbbtanulásában. A szülők mostani anyagi áldozatkészsége minden bizonnyal kamatos kamatjával megtérül fiaik és leányaik jövő sorsában.

A belterületi iskola 20 éves fejlődésének rövid krónikáját ezzel talán le is zárhatnánk. Az iskola munkájának belső eredményességéről a továbbtanulás alábbi adatain kívül nem sokat akarok elmondani. Ku rtánfurtán csak ennyit: 1950-től kezdve minden környékbeli középiskola és kollégium kapva kapott a császártöltési ált. iskolából kikerült tanulók után. Ez a kelendőség úgy az 1958-as évek óta fokozatosan csökkent. Néhány év óta pedig egyenesen fáznak a középiskolák és a kollégiumok vezetői a mi tanulóinktól. Ennek a nagy változásnak a gyökerei a múlt többéves talajába nyúlnak vissza. Az idősebb nevelők egyöntetű meglátása szerint ennek az oka egy önzésből fakadt vezetési hiba, melynek

erkölcsi és anyagi okai voltak. A hiba megbontotta a tantestület harmonikus egységét és a munka eredményességét. A tanügy vezetői, — sajnos — nagyon későn és kényszeredetten vágták föl ezt a káros kelevényt, mely iskolánk régi jóhírét is megrontotta és sok szülő taníttatási gondjait is megnövelte.

Záró gondolatnak kínálkozik az a megállapítás, hogy iskolánk 20 éves fejlődésének eredménye: a továbbtanulás országos viszonylatban népmozgalommá erősödött, községünkben pedig a boldogulás alapföltételévé a lakosság szemében. Ennek igen erős mértéke és az utóbbi évekig jó eredménye a jól végzett munka örömteljes és büszke tudatával jutalmazza a község nevelőinek lelkiismeretét.

2. A továbbtanulás adatai

Végigvizsgáltam az iskola 1945—1965 közötti összes anyakönyvi naplóit. A továbbtanulókat név szerint kiírtam, azután életpályák szerint, végzettség szerint csoportosítottam. A jelenleg még továbbtanulók esetében az iskola típusát jelöltem meg. Ennek az eléggé nagy munkának az eredményeként született meg az alábbi továbbtanulási kimutatás. A felnőtt továbbtanulók közül is sok szerepel a számadatokban. De csak azok, akiknek a továbbtanulása tudomásomra jutott. Bizonyosan vannak többen, akikről ezt nem tudtam meg, s így kimaradtak. A kimutatásban nem szerepelnek az ipari pályán, kereskedelemben elhelyezkedett, valamint a különféle szakmunkási tanfolyamokon végzett egyének. A kimutatás egyébként ez: *(Lásd a 271. oldalon).*

3. Az iskola nevelői

A felszabadulás óta összesen 59 nevelő ténykedett az iskolában. A régi, felszabadulás előtti gárdából heten tanítottak: Bánáti Miklós, Epres István, Epres József, Fürjes Gyula, Gönczi József, Mezőváriné: Zala Erzsébet és Szálas Béla. Tíznél több évig dolgozott az iskolánál 1964-ig Szabó Ignácné, Nagy Jenő és Glocker András. Öttől kilenc esztendőt töltött munkában Glocker István, ifj. Epres József, Gönczi Károly, Walter Erzsébet, Tamás Lászlóné, Angeli Tamás, Gráczer Ferencné, Stepper József, Gráczer Ferenc, Angeli Mátyás, Glocker Andrásné, Angeli Tamásné, Lentner Menyhértné, Walter Menyhértné, Rausch Tamás, Rausch Tamásné, Udvarhelyi Gyuláné, Walter Menyhért. Egytől 4 évig működött 27 nevelő, egy évnél rövidebb ideig tanított 1964. végéig 4 tanító. Mint segédszemélyzet Lei Tamásné, Lei Tamás és Rab Ferenc volt alkalmazásban az iskolánál, mint adminisztrátor pedig Páncél Ferencné dolgozott 4 évig.

Az iskola, illetve a szakma megnevezése	1945—65-ig végeztek	Most végeznek felső fokon	közép fokon	Végzett és még továbbtanulók sz. össz.
Agrártud. egyetem	6	2	—	8
Közgazd. egyetem	1	2	—	3
Orvosi, állatorv. egyet.	11	1	—	12
Gyógyszerészeti egyet.	1	—	—	1
Jogi egyet.	1	—	—	1
Gépész és mezőgép. egyet.	7	5	—	12
Felsőf. Mg. és Kert. Techn.	9	6	—	15
Felsőf. egyéb Techn.	2	—	—	2
Pedagógusi pályán	45	14	—	59
Óvónői pályán	14	—	—	14
Közg. és mezőg. tech.	31	16	24	71
Gép. textil, élelm. ip. techn.	12	4	4	20
Egyház főisk.	1	—	—	1
Védőnői, ápoló, gyerm. g. szülnő	15	—	—	15
Könyvelői, gyors és gépíró tf.	6	—	1	7
Különféle érettségi	40	—	—	40
Gimn. és szakisk.	—	—	64	64
Katonatiszti pálya	—	—	1	1
Jogi akadémián	1	—	—	1
Tanácsakadémián	2	—	—	2
Összesen:	205 fő	50 fő	94 fő	349 fő

4. Az iskolaigazgatás múltja a belterületi iskolában

1927-ig a mindenkori plébános volt községünkben az iskola igazgatója. Ettől kezdve pedagógus vezette az iskola ügyeit. Stadler Dezső 8, Gönczi József mint helyettes 3 éven, Epres István 14, Epres János 1

éven, Solymosi Tamás 1, Piltz Károly 3 és Glocker András 11 éven keresztül vezették az oktató—nevelő munkát iskolánkban. Igazgató helyettesek voltak Gémesi László, Salamon Anna, Szilva Árpád, Epres István és Lentner Menyhértné.

5. A belterületi iskola nevelői létszámának alakulása 1944—1964. végéig

Az 1944/45-ös tanévben	7 tanerő	1955/56-ban	18 tanerő
1945/46-os tanévben	8 tanerő	1956/58-ban	19 tanerő
1946/48-as tanévben	10 tanerő	1958/59-ben	20 tanerő
1948/49-es tanévben	11 tanerő	1959/60-ban	21 tanerő
1949/50-es tanévben	13 tanerő	1960/62-ben	22 tanerő
1950/51-es tanévben	15 tanerő	1962/64-ben	23 tanerő
1951/53-as tanévben	16 tanerő	1964 végén	24 tanerő
1153/55-ös tanévben	17 nevelő	működött a belterületi	

iskolában.

6. Néhány tanév tanulólétszáma a felszabadulás után

1944/45-ben	252 tanuló	1957/58-ban	411 tanuló
1947/48-ban	220 tanuló	1959/60-ban	394 tanuló
1949/50-ben	570 tanuló	1962/63-ban	485 tanuló
1954/55-ben	413 tanuló	1964/65-ben	497 tanuló

járt a belterületi iskolába.

7. A lakosság iskolai végzettsége 1949-ben és 1960-ban

1949-ben		*1960-ban*	
8 középiskolát végzett	52 fő	Főisk. egyet. végzett	29 fő
4 középiskolát végzett	81 fő	Érettségizett	81 fő
4-nél kev. középisk. vég.	49 fő	8 ált. isk. végzett	614 fő
8 elemit végzett	308 fő	6 elemit végzett	1786 fő
6 elemit végzett	1957 fő	4 elemit végzett	1090 fő
4 elemit végzett	703 fő	írt, olvasott 95,66%	4129 fő
Írt, olvasott 92,2%	3861 fő	Analfabéta volt 4,34%	187 fő
Analfabéta volt 7,8%	327 fő		

8. Községünk óvodájának multja és fejlődése

Mivel nálunk az óvóda intézménye igen későn honosodott meg, a felszabadulás előtti időben nem is foglalkoztunk vele, hisz akkor még csak a kezdet kezdetén állt.

Falunkban először egy Sándor Irma nevű magánóvónő kísérelte meg az óvóda beindítását. Ez 1904 táján volt. Mintegy 2 évig működött is az, azután abbamaradt a kísérlet. Az óvónő egyik kis leányát egy itteni gazda fogadta magához. Ez ma is itt él, Leirer Jánosné Sándor Magdolna személyében. E kudarccal végződött próbálkozás után újabb 30 évre óvóda nélkül maradt a község.

Csak 1937-ben létesített megint magánóvódát itt egy Gazdagh Margit nevű kiskunhalasi óvónő. A község helyiséget és dajkát adott melléje. Ez a kísérlet sem bizonyult hosszúéletűnek, mert a beígért rendszeres állami óvódai állás jóváhagyása egyre késett. Ezért Gazdagh Margit is odébbállt.

A község a tanítók sürgetésére már 1938-ban kérte egy állami óvóda engedélyezését a faluban. Végre 1940-ben sok huzavona után beindult annak munkája. Kápolnás Angéla volt az első állami óvónője a falunak. Háromévi kitűnő tevékenykedés után Kápolnás Angéla elpályázott a községből. Utóda egyelőre nem akadt.

1944. őszén aztán Mesterházi Andrásné Rózsa Erzsébet személyében új óvónőt kapott a község. Ő négy éven át tanítgatta a falu apróságait. 1949-től 1951-ig Pokorny Márta (később Bán Sándorné) vesződött a falu kicsinyeivel, majd őt Völgyesi Józsefné Huber Ilona követte. Völgyesiné 1953 elején távozott innen. Munkáját jó félévig Váci Margit folytatta.

1953. szeptemberében Gönczi Máriát nevezték ki az óvónői állásba. Ő ma is itt dolgozik mint vezető óvónő. 1954-ben második, 1955-ben harmadik és 1959-ben negyedik óvónőt is kapott a község. 1954-től kezdve az alábbi táblázaton felsorolt óvónők működtek községünkben:

Az I. sz. álláson	A II. szu álláson	A III. szu álláson	A IV. szu. állás.
Gönczi Mária 1953 szept—1964 végéig	Márki Laura 1954—1957-ig Bánáti Teréz 1957—1959-ig Schaffer Györgyné 1959—1964 végéig	Mintál Ferencné 1955—1964 végéig	Kassai Eszter 1959—1961-ig Varga Magdolna 1962—1964 végéig

1962-ben V. óvónői állása is lett a falunak. Ezen 1962—1164 végéig Nyerges Zsuzsanna működött. Azóta ez az állás nincs betöltve.

Amint látjuk, az óvódai intézmény igen későn létesült a községben, de aztán rövid idő alatt erőssé fejlőkött.

Az óvóda első otthona a mai pékség udvarában levő terem volt. Onnét átkerült a mostani bölcsőde épületébe, majd 1951-ben a mai rendőrségi lakásba, végül 1957-ben került a mai helyére. A foglalkozások céljára 4 terem áll rendelkezésre. Az óvodások létszáma 140 körül mozog. A jó óvódai munkának községünkben mind a személyi, mind a tárgyi, anyagi föltételei biztosítottak. Dajkaként Haris Istvánné 1954, Gunyics Berta 1959, Juhász Kálmánné 1962 és Vikker Istvánné 1957 óta vannak alkalmazásban.

A demokratikus és szocialista szellemű nevelés óvódás korban való megkezdése bizonnyal megtermi a maga kitűzött célját: a szocialista embertípus kialakítását.

9. Bokréta a kultúra virágaiból

Kultúrintézményeink a művelődés virágos kertjei. Ezekben virulnak a legszebb, leghasznosabb, legnemesebb virágfajták. De bőven terem sok szép virág a kultúra más berkeiben, rétein is. Gyönyörűséges mezei csokor köthető belőlük. A rádió, a televízió, a színház, a mozi napról napra hatékonyabb tényezői a ma már megszámlálhatatlan ágazatra bomló művelődési munkának. Községünk kultúrháza az iskola mellett második oázisa a tudásra szomjazó népnek. Az itt tartott gyűlések, ünnepélyek, TIT-előadások, egyéb rendezvények, stb. mind a kultúra ható tényezői. Hát a napi-, heti újságok százai, a számos képes és tudományos folyóirat nem ugyanennek a munkának a részesei-e? A könyvolvasás, amely falun azelőtt oly ritka volt, ma községünk többszáz lakójának legkedvesebb, tudást és szórakozást nyújtó eszköze. A fentiek együtt mind fejlesztő együtthatói a ma embere formálásának.

De a falu zártságának felbomlása, a sok utazás, az üdülésben és a kirándulásban való mind gyakoribb részvétel, a vidéki, sokszor városi munkahelyekre való bejárás nem új kultúrfejlesztő körülményei-e a szocialista társadalmi életnek? Nem kevésbé jelentős a lakás és a ruházati kultúra változása sem a mai ember művelődése szempontjából. Az utóbbi időben nagy tért nyert a vidékre és vidékről való házasodás is sok új szokás és ismeret forrása.

A szinte megszámlálhatatlan kultúrtényező összhatását nyomon követni, elemezni, kiértékelni nem a jelen mű feladata. Abból szép kis

kultúrtörténeti tanulmány kerekedne ki. A fenti tényezők és körülmények néhány virágszálát csokorba szedni nem mulaszthattam el. Ezzel zárom is köznevelésünk utolsó 20 évének ismertetését.

F) KÖZSÉGÜNK TÁRSADALMI SZERVEZETEI A FELSZABADULÁS UTÁN

A felszabadulás előtti társadalmi szervezetek egy része hosszabb-rövidebb ideig még továbbélt, majd átadta helyét az új idők szervezeteinek.

a) Hitelszövetkezet

A helybeli Hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja 1949-ig tevékenykedett. Érdemleges munkát csak a forint bevezetése után végzett. A régi tartozásokat ugyanis mindenki kifizette, a betétek elértéktelenedtek, s így a szövetkezet előlről kezdte tevékenységét. A szövetkezet székházában a koresma folytatta munkáját, és annak bevétele volt működésének kezdő alapja. A földreform után a központ új termelési hiteleket folyósított az újgazdáknak. Az igazgatóság és a felügyelő bizottság 10 tagból állott, elnöke Epres István volt, könyvelője jelen sorok írója. A szövetkezet tevékenységét a Népgazdasági Tanács 1949. végén rendelettel megszűntette. Az itteni szövetkezetet előbb a kecelibe, majd azzal együtt a kiskőrösibe olvasztotta be. A szövetkezeti székház előbb részben, majd egészében a helybeli Földművesszövetkezet bérletébe került. A székházat, amely a tagság tulajdonát képezi, ma is a FMSZ és a Petőfi-mozi használja. A Hitelszövetkezet feladatát ma a takarékszövetkezet híján részben a helybeli postatakarék, részben a Kecelen székelő OTP látja el. Hitelnyerés szempontjából kívánatos volna, ha az OTP-nak legalább egy fiókja volna a községben.

b) Tűzoltó Egylet

A régi idők Önkéntes Tűzoltó Egyesületének utódaként 1946-ban alakult meg nálunk a Tűzoltó Egylet. Tűzoltóságunknak 1946-ig sem rendes szertára, sem rendes otthona nem volt. Ez ideig a tűzoltói fölszerelés a mostani Sütőipari Vállalat udvarában levő félszerszerű helyiségben helyezkedett el. Az 1930-as években került az Országos Tűzoltó Múzeumba az 1800-as évek elején készült úgy nevezett „vízipuska", egy kezdetleges szerkezetű tűzoltó készülék. Ott ma is megtekinthető.

A mai szertár és otthon összesen 3380 köbméter beépített légterű. Áll 1 kultúrteremből, mely máris igen látogatott, 1 irodából, 1 raktárból és a szükséges mellékhelyiségekből. Az egylet felszerelése 2 kocsiból, 2 motorfecskendőből (200 és 400 literes sec.,) 1 targoncából és 3, összesen 28 hl-t kitevő lajtból áll.

1946 óta számos járási, megyei versenyen vívott ki az Egylet jó helyezést, sőt 1954-ben az országos gyorsasági versenyen a 3. helyen végzett az Egylet gárdája.

1946 és 1956 között öt kisebb tűzeset fordult elő a községben, 1956-tól 7 éven át tűzmentes korszak állt be. 1963 őszén 2 hét alatt 2 esetben volt tűz a Kossuth, illetve a Felszabadulás Tsz-ek baromfiolajaiban. Ezeknek esetenkint 4500 csirke esett áldozatul s a kár 80—80 ezer Ft-ot tett ki. 1964-ben a pártszékházban keletkezett kisebb tűz. Az 1966 nyarán kiütött tűzsorozat már nem tartozik jelen mű keretébe, mivel annak záróponija 1964. vége.

A régi idők ipartestülete, gazdaköre és munkásegylete megszűnt még az 1940-es évek táján. A gazdakör újjáélesztésére ugyan történt 1954 végén kísérlet, de az eredménytelenül végződött.

c) Császártöltési Egységes Falusi Sportkör

1964-ben így hívták a már sok nevet viselt sportegyletünket. A község sportkedvelő közönsége és ifjúsága ugyanis különféle néven nevezett egyesületekben tömörült a testedzők, főleg a labdarúgók köré. 1959 előtt közvetlenül Hunyadi Sportkörnek hívták ezt a társulást. Az egységes sportkör alapító elnöke Epres István volt, taglétszáma 150 fő. Egy szakosztálya működik csak: a labdarúgó. Vezetősége 7 tagú, elnöke 1964-ben Cserjés Sándor.

Az egylet labdarúgó csapata 1963 óta játszik a megyei 1. osztályú bajnokság déli csoportjában jó sikerrel. Évi költségvetése 1964-ben 40 000 Ft-ot számlált. Sportpályáját 1962-ben korszerűsítették, bekerítették és a mai kornak megfelelő öltözővel látták el.

d) Magyar Honvédelmi Sportszövetség Helyi Alapszervezete

Működik 1952 óta, taglétszáma 1964-ben 45 fő. Elnöke Mentus Lajos. Az alapszervezet éves terv alapján fejti ki tevékenységét és iparkodik teljesíteni feladatát. Működésének célja a szövetség szervezési, nevelési, kiképzési, sportfeladatainak valóraváltása. A nevelési feladat szakmai oktatásból és honvédelmi nevelő és felvilágosító munkából áll. A kikép-

zési munka katonai elő- és előzetes képzésből tevődik össze. Az előzetes képzés gépjármű alapismereteket, rádiótechnikai tudást és modellező készséget nyújt a sorkötelezettség előtt álló ifjaknak, valamint lőtudásukat igyekszik megalapozni. A lakosság polgári védelemre való oktatása évek óta szintén a MHS feladatkörébe tartozik.

e) Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ)

Elődje 1945 óta különféle néven működött, legutóbb DISZ néven. A KISZ 1957-ben alakult meg, négy tagú vezetősége van, titkára Walter György. Taglétszáma 1964 végén 35 fő. Működése a hetenkint 2 alkalommal tartott foglalkozásból áll. A munkafoglalkozás politikai, ideológiai és kulturális tevékenységből tevődik össze. A szórakoztató munka során zenei, táncos és műsoros rendezvényeket készítenek elő. A KISZ könyvtára mintegy 100 kötetes. Sikeres munka a titkár megállapítása szerint csak a kiránduló, munkaszervezési és társadalmi munkaszervezés terén folyik. A politikai és az ideológiai síkon nagy az érdektelenség és a visszahúzódás.

f) Nőtanács

A helyi nőtanács nálunk az MNDSZ utódaként 1957-ben alakult meg. Elnöke Illés Imréné. Tagságát a falu dolgozó asszonyai alkotják. A szervezet munkája a község 3 tsz-ének nőbizottságaiban évi munkaterv szerint folyik. Célja a nők általános és szakmai műveltségének fokozása, a nők társadalmi helyzetének erősítése, a dolgozó nők érdekeinek védelme és további javítása, valamint a világbékéért folyó harc diadalra juttatása.

g) A Hazafias Népfront Császártöltési Szervezete

Ez a szervezet 1957 óta tevékenykedik. Tagságát a falu választó polgárai alkotják, főleg a pártonkívüli választók. Elnöke Glocker András. Főbb célkitűzései: a néphatalom erősítése, a szocialista mezőgazdaság helyi üzemeinek megszilárdítása, a nép aktivizálása a közügyekben való részvételben és a községfejlesztési feladatok megvalósításában, a dolgozók általános és szakmai műveltségének emelése, a béke védelme, a népek szolidaritásának erősítése. A szervezet évi munkaterve szerint igyekszik évi munkatervének megvalósítására. A helybeli társadalmi szervezetek tevékenységének ismertetése ezzel lényegében be is fejeződött. Legfeljebb a községben folyó szakszervezeti munka adatai érde-

kelhetik még a T. Olvasót. A szakszervezeti munka adatait alább közlöm azzal, hogy azok teljes és hű képet nyújtani nem tudnak, mert sok szakszervezeti tag vidéken dolgozik, s így adatok pontos összegyűjtése szinte lehetetlen.

h) Szakszervezeti munka és tagság községünkben

A szakszervezetek népgazdaságunkban, a szocialista társadalomban a dolgozók érdekképviseleti szervei és egyben az államgépezet hajtószíjai. Munkájuk döntő kihatással van a szocializmus építésére, de egyben a dolgozók életszínvonalának, szociális juttatásainak alakulására. Ezért néhány sorban ismertetem annak községünkre vonatkozó adatait.

Összegyűjtöttem, hányféle munkahelyen dolgoznak falunkban az emberek, melyik szakszervezetnek hány tagja van. Ugyanerre iparkodtam a vidéken dolgozó itteni lakosok esetében, de itt csak megközelítően pontos adatokat tudtam szerezni. Munkám eredményeként az alábbiakat sikerült megtudnom:

Helyben 22-féle munkahelyen 1964 végén	602 fő
Vidéken kb. 13-féle munkahelyen 1964 végén kb.	78 fő
Összesen mintegy:	680 fő volt

valamely szakszervezet tagja.

A 3 tsz-ben a nyugdíjasokkal együtt	1228 tag élt
A tsz nyugdíjasokon kívül más nyugdíjas létezett kb.	71 fő
Így mintegy	1979 fő után

élvezi a község népe kisebb-nagyobb mértékben az SZTK szociális juttatásait (táppénz, családi pótlék, ingyenes gyógyítás, kedvezményes gyógyszerellátás, üdülés kórházi ápolás stb.) Ha a párt és a kormány, — ami igen sürgetően kívánatos volna, — kiterjeszti a szociális juttatásokat a tsz tagokra is, úgy községünkben a lakosság közel 100%-ban SZTK biztosított lesz.

G) KÖZEGÉSZSÉGÜGYÜNK UTOLSÓ 20 ÉVE

1. Közegészségügyünk fejlődése 1964 végéig

A közegészségügy egyike azon területeknek, amelyen tiszteletet parancsoló eredményeket, nagyarányú fejlődést értünk el a felszabadulás óta. A felszabadulás óta elért egészségügyi helyzet mozaikképe a következő:

A mozaik első kövéül a helybeli orvosok gyógyító tevékenységét választottam. Ez a munka 1963 óta az erre a célra létesített szép központi rendelőben folyik. Községünk két derék orvosa: Dr. Scheibl József és Dr. Csordás János végzi. Mellettük 1961 óta körzeti ápolónői minőségben Pittenauer Józsefné és Szabó Sándorné működik. Az orvosirnoki állásokat 1960-ban rendszeresítették községünkben. Nélkülük az orvosi rendelés nagyon vontatott lenne. Két orvos a mai betegállományt kezelni, ellátni nélkülük fizikailag képtelen volna. A betegek száma a napi 80 fő körül mozog. 1963 IV. negyedében pl. 5 292 beteget kezelt a két orvos. Ez 75 munkanapra osztva napi 79 főt tesz ki. Az otthon fekvő betegek ellátása is folyamatosan történik.

Mozaikunk 2. köve a gyógyszerellátás területe legyen! Községünknek sok évtizedes sérelme volt, hogy nincs gyógyszertára, s hogy a legegyszerűbb orvosságot is a 7 km-re fekvő Hajósról kellett hozni. Ezen az áldatlan állapoton változtatott az egészségügyi minisztérium, amikor 1950-ben patikát létesített Császártöltésen. Első gyógyszerészünk Csapy Lajos volt. Őt követte Vida Lászlóné, majd Bangha Edit. A jelenlegi patikus Jánvári Endre 1957 közepe óta vezeti a gyógyszertárat. 1964-ben patikánk évi bevétele 388 000 Ft-ot tett ki. Az SZTK 85%-os térítése mintegy 240 000 Ft-ra rúgott. A magánszektori gyógyszer ára tehát 106 000 Ft volt. Örömmel kell megállapítanunk, hogy nálunk senkinek sem kell elpusztulnia azért, mert nincs pénze a drága gyógyszerre. Patikánkban a vezető mellett egy asszisztensnő is dolgozik. A gyógyszertár mind ez ideig szükséghelyiségben van elhelyezve. 1968-ra egy korszerű gyógyszertár és vele egy tető alatt egy gyógyszerészi lakás létesítését ütemezte be a községi tanács VB-a a község központjában.

A mozaikba 3. kőként illesszük be a mentőszolgálat, a szakorvosi rendelés és a kórházi ápolás helyzetének ismertetését! Mentőszolgálatunk a 28 km-es kórházi távolság dacára nem eshet komoly kifogás alá. A távolság okozta hátrányt egyelőre természetesen nem lehet kiküszöbölni.

Mozaikképünk 4. kockáját talán a Vöröskereszt helyi tevékenysége képezheti. Ez 130 tagot számlál. 1964-ben községünk népének 144 tagja 45 liter vért bocsájtott ingyen az egészségügy rendelkezésére a Vöröskereszt II. kongresszusának felhívására. A szervezet tagjainak oktatása, képzése és a felnőtt lakosság egészségügyi felvilágosítása kielégítően folyik.

A mozaik 5. kövére rajzoljuk rá a bölcsőde munkájának a képét! A helybeli bölcsőde 1952. június 1-én kezdte meg áldásos tevékenységét. 1957-ig mint idénybölcsőde évente 6 hónapig működött. Első vezetője Váli Erzsébet volt. 1953-ban Fabik Teréz lépett a helyébe, majd 1954-ben Marosi Irén állt az intézmény élére. Ekkor állandó bölcsőde lett ez az intézmény húszas állandó és tizes idényi létszámmal. Marosi Irén

munkakörét 1960. július 1-én Umenhoffer Regina (később Hajzer Jánosné) vette át. Ugyanekkor a bölcsődei létszámkeretet 30 + 20-ra emelték föl. A személyzet létszáma jelenleg egész éven át 8 fő, az idény tartama alatt pedig 17 fő. Az intézmény orvosa 1958 óta Dr. Scheibl József.

Értékes része mozaikképünknek a terhes- és csecsemő-tanácsadás munkáját ábrázoló 6. kő is. Zöldkeresztünk 1948 tavaszán eresztett gyökeret a község talajában. Falunk először a hajósi, majd a keceli Zöldkereszt gondozási körzetének képezte egyik részét. Hajósról Varga Ilona járt át községünkbe mint védőnő 1949 elejéig. Ekkor Gyömörei Margit keceli védőnő vette át a védőnői teendők végzését. 1950. március 15-én önálló gondozási körzetté lépett elő Császártöltés. Vezetőjéül Atkári Júliát nevezték ki. Ő Pintér Józsefné néven ma is az intézmény élén áll. 1963. szeptember 15-e óta segítőtársa Baranyai Józsefné Somogyvári Terézia, mert a községet ekkor két védőnői körzetre osztotta az egészségügyi minisztérium. A Zöldkereszt most 4. helyén, a központi orvosi rendelővel egy födél alatt van otthon. Tevékenységéről 1949 óta vannak feljegyzések, de az első év adatai nem teljesek. A Zöldkereszt állami anya és csecsemővédelmi intézmény és az egészségügyi minisztérium felügyelete alatt áll.

Helyezzük az eddigi mozaikrészek mellé 7-nek az üdülés, a gyógyfürdőzés, a táppénz és a nyugellátás helyzetét ábrázoló kockát! Az állami gazdasági, erdészeti, az ipari, kereskedelmi, valamint az értelmiségi vonalon dolgozók előtt az üdülés, a gyógyfürdőzés előnyei már közismertek és közkedveltek. Ugyanezt mondhatjuk el a táppénzről és az általában kielégítő nyugdíjellátásról. A táppénz folyósítása óriási kihatású szociális juttatás. Ez többek között hatásosan előmozdítja, hogy a betegek csak a teljes gyógyulás után álljanak munkába.

Községünkben egyébként a nyugdíjasok száma az 1938. évi 12 főről az alábbi örvendetes módon emelkedett: 1948-ban 34, 1958-ban 51, 1960-ban 98, 1964-ben 371 főre. Sajnos ezeknek döntő többsége a 260 Ft-os kategóriába esik. Szociális segélyben, amely havi 200 Ft, 1964-ben 20 személy részesült községünkben.

A népmozgalom állását ábrázolja mozaikképünk 8. kockája. Községünk e téren az alábbi képet nyújtja: A születések száma, miképpen országos viszonylatban is, semmiképpen nem kielégítő, bár nagyobb a halálozásnál. A 70 éven felüliek száma a munkaegészségügy javuló helyzetével párhuzamosan örvendetesen javul, nő. Tehát az átlagos életkor nálunk is kb. az országos aránynak megfelelően alakult.

Mozaikunk 9. köve a magában is sokrétű ellenőrzés területe: az élelmiszer ellátás ellenőrzése az árusító, kezelő személyzettől kezdve a boltok, piacok, a közkonyhák, tejbegyűjtők, koresmák, cukrászdák stb. hétfejű sárkányáig. Mindezek ellenőrzése nálunk folyamatosan történik. Az észlelt hibák felszámolása azonban gyorsabb, hatékonyabb is lehetne!

A KÖJÁL tevékenysége a különböző járványok, népbetegségek leküzdésére irányul. Községünk egész lakosságán már 1963-ban végeztek tüdőszűrést. A 10 éven aluliak BCG oltáson estek át. A szűrést 1965-ben megismételték.

Az alkoholfogyasztás terén hatósági, orvosi beavatkozásra itt falun alig van lehetőség. Pedig e téren akadna bőven tennivaló nálunk, hisz községünk ősi idők óta fejlett bortermelést űz. A borfogyasztás ezért érthető módon megrögzött népszokássá vált. Jelenleg ugyan hullámvölgyben van a probléma, de a férfiaknak a nőknél koraibb elhalálozásának az okát feltétlenül ebben is keresnünk kell. A közegészségügyi károsodás kiküszöbölésére e téren szívós, sokoldalú nevelő-felvilágosító munka lesz szükséges.

Itt kell megemlítenünk a nálunk már folyó iskolai fogászati ellenőrzést, fogkezelést is. Dr Scheibl József fogorvos megállapítása szerint ez a munka évenkint mintegy 1000 fog korai pusztulásának veszi elejét.

A 10. mozaikkő a lakások és környékük, valamint az utcák egészségügyi képét adja. 1960-ban községünk lakáshelyzete az alábbi volt: Az összes lakások száma 1051-et tett ki; ezek közül 576 volt az egy, 392 a két és 71 a többszobás lakás. Létezett néhány szoba nélküli lakás is, számszerint 11. Száz-száz lakásra 392 lakó esett, vagyis egy-egy lakásra 4 személy. A szobák közül 704 padlós, 68 hidegpadlós és 807 földes, vert padlós akadt. Az utóbbiak száma tehát meghaladta az 50%-ot. Fennáll a lehetősége annak, hogy a nagyobb adó elkerülése végett a padlós szobák egy részét földesnek mondták be. Egészségügyi szempontból tehát a szobapadlózati állomány nem mondható a legeszmeibbnek. A község ivóvíz ellátása még nem régen is erősen kifogásolható volt. A legtöbb kút vize ivásra nem alkalmas minősítést érdemelt, mégis itta a nép. Az egészségügyi intézet 1948 óta 9 mélyfúrású közkutat létesített a faluban. A vízellátás azonban csak 1963 óta megnyugtató, amióta a községben működik a törpe vízmű. A vízszolgáltató hálózat kiépítése igen lendületes ütemben halad, s maholnap az egész falu területét beágazza. A WC-k és a trágyadombok egészségre ártalmas kihatása az udvarokban legutóbb erőteljesen csökkent. A község 2 főútvonalának portalanításával a falu egészségügye szintén sokat nyert. A régi, portengerben úszó falu immár a múlté. Az új falurészek kertesitése, fásítása, a főutca parkosítása, a községi park megteremtése nemcsak esztétikai, hanem egészségvédelmi tények is. A vízvezetékhálózat segítségével a jelenleg 5%-os fürdőszobai ellátottság, valamint a WC-k angolrendszerű fejlesztési lehetősége nagyot nőtt. A községi tisztasági fürdő alapját a falu népe áldozatos és készséges társadalmi munkával már lerakta. Kívánatos volna e téren a helyi tanács nagyobb megértése. A lakosságban ugyanis a fürdő utáni vágy, annak igénye elevenebben él, mint sokan

hiszik. Ezért sürgős volna annak megépítését minden igyekezettel a kész tervek szerinti magas kultúráltságú formában valóra váltani.

A munkaegészségügyet a mozaik 11. kövének szántam. Ez a munkaterület még a fejlődés kezdeti szakaszában van, de azért már létezik. Mikor valaki munkába áll, ma már általában orvosi vizsgálaton esik át. Ezen megállapítja az orvos, képes-e a munkavállaló egészsége károdása nélkül ellátni jövendő munkáját. Kivétel, sajnos, újra a tsz-tag. A múltban a munkaerő felhasználása terén nagyfokú rablógazdálkodás folyt. Sokszor a munkaadó a saját munkaerejével is visszaélt. Ez volt azonban a kisebbik veszedelem. A veszélyesebb visszaélés a mások munkaerejének túlzott kizsákmányolásában jelentkezett. Ennek súlyos egészségügyi kihatásai voltak. A túlfeszített igénybevétel maga után vonta az erősebb, nehezebb táplálkozást. Ahol erre nem volt lehetőség, ott jelentkezett az elsatnyulás, a megnyomorodás, és az életet megrövidítő betegség. Ahol a munkásnak módjában állott az erősebb táplálkozás, a nehéz kosztolás károsan hatott a szív és a máj munkájára, azokban idézett elő károsodást. Községünkben ehhez még hozzájárult az „erőt adó" borfogyasztás, sokszor a józan mértéken felül is. A boros állapot sokszor kiváltotta a munkásban a tetterősség hamis érzetét. Az évről évre így folytatott életmód természetesen megboszulta magát. Ennek eredménye lett, hogy a kalocsai kórházban gyakran nem a számarányuknak megfelelő 5%-ban vannak képviselve a császártöltési betegek, hanem ennek közel kétszeresében. Ez a szomorú dicsőség nagy részben a munkaegészségügy iratlan törvényei ellen elkövetett bűnökből ered.

A 12. mozaikkövet engedjük át az állategészségügynek! Ezen a téren 1950-ig tömérdek volt a baj, nagy volt az elmaradottság. De azóta, mivel ekkor kapott a község saját állatorvost, — óriási a fejlődés. A régi idők állatjárványainak sokszor többszáz állat, főleg sertés és baromfi esett áldozatul. Az anyagi kár érzékenyen sújtotta a lakosságot. Jelenleg talán csak a hasitott körmüek, száj és körömfájása és a szarvasmarhák tbc. fertőzöttsége okoz gondot. A száj és körömfájás legutóbb 2 izben is felütötte fejét egy-egy tanyaközpontban, de a faluba nem tudott behatolni. A szarvasmarhák egészségügye terén az Új Barázda Tsz eljárása, módszere kiváló és követendő példaképül szolgálhat. Állatállománya ugyanis 100%-ban tbc mentes, a falu másik 2 tsz-é erősen fertőzött. Az Új Barázda elnöke a fennálló lehetőségek ügyes kihasználásával a régi, fertőzött állományát teljesen egészségesre cserélte át anyagi ráfizetés nélkül. Ennek az útját, módját itt nem ismertetem, azt a tsz elnöke talán megsúgja az érdekelteknek. Példájával mindenesetre igazolta, hogy a vezetői képzettség és élelmesség fontos alapföltétele a szocialista mezőgazdaság fölvirágoztatásának. A baromfitenyésztés

egészségügye terén mind a három tsz-ünk egyenlő mértékben dicséretes eredményeket ért el.

Községünkben a jövő feladatai között talán a legsürgősebb a tisztasági fürdő és egy tornaterem megépítése. Az utóbbi az egyoldalú sportélet egészségesebb, szélesebb körű fejlődése szempontjából kívánatos, az első pedig „a tisztaság fél egészség" elvének érvényrejuttatása érdekében. Szép szociális és erkölcsi hatású és egyben egészségügyi előrelépést jelentene községünkben az öregek napközi otthonának életrehívása is.

2. Az egészségügy személyi adatai és változásai 1945 óta

Tudjuk már, hogy 1947 tavaszáig Dr. Krammer Donát volt községünk orvosa. Már az ő életében mint magánorvosok tevékenykedtek falunkban Dr. Pataricza János, Dr. Papp István és rövid ideig Dr. Borsay Győző volt járási tisztiorvos is.

Dr. Krammer halála után Dr. Pataricza János kapott kinevezést községi orvosnak. Mellette Dr. Papp és a Délvidékről jött Dr. Kugler Sándor is folytattak még egy ideig orvosi gyakorlatot községünkben. Aztán Dr. Papp István Hajósra költözött át, Dr. Kugler sem maradt sokáig a faluban. Dr. Pataricza János igen képzett és lelkiismeretes munkát végzett a faluban. Amikor őt 1951-ben Jánoshalmára helyezték át községi orvosnak, Dr. Buocz Ákosné lett az utódja. Férje is orvos volt. Ők 1953-ig tartózkodtak a faluban.

Távozásuk után Dr. Tegze István lett a községi orvos. Igen szerette az itókát. 1958-ig töltötte be a községi orvosi tisztet. 1956-ban megszervezték a falunkban a második községi orvosi állást, s azt 1956 nyarán be is töltötték Dr. Vencel Sándorral.

1958 nyarán Dr. Vencel Sándort Dr. Scheibl József, majd Dr. Tegzét ősszel Dr. Csordás János követte a községi orvosi állásban. 1964-ben is ők működtek.

II) CSALA-PUSZTA TÖRTÉNETE 1945—1964-IG

1. Népesedési adatok

Csala-pusztán a felszabadulás utánról az alábbi népesedési adatok állnak rendelkezésre:

1949-ben a népszámláláskor összesen 575 személy került összeírásra. A megoszlás adatai a 3 település között nem kerültek elő. 1960-ban Csala I-en és körzetében 331-en, Csala II-n 177-en és Csala III-on 82-en laktak.

Egy állatösszeírás során sikerült Csaláról még néhány fontos népesedési adatot megállapítani. A lakóépületek száma 1964 végén:

Csala I-en és körzetében	92
Csala II-őn	30
Csala III-on	15
Összesen:	137 volt.

Csala I-en 94, Csala II-őn 37 és Csala III-on 14 család élt. A családfők munkahelye így oszlott meg ebben az időpontban:

A tsz-ben dolgozott	86 kereső
az erdészetben	10 kereső
egyebütt,de főképpen a tőzegtelepen	49 kereső
Összesen:	145 kereső volt állásban.

2. GAZDASÁGI ADATOK

a) A szabad élet kapuja előtt

Csala-puszta népe az uradalmi cselédség szűkös kenyerét ette, s a szellemi sötétség gyér mécsvilágánál élt legalább 2 évszázadon át. Csala már 1744 előtt lakott hely volt. A fejlődés terén nálunk szokatlan dolog történt: Csala megmaradt pusztának, az 1734-ben először említett Csákányfő, aliter Császártöltés pedig községgé lett. Csala Császártöltésnek külterületi része maradt. Nézzük ezúttal, hogy ért el Csala népe a szabad élet kapujához.

A szabad és emberi élet felé az első lépés még 1939-ben történt. Kiscsalán a község előljáróságának többszöri sürgetésére megépült az iskola. Ez az iskola lett Csalán az emberibb élet útjának első állomása. Epres János került oda első tanítónak. Az iskola 2. tantermében 1946-ban indult meg a tudás fényének szétárasztása. A csalai nép kívánságára az iskola egyúttal az istentisztelet hajléka is lett. Az 1945. évi földosztáskor a lakosság egyenes kívánságára 15 kh földet is juttatott az Országos Földrendező Bizottság a csalai létesítendő lelkészségnek. Saját lelkészt 1947-ben kapott a település Vlaovics Jakab személyében, aki 1951 októberéig működött a tanyavilág népe között. Távozásával megszűnt a lelkészség és a javadalom a tsz birtokába ment át. Csala II-n 1946-ban létesítettek iskolát és tanítói lakást. A megszüntetett mérnöki lakást vették igénybe erre a célra. Első tanítója Vajdáné, Salamon Anna lett.

1945-ben létében is függetlenné vált Csala-puszta népe. A Káptalan

birtokának szántó-rét és legelői részét kiosztották a földreform céljára. Ekkor kezdődött meg a csalai magyarság új életének egyik szakasza. A juttatott 2500 hold földből a cselédség közül kb. 80 család részesült átlag 14 k. holdas juttatásban.

Az uradalmi cselédlakások és egyéb felosztható épületek szintén a cselédség birtokába mentek át illő búzaváltsági áron. A major belterületét mind a két településen kialakították: 36—36 k. holdat jelölvén ki belterületnek. Csala I-en 62, Csala II-őn 74 házhelyet hasítottak ki 400—600 négyszögöl nagyságban. A házhelyek árát ölenként 2 Ft-ban szabták meg. Csala I-en 55, Csala II-őn 27 új házat építettek 1964 végéig. Maradt épület közcélra is. Ezek ma a tsz-ek tulajdonát képezik.

Csala népe néhány évig a saját gazdájaként a magánszektorban dolgozott. Így kísérelte meg a boldogulást. Hamarosan jött azonban a nagyüzemi, társas gazdálkodásra való áttérés lehetősége. A föld, a házhely árának megfizetése, az adó, a beszolgáltatás terhe, az állatállomány elégtelensége, a mezőgazdasági termények világpiaci árának alakulása mind arra intett, hogy csak a szocialista mezőgazdaság útján képesek boldogulni. Ennek az útját egyengette a Magyar Kommunista Párt is a magyar parasztság előtt. A pártot Csalán Epres János alakította meg. Így aztán 1949-ben Csala I-en megalakult a Szabadság Mgtsz., Csala II. és III. új gazdái pedig a Vörös Zászló Mgtsz-ben tömörültek. Amikor Csala I-en főleg a gyenge vezetés miatt 1957-ben a tsz feloszlott, Oláh Béla köré csoportosultak többen és a Magyar Zászló Tszcs-ben igyekeztek boldogulni. Csala II-őn is sok hiba csúszott a tsz vezetésébe. Végül is a csalaiak 1960-ban a belterületi tsz-be olvadtak be, a Felszabadulás Tsz-be.

Meg kell állapítanunk, hogy a volt uradalmi cselédség az eltelt 20 év során mind kulturális, mind gazdasági, egészségügyi, társadalmi téren nagy utat tett meg az emberi szabad élet útján; nem állt meg az új élet kapujában, amelyen 1945-ben lépett be.

A csalaiak szocialista mezőgazdasági szektorban lefolyt életét a község gazdasági életével együtt a gazdasági élet című fejezetben tárgyalja e mű.

KULTÚRÁLIS ADATOK

a) *A tanügy fejlődése Csala-pusztán*

Kiscsalán 1941 szeptemberében nyílt meg az iskola kapuja a tanyai gyerekek előtt. Eddig az időpontig a puszta népének aprósága a belterületi iskolába járt: azaz hol járt, hol nem. Esőben, hóban, hőségben és hidegben kocsi vitte be a tankötelezeseket a faluba. Aki így járt az iskolába, bizony megszenvedett a tudásért. Sokszor másra kellett a kocsi, sokszor

az idő miatt a szülők nem engedték útra gyermekeiket, s így bizony csak gyéren csordogált a tudás a tanyai gyermekek fejébe.

1941-től Epres János tanító próbálta a tudás fényét magasabbra szítani a kis tanyai buksi fejekben. Csala I-re járt a másik 2 település tanuló serege is. A tankötelesek száma 100-on felül volt, de 1941/42-ben ebből csak 64 járt rendszeresen a tanításra.

1946-ban Csala I-en a 2. tanerő is működésbe lépett, miután egy 2. tanterem is épült az első mellé. Csala II-őn az eltávozott erdőmérnök lakásából csináltak tantermet és tanítói lakást.

Csala I-en a fejlődés a továbbiakban az alábbi módon alakult: 1946—51-ig 2 tanteremben 2 tanerővel, 1951/52-ben Glocker András bevonulása miatt 2 csoportban, de 1 tanerővel, aztán 1954-ig megint 2 teremben 2 erővel történt. 1954—61-ig 3 tanulócsoportban, sőt 1956—1958-ig 4 csoportban történt az oktatás. Ezután a létszámcsökkenés, illetve a felsőbb osztályosoknak szakosított oktatása miatt a tanulócsoportok és a tanerő is kettőre, majd 1963. őszétől kezdve egyre csökkent.

A Csala I-i iskola tanítói voltak 1964. végéig:

Az I. álláson	A II. álláson	A III. álláson	A IV. álláson
Epres János 8 év	Epresné 3 év	Gróf Margit 1 év	Tamás Lászlóné 5 év
Glocker András 4 év	Glockerné 7 év	Sziráki Margit 1 év	
Szabó János 1 év	Tamás László 5 év	Tóth Boldizsár 1 év	
Gönczi Károly 10 év		Walter Menyhért 2 év	
		Kőmíves Péter 1 év	

Közlöm néhány tanév tanulói létszámát is:

1941/42	64 tanuló	1957/58	93 tanuló
1945/46	41 tanuló	1960/61	73 tanuló
1950/51	70 tanuló	1964/65	25 tanuló
1955/56	87 tanuló		

Az elrendelt és végre is hajtott körzetesítés egyik fő célja a külterületi tanulók továbbtanulásának biztosítása. A múltban sok tehetség kallódott el országunkban a népi rétegekkel, főleg a munkás és kisparaszti

osztályokkal szemben folytatott helytelen iskolapolitika miatt. A külterületen megindult továbbtanulás kérdésével egyébként külön foglalkozom.

Csala II. csak a fölszabadulás után kapott iskolát és tanítót Vajda Józsefné Salamon Anna személyében. Övé az úttörés érdeme a tanügy terén. Önfeláldozóan vállalta a tudás fényének terjesztését az elhagyott tanyán. A tanerők utána sűrűn váltogatták egymást, 1964. végéig 14 tanító fordult meg Csala II-őn.

1955/56-tól kezdve 2 tanerős lett az iskola itt is, de 2 éven át vállalkozó szellem híján csak egy erővel folyt a munka.

A párt és a kormány jóvoltából ez a település is egy új 2 termes modern iskolát kapott, de azt csak az 1965/66-os tanév elején vették használatba. Csala III-ról is ide járnak a gyermekek, valamint a megye egyik legszegényebb, legelesettebb környékéről az ún. Tul a homok-ról is. Itt a családok nagy része még ma is félig a földbe vájt putrikban lakik. Sok ilyen putriban a szülők körül 6—8 gyermek szorong a lakásnak nevezett tákolmány egyetlen helységében. A kultúra apostolai itt az elmúlt 18 év alatt az alábbi tanítók voltak:

Az I. szu. álláson		A II. szu. álláson	
Vajdáné Salamon Anna	4 évig	Glocker István	1/2 évig
Eichinger Kornél	2 évig	Csonka Gyula	4 évig
Angeli Mátyás	3 évig	id. Epres József	1/2 évig
Rausch Tamás	2 évig	Nemes Sándor	2 évig
Tóth Boldizsár	3 évig	Miskoviez Károly	1/2 évig
Faragyai József	2 évig	Glocker István	1/2 évig
Wiedner Bernát	1 évig		

A tanulói létszám néhány évről így fest:

1946/47	49 tanuló	1959/60	47 tanuló
1950/51	66 tanuló	1964/65	43 tanuló
1955/56	48 tanuló		

A körzetesítés itt, sajnos, az útviszonyok és egyéb tárgyi nehézségek miatt még nem valósult meg, nem érezteti áldásos hatását. E tanyaközpont még a villany, a fény előrelendítő erejét, szépségét és kultúrfejlesztő hatását sem érzi. A fényt a 3. ötéves tervben, talán 1968-ban kapja meg Középcsala népe.

b) *A továbbtanulás ügye Csala-pusztán*

Csala I-en a felszabadulás előtt egyetlen egy továbbtanulóról sem tudunk. Az első fecske e téren Radics Erzsébet, az egyik volt uradalmi cseléd leánya volt. Tanítónőnek tanult ki 1953-ban a kiskunfélegyházi tanítóképzőben. Másodiknak újra egy nő tanult ki: Juhász Teréz. A mezőgazdasági technikumot végezte el, s ma a járási mg. osztályon dolgozik. Politikai téren Kelemen Erzsébet és Ondrovics József emelkedett ki a tanyai közösségből. Az előbbi tanácsi dolgozó, az utóbbi párttitkárként fejti ki tevékenységét. Egy volt csalai erdész 2 gyermeke közül az egyik mérnök a másik védőnő lett. Érettségizett Kovács Pál és Jenei Mária. 1964-ben hárman jártak gimnáziumba. Az ipari tanulók száma 13 fő.

Csala II és III területéről Konoróth János volt az úttörő a továbbtanulásban. 1953-ban Kalocsán végezte a mg-i technikumot. Tsz agronómusként dolgozik. Viszmeg János is a mg technikumot végezte. Konoróth József a jogi akadémiát járta ki, István pedig a tanácsakadémiát látogatta. A 2 Moravcsik-fiú közül Árpád jogi végzettséget szerzett, Szilveszter pedig érettségizett. Középiskolába 1964-ben a két Tamaskó testvér járt. Az ipari tanulók száma itt 3.

Még kevesen vannak tehát, akik ki tudtak emelkedni az uradalmi cselédség soraiból, de a folyamat megindult és nem áll meg. A csalai szülők Arany János örökszép szavaival biztathatják immár magzatjaikat:

„Előtted a küzdés, előtted a pálya,
Az erőtlen csügged, az erős megállja!"
(Arany János: Domokos napra)

POLITIKAI ADATOK

Néhány szó a csalai pártszervezetről

A Magyar Kommunista Párt szervezete 1945. április 115-én alakult meg Epres János csalai tanító vezetése alatt 37 taggal. Első és fő feladata a csalai uradalmi cselédség jogos föld és házhelyigényének érvényesítése volt az akkor küszöbön álló földreform során. Ez a feladat pártközi megbeszélés tárgyát is képezte, amelyen a csalai pártszervezetet az elnök képviselte.

A pártmunka egyik kiemelkedő eredménye lett Dél-Pest megye legelső földművesszövetkezetének a megalakulása Csala-pusztán. A nemzeti bizottságban is Epres János képviselte a külterületi lakosság érdekeit.

Epres tanítónak Gödöllőre való távozása után 1956-ban a csalai pártszervezet összetartó erő híján feloszlott. Később újból megalakult ugyan, de önállósága megszűnt. 1964. végén a párttagok száma Csalán 6 fő volt. Ők a Felszabadulás Tsz alapszervezetéhez tartoznak.

Csala-puszta adatainak közlését azzal a gondolattal zárom le, hogy a múlt hibái, hiányosságai a külterületi lakosság életében rövidesen eltűnnek, fölszámolódnak. Ez a párt, a kormány és a nép közös célja: kultúrát, fényt, jólétet vinni az ország minden zugába, ahol emberek élnek, akik a szocialista társadalmi rendszer féltett értékei.

V. rész

CSÀSZÁRTÖLTÉS A SZÁMOK TUKRÉBEN, ADATTÁR 1964. VÉGÉRŐL

1. ÁLTALÁNOS KÖZSÉGI ADATOK

Császártöltés község területi összesítője 1964 végén

(A négyszögölek elhagyásával)

A birtokos megnevezése	Szántó	Rét	Szőlő	Kert
	kh	kh	kh	kh
Külterületen:				
Állami Gazdaság	524	—	408	—
Kiskunsági Erdőgazdaság	77	—	3	5
Dunaártéri Erdőgazdaság	—	—	—	—
Felszabadulás Mgtsz	1632	272	211	—
Kossuth Mgtsz	633	58	153	—
Új Barázda Mgtsz	627	130	244	—
Állami tartalékföld	12	2	—	—
Tőzegkiterm. Vállalat	3	—	—	—
Orsz. Vízügyi Igazgatóság	—	—	—	—
Községi Tanács V. B.	—	—	—	—
Magánbirtokosok	46	—	63	1
Pedagógusföld	19	1	—	—
Közl. és Postaügyi Miniszt.	1	—	—	—
Vidéki bebíró tsz-eké	112	—	147	—
Külterület összesen:	3686	463	1229	6
Belterületen:				
Kiskunsági Erdőgazdaság	68	—	—	1
Felszabadulás Mgtsz	31	—	5	—
Kossuth Mgtsz	7	—	8	3
Új Barázda Mgtsz	71	—	18	1
Állami tartalékföld	33	1	4	8
Községi Tanács V. B.	3	—	—	1
Közlek. és Postaügyi Miniszt.	—	—	—	—
Földművesszövetkezet	—	—	—	—
Gépjavító Állomás	2	—	—	—
Magánosok és egyéb szekt.	77	6	42	92
Belterületen összesen:	292	7	77	106
Kül- és belterületen összesen:	3978	470	1306	112

Birtokosok szerint

(A földnyilvántartás alapján kat. holdakra kikerekítve)

Gyümölcsös kh	Legelő kh	Erdő kh	Nádas kh	Földadó nélkül kh	Összesen kh	Megjegyzés
—	174	261	—	31	1398	
—	11	4262	—	7	4365	
—	35	538	—	1	574	
148	173	142	—	27	2605	
99	667	99	3	25	1737	
121	303	91	5	7	1528	
—	—	—	—	—	14	
—	76	—	—	454	533	
—	—	—	—	56	56	
—	—	—	—	238	238	utak
—	17	1	—	9	137	
—	—	—	—	—	20	árkok stb.
—	—	—	—	14	15	árkok stb.
—	27	8	—	—	294	
368	1483	5402	8	869	13 514	
—	8	10	—	1	88	
—	4	2	—	9	51	
—	17	—	—	4	39	
—	—	—	—	—	90	
—	5	1	—	10	62	
—	2	—	—	72	78	
—	—	—	—	17	17	
—	—	—	—	1	1	
—	—	—	—	—	2	
—	1	1	—	99	318	
—	37	14	—	213	746	
368	1520	5416	8	1082	14 260	

A birtoklás megoszlása határunkban szektorok szerint

1964 végén határunkban az állami szektor	6514 kh-at	= 45,60%
a tsz szektor	6345 kh-at	= 44,40%
a vállalati szektor	535 kh-at	= 3,90%
a tanácsi szektor	413 kh-at	= 2,90%
a magánszektor	453 kh-at	= 3,20%
	bírtokolt.	

A község teljes vetésterületi megoszlása 1964-ben

A vetett növény neve	Vetésterülete kh-ban	Jegyzet
Búza	623	
Rozs	642	
Őszi árpa	402	
Tavaszi árpa	75	
Zab	22	
Kukorica	1843	
Burgonya	263	
Napraforgó	22	
Cukorrépa	110	
Szálas takarmány	469	
Ebből lucerna	87	
vörös here	52	
Zöldségféle	255	
Ebből f. paprika	145	
Egyéb	127	
Vetetlen terület	5	
Összesen:	**4858 kat. h.**	

A község termésátlagai összehasonlításban a járási, megyei és az országos átlagokkal:

A termény neve	A helyi	A járási	A megyei	Az országos
	termésátlag 1964-ben q-ban			
Búza	9,5	6,3	9,3	10,3
Rozs	5,4	5,—	4,7	6,—
Őszi árpa	10,8	9,6	10,3	10,8
Tavaszi árpa	6,3	5,1	3,9	5,7
Zab	2,6	3,9	4,4	4,4
Kukorica (máj. m.)	11,4	10,2	16,1	16,4
Burgonya	32,6	35,1	41,—	44,8
Napraforgó	3,1	1,9	5,1	6,2
Cukorrépa	121,2	95,1	166,9	154,3
Lucerna	22,2	19,1	15,5	15,9
Vörös here	29,3	25,8	10,8	16,6

Grafikon néhány termény hozamának növekedéséről.

A község nagyüzemi művelésű szőlő és gyümölcsös telepítése 1959—1964-ig

A telepítés faja	A telepített terület k. holdban						Összesen
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	
Szőlő	16	—	22	50	130	132	350
Gyümölcsös	2	—	35	44	98	168	347
A kettő együtt:	18	—	57	94	228	300	697

Községünk gyümölcsfaállománya az 1959/61. évi összeírás szerint:

Nyári + téli alma	3226 db	Szilva	13 481 db
Körte	933 db	Kajszibarack	4 932 db
Birs	784 db	Őszibarack	5 024 db
Cseresznye	934 db	Dió	2 397 db
Meggy	5966 db		
		Mind összesen	37 677 db

Községünk teljes állatállománya 1963 és 1964-ben

Megnevezés	Az állatállomány számokban	
	1963. márc. végén	1964. márc. végén
Szarvasmarha	1 216 db	1 261 db
Ebből tehén	517 db	490 db
Sertés	2 090 db	2 019 db
Ebből anyakoca	377 db	496 db
Ló	236 db	214 db
Juh	3 981 db	3 092 db
Tyúkféle	29 002 db	62 999 db
Liba öreg	943 db	1 000 db
Kacsa	377 db	496 db
A 100 k. holdra jut	Szarvasmarha 24 db	26 db
	sertés 41 db	42 db
	számos jósz. 33,4 db	33,6 db

Ennyi az általános községi adatokból talán elég is.

2. Mezőgazdasági jellegű adatok

A Hosszúhegyi Állami Gazdaság III. sz. Császártöltési Üzemegysége

Működik mint ilyen 1960 óta — Területe: 1877 kh
Nálunk: 1398 kh
Üzemegységvezető: Czigány Lajos
Munkáslétszáma 1964-ben — 105 fő állandó és
kb. 45 fő időszaki munkás
Összesen: 150 fő
Az üzemegység bevételi tényszáma 1964-ben 2,737 m/Ft volt
Fő üzemága: a nagyüzemi szőlőtermelés
Az anyagazdaság székhelye Sükösd; igazgatója: Nagy Ödön.

Kiskunsági Áll. Erdőgazdaság Császártöltési Erdészete:

Működik mint ilyen 1956 óta — Összes területe: 6362 kh
Vezetője: Bogár József erdőmérnök. Nálunk fekszik: 4453 kh
A kerületek száma: 6
Ipari üzeme: 1 fűrésztelep
Évi termelése 1964-ben 6 ezer m³ fa; értéke 6 millió Ft.
Munkáslétszáma évi átlagban 110 fő.

Dunaártéri Áll. Erdőgazdaság Hajósi Erdészete
(Nálunk nem tevékenykedik)

Működik mint ilyen 1950 óta — Összes területe: 11 582 kh.
Vezetője: Péter József erdész — Nálunk fekszik: 574 kh.
A kerületek száma: 1.
Évi termelésének községünkre eső része kb. fél millió Ft.
Termelési tevékenysége egyezik a Császártöltési Erdészetével.

Császártöltési Vadásztársaság

Alakult 1955-ben — Taglétszáma: 19 fő
Elnöke: Schettrer Károly
Területe: 13 700 kh. Évi bérlete 3700 Ft. A szerződött vadak megoszlása: 5 szarvas, 16 őz, 200 élő fogoly, 4 vaddisznó. Ezen felül kb. évi 200 nyúl, 300 fácán, 60 vadkacsa kerül terítékre. Évi termelése mintegy 44 000 Ft.

Három mg-i termelőszövetkezetünk adatai 1964-ben

Az adat megnevezése	Felszabadulás	Kossuth	Új Barázda
Össz. területe	3 564 kh	2 330 kh	3 121 kh
Tagok száma	475 fő	361 fő	392 fő
Ló állomány	84 db	45 db	55 db
Marha állomány	302 db	151 db	307 db
Sertés állomány	79 db	—	—
Juh állomány	862 db	450 db	730 db
Baromfi állomány	21 278 db	10 163 db	1 000 db
Munkaegys. felhaszn.	108 974	64 143	98 062
Munkaegys. értéke	33,10 Ft	33,80 Ft	39 Ft
Erőgépek száma	12	10	14
Munkagépek száma	212	68	104
Vagyonértéke m/Ft-ban	18 838	11 545	22 993
A tagok össz. részesedése m/Ft-ban	3 802	2 280	3 925
Egy tag évi átl. jöv.:	8 004 Ft	6 230 Ft	11 510 Ft
Elnöke:	Szabados István	Berger Bódi	Jónás Dániel

Alsó-Dunavölgyi Vízügyi Igazgatóság Kalocsai Szakaszmérnökségének Helyi részlege:

Működik: 1947 óta — Területe községünkben: 56 kh
Csatornaőre: ifj. Geri János — Munkásainak száma: 9 fő

Feladata a csatorna és a malompatak medrének karbantartása, a hidak és a parti erdősáv gondozása, kitermelése; az orsz. árvízvédelemben való részvétel. 1965-ben a parti sávon 2 millió Ft-nál nagyobb értékű fa került kitermelésre. A csatorna 20 m szélességre való kiépítése 1966-ban vette kezdetét. Elődje a víz elleni védekezésben a Sárközi Ármentesítő Társulat és a Dunavölgy Lecsapoló és Öntöző Társulat volt.

3. Ipari jellegű adatok:

Császártöltési Vegyes és Építő Kisipari Term. Szövetkezet
Alakult 1951. II. 27. — Alapító tagok száma: 24 fő
Elnöke 1951 óta: Kunvári Ferenc — Részlegeinek száma 12
1964. végén tagjainak száma 71; ebből termelő 57 fő. Termelési értéke

6662 m/Ft; az egy főre eső évi term. értéke 108 m/Ft; az átlagos havi kereset 2359 Ft. Vezetőségi tagjai még Horváth Ferenc, Schaffer György, Schaffer István és Szántósi János. Főkönyvelője Herczeg István. A vezetés és az irodai személyzet 6 fő, a kőműves részleg 22 fő; az asztalosok száma 14. Ács és lakatos 5—5, szobafestő 4, villanyszerelő 3 fő, egyéb iparági 12 fő és 2 éjjeli őr. A gépek száma 30. Szállító eszköze 3 van. Új üzemházának építése 3 millió forinttal 1966-ban kezdődött.

Bács-Kiskun megyei Tőzegkitermelő és Talajerőgazdálkodási Vállalat

Működik mint ilyen 1960 óta. Területe nálunk: 535 kh,
Vezetője: Szilvölgyi Miklós ig. h.
Tőzegvagyona 256 000 súlyvagon; 1964. évi kitermelése 16 418 s. vagon Az erre az évre eső átl. munkáslétszáma 190 fő, ezek 38%-a császártöltési. A kitermelt tőzeg 70%-át Császártöltés határában bányászták ki. A termelés évi értéke 15 687 m/Ft. Az egy főre eső termelés 85 723 Ft. — Az üzem álló eszközeinek értéke 30 millió Ft, gépesítettsége elsőrendű.

A „Kiskőrösi Mg. Gépjavító Vállalat helybeli Üzemegysége

Működik mint ilyen 1957. óta Vezeti: Rapcsák János
Az üzemegység az 1950-ben itt alakult önálló Gépállomás utóda. Jelenleg helyben csak traktorjavító és szerelő részlege van. Munkáslétszáma 41 fő.

Sütőipari Vállalat helyi Üzemegysége

Működik 1952. óta Helyi vezetője: Kenyeres János
A helyi részleg a Kalocsai Sütőipari V. fiókja. A vezető egy segéderővel dolgozik és 1 fogatolt kihordóval látja el a szállítást. Az üzem évi forgalma 800 m/Ft. körül mozog.

Kisiparosok Orsz. Szövetsége: KIOSZ:

Működik 1945 óta Taglétszáma: 12 fő
Elnöke: Baranyai András kötszövő.
A magániparosok érdekvédelmi képviselője.

4. Kereskedelmi jellegű adatok:
Császártöltési Földművesszövetkezet:

Alakult 1947 jún. 6. Az alapító tagok száma: 27.
Az alakulás helye: Csala I. Elnöke jelenleg: Garamvölgyi Zoltán
A tagok száma 1964. végén 1912, a befiz. üzletrészek értéke 184 182 Ft.

Üzemegységei

Az árusító üzem megnevezése	Száma	1964. évi bevétele m/Ft-ban
1. Textil és cipő áruház	1	3745 m/Ft
2. Vasbolt	1	2066 m/Ft
3. Tüzép	1	1672 m/Ft
4. Italboltok	2	1283 m/Ft
5. Espresso	1	543 m/Ft
6. Vegyes boltok	7	6055 m/Ft
7. Húsbolt	1	276 m/Ft
8. Szikvízüzem	1	132 m/Ft
Összesen:	15	15 772 m/Ft

A felvásárlás adatai:

1. Baromfifelvásárlás	(Bizományi)	1 egység	2715 m/Ft
2. Gyógynövény felvásárlás	(Bizományi)	1 egység	1019 m/Ft
3. Baromfi, tojás felvásárlás	(Bizományi)	1 egység	577 m/Ft
4. Gyümölcs, zöldség felvásárlás	(Bizományi)	1 egység	236 m/Ft
Felvásárlás összesen:		4 egység	4547 m/Ft
Árusítás összesen:		15 egység	15 772 m/Ft
A 2 együtt:		19 egység	20 319 m/Ft

A szövetkezet vagyonértéke 4775 m/Ft, az 1964. évi tiszta nyereség 412 m/Ft. A dolgozók összlétszáma 36 fő.

Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat helyi Telepe

Működik 1948 óta — Megbízottja 1949 óta Török József

1965. évi forgalma:	felvásárlás	9 247 q gabona
	akciós forg.:	354 q gabona
	liszt csere forg.:	8 593 q gabona
	Összesen:	18 194 q, mely kb.

4 millió Ft értéket jelent.

Állatfelvásárló Vállalat

Működik 1955 óta — Felvásárló: Kovács Pál

Az 1964. évi felvásárlás 33 sertés
211 szarvasmarha mintegy 2 millió Ft értékben.

Tejcsarnok

Működik 1949 óta mint a Pestvidéki Tejipari Vállalat fiókja. Vezetője: Kirschner Józsefné. A tejbehordók száma 100—120. Az 1964. évi begyűjtött tej mennyisége 2890 hl., melyből a tsz-ek része 1610 hl. Évi forgalma meghaladta a 800 m/Ft-ot.

MÉH

Csak vidéki felvásárlók működnek falunkban összeszedve a bőrt, vasat, színes fémet, papírt, rongyot, tollat. 1964. évi forgalma ismeretlen.

Ásványforgalmi Vállalat helyi telepe

Létesült: 1963-ban. — Kútkezelője: Pittenauer Menyhért

Évi forgalma 1964-ben mintegy 100 m/Ft, az 1965. évi 700 hl fölé fog emelkedni. A helyi motorok száma 130, az autóké 19.

5. Közlekedési jellegű adatok
Postahivatal

Működik 1879. óta, székhelye Keceli u. 7.

Vezetője 1948. óta Kovács István 2 tiszttel és 3+1 kézbesítővel. A takarékbetétek száma 1965. szept. 1-én 550 db 6617 m/Ft összegben. A ádióelőfizetők száma 648, a televízióé 92. A községbe 1191 hírlap jár.

r

Levélforgalma kb. havi 5380 db. a csomagoké 620 db pénzutalvány és csekk 2020, távirat 470, távbeszélés 1570 havonként. A távbeszélő előfizetők száma 1964. végén 32 fő. Néhány fejlődési adata:

Évszám	Tak. betét	Hírlap	Rádióelőfiz.	Televíz. előfiz.
1945	—	128	205	—
1958	1000/m Ft	456	410	2
1965. IX. 3.	6717/m Ft	1191	648	92

MÁVAUT

Működik helyben 1940 óta.
Kezdetben napi 1 járata volt, 1964. végén 20-nál is több, sokirányú utasforgalmat bonyolít le.

TEFU

Működik 1961 óta — Szállít heti 4 alkalommal

TÁRSADALMI JELLEGŰ ADATOK:

Tűzoltó Egylet

Újjáalakult 1946-ban — Parancsnoka 1952 óta Erdész József
Létszáma 55+15 fő zenész. Az új szertár és tűzoltó-otthon 1964-ben épült 650 m/Ft költséggel.

Császártöltési Egységes Falusi Sportkör

Alakult 1959-ben — Elnöke: Cserjés Sándor
Vezetősége 7 tagú. Évi költségvetése 40 m/Ft. Szakosztálya kizárólag labdarúgó.

Magyar Honvédelmi Sportszövetség

Alakult 1952-ben — Taglétszáma: 45
Elnöke: Mentus Lajos

KISZ

Alakult: 1957-ben — Taglétszáma: 35
Titkára: Walter György

Nőtanács

Alakult az MNDSZ utódaként: 1957-ben. Tagsága a falu asszonyai. Elnöke: Illés Imréné. Munkája a 3 tsz nőbizottságaiban folyik.

Hazafias Népfront

Működik 1957 óta — Tagsága: főként a pártonkívüli férfiak.
Elnöke: Glocker András.

Magyar Kommunista Párt helyi Szervezete

Alakult 1945 tavaszán — Taglétszáma: 115 fő
Titkára: Udvarhelyi Gyula — Alapszervezetek száma 6:

Római Katolikus Egyház

Önállósult 1787-ben — Lélekszáma 1964. végén kb. 3800 fő.
Vezetője: Simon Mátyás plébános — Évi költségvetése: 85 500 Ft

Református Egyház

Működik 1947 óta — Lélekszáma: 1964. végén 105 fő.
Vezetője: Szabó Gyula tiszteletes Hajós. Évi költségvetése 4000 Ft.

7. KÖZIGAZGATÁSI ADATOK

Községi Tanács és Végrehajtó Bizottság

Működik 1950 óta — Tanácselnök: Cserjés Sándor

A tanács mint államhatalmi szerv 48 tagból áll. Az államigazgatásban, a V. B.-ben 9 tag foglal helyet, titkára Villányi János. A pénzügyi csoportot Mintál Ferenc vezeti. Az adózók száma 1324. A község évi adója

kb. 1300 m/Ft+246 m/Ft ONYI hozzájárulás. A gazdálkodási csoport élén Lévai Antal áll. A gazdálkodás kb. 2377 m/Ft+870 m/Ft községfejlesztési összeggel folyik. Az igazgatási csoport 2 munkaerős. A közel 3 k. holdas parkot Szabó Gyula irányítása mellett Várszegi József kezeli. Van 2 segédszemélye.

A község mintegy 2900 választójának érdekeit az országgyűlésben Szabó Pál, a megyénél Ballai István, a járásnál Cserjés Sándor, Juhász Kálmánné, Koch János és Kővágó Vendel képviseli.

8. EGÉSZSÉGÜGYI ÉS SZOCIÁLIS ADATOK:

Közegészségügy

Az orvosok száma 2; nevük Dr. Scheibl József és Dr. Csordás János. A körzeti ápolónők száma 2; az orvosirnoki létszám 2. A tbc gondozó intézet 26 km, a nemibeteggondozó 34 km, a szakrendelő intézet 28 km. távolságban fekszik a falutól.

Gyógyszertár

Létesült 1950-ben Vezetője: Jánváry Endre

Évi bevétele 1964-ben 388 m/Ft. Az SZTK térítés összege 240 m/Ft volt.

Állategészségügy

Állatorvos működik 1950 óta. Jelenlegi állatorvos: Dr. Gruber Ernő. Az állategészségügy az utóbbi években jónak mondható.

Zöldkereszt

Működik 1948 óta

Vezetői:
az I. körzetben Pintér Józsefné
a II. körzetben Baranyai Józsefné

Bölcsőde

Működik 1952 óta Vezetője: Hajzer Jánosné

A férőhelyek száma: 20+30 fő; személyzeti létszáma 8+9 fő. A szakképzett gondozók száma 3 fő.

6. KULTURÁLIS JELLEGŰ ADATOK

Állami Általános Iskola

1. Az iskolák száma: 3, belterületen 1, külterületen 2.
2. Osztálytermek száma: 12+1 szükségterem; bent 8, kint 3.
3. Tanulócsoportok száma: 19; bent 16, kint 3.
4. Tanerők száma: 27, bent 24, kint 3.
5. Tanulók száma:567; bent 497, kint 70.
6. Egy tanerőre esik: 21 tanuló, bent 20, kint 23.
7. Egy teremre esik 51,5 tanuló; bent 62, kint 23 tanuló.

Iskolai napközi Otthon

Működik 1957 óta — A csoportok száma: 4
A napközis tanerők száma: 4
Gazdasági vezetője Szép Antalné. A tanulók száma 160. Könyvtára 64 kötetes. Költségvetése 1964-ben 250 800 Ft.

Úttörő Szervezet

Működik 1949 óta — A csapatok száma: 2
Vezetői bent Baranyai József, kint Hirmann György.
A belterületi csapat létszáma: 247 fő+165 kisdobos.
A külterületi csapat létszáma: 17 fő + 16 kisdobos.

Állami Óvoda

Az óvodák száma: 1 — A csoportok száma: 4
A férőhelyek száma: 92 — A beírt gyermekek száma: 100
Az óvónők száma 4. Egy óvónőre esik 25 gyermek; a foglalkozási termek száma 4. Az óvodai idénynapközi működési ideje 1965-ben 4 hónap volt, az étkező gyermekek száma: 65.

Erkel Ferenc Művelődési Otthon

Működik 1960 óta — Vezetője: Angeli Mátyás
Tevékenysége: színházi előadások (Kecskeméti Katona József színház, Déryné, báb és helybeli szintjátszó csoport, — ifjúsági klub, gyermekklubok, TIT előadások, kiállítások stb.) Évi költségvetése: 64 000 Ft.

Községi Könyvtár

Működik: 1960 óta Vezetője: Glocker Andrásné
A beírt olvasók száma: 678. A könyvtár köteteinek száma 2600 db.

Petőfi Sándor Filmszínház

Működik: 1957 óta Helyi megbízott vezetője: Márin István
Minősége szélesvásznú, befogadó képessége 248 fő. Az előadások száma 1964-ben 254, az összes látogatók száma pedig 33 714 volt.

10. SZOLGÁLTATÁSI ADATOK:

Áramszolgáltatás

(a DÁV kalocsai üzemvezetőségének adatai)
Működik 1949 óta Szolgálja: a DÁV.
Helyi körzetvezető: Bátyity Antal. A hálózat hossza 1964. végén 12,12 km. A fogyasztók száma 799, az évi fogyasztás 199 527 kilowatt volt 222 500 Ft. értékben.

Vízszolgáltatás

(Vikker István adatai)

Működik 1964 óta Szolgáltatja: Dél-Bács Kiskun Megyei Vízmű Vállalat, Kiskunhalas
Helyi megbízottja: Vikker István.
A hálózat hossza 1965 végén 8,5 km; a kitermelt vízmennyiség 1964-ben 6400 köbméter.

ZÁRSZÓ

Községünk jövőjének távlata

Községünk 22 évtizedének múltját végignéztük, jelenének képét megismertük. Mivel a mai szocialista rendben mindinkább az alkotó ember kezébe jut a jövő kialakításának nemcsak feladata, hanem a lehetősége is, nem mulasztjuk el, hogy pillantást ne vessünk községünk jövőjébe. — Módot adnak erre azok a tervek, elképzelések, amelyek a különféle szocialista szektorok vezetőinek lelkében élnek, agyukban motoszkálnak mint álmok, melyeket a nép boldogabb jövője érdekében valóra kell váltaniuk. Összegyűjtöttem ezeket egy csokorba, tessék őket sorban szemügyre venni!

A mezőgazdaság terén a tsz-ek nagyfokú gépesítése az egyik cél. A másik megvalósítandó feladat a fejlett agrotechnika alkalmazása az olcsóbb, nagyobb terméseredmények elérése végett. Gyakorlatilag előtérben áll egy borkombinát és egy 100 vagonos hűtőház megépítése, 350 kh új nagyüzemi szőlő telepítése. Ebből 150 kh csemegeszőlő lesz. A gyümölcstermelés fokozását szolgálja 360 kh új gyümölcsös létesítése.

Ipari téren a ktsz egy modern új üzemház felépítését tűzte ki legelső és legfőbb célul. Ez már meg is valósult, csak az asztalosrészleg üzemhelyiségének problémáját kell még megoldani.

A kereskedelem egy szép és nagy ABC-áruházzal kívánja a vevők tetszését kiérdemelni. Azon kívül az új településeken kell a bolthálózatot kiépítenie, végül egy felvásárló és Tüzép telep létesítésével kívánja gazdagítani a községet.

Kulturális vonalon egy tornaterem életrehívása igen sürgőssé vált, de egy napközi otthonnak a biztosítása is nemes feladata e területnek. A pedagóguslakások további létesítése szintén egyik szép programpontja a község vezetőinek.

Egészségügyi téren a tisztasági fürdő megépítése, az öregek otthonának megteremtése, egy ravatalozó létesítése és a gyógyszertár korszerű elhelyezése, egy fogorvosi rendelő építése eléggé gazdag programot képez.

A község szolgáltatását Csala II. villamosításával, a vízszolgáltató hálózat bővítésével kívánja gyarapítani, tökéletesíteni a község vezetősége.

A közlekedést a belterületen főképp a 3 kilométer hosszúságú új kövesút építése hivatott javítani. Ennek keretében a Petőfi és a Rózsa utca kap kövesutat, a Kossuth utcában pedig meghosszabbodik a kövesút.

Községünk dolgozó népe megérdemli, hogy jövőjének útja a szocialista

világszemlélet alapjain szilárd vonalvezetéssel haladjon a boldogulás felé. Minden lakója a községnek óhajtja, hogy minél előbb

„Egy szebb világban ülje meg nászát a jogrend
és a béke."

(Goethe: Faust: IV. felvonás)

UTÓSZÓ

Császártöltés múltjában többéves, körültekintő kutatásom és anyaggyűjtésem dacára maradt néhány terület és kérdés, amelynek a földerítését nem lehet befejezettnek tekinteni. Ilyenek a község nevének az eredete, a község első telepesei közül több személynek s ezek közt a községalapító Schweibert Miklós származási helyének a kifürkészése, valamint néhány kisebb jelentőségű körülménynek a tisztázása. Ezek megoldását továbbra is feladatomnak érzem és folytatom.

Ennek eredményeképpen örömmel közlöm most, hogy 1969. dec. közepén, amikor az én munkám már a korrigálás stádiumában volt, dr. Flach Pál, Münchenbe szakadt honfitársam megküldte nekem „Siedlungsgeschichte von Császártöltés" c., mintegy 80 oldalas tanulmányának kéziratát. Ez az értékes és érdekes munka több új adatot tartalmaz falunk múltjából. Ebben az Utószóban ezeket kívánom ismertetni. Sajnos, helytörténetünkben már nem tudok erre oly nagy helyet biztosítani, mint amekkorát az adatok jelentősége megérdemelne. Így csak röviden ismertetem dr. Flach új adatait és leglényegesebb megállapításait. Ezek főképpen a község első évtizedeire vonatkoznak és több, általam eddig nem ismert okmányon alapulnak és térképre támaszkodnak.

Az 1. fejezetben a szerző Erich Walz műve nyomán községünk különleges fekvését írja le. A jó bortermelés úgy kívánta, hogy a Szamárvölgyben fekvő két házsor mindegyike a dombokra támaszkodjék. Csak így volt biztosítható a borok egész éven át kívánatos jó tárolása. Majd a község területe 3 alkotó részének a névmagyarázatát adja: 1. Csala (Chala) a nevét vagy a tatárjáráskor itt elpusztult községtől, vagy Csala nevű földesurától kapta. 2. Polgárdi a több változáson átment Polkarth nevű volt falutól vagy ilyen nevű gazdájától örökölte mai nevét. 3. Csákányfő határa azonos volt a község mai határával. A falu mai elnevezése Flach szerint az itt létezett Császár tó közelében épített „töltés"-től ered. Ezt a töltést Flach szerint maga Patachich Gábor érsek építtette a község megalapítása előtt néhány évvel 1737 és 1743 között. A töltésre hármas célból volt szükség: 1. a Szamárvölgy ármentesítése, 2. a községen átvezető budai hadiut biztosítása és 3. az itteni

terepnek telepítési célra való előkészítése végett. A Császár tó itt terült el. A budai hadiút itt vezetett keresztül. Az Örjeg dús árja elöntéssel fenyegette akkoriban a Szamárvölgyet. A töltés megépítése tehát szükséges volt, meg is épült, hisz az alapítólevél kétszer is említi. Csakhogy e tájat már 1734-ben Csákányfő, aliter Császár Töltés néven említi egy 1734-ben kelt vármegyei okirat. Patachich *1733*-ban lett érsek. A fenti pusztát pedig az érseki uradalom házi kezelésben művelte. (Valószínűleg Hajósról). Továbbá az alapítólevél szerint Patachich érsek az új falut a nagyon régen elpusztult Császár Töltés helyén építtette föl. Ezért nem tekinthető bizonyítottnak, hogy a töltést Patachich építtette. Sokkal valószínűbb, hogy a töltés egy régebbi időpontban épült. Talán éppen a kuruc időkben, amikor Rákóczi seregei valóban itt vonultak Bácskába a garázda rácok megfékezésére. Megállapíthatjuk tehát, hogy egy császár parancsára történt töltésépítésről alig lehet szó, a töltés bizonyára nem Patachich idejében épült, de a község a nevét valóban a Császár tó mentén épült töltéstől kapta.

A község alapításáról és első éveiről szóló fejezetben kitűnik, hogy Flach a község alapítólevelének nem a kalocsai példányát használta mint én, hanem az Orsz. Levéltárban őrzött példányt. Bár e kettő lényegében azonos, a pesti példányon a község első jegyzőjének, Stalder Artalrak, mint másolónak és hitelesítőnek az aláírása is szerepel.

Flach Pál a hajósi egyh. anyakönyvekben 1743-ban is talált 2 császártöltési bejegyzést, én egyet sem. Vele együtt kell beismernem, hogy e könyvek bejegyzései sokszor alig, néhol sehogysem olvashatók. Így sem az ő, sem az én kiírásaim nem teljesek.

Dr. Flach az Orsz. Levéltárban az alapítólevél és az úrbéri listák mellett 2 olyan szerződést is talált, melyek az alapítólevél kiegészítői, módosítói. Ezek létezéséről a Novem Punctából tudomásom volt ugyan, de tartalmukat csak Flach tanulmányából ismertem meg.

Az első 1751. jan. 27-én kelt, Csáky Miklós érsek adta ki. Érvénye csak 1751-re szólt. Növeli a jobbágyközösség pénzbeli, konyhai terhét, a robotnapok számát 10-ről 24-re emeli föl és 1 pesti fuvarra kötelezi a községet.

A 2., az 1752. évi pótszerződés 1752—1754-ig volt érvényben. Ebből tudjuk, hogy 1752 tavaszán Lakról (Gáderlak) magyar telepesekkel gazdagodott a falu népe. Így az a föltételezésem, hogy a laki magyarok talán a német telepesek előtt jöttek ide, s esetleg ők építették a töltést, telepítették be az alapítólevélben már említett szőlőket, helytelennek bizonyult. Egyébként ez a szerződés újból emeli a pénzbeli, konyhai terheket. Új szolgáltatásként 8 boglya széna és 8 öl fa beszolgáltatására kötelezi a jobbágyságot.

Az 1755-ben hatályba lépett pótszerződést már ismertem. Klobusiczky Ferenc érsek adta ki. Három pontja igen kedvezően módosítja a

község népének teherteljesítési rendjét. Sok terhet eltörölve azok teljesítését a falu közvetlen közelében levő uradalmi szőlő művelésében követeli meg. Mivel e szőlő kb. 25 k. hold lehetett, ez a módosítás igen emberséges volt. Annyira, hogy az 1770. évi ált. úrbéri rendezés nálunk nem könnyebbséget jelentett, hanem az országos viszonylattal szemben súlyosbítást.

A 3. fejezetben dr. Flach a lakosság 1743—1768 közötti névsorát adja. Ez teljes névsor, mely igen gondosan, nagy körültekintéssel készült az a-, b-, c-sorrendjében a hajósi, nádudvari és helybeli anyakönyvek alapján. Összefoglalásképpen név szerint közli, hogy Hajósról 14, Nádudvarról pedig 16 család települt Császártöltésre a fenti időszakban. Flach Pál a kutatás alapján úgy véli, hogy Schweibert Miklós esetleg az osztrák Zenndorf melletti, de még inkább a Reutlingen melletti Sankt Johannból jött.

A 4. fejezetben dr. Flach az 1770. évi Urbárium adatait közli teljes névsorral. E részben nem találtam említésre méltó új anyagot.

Az 5. fejezetben új anyagként ismertem meg az 1828. évi összeírást. Adatait az alábbiakban közlöm: Császártöltésen ezidőben 192 ház állt. Ezekben 1207 személy élt, nyolc zsidó kivételével katolikusok. A családok száma 181 volt. Névsorukat Flach közli. Így tudjuk, hogy a pap, kántor és az uradalmi vezető nincs benne a létszámban. Az úrbéresek közül 93 telkes gazda, 76 házas, 12 ház nélküli zsellér volt. A telkek elaprózódtak, számuk 44 és ¾-re nőtt. Az összeírást egy 6 tagú bizottság végezte Bolvári jegyző vezetése alatt. A telkek 60—60 hold szántóból és 12—12 hold kaszálóból tevődtek össze. (1100 ölesekből). A falu belterülete közel 50 k.holdat tett ki.

Az állatokat is részletesen számba vették. Összesen 115 szarvasmarhát, 260 lovat, 91 juhot és 25 sertést írtak össze. Ez a létszám messze elmarad az 1770. évi mögött. Ennek oka bizonyára az 1828. évi súlyos jégverés és aszály volt.

A faluban 8 iparos dolgozott és egy zsidó kereskedő. A magyarságot 15 család alkotta. Öt telkes gazda, 8 házas zsellér, 1 ház nélküli zsellér és 1 iparos akadt köztük; utóbbinak is volt lakóháza.

Küldött nekem dr. Flach az alább forrásként megjelölt térképekről 3 kitűnő, klisékészítésre alkalmas fotókópiát is. Az első a Csákányfű alatti Császár tót tárja elénk. A másodikon a már létező, kettős nevű helység kezdeti vonásait fedezhetjük fel a Szamárvölgy torkolata közelében. Szinte leolvashatjuk róla, hol volt szükség a „töltés" megépítésére. A 3. képa a falu fekvését ábrázolja 1783-ból. Végtelenül sajnálom, hogy e 3 térképrészletet, valamint az 1751. 1752. évi és 1755. pótszerződések szövegét technikai okok miatt már nincs módomban munkámban leközölni. Dr. Flach Pálnak a munkámhoz nyújtott értékes segítségért hálás köszönetet mondva ehelyütt is, zárom le ezt az Utószót.

Dr. Flach Pál művének fontosabb forrásai az általam már említetteken kívül az alábbiak:

Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890—97.
Hacker W.: Auswanderungen aus Oberschwaben... (Kézirat)
Nagy Lajos: Notitiae... regni Hungariae... Buda 1828—29.
Walz E.: Das Deutschtum in den 1920... Wien 1943.
Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár Bp. 1860—74.
Processus Praesens.. (A bajai városi levéltár anyaga)
Regnicolaris Conscriptio P. Császártöltés anno 1828. № 26.
Urbarium Poss. Császártöltés Orsz. Levéltár C. 3080 és mellékletei
Carte von dem Lauf der Donau von Ofen bis Baja, Kriegsarchiv Wien
Mikovinyi Karte: Mappa Danuvii (Orsz. Levéltár Bp. Htt. tk. 11. 28 sz.) (B. IX. b. 115.)
Josephinische Karte (Kriegsarchiv Wien B. IX. a. 527.)

Császártöltés, 1969. december hó 21-én.

a szerző

VI. rész

FÜGGELÉK:

OLVASMÁNYOS ÉRDEKESSÉGEK A KÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL

I. APAGYILKOSSÁGI BÜNPER 1764-BŐL

Hej, de sok lapja is van egy falu 200 éves, háromrendbéli anyakönyvének! Sokat lapozgattam fakult lapjait. Sok öröm, gyönyörűség és bánat szűkszavú őrzői ezek a néma lapok az emberi szívek titkos rejtelmeinek. Nézzük ezúttal a bajt, a békétlenséget, a családi tragédiát megörökítő lapok egyikét!

1764-et mutat a kalendárium. Április hónapban vagyunk, annak is a 23. napját mutatja a naptár. A helybéli érsekuradalmi korcsma ablakán gyér világosság szűrődik ki. Az ivó egyik asztalánál meglett korú emberek üldögélnek. Csendesen iszogatnak, beszélgetnek. A söntés egy távolabbi zugában 3 fiatalember fogyasztgatja a hegy levét. Az öregek asztalának egyik tagja feszengve figyel a fiatalok odahallatszó szavára. A fia néhanéha kellemetlen hangossággal csípős, de csak félig érthető megjegyzéseket tesz apjára. Úgy látszik, valami nincs rendben az apa és a fia között.

Egyszer csak feláll a 3 fiatalember és távozik; hamarosan az apa és társasága is haza indul. Alig lépnek ki az öregek a korcsma ajtaján, indulatos hang csendül feléjük: „No, majd lesz még nektek, ti hitvány hitvány!" Az apa a fenyegető kiáltásban fölismeri fia hangját. Néhány búcsúszó után az apa is elválik barátaitól és indulatosan ballag hazafelé.

Ezalatt a fiatalok már eltűntek az éjszaka homályában. Schoblocher József, az öreg fia néhány perere betért apja házába, hogy pár szót váltson édesanyjával, akivel jó viszonyban volt. A konyhában beszélgettek. Egyszer csak betoppant az ajtón az édesapa. Talán a bor, de főleg a korcsma udvarán elhangzott fenyegetés hatása alatt rátámadt fiára: „Mit keressz te az én házamban? Azonnal takarodj ki innen!" — Azzal már cibálja is a hajánál fogva és heves indulattal arculüti. A fiú védekezik, dulakodás támad. Apa és fia összehorgolnak. Feszülnek az inak. A fiú a dulakodás hevében megpenderíti apját, az megakad valamiben, s mindketten nagy erővel elterülnek. Az apa esik alul. A ránk maradt bűnügyi krónika szerint egy „tőkének" vágódott neki oly erővel, hogy legott szörnyű halált halt. Hogy ez a tőke miféle volt, nem tűnik ki az iratokból. Föltehető, hogy valami hús- avagy favágó tőke állt a konyhában és az okozta az apa végzetét.

A halotti anyakönyvben az alábbiakat olvashatjuk az apa halálá-

ról: „Idős Schoblocher Gáspár a szentségi föloldozással és az utolsó kenettel ellátva végzetes körülmények között április 23-án meghalt, 25-én délután temették el a császártöltési temetőben."

A kalocsai úriszék tárgyalta a fiú bűnügyét. A jegyzőkönyv fejrésze, a bírák tanácskozása és maga az ítélet latin nyelven van írva. A kihallgatási részt — s ez igen érdekes — nem németül, hanem magyarul szövegezte meg a jegyzőkönyvvezető. — Mi a neved? — hangzott az első kérdés. Schoblocher József a nevem, pápista és nős vagyok; 23 éve élek itt — volt a válasz. — Miért vagy itt? — Két barátommal iddogáltam a korcsmában. Apám is ott volt néhány barátja társaságában. — Sorolja el a történteket úgy, ahogy azokat már ismerjük, egészen a tragédia bekövetkeztéig. — Ki volt jelen a konyhában, mikor a baj történt? ez volt a 3. kérdés. — Csak édesanyám, de mikor apám meghalt, hamarosan sokan összefutottak a helyszínen. Én sietve egyenesen hazafelé vettem utamat — vallotta a fiú.

A fiú barátait is kihallgatták. Többszöri tárgyalás után megszületett az ítélet. Az úriszék a fiút egyévi fegyházra ítélte. A fegyházban eltöltendő idő alatt dolgoznia kellett és hetenkint 3 napon át böjtölnie. Ezen felül mind a maga, mind a község népének okulására 60 korbácsütést kellett elszenvednie a falu nyilvánossága előtt. Az ítélkező bíróság nem nyilvánította a fiú tettét szándékosnak, s így az ítélet aránylag enyhe volt. — Schoblocher József a tett elkövetésekor 3 éves házas volt, felesége neve Krisztina. 1762-ben egy József fia, 1766-ban pedig a nagypapa nevét viselő Gáspár fia született.

A 200 év folyamán számos más, szomorú, tragikus egyéni és családi szerencsétlenség is előfordult. A jobbágy-korszak idejéből ennek a bűnügynek az iratai maradtak ránk az érseki levéltárban. Mint az idetelepedett őslakosság életének érdekességét közlöm az utódokkal.

2. TALÁLKOZÁS NÉVROKONAIMMAL

Talán szerénytelenség részemről, hogy ezt a fejezetet is fölveszem községünk történetébe. Mégsem visz rá a lélek, hogy kihagyjam, bármennyire is személyes vonatkozású ez a megemlékezés.

1963 novemberében kezdtem adatgyűjtő munkámat a helyben őrzött legrégebbi anyakönyvekben. Talán már az első fél órában kellemes találkozásom esett névrokonaimmal. Magam is úgy sodródtam a faluba a végzet akaratából 10 éves koromban, jó 50 esztendővel ezelőtt. Nem sejtettem soha, hogy már 150 évvel előttem Brecska nevű névrokonaim éldegéltek itt. Igaz, csak átfutó vendégei voltak e tájnak. Részben Csala-pusztán, részben Hilden volt a tanyájuk. Mintegy 2 évtizeden át itt találták meg kenyerüket. Jöttek, mint tavasszal a vándormadarak.

fészket raktak, mint a víziszárnyasok Szeged mellett a Fehér-tó rengetegében szoktak. Aztán életösztönük más tájakra vitte őket. Honnan jöttek? Hová, merre mentek? Ugyan ki tudná azt megmondani?! Névrokonaim voltak-e csupán avagy vér szerint is egymáshoz tartozók vagyunk-e? Olyan kérdések ezek, amelyekre jómagam szeretnék I g inkább pozitív feleletet nyerni. E rejtélyt megoldani talán nem volna lehetetlen feladat, de ehelyütt nem tartozik feladatom körébe.

Időrendben elsőnek szerepel névrokonaim között Brecska Mihály, csalai lakos. Keresztapaként jegyezték be nevét a hajósi anyakönyvbe 1764-ben. Őt követi a sorban 1771-ben Brecska Márton hildi lakos. Ő házassági tanúja volt Pekár Mártonnak és Mester Zsuzsannának. 1773-ban Csalán Brecska Mihály feleségének Ilonának fia született. A fiú keresztapja Bika János csalai lakos volt. 1781-ben esküvő vidámította fel a rokoni házat. Gregus János hildi lakos vette feleségül Brecska Ilonát, Márton leányát. 1782-ben Simon János csalai lakos komának hívta meg a Hilden lakó Brecska Jánost.

Egészen más forrásból tudtam aztán meg, mit is kerestek itt e jó emberek. Az érseki levéltárban az uradalom 1783. évi számadásai kerültek a kezembe. Meglepetésemre itt újra találkoztam Brecska Márton és Mihály nevével. Az első közülük 125, a második 85 forintot fizetett be mint a hildi legelő évi bérét. Így derült ki, hogy ezek a névrokonok juhászok voltak Hilden és bizonyosan Csalán is.

Őszinte örömet szerzett ez a rokoni találkozás. Kötelességemnek éreztem a róluk való megemlékezést, amely nemcsak nekik, hanem minden csalai átfutó magyarnak is szól, aki megkísérelte, hogy megtalálja valahol itt a honát e hazában. Mert Csala két évszázadnál is hosszabb időn át hányatott életű, jobb sorsra érdemes uradalmi cselédségnek, vándormagyaroknak tanyája volt, akik hontalanok voltak saját hazájukban. Ennek a „madárszállónak" jobb sorsra érdemes futóvendégei közé tartoztak fenti névrokonaim is. További útjuk a ködbevesző ismeretlenségbe vezetett, s így csak az anyakönyvek lapjain találkozhattunk másfél évszázad távolában.

3. Mit tudtak a régi öregek?

Hogy mit? Azt csak e rövid história végén tudja meg a T. Olvasó. Érdemes végigfutni rajta. Bármily régi ugyanis a történet, a legmodernebb életjelenségeket is megtaláljuk benne. És — ha a mostani „középkorú" 60—80 éves férfiak követni mernék hősünk példáját, — bizony mondom — népszaporodásunk szomorú helyzete egyszeriben örvendetessé válna. Merész aktivitásuk bizonnyal követőkre találna a fiatalabbak táborában is. Ezek is bátrabban gyümölcsöztetnék képességeiket

abban az irányban, hogy ne csak nemzetfenntartók legyenek, hanem a nemzetgyarapító büszke címét is elnyerjék. De térjünk a tárgyra!

Szeretek nevelői munkám elvégzése után böngészgetni a mások szemében ócskaságnak látszó porlepte anyakönyvekben. Sok érdekes élet titka rejlik ezekben. Csak össze kell illesztgetni őket, és kitárul előttünk egy-egy, sokszor a regényeknél is érdekfeszítőbb élettörténet. Olyan ínyenc csemege azonban, amilyenre 1964 elején bukkantam, még a matrikulákban is ritkán akad. Ezt fogom most elmondani.

A helybeli halotti anyakönyv 1825. évi bejegyzései között az alábbi latin nyelvű írott szöveg ragadta meg a figyelmemet: „1825. augusztus 25-én minden szentséggel ellátva meghalt Rockenstein Lőrinc, özvegy ember, Császártöltés legidősebb férfia, 123 éves korában. Ő saját jószántából, fiainak és leányainak, valamint unokáinak tetszésére tért át a zsidó hitből. Első feleségével 40 évig élt együtt. Második feleségével, Kling Katalinnal, aki ez év július 16-án 67 éves korában halt meg, 53 évig volt együtt. 30 éves volt pedig, amikor először megnősült."

Így hangzik ez a szokottnál háromszor hosszabb és az előírásnál bővebb adatokat tartalmazó anyakönyvi bejegyzés. Szűcs András akkori plébános jegyezte be ezeket az adatokat. Szűcs minden munkája tanúsítja, hogy igen pontos, lelkiismeretes ember volt. Rockenstein esetében helyénvalónak vélte, ha annak főbb adatait megörökíti az utókor számára. Bár sok ilyen esettel találkoztam volna kutatómunkám során!

Az érdekes bejegyzést örömmel újságoltam tanítótársaimnak, mindenkinek. Érdekes életsorsot sejtettem meg e feljegyzésben. Ezért folytattam a matuzsálemkorú férfi adatainak a keresését és ellenőrzését. Munkám nem volt haszontalan. Először a második feleség halálesetének a bejegyzését kerestem meg. Rögtön meg is találtam. Ő valóban 1825. július 16-án hunyt el, a bejegyzés szerint 67 éves korában. Ezután az első feleség halálának adatai után kutattam. Szűcs plébános adatai szerint annak 1770—1772 táján kellett bekövetkeznie. Ismételt keresés után sem akadtam rá ez években, de visszamenőleg 1768-ig sem. Végre szinte véletlenül találtam rá. Ő 1778. március 24-én halt meg. Anna Máriának hívták. Családi nevét nem tudjuk, mert az akkori bejegyzések a nők családi nevét csak elvétve tűntetik fel. Ez a bejegyzés támpontot nyújtott Rockensteinnak a második feleségével való házasságkötéshez. Elővettem hát az egybekeltek anyakönyvét. Végiglapoztam azt 1778. elejétől. Meglepetésemre itt majdnem túl gyorsan értem célhoz. Rockenstein Lőrinc ugyanis már 1778. május 5-én vette feleségül Kling Katalin leányzót, tehát első feleségének halála után pontosan 6 héttel. Hát igen, — gondoltam — ha az ember 76 éves, akkor nincs idő a várakozásra!" Az eddigi adatok alapján meg kellett állapítanom, hogy Kling Katalinnal, a második feleséggel Rockenstein nem 53, hanem csak 47 évig élt együtt. Vagyis, hogy Rockenstein 6 évet tévedett, amikor Szűcs

plébánosnak 53 évi együttélést mondott be. 120 éven felüli embernek egy ilyen tévedés megbocsájtható! Hisz „errare humanum est", — tévedni emberi dolog.

Az 1768 előtti anyakönyvek nincsenek meg Császártöltésen. Azokat Hajóson őrzik, mivel nálunk 1787-ig sem plébánia, sem káplánság nem volt. Hajósra csak áprilisban kerültem át. Érdekelt, hogy vajon hány éves lehetett a második feleség, amikor a 76 éves Rockensteinhez feleségül ment. Ezt is sikerült megtalálnom: 1760. március 31-én született Kling Katalin, apját Györgynek, anyját Erzsébetnek hívták. Így tehát Rockenstein 58 évvel volt idősebb második feleségénél. Kling Katalin viszont 1825-ben nem 67, hanem csak 65 éves volt. A nők tehát, ha kell arra is hajlandók, hogy rendkívüli esetben megtoldják éveik számát. De ez nemelyan ritka, mint a fehér holló, hanem annál is sokkal ritkább.

Rockenstein Lőrinc korát nem sikerült ellenőriznem, mert ő a számítások szerint 1702 táján születhetett. Már pedig akkor még sem itt, sem Hajóson nem vezették az anyakönyveket. Hajóson csak 1721-től kezdve vannak anyakönyvek. Úgy vélem, hogy a saját korát Rockenstein jól ismerte. De ha esetleg 5 vagy 6 év különbség volna is az életkorban, ő akkor is községünk legidősebb embere, mert az összes anyakönyvben csak egy embert találtam, aki 102 évet élt. Ennek a neve Kovács István volt (a Méhész család őse), ő 1830-ban halt meg. Nem merem hősünk élethistóriáját halhatatlan mesemondónkhoz Jókai Mórhoz hasonlítani. Annyi azonban bizonyos, hogy élete rendkívül érdekes volt. Érdekesebb sok kitalált történetnél, regénytémánál, és egy kicsit csiklandós is, főképpen a még ezután következők miatt.

Fúrta nagyon az oldalamat a kíváncsiság, vajon született-e gyermek is Rockenstein első és második házasságából. Ifjabb kartársaim is dévajkodva érdeklődtek ez után. Ennek is utánajártam hát.

A Hajóson őrzött anyakönyvben ezt a bejegyzést találtam: „1764. február 2-án Rockenstein Lőrincnek és feleségének Anna Máriának József nevű fia született. Keresztszülők Lakner József és Tarnoczki Anna-Mária." Többet az első házasságból nem találtam. És a másodikból? ?! Kezdtem a böngészést 1778-ban. Eljutottam 1781-ig. Sehol semmi nyoma gyermek születésének. Már abba akartam hagyni a kutatást, amikor nagy meglepetésemre eredményhez vezetett a munkám. 1781-ben egy Sybilla nevű leány, majd 1783-ban egy István nevű fiú és 1785-ben a 3. született. Lőrincke bejegyzésének megtalálása keltett bennem örömet. Kezdett érdekes lenni a história. De a java csak ezután következett. 1786-ban megszületett Ferenc, 1787-ben József, 1788-ban Erzsébet, 1790-ben Gertrud és 1793-ban Éva. Aztán egy kis szünet következett. Végül 1796-ban július 5-én az anyakönyv 27. folyószáma alatt megtaláltam utolsó gyermeküknek, Magdolnának a bejegyzését. Összesen tehát

kilenc gyermekkel áldotta meg a természet ezt a kissé későn megkötött frigyet.

Elgondolkoztam a dolgon. Esendőbb énem tudatának horizontján sokezernyi kérdőjel villant meg. Lehet egy 79 éves apának, illetve 94 éves apának még gyermeke? ? ? Eszembe jutott Alexander Dumas egy szellemes mondása a házasságról. E szerint: „A házasság láncai annyira terhesek, hogy viselésükhöz ketten kellenek, — sőt olykor hárman is." Hátha itt is kellett a harmadik? ? ? Azóta beszéltem községünk orvosával is erről az esetről. Nem titkoltam el előtte kételyeimet. Orvosunk azonban határozottan és komolyan közölte velem, hogy elméletileg semmi lehetetlenség nincs abban, hogy egy férfi bármily idős korban utódot nemzzen. Az orvosi tudomány mai álláspontja szerint ez Rockenstein esetében is fennáll. Restelkedtem kissé alaptalan gyanúsítgatásom miatt és készséggel meghajoltam a tudomány tekintélye előtt. Azóta olvastam a Népszava 1964. évi július 31-i számában azt a kis hírt is, hogy a 83 éves svéd Emil Blixt feleségének most született a 12. gyermeke. Így hát az a bizonyos gonosz manó, a rosszmájúság szelleme hiába próbálja azt súgni a fülembe: Hátha más az elmélet és más a gyakorlat! ? ?"

Ha pedig valakinek eszébe jutna azt mondani: No, ez szép mese volt, azt Arany Jánosunk szavaival kellene megfeddnem: Nem mese ez, gyermek!! Ennek az élethistóriának ugyanis az adatait, a való igazát legalább 15 anyakönyvi kivonat igazolja.

Hát ilyesmire voltak képesek a régi öregek!

Magának a történetnek az előkaparintása a feledés homályából számomra „jómulatság" volt. A múlt a jelen anyja. A jelen a jövőt hordozza méhében. Aki jól ismeri a múltat, jobban tud a jelenben dolgozni a boldogabb jövőért: gyermekeinek és unokáinak óhajtott virágosabb jövőjéért. Erre tanít bennünket ez a kis történet.

4. Obsitos katonák a telepesek között

A telepítésről bizony kevés könyvben találunk kielégítő adatot. Ezek lefolyása, jogszokásaik még nem kellőképpen tisztázottak. A telepítettek összetétele gazdag változatokat mutat fel. Akad közöttük, akit büntetésből kényszerítettek ide. Legtöbbjük azonban önként jött. Kit a kalandvágy vezérelt, kit a nyomor kergetett hazánk földjére új, jobb életlehetőség megteremtésére. Az anyakönyvek néhány bejegyzése elárulja, hogy a leszerelt, kiöregedett avagy megrokkant katonákat is előszeretettel osztották be a hatóságok a civil csoportok közé, hogy a polgári életben megtalálják további jövőjüket.

Az obsitosok között a sorban az elsők nálunk Hirsch Károly és Kopodó Jakab voltak. 1789-ben november 26-án halt meg itt Hirsch, a 32 éves

leszerelt katona, rá 2 napra pedig Kopodó Jakab ugyancsak obsitos katona 38 éves korában. Korai és majdnem egyidejű haláluk arra mutat, hogy sok csatát látott, a harcokban súlyos sebeket avagy betegséget szerzett hadfiak lehettek. Ittlétük célja bizonyosan a polgári életben való elhelyezkedés volt.

A második esetről az anyakönyvi adatokon kívül egy 1797-ben kelt németnyelvű „Elbocsájtó és áttelepítési igazolás" (Entlass und Übersiedlundsschein) tanúskodik. Ez a plébánia irattárában maradt ránk. Klein Simont Grác város Mura nevű elővárosából az 503. házszám alól bocsájtja el benne az ottani „toborzó-kerület" parancsnoki hivatala, hogy Kalocsára távozván Magyarországon az ott kijelölendő helységben kalaposipart űzhessen. Nevezett ugyanis felszabadult segéd volt a szakmájában, s így kapta meg a fenti engedélyt a polgári életben leendő elhelyezkedése céljára. Az elbocsájtó levelet 1797 májusának végén aláírta a gráci katonai főparancsnokság hadnagya is. Mind a két hivatal víznyomásos pecsétje ma is szépen látható az okmányon. Címerdíszük ott ékeskedik az engedélyen. Klein Simon engedélye úgy került ide, hogy Kalocsán Császártöltést jelölték ki számára letelepedési helyként.

Klein Simon nevével néhány évvel később az 1802. évi egyházi számadásokban is találkoztam. Szokás volt ugyanis az egyház összegyülemlett pénzét, míg azt a kijelölt célra föl nem használták, kikölcsönözni, főleg életlehetőség céljára vagy egyéb hasznos befektetésre. Az adósok évi 6% kamatot fizettek a kölcsön után. Klein is fölvett 10 forintot, föltehetően mestersége megindításához. Az összeget 2 év alatt vissza is fizette. Az anyakönyvek bejegyzései szerint később helyben meg is nősült. Felesége Krastek-lány volt. Több gyermekük született házasságukból. Klein Simonnak a polgári életbe való átültetése tehát sikerrel járt.

1806-ban ismét két katona letelepedéséről találunk adatokat. Az egyiket Adamek Györgynek hívták, s a császári hadseregből került a faluba. A másiknak Czorn Ferdinánd volt a neve. Ő Losonczy 4. regimentjéből jött, miután generálisától az obsitot megkapta. Fájdalom, mindketten fiatalon szálltak sírba. Adameket 34, Czornot 25 éves korában földelték el a falu temetőjében 1806 telén. 1805-ben zajlott le a véres austerlitzi csata a szomszédos Ausztriában Napóleonnal szemben. Nem lehetetlen, hogy e két obsitosunk ennek az ütközetnek az utóhalottja volt.

Ide kívánkozik még egy katona feleségének korai haláláról szóló adat közlése. 1768-ban a falunkban temették el Mesnyai Saroltát, Egyed Márton feleségét. Ez az Egyed Márton az anyakönyv bejegyzései szerint tiszt volt Batthyányi Ádám dicső hadseregében. Hogy e házaspár közül melyik félnek volt a faluval kapcsolata és milyen volt ez a kapcsolat, arra adatot, utalást sehol sem sikerült találnom.

Az obsitosok letelepedési adataiból, de más közlésekből is kiviláglik,

hogy a telepítés nálunk sem volt egy év eredménye, hanem 1744-től kezdve a napóleoni háborúk végéig mindig akadt új települő. Nagyobb csoportban azonban csak két ízben jöttek telepesek falunkba: 1747-ben és az 1760-as években.

5. EMBERSZÖRNYEK, HÁRMAS IKREK A FALUBAN

Nem lesz szó ebben a fejezetben szenzációs dolgokról. Csak olyan ritka valóságokról, amilyenek egy emberöltőben alig, de jó két évszázad alatt mégis előfordulnak egy község életében.

Két ízben fordult elő 220 esztendő alatt, hogy emberi szörnyeket hozott a világra két anya. 1791-ben egy Helfmann Miklós nevű férfi felesége szült „monstrum humanumot". A gyermeknek 4 lába, 4 keze volt; ezen felül kétneműnek is bizonyult. Az élete mind a szülők, mind a gyermek szerencséjére csupán néhány óráig tartott. 1838-ban egy Werle—Angeli házaspárnak akadt hasonló esete. Ekkor az újszülöttnek a felső teste rendes, emberi alakú volt, alsó teste azonban egy kutya testének a hátsó részéhez hasonlított. Néhány órán belül ez is meghalt. De térjünk át a fejezet örvendetesebb részére!

Három esetben történt, hogy hármas ikrek születtek a faluban. Két esetben az újszülöttek gyors halála elrontotta azt az örömet, amely a szülőké lehetett volna. Az időrendben elsőknek született hármas ikrek néhány hónapig életben maradtak, de aztán ők is sírba szállottak. Az ő esetüket hagyom utoljára, mert velük kapcsolatban a szülőkről is lesz mondanivalóm.

1844-ben Dobossy Gábornak és Lőrinczky Máriának születtek hármas ikrei. Fél órán belül mind a hárman kimúltak. 1904-ben Schweibert András Gróf Katalin nevű felesége adott életet három ikerfiúnak: Györgynek, Ferencnek és Ádámnak. Életük tartama egy, kettő óra, illetve 10 nap volt.

A harmadik hármas ikrek 1818. március 4-én látták meg a napvilágot. A boldog apát Kirschner Jánosnak, az anyát Koch Katalinnak hívták. A fiúk neve Kázmér, János és György volt. Sajnos, ők sem éltek tovább néhány hónapnál. Nemzetségüket az 1800-as évek elején született József bátyjuk tartotta fenn mind a mai napig. De lássuk csak, mi mondanivaló is van szüleikről!

Még az 1930-as években kaptam Kelemen Józseftől egy értékes okiratot 1795-ből. Egy házastársak között létrejött szerződés ez, éppen a fenti hármas ikrek szülei között. Sokáig úgy őriztük ezt a szerződést, mint községünk legrégibb okiratát. Németül írták, vagyonjogi egyezséget tartalmaz. Kirschner János ugyanis megözvegyült és második feleségéül Koch Katalint vette el 1795-ben, amikor is a szerződés kelt.

Az apának volt első házasságából egy Éva nevű leánya. A leányra e szerződésben az új asszony tudtával átruházza 3 fertály földből, 2 szőlőből, 2 kertből, 2 kenderföldből, egy fél lómalomból, egy régi házból és sok ingóságból álló vagyonának egy részét: egy fertály földet, egy szőlőt, egy szántót, egy kertet, valamint 200 forint készpénzt. A szerződés úgy intézkedik, ha a 2. házasságból gyermek nem lenne, az apa Éva nevű leánya jussolni fogja még az apai vagyon felét, a másik fele az új asszonyt fogja illetni. Amennyiben a házasságból származik gyermek, a leány nem követelhet már semmit az apai vagyonból. Az apa azt is kilátásba helyezte, hogy a leány férjhezmenetelekor kiházasításáról gondoskodni kíván. Az okiratot a felek és két tanú írta alá. Rajta van a község pecsétviaszba nyomott pecsétje: Császártöltés 1740 körirattal. Az érseki hatóság is aláírta, jóváhagyta a szerződést, hisz úrbéri vagyonról rendelkezett benne az apa.

Igen érdekesek a kor gazdasági és vagyoni adatai, de ezek taglalása más fejezet körébe tartozik, másutt is lesz róluk szó.

Miután a szóbanforgó házaspárnak a 3 ikerfiún kívül más utóda is akadt, a szerződésben említett Kirschner Évának nem volt szerencséje apjától még egyszer jussolnia. A Kirschner-család ma is él és virul. Igaz, hogy Kelemen József ágán, kitől az okiratot kaptuk, s kinek eredeti neve Kirschner volt, a férfiág kihalóban van, de más ágon a Kirschner *név fennmaradása nem forog veszélyben. Kívánjuk, hogy* még sokáig viruljon!

6. SÚLYOS ELEMI CSAPÁS 1828-BAN

Ennek a kis történetnek a létezése is Szűcs András plébánosnak köszönhető, az ő figyelmes följegyzése alapján tudunk csak a címbeli csapásról. Ezúttal az egybekeltek anyakönyvének lapjaira, jegyezte föl, hogy ez az elemi csapás volt az oka annak, hogy 1828-ban csak 3 pár esküdött. Az anyakönyvi előírások szerint szabálytalanságot követett el, mert ilyen bejegyzés nem tartozik az anyakönyv lapjára. A magam részéről azt kell mondanom, hogy bár többször is követett volna el hasonló vétket. Az ilyen rendkívüli följegyzések gyakoribb elkövetése megkönnyebbítette volna a község történetének megírását. Sok kulturális, gazdasági és közigazgatási adat lehetne birtokunkban a hasonló feljegyzések eszközlése esetén. Hogy mást ne említsek itt van az 1863. évi súlyos aszály és egyben jégverés esete. A falu legidősebbjeinek emlékében elmosódva még megmaradt néhány foszlány erről a súlyos csapásról. A nagyfokú jégverést ugyanis hosszú szárazság követte. Nemcsak a mi falunk, hanem az egész környék iszonyú éhséget szenvedett. Mondják, lelkiismeretlen kúfárok meggazdagodtak akkor a szegények nyo-

morán. 1864 tavaszán akkora volt a kenyérhiány, hogy egy kenyérért egy hold földet lehetett kapni. A legtöbb házban annyi lisztecske sem kerülközött, amennyi egy hajdinából sütni szándékolt cipó összeragasztásához elegendő lett volna. Lehet, hogy túloz a szájhagyomány, de bizonyos, hogy nehéz éve volt ez a falunak. De térjünk vissza 1828-ra!

Szűcs András plébános az 1828-as egybekeltek anyakönyvének végén az alábbiakat jegyezte oda: „Csak 3 pár esküdött, mert ez év június 24-én a szörnyű jégverés oly súlyos kárt tett a földek, a gabona és a szőlők termésében, hogy az egész közösség szűkülködött és nyilvános körmenetekben könyörgött az ínség elhárításáért. A népnek sem kenyere, sem bora nem volt lakodalmak tartására."

Ime néhány soracska, mégis mennyi mindent föltár a múltból! Ha egy-egy idejött telepesnél bejegyezték volna a származás helyét, vagy följegyezték volna az 1863. évi ínség néhány körülményét stb., mennyivel többet tudnánk sok mindenről, ami érdekelné a T. Olvasót!

Egyébként az 1828-as följegyzésből látjuk, hogy a lét határozta meg már akkor is az emberek többi lehetőségét. Ha nincs kenyér, ha nincs bor, nincs lakodalom, vígság, nincs ahhoz még kedv sem. Anélkül pedig nincs is értelme a lakodalomnak.

7. BESZIVÁRGOTT IPAROSCSALÁDOK, PEREGRINUSOK A FALUBAN

A „homo faber" — az az embertípus, amelyet legkevésbé köt a rög. Odamegy, ahol munkája nyomán a jobb megélhetés, a nagyobb kenyér lehetősége kínálkozik. Ubi bene, ibi patria. — mondja a latin közmondás. Hevenyén fordítva: Ahol a jólét, ott van a hazám. A kézműves ember nem érzelgős, ő gyakorlati életfelfogást vall. A nemzetköziség iránt sokkal nagyobb benne a fogékonyság, mint a földhöz kötött parasztban, avagy a többnyire idealista beállítottságú értelmiségben. Nem csoda hát, ha a környező falvakból kézműves-emberek szüremlettek be községünkbe. Voltak ennek természetesen más okai is.

A Németországból idetelepült őslakók között bizonyára voltak iparosok, iparhoz konyító emberek is. Hiszen ilyenekre már itteni életük első napjaiban égető szükségük volt. Fedél alá kellett juttatni az ide hozott családokat, gyermekeket, mielőtt az 1744/45-ös év tele rájuk köszönt volna. Kőműves, ács, asztalos okvetlenül akadt köztük. Ha nem is voltak valódi mesterek, az ilyesféle munkához bizonyosan többen is értettek közülük.

Mégis, — erre kell következtetnünk az anyakönyvi adatokból —, miután a beszivárgottak legnagyobb része kézműves volt, az élethiva-

tásos munkától vagy idegenkedtek, vagy nem akadt köztük olyan képzett iparos, aki utánpótlást tudott volna nevelni a falu számára.

Az 1830-as évek előtti anyakönyvekben ritkán találkozunk még a foglalkozást feltüntető bejegyzéssel. Általában és majdnem kizárólag „civilis" szót írták oda mindenkinél, ami itt a polgári, helyesebben a paraszti fogalmat jelöli. Csak 1830 után és inkább csak az egybekeltek anyakönyvében a vőlegényeknél találkozunk egyéb foglalkozást jelző adatokkal. Nézzük most már, mely községekből mely családok szüremlettek be a községet körülvevő falvakból! Ezek az adatok nem adnak teljes képet a bevándorlottakról, csak néhány jellegzetes példát kívánok itt bemutatni.

Csávolyról nősült ide 1829-ben Tresz György mészáros, majd 1887 és 1904 között Walter Ferenc szabó, Walter Vendel földmíves, Kett Gábor szabó, Geringer György és Meizinger Tamás fm, Freidinger bognár, Jelinek zenész, Bayer Simon harisnyakötő, Heller János napszámos.

Bácsbokodról származott ide 1832-ben Ónodi Ádám szobafestő, az 1900-as évek táján Pets Mihály földmíves.

Nemesnádudvarról költöztek ide Heipt Károly szobafestő (1832), Kirschner Lipót (1841) és egy Schober nevű földműves.

Hajós volt a hazájuk a Petrovics, a Steingart és a Lohri, valamint a Gruber, Szeitz és Dobler családoknak.

Az Éderek Regőcéről, a Nuszplok Őrszállásról valók.

Miske adta nekünk a Sima és az Antóni, Valkai, valamint a Kollár családokat. Akasztóról jöttek az Ondrovicsok, Kunbajáról az Oberkerschek, Bácsszentiványról a Friedrichek. Erdélyből vetődött ide a Séra család. Keceli eredetű a Halász, a Lajkó, a Vancsik, a Földes család. A Fekete nevűek részben Fajszról, részben Kalocsáról költöztek be. Kalocsai jövevények még községünkben a Peák, az Istella, a Csóti, a Korsós, a Kákonyi, a Dobre és a Lakatos családok. Az Üvegesek Madarasról származnak.

A Markók Homokmégyről, a Bak család Dunapatajról, a Bekék Foktőről jöttek. A Petrócziak egyik ága Szekszárdról, másik ága Kecelről szakadt ide. A Gébl nevűek hazája is Dunapataj volt. Mirkóczi Mihály asztalos Zimonyról vetődött errefelé. Bogyiszlón látták meg a napvilágot a Hanulikok, a Patocskai család nemesmiliticsi eredetű. Pintér Lipót kádárt Bajaszentistvánról hozta a szél a Szili családdal együtt. A Vuityok is onnan származnak. Bácsalmás adta nekünk a Hirmann és a Mannhalter családokat, Dusnok a Hodovánokat és Tamaskókat, Facskókat. Halasról való a Füle és Bátyáról a Marokity család. A Miskolcziak fészke Bácsborsod, a Lószok Jánoshalma szülöttei. A két Holig molnár a Hirsch családdal egyetemben Soltvadkertről telepedtek át. A sort még sokáig lehetne folytatni, de talán már így is túl sokat időztem e kérdésnél.

A peregrinus névvel ehelyt a községünkben megfordult vándormunkásokat, alkalmai világjárókat, árusokat tisztelem meg. A fiatalabb nemzedék előtt már bizonyára nem ismeretes a „gyolcsostót" és a „drótostót" alakja. Ők valamikor az én szép gyermekkoromban színes és kedves színfoltjai voltak az Alföldnek. Tavasszal indultak el Szlovákia völgyeiből egy nagy batyura való gyolccsal avagy egy háti szekrényre való ablaküveggel és dróttal az Alföldre gyalog. Ősszel tértek vissza a görbehátú Tótországba. Ha elfogyott a gyolcs, írtak haza az asszonynak, hogy küldjön utánuk postán egy másik adagot. Tavasztól őszig de sok falut be lehetett járni! Sok krajcár és forint gyűlt össze a nagy zsebkendő csomóra kötött csücskében azalatt a szegény Janónál. Boldog volt a sok lenhajú kis tót atyafi, mikor megtért útjáról az apa. De biz megesett olyan dolog is, mint az alábbi:

Az 1847. évi halotti anyakönyvben ez áll: „Meghalt helyben Kassai József az árvamegyei Bobró mezővárosból 34 éves korában." Bizonyosan egy akkor községünkben uralkodó betegség sodorta a sírba. Lenszőke apróságai hiába várták haza a kenyérkereső édesapát.

Az 1850-es évek elején egy Stachel János nevű vándor kőműves hasonlóképpen járt itt. Nőtlen volt és 40 éves. Az anyakönyv bejegyzése szerint Moraviából, Olmütz körzetéből, Rodolyhütte nevű faluból való volt.

1855-ben egy nagyobb csoport Veszprém megyéből való vándormunkás járt itt. Ezek közül négyet ért el az akkor dühöngő keleti kolera. Az egyik férfi nevét idejegyzem. Varga Ferencnek hívták, Devecserből jött és zenész (orphanus) volt. Ez a csoport feltevésem szerint vályogvető alakulat lehetett.

1911-ben ugyancsak itt némult el Walasek János Trencsén megyei drótostót ajkán a vidám és munkát kereső, elnyújtott hangú „drótozni, foltozni" kiáltás. Ha nem is az ő, de valamelyik kortársának hasonló hangja az én gyermeki emlékeim közül néha még ma is visszahangzik bennem.

Hát mind így járt a peregrinus nálunk? Nem. Csak azokról tudunk, akiket a baj miatt bejegyeztek az anyakönyvbe. A szerencsésebb többiről nem tudunk adatokat.

A múlt században a helybeli származású iparos ritkaságszámba ment. Néhánynak a nevét itt közlöm: Kiefer József cipész (1829) Heibl József kályhás (1830), Heinrich József cipész (1830).

Befejezésül még egy érdekes adatot ismertetek. Említettem már, hogy a bajai kötélgyártó mestereknek volt egy céhük (1818—1869-ig). A céhnek 7 oktató mestere (Lerne-Meister) közt akadt egy császártöltési is. A neve Hepfl Pál volt. Hogy hogyan és miképpen került ő az oktató

mesterek közé a bajai kötelesmesterek céhében, azt jó volna tudni. Annyit megállapíthatunk az esetből, hogy jó munkás mindenütt boldogul, mert

„Minden mesterségnek arany a feneke."

8. SZABADSÁGÜNNEP CSÁSZÁRTÖLTÉSEN 1848-BAN

Az 1825. év a nép szabadságvágyának hajnalhasadását jelentette. Ebben az évben a nép sorsának éjjelébe belopódzott az első halvány sugara egy jobb jövendőnek. 1848-ban ez a virradat már diadalmas, fénylő nappallá izmosodott. Mintegy kilenc millió magyar várta ennek a megváltó beteljesülésnek az ádventjét sok más nemzetiségű jobbágytestvérével együtt.

Kutatásaim során mindig reményteljes várakozással óhajtottam, hogy minél több adatot találjak a császártöltési németség 1848/49-ben tanúsított magatartásáról. Sajnos, a helyi iratok között még véletlenül sem akadt egy sornyi följegyzés sem. A kalocsai érseki levéltárban végre a kezembe került egy rövid, de sokatmondó jelentés.

Községünk lakói német eredetűek ugyan, de kezdettől fogva mindig hűségesen ragaszkodtak itteni új magyar hazájukhoz. 1848-ban kezdték meg ittlétük második századát. s ez az évszázad egy az elsőnél boldogabb élet ígéretével kecsegtetett. Nézzük, hogyan ünnepelték meg a szabadság, a testvériség és az egyenlőség első ünnepét, illetve már annak közeledését is!

„1848. március 25-én (ez szombati napra és ünnepre esett akkor) Csernyus István, megyei esküdt lobogók kitűzése után, mozsárdorrogatás és zeneszó közben kihirdette a T. Karok és Rendek által a közteherviselésről, az úrbéri tartozásokra vonatkozó, a papi tized megszüntetéséről szóló törvénycikkeket. A helybeli elöljáróság erre önkényesen ökörsütést és borerestést rendelt el. A megsütendő ökröt fölpántlikázva vitték a vágóhídra." — így hangzik Szűcs plébános jelentése. Azután részletesen vázolja a fejleményeket. A hangulat és a lelkesedés határtalan és fékezhetetlen volt.

Az egyház helyi vezetőjének véleménye szerint az ünneplésbe olyan momentumok is belejátszottak, melyeket ő helyteleneknek talált. Tudomására jutott, hogy a sült ökröt az ünneplő tömeg nyilvános lakomán kívánja elfogyasztani. Nagyböjt ideje lévén félt, hogy hívei tömegesen és nyilvánosan készülnek megszegni a böjti parancsot. Sietett hát az elöljárósághoz és erélyesen, minden tekintélyét latba vetve tiltakozott a hús kiosztása, a nyilvános lakomázás ellen.

Szűcs határozott föllépése hatott. Az ökör megsütése és húsának közös ünnepélyen való elfogyasztása elmaradt. Ezért aztán az ökör

húsát, melyet közben már levágtak, még aznap, illetve másnap szétosztottak és el is fogyasztották. A népnek, ennek a nagy gyermeknek az öröme azonban el volt rontva. Mintegy bosszúságára az ünneprontónak a tilalmas ökörsültet annál nagyobb örömmel, szinte a tiltott gyönyör kéjével ették meg engedetlen hívei. A plébános tapintatlan föllépésének egy másik kellemetlen visszahatása is lett. Egy szabadszájú mesterlegény nyilvánosan szidalmazta a papokat és az urakat. Úgy lehet, ezt tették sokan mások is, ha nem is nyíltan, de maguk közt.

A fent vázolt fejlemények arra késztették a falu lelkipásztorát, hogy a „botránnyal" végződött ünneplésről megtegye jelentését az érseki hatóságnak. Ha senki sem, én föltétlenül örülök ennek. Ellenkező esetben ugyanis nem lett volna módunk e jelentés alapján bepillantanunk a császártöltési nép 1848/49-es hangulatába, a szabadság eljötte fölött kinyilvánított örömébe és lelkesedésébe.

Ez a kis epizód is fényesen igazolja, hogy a szabadság az élet, az emberi lét legáhítottabb kincse, éltető levegője. Őseink talán nem is lettek volna igazi „magyar svábok", ha a szabadság beteljesülésének lelketcserélő lázában nem ettek volna a húsából annak az ökörnek, amely szemükben megváltó áldozatává magasztosult eljövendő, immár a házuk küszöbére érkezett szabad és boldog jövendőjüknek. Német erükben ugyanis már magyar virtussal lobogott a kossuthi 48-as szellem, mely ujjongva zengte országszerte:

„Éljen a magyar szabadság!
Éljen a haza!"

9. SZÁZESZTENDŐS FARKASKALAND

Száz és egynéhány évvel ezelőtt történt ez az eset az alföldi világban, a mi falunkban. A történet hősét még magam is ismertem. 1931-ben halt meg 87 éves korában. Családunk sok éven át hű emberének, Schultz Simonnak az édesapja volt. Öreg korának végső éveiben sokat üldögélt a présháza előtt egy régi fejőszéken. Teste, lelke kívánta a nap áldott melegét. Régi szokása szerint többnyire csak ingben és bőszárú gatyában üldögélt órák hosszat és szundikált. Néha-néha betért a pince hűvösébe néhány pohár borra. De lássuk csak, milyen ember volt, amikor még ifjú vér csörgedezett ereiben!

Május végét jelezte a kalendárium. Az anyaszénát adó fű a réteken többségében már a rendeken hevert. A mintegy 18 éves Schultz József még legénykedett, csak 1865-ben nősült meg. Édesapjával, Schultz Lőrinccel indult a vállas, ereje teljében levő Jóska a Nagyszigeti dűlőben fekvő kaszálóra, hogy a renden heverő szénát fölgyűjtse. Kocsiba

ogtak, úgy mentek el hazulról. Ez a kaszáló a mai Lantos-tanya táján terült el az ún. paprét környékén. Kint a rét végén megálltak, kifogtak és nekikészülődtek a gyűjtésnek. Amint széttekintenek, Schultz Jóska egy fenyővesszőbokor tövében egy alvó állatot pillantott meg. Azt gondolta, kutya. Mikor úgy 5 lépésnyire megközelítette, az fölemelte a fejét, majd fölugrott. Schultzékat elkísérte nagytermetű, erős kutyájuk is. Jóska és az apja ráuszították az állatra kutyájukat. Erre a farkas irányt vett a falu felé, az ún. Hauswiesék irányában. Schultzék kutyája, amint megérezte a farkas szagát, szűkölve sompolygott a kocsi alá. Onnan többé nem tudta senki sem kicsalogatni. Az apa szólt fiának, hogy vegye kezébe a vasvillát, de az az egyik petrencerudat ragadta meg és a fenevad nyomába szegődött. Mindig iparkodott a közelében maradni, de nem hátulról, hanem oldalvást kísérte. Öt-hat lépés volt köztük a távolság. A fiú mintegy 1200 méter távolságon át mindig ott volt a dúvad nyomában. Mikor a falu közelében a Hauswiesák tájára értek, a zsombékos, vizenyős terepre, a farkas elúnta a díszkíséretet és egyszerre csak szembefordult követőjével. Schultz Jóska nem volt rest. A keze ügyében levő erős petrencerúddal kaszálásszerűen nagy erővel suhintott a farkas felé. Így biztosabbnak ítélte a találati lehetőséget. Az erős csapás talált. A petrencerúd teljes lendülettel a támadó állat nyakát érte. A hatalmas ütés nyomán a dühös állat bukfencszerűen megpördült és elterült a zsombékosban. Schultz Jóska kihasználta ezt a helyzetet. Sűrűn egymás után osztotta a legerőteljesebb ütlegeket a farkas minden porcikájára. A viadal nem tartott sokáig. Az ordas a csapások súlya alatt hamarosan a végsőket rugdalta, majd kilehelte páráját. A veszedelmes kalandból Schultz Jóska került ki győztesként. Mikor hősünk látta, hogy már nincs mit tartania ellenfelétől, holtfáradtan rogyott a közeli zsombékok egyikére. Homlokán gyöngyözve folyt alá a verejték. Ennek cseppjeit hol hidegeknek érezte, hol forróknak. Csak lassan nyerte vissza szíve, lelke mindennapos nyugalmát.

Közben már összefutott a falu közeli házaiból a nép. A fiú apja is nyugtalan lett, mikor látta, hogy merészkedik Jóska mind messzebb a fenevad után. Befogott és az úton iparkodott a közelébe jutni. Akkor ért a tett színhelyére, amikor már eldőlt a küzdő felek között az élethalálért folytatott küzdelem.

Mikor már helyrebillent testi-lelki nyugalma, Jóska szemügyre vette áldozatát. Az elejtett fenevad szép példánya volt fajának. A szemle során tűnt föl Jóskának, hogy prédája erősen vemhes. Az ellés órája nem lehetett nála messze. Ekkor jött rá a győztes, hogy talán ez az erősfokú vemhesség volt a szerencséje, hogy talán annak köszönheti, hogy nem ő hever most ott az ordas helyén. Ez akadályozhatta a farkast a mozgásban, a fürgeségben a küzdelem során.

Schultz Jóska apja tanácsára elővette bicskáját és fölmetszette a

farkas hasát. Az összegyülemlett gyerekek nagy örömére 12, már élő kis farkaskölyök fordult ki az ordasból. Nagy rivalgással kapkodtak az apróságok után azzal, hogy jók lesznek véreseeleségnek.

Közben a szenzációs hír bejárta a falut. A faluban éppen kint járt a járás főszolgabírója. Négylovas hintón utazott még akkor a járás mindenhatója. Mikor hírét vette a ritka esetnek, a kíváncsiságtól vezetve a tett színhelyére sietett. Megdicsérte a derék legényt hősies tettéért. Aztán megparancsolta neki, hogy nyúzza meg a farkast és a kis kölyköket is. Megmagyarázta, hogy kell a bőrüket kifeszíteni, megszárítani. Úgy rendelkezett, hogy mikor a bőrök elég szárazak lesznek, vigye be őket Kiskörösre őhozzá, majd jutalomban fog részesülni. Schultz Jóska csak most kezdett kapkodni a farkaskölykök után. Úgy kellett azokat összevadásznia. De már csak 9 kölyköt tudott összeszedni, három már eltűnt a kis „állatbarátok" kezén.

Schultzék a főszolgabíró rendelkezése szerint jártak el. Mikor a bőrök kellőképpen megszáradtak, bevitték azokat Kiskőrösre. Otthon a lovak a farkast nyúzó Jóskát majd két hétig nem szívlelték. Prüszköltek, nyugtalankodtak, ha feléjük közeledett vagy az istálló küszöbét átlépte. Érezték rajta a farkasvér szagát.

Az eset után kb. 3 hónappal Jóska megkapta az ígért jutalmat. Ez a vártnál jóval nagyobb volt. Nyolcvan forintot tett ki. Hősünk ezen egy pár gyönyörű sarkantyús csizmát, egy egész vég vásznat, egy rend ünneplős ruhát és egy rangos kalapot vett magának. Még így is maradt egy kis pénze. Azt legénypajtásaival elsörözte a korcsmában, ahol a jó cimborák lelkesen ünnepelték hős társukat. Schultz bácsi öreg napjaiban is büszke volt hőstettére, de mindig hozzátette elbeszélése végéhez, hogy nem szeretne még egyszer szembenállni a legyőzött farkassal.

Ezt a történetet fiától hallottam. Iparkodtam azt úgy leírni, ahogy ő elmesélte.

10. EGY ÉVSZÁZAD AZ EMLÉKEZET TÜKRÉBEN

(Csányi József élettörténete)

Úgy vélem, tanulságos és hasznos lesz, ha T. Olvasóimat megismertetem Csányi Józsi bácsinak, a falu legöregebb emberének élettörténetével. Nem azért, mert az valami különösen érdekes, csupán csak azért, mert jellegzetes életpályája ez a falusi átlagos parasztéletnek. Ezen az életen keresztül valamiképpen közvetlen betekintést kapunk a falu életmódjába, szokásaiba. Jól szolgálja ezenkívül a község utolsó száz évének megismerését is. 1963 nyarán sokszor elbeszélgettünk vele. Órákon át meghitt, bizalmas eszmecserék során szót értettünk egymással. Egész-

sége, étvágya még kitűnő, szellemi képessége kielégítő volt. Emlékezetének tükrében, az ő személyes életén keresztül a község utolsó száz évének sok körülményére is fény derült. Tekintettel öreg korára, a kérdés-felelet módszerével találtam helyesnek élettörténetének feldolgozását. Iparkodtam a kötelező történeti hűség parancsa szerint a megfogalmazásban az ő szavait és kifejezéseit megtartani.

Mit tud, kedves Józsi bácsi a származásáról, gyermekkoráról úgy 12 éves koráig?

1874 októberében születtem itt Császártöltésen. Édesapám egy bizonyos Angeli Ferencnél volt béres. Mikor a gazda meghalt, édesapám feleségül vette a gazdasszonyát, Kirschner Évát, vagyis az édesanyámat. E házasságból heten születtünk. Gyermekkorom az akkori idők szürkeségében, különös esemény nélkül telt el. Óvoda még nem volt. Az iskolába az akkori szokás szerint rendesen eljártam. Ősszel és tavasszal sokat hiányoztunk. Tanítóm a híres Hársch József kántortanító volt. Ő a szigorú, de jó tanító hírében állott. Mikor javadalmi földjén sok munka akadt, sokszor minket is befogott segíteni. Mi erre nagyon kaphatónak bizonyultunk. Olyan felemás könyvből tanultunk: fele magyarul, fele németül volt nyomtatva. Az olvasás-íráson kívül hittant, számolást, földrajzot és történelmet tanultunk. Jó tanuló voltam, ki is jártam a hat osztályt. A községben akkor összesen 2 tanító tanított. A segédtanítóhoz jártak az I—II. osztályosok, a kántorhoz a IV—VI.-osok.

Tud-e valamit, hallott-e valamit az 1848-as, avagy a születése előtti időkről?

A 48-as időkről nekem senki sem mesélt. Édesapám sokat dolgozott, nem ért rá velünk foglalkozni. Egyébként is ő 15 éves koromban már meghalt. Télen az erdei munkában megfázott, és abba belepusztult. Édesanyám többször emlegette az 1863-as év nagy ínségét. Nagy fagy után hosszú szárazság, aszály következett. A rákövetkező év tavaszán nagy szükség uralkodott. Meggyecske csak termett tavasszal, de kenyérke nem kerülközött melléje. Weichselchen, und kein Brot! — mondogattuk a magunk nyelvén. A telhetetlen gazdagok nagy uzsorakamatra adtak a szegényeknek kölcsön gabonát. Mondták, hogy akadt olyan gazda is, aki két kenyércipóért vett egy hold földet. Az 1878-as okkupációról annyit hallottam, hogy a faluból többen részt vettek benne. Valami Berger nevű itteni ember életét is vesztette ott.

Mondja el ifjúsága történetét, emlékeit, legényélményeit!

A 6. osztály elvégzése után az ismétlő iskolába jártunk. Ez 3 évig tartott és vasárnap délelőttönként volt. Tíz órakor átmentünk a nagymisére. Az ismétlőben egy fiatalabb tanító is oktatott bennünket, de a nevére nem emlékszem. Hétköznapokon otthon már befogtak a munkába. Tavasszal és ősszel kijártunk a határba az ugarföldeken az ökrö-

ket legeltetni. Ezek az évek már a csínyek, kalandok esztendői voltak. Nagy élményt jelentett számunkra, mikor egy ízben a Csalán legeltető juhászok világába keveredtünk át. A hatalmas erdőn át véletlenül tévedtünk a juhászok közé. Visszafelé ők mutatták meg a hazavezető utat, segítségük nélkül nem találtunk volna egyhamar vissza a faluba. Az esti utcai csavargásokon kívül nem igen akadt szórakozásunk. Néhanéha vasárnaponként eljártunk a korcsmai táncra. Ezenkívül csak a lakodalmak és a farsangi házi táncvigalmak jelentettek egy kis szórakozást. A korcsmai mulatozáshoz többnyire egy kis legényvirtussal kellett a pénzt előteremtenünk. Fellopództunk egy-egy padlásra, s onnan 3—4 zsák búzát vagy egyebet elemeltünk. Többnyire a korcsmáros maga vállalta az orgazda szerepét. Úgy féláron megvette a terményt, de csak úgy, ha az valamelyikünk apjának a zsákjában volt. Bajtársi közösségemben többnyire Walter Antal és Weszenhoffer János voltak a cimboráim az efféle vállalkozásokban. Egy-egy borosgazda pincéjét is meglátogattuk néha. Rendszerint a hordók alsó dugólyukán át jutottunk a jóízű nedűhöz, mert a lopó vagy nem érte el azt, vagy nem volt megtalálható. Apáink ugyanis maguk is űzték már ezt az ipart, azért a lopót nem egykönnyen megtalálható helyen tárolták. Legénykoromban kezdték a szőlőpermetezést, akkor jelent meg a faluban az első cséplőgép. Az utóbbiak nézegetése érdekes volt számunkra. A kisebbnagyobb veszekedések jelentettek még változatosságot legényéletünkben. Ezek hol a lányok, hol pedig a virtus miatt robbantak ki. Távolabbi tájakra alig, városba is ritkán jutottunk. Baját nem lehetett akkor még egy nap alatt megjárni; kettő kellett hozzá, hisz a műutat csak a 90-es évek derekán építették meg.

Volt-e katona, mikor, merre? Milyen volt ott az élete?

1895-ben vonultam be tényleges katonának Budapestre a IV. tüzérségi hadtest 4. ütegéhez. A hadtestparancsnok neve Kosztolányi Károly von Kosztolány volt. Egyévi tüzérségi kiképzést kaptunk. Azután én Bécsbe kerültem a lókórház állományába lóápolónak. Itt később egy pékségben és egy kávéházban megtanultam a szakácsmesterséget. Először szakács, majd főszakács lettem. Bécsi állomásozásunk 2 évig tartott. A bécsi lányoknak természetesen udvarolgattunk szabad időnkben. 1898-ban szereltem le.

Hogy alakult élete további sorsa, milyen volt családi élete?

Leszerelésem után megnősültem. Édesapám halála után édesanyám harmadszor is férjhez ment egy Hómann János nevű özvegyemberhez. Ennek volt egy lánya, Hómann Mária. Szüleim tanácsára összeházasodtunk. 1901-ben ebből a házasságból született első fiam, Boldizsár. Feleségemmel együtt mostohaapám gazdaságában dolgoztunk. Még az évben szüleink Kiskunhalas határában egy 160 holdas birtokot béreltek ki. Ide mentem feleségemmel a gazdaságot vezetni. 1908-ig éltünk ott.

A bérlemény nagyobb része legelő volt, a szántó kevés. Eleinte jószágot vállaltunk a legelőre, később fokozatosan a saját jószágunkat tartottuk rajta. A bérlet szép haszonnal zárult, anyagi gyarapodásunkat jól szolgálta. 1904-ben ittlétünk alatt volt otthon a nagy tűzvész, amely bennünket, szüleinket nem érintett. 1908-ban haza költöztünk, mert fiam iskoláztatása ezt kívánta. A bérletet egy fogadott emberünkre bíztuk. Távollétünkben otthon Antal öcsém gazdálkodott a szülői birtokon. Mátyás öcsém közben az apósához költözött. 1912-ben lejárt a halasi bérlet. Szüleim ekkor szétosztották vagyonkájukat gyermekeik között. Mindegyikünk a maga gazdája lett. Engem azonban hamarosan súlyos csapás ért. Feleségemet elvitte a magyar betegség, a tüdővész. Asszony nélkül nem maradhattam, még az év végén feleségül vettem Berger József özvegyét, Gróf Terézt. Neki szintén volt gyermeke, egy kis leány, de az az anyai nagyszüleinél maradt. Nagy iparkodással láttunk neki a gazdálkodásnak. Boldogultunk is volna, de 1914 nyarán kitört az első világháború, s így életem rendes, csendes menete ismét törést szenvedett.

Merre járt, mit tapasztalt a háború alatt, hogy alakult életsorsa?

40 éves fejjel vonultam be öreg népfölkelőként mindjárt a világégés első napjaiban az általános, dobszóra történt mozgósításkor, 1914 augusztusában már a boszniai Bileken állomásoztunk mint vártüzérek. Később mint hegyi tüzérek közvetlenül a front mögött teljesítettünk szolgálatot. Voltam szakács, lóápoló, majd tiszti kocsis. Raguzában Schultz százados mellett még vidám napokat is megértünk. A románok Erdélybe történt betörése után a román frontra helyezték át alakulatunkat. Nagydisznósdon 1917-ben megbetegedtem, kórházba kerültem. Onnét sikerült a hátországi, kecskeméti kórházba jutnom, kissé közelebb az otthonhoz. Mikor felépültem, vissza kellett mennem az alakulathoz. Feleségem betegsége miatt kértem felmentésemet, de azt csak annak halála után kaptam meg, 1918-ban. Még 1918. farsangján harmadszor is megnősültem. Gróf András özvegye, Schult Mária lett a feleségem. Ennek két leánya volt. 1918 októberében, az őszirózsás forradalom vetett véget a 4 éves vérzivatarnak. Az események kergették egymást. A tanácsköztársaság rövid időszakát a Horthy-terror, Trianon, majd a gazdasági válság korszaka váltotta fel. Az élet rohant a maga útján föltartóztathatatlanul. Mi dolgoztunk, verejtékeztünk a mától holnapig tartó megélhetésért.

1921-ben született második fiam, József. Az 1923/24. évben feleségem házhelyén új házat építettünk. Mivel volt hol laknunk, ezt először bérbe adtuk, majd első fiam költözött bele. Aztán húztuk az élet nehéz igáját tovább. Az 1929—32-es évi világválság súlyosan érintette a parasztságot. Szerencsémre adósságom ekkor nem volt, így nem csúszott ki a lábunk alól a nehezen megszerzett kis földecske, melyet egy élet kemény

munkája árán összekapartunk. 1933-ban vette át Németországban Hitler és a fasizmus őrült tébolya a hatalmat. Ennek a súlyos következménye lett az 1939-ben kirobbantott második világháború. Ez minden átélt borzalmon kívül elvette tőlem mind a két fiamat. Józsi fiam mint páncéltörő vett részt benne. Fogságba esett, ott megbetegedett és 1945-ben távol otthonától végezte be fiatal életét.

Boldizsár fiamat itthonról hurcolták el a Szovjetunióba munkára. A németek által lerombolt országot kellett rendbe hozniok. Ott halt meg mintegy 100 főnyi hasonló célból kivitt társával együtt. Más csapást is tartogatott számomra a kegyetlen sors. Józsi fiam felesége a hitleri évek fénykorában a Volksbund tagja lett. Mivel pedig az én háztartásomban élt, a kitelepítés során elvették földemet, vagyonomat. Még 1924-ben épített új házam első felébe is telepítettek be egy fölvidékit. A másik fele megmaradt nekem, mert öreg korom miatt kitelepíthető már nem voltam. A sorscsapások koronáját azonban harmadik feleségem 1958-ban bekövetkezett halála képezte.

Miből és hogyan él most? Milyen kívánsága van még az élettől? Mi volt életében a legszebb? Mi a legfájóbb? Minek köszönheti magas életkorát?

1947 óta unokáim tartanak el. 1960-ig megvolt még a homokmégyi határban fekvő 1 k. hold szántóm, Jánoshalmán 1000 négyszögöl szőlőm. Ezeket unokáim használták és ennek fejében tartottak el. 1960-ban én is beléptem a tsz-be, azóta kapom az öregségit. Unokáim szeretettel gondoskodnak rólam; megelégedett vagyok. Az élettől nincs már mit várnom, csak egészségben szeretném elérni a közelgő véget. Életem legfájóbb sebe két fiam elvesztése. Legszebb emléke az a 40 év, amelyet 3. feleségemmel boldog házasságban átéltem. Úgy tartom, hogy a szüleimtől örökölt erős, egészséges szervezeten kívül józan életmódomnak köszönhetem, hogy ilyen szép kort értem meg. Nem dohányoztam, a bort mindig és következetesen mértékletesen fogyasztottam.

Dédunokája lagziját szeretné-e megérni? Hát az életéről szóló fejezetet szeretné-e nyomtatásban olvasni?

Dédunokám lagziján szeretnék ott lenni, egy-két fordulót eljárnék vele. A történet megjelenését bajosan fogom megérni. Kérem ha elkészül, jöjjön át és olvassa föl!

Ezt a kérést lehetetlen volt megtagadnom. E históriát azzal zárom, hogy jó öregünk kérését 1963. augusztusában teljesítettem. Józsi bácsi nagy figyelemmel hallgatta végig, s hol enyhe mosollyal, hol helyeslő fejbólintással, néhol pedig könnybelábadt szemmel adta meg hozzá az „Imprimatur"-t.

A történeten túl nézzük most, milyen fejlődés tanúja volt Csányi Józsi bácsi a maga 9 évtizedében!

Csányi József még olajmécses mellett ismerkedett meg az Á-B-C-vel.

A Flóra gyertya meggyújtása már fényűzést jelentett ifjú éveiben. Ma a falu minden házában ott ragyog a villany fénye. Az ő legénykorában egy bajai út legalább másfél napot vett igénybe. Ma másfél óra sem kell, s már Baján vagyunk. Másrészt másfél óra alatt az űrhajósok megkerülik az egész földgömbünket. Józsi bácsinak az édesanyja iskolás korában még a lómalomban őrölt lisztből sütötte a kenyeret. Azóta a szél-, vízimalmok elavulása után a legmodernebb műmalmokban őrlik a kalácsnak valót. Ifjú korában ő még heteken át hajtotta a szédült lovat az elteregetett gabona fölött a szérűn a nyomtatás időszakában. Ma a kombájnok néhány hét alatt elintézik a mezőgazdaság e legnehezebb és legfontosabb munkáját. Az ő idejében két tanerős volt az iskolánk, ma 25 pedagógus működik a faluban, az emeletes iskola 16 osztályában. Születésekor még posta sem volt a községben, nemhogy telefon. Ma az állami gazdaság itteni üzemegységében a központ rádióadó és vevő készülékkel irányítja a munkát. A 19. század végéig a közlekedésben „fehér foltot" képezett községünk, ma naponként 20-nál is több autóbusz indul és érkezik a szélrózsa minden irányából. Ő még szemtanúja volt a maradi 2 és 3 váltós gazdálkodásnak. A határ egy harmada minden évben parlagon hevert, ugar volt, Ma nagyüzemi, gépesített szocialista mezőgazdálkodás folyik a határban az öntözés még kezdetleges, de fejlődő alkalmazásával. Ő még látta a kapitalista gazdálkodás kibontakozását. Ma pedig a kommunizmus szélesre táruló kapuján át betekinthet a jövő fejlődésének ígéretes távlataiba. Ő még szinte jobbágyi alázattal volt kénytelen kitérni a négylovas hintón érkező főszolgabíró útjából. Dédunokái pedig már a szocialista ember öntudatával telítve építik az új jövőt. Fiatal korában a kívül belül korhadt Osztrák—Magyar Monarchia katonája volt, ma pedig a kicsiny, de egészséges, világnézetében egységes szocialista magyar Népköztársaság „nyugdíjas" parasztja. Az ő életútjának kezdetén még Bismark ágyúitól rettegett a világ, ma pedig az interkontinentális atom és hidrogénbombák dacára a béke erői vezetik a világot lassan, de nyugodt bizonyossággal az „örök béke" új aranykorszaka felé.

Csányi Józsi bácsink életének ilyen tanulságai is vannak. Ezért iktattam ide az ő históriáját.

11. EGY ELKALLÓDOTT SZOBRÁSZTEHETSÉG ÉLETPÁLYÁJA

Schilli János, a címbeli szobrász az alábbiakban vázolta előttem élete történetét 1964 őszén, kb. 2 hónappal a halála előtt:

1878-ban Császártöltésen születtem. Apámat Györgynek hívták. Szegény törpebirtokos volt, aki napszámba is gyakran eljárt. Szép írása

volt, rajzolni is ügyesen tudott. Édesanyámat Schaffer Máriának hívták. Úgy 5—6 éves koromban édesapám egyszer tréfás kedvében egy várandós leányt rajzolt le. A jelenlevők pajzánkodva nézték. Mindenkinek tetszett a kép. Csak egy érzékenylelkű nagyobbacska lánynak fájt, hogy kinevetik póruljárt leánytársát. Egy óvatlan pillanatban elkapta a képet és összetépte. Én viszont sírva fakadtam és könyörögtem apámnak, hogy újból rajzolja le a leányt. Édesapám nem teljesítette kérésemet. Rajzolt sok mindenfélét, de olyasmit már sohasem.

Mikor gyermekkoromban papírhoz, ceruzához jutottam, én is kezdtem rajzolgatni. Egy alkalommal egy ács dolgozott a szomszédságunkban. Lopva lerajzoltam, a rajz sikerült. Mindenki, aki látta, csodálkozott rajzkészségemen. Hét éves lehettem, amikor az alábbi eset történt: Pajtásaimmal egy kora tavaszi napon papírsárkányt készítettünk. A sárkányt rajzzal ékesítettem. Azután futottunk a sárkánnyal szélnek szembe, hogy a magasba lendüljön. A házunk előtt a borospincéjébe siető Wieneberg Gáspárba, a falu orvosába ütköztünk. Méltatlankodva pirongatott bennünket szeleskedő vigyázatlanságunkért. De mikor a sárkányon levő rajzot megpillantotta, föloldódott a sértődöttsége. Kíváncsian érdeklődött, ki rajzolta a képet. Ijedten vallottam be, hogy én. Az orvos nagy rémületemre magával vitt. Barátságosan elbeszélgetett velem az úton, érdeklődött felőle, kitől tanultam rajzolni. Töviről hegyére mindenről kifaggatott. Még egy fél pohár borral is megkínált. Visszatérőben a házukhoz érve örültem, hogy végre folytathatom a sárkányeresztést. Korai volt az örömöm. Magával vitt a lakására. (Ma Úttörő u. 2.) és sok szép festményt mutogatott. Kíváncsiskodott, hogy le tudnám-e azokat rajzolni. Igenlő válaszomra kiválasztott 2 tengerparti tájat ábrázoló képet. Kért, hogy azokat kétszeres nagyságban másoljam le. Két nap alatt elvégeztem a feladatot. Dr. Wieneberg nagyon elégedett volt a munkámmal. Megdícsért, megjutalmazott. Ettől fogva pártfogóm lett.

Néhány nap múlva 2 képet tekercsbe sodorva, megcímezve a kezembe nyomott azzal, hogy azt Hajóson a postán adjam föl. Rossz viszonyban volt ugyanis a helybeli postamesternővel. A címzett Benczur Gyula volt, orvosunk osztálytársa és barátja. Benczur Gyula fölismerte munkámban a tehetséget, de válaszában azt tanácsolta, hogy előbb járjam ki az iskolát, azután majd lehet belőlem festő.

Az iskolában Hárs kántorhoz jártam, már amikor jártam. Bár akkor átláttam volna jobban a műveltség alapjai megszerzésének fontosságát! De abban az időben nálunk nem sokat adtak az iskolára. A szegény ember gyereke, — s én az voltam a javából —, kora tavasztól késő őszig többet tartózkodott a mezőn mint az iskolapadok közt. Orvosunk szava nyomán a tanítók figyelme is rám terelődött. Nemcsak rajzolgattam, hanem szigeti agyagból különféle figurákat gyúrogattam. Egy-

szer egy ördögöt ábrázoló alakot formáztam. Nagy sikerem volt vele pajtásaim között. A templomban pedig egy ízben agyagból az oltáron levő angyalszobor kicsinyített figuráját mintáztam meg. Epres Márton tanító egész mise alatt figyelte munkámat. Látta, hogy valamit gyúrok, hagyta, hogy csináljam. Mikor átvonultunk az iskolába, magához intett és kérte munkám eredményét. Kényszeredetten adtam oda. Ettől kezdve a tanítóság, Gallina főjegyző, sőt a plébános is keresték a módját továbbtaníttatásomnak. Rajzfeladatokat adtak, agyagfigurákat gyúrattak velem. A plébános kérvényt is írt érdekemben az érsekhez. Gallina jegyző pedig Faller Ferenc fővárosi tanácsnoknak írt az ügyemben. Az értelmiség tagjai gyűjtést rendeztek egy tanulmányi alapra. A sok jószándék nem maradt eredménytelen. Császka György kalocsai érsek évi 50 forintos ösztöndíjat biztosított továbbtaníttatásom céljára, Faller tanácsos helyet keresett Budapesten, s így 1892-ben végre följutottam a fővárosba. A tanév vége felé járt ugyan az idő, de én bekerültem az egyik ipari rajziskolába.

Ott egy olyan felvételi-vizsgafélén kellett átesnem. A próbamintázás jól sikerült, fölvettek a többi tanuló közé. Vasadi Ferenc szobrásztanár kitűnő szeretettel vett pártfogásába. Osztálytársaim is készségesen fogadtak maguk közé. Ők adtak össze mindjárt kezdetben 4 krajcárt, hogy a legszükségesebb felszerelést megvehessem. A kezdeti nehézségek után év végére már több osztálytársamat magam mögött hagytam a szaktárgyakban. A második osztályban is jól megálltam a helyemet. A szobormintázásban messze túlszárnyaltam mindenkit. Hofrichter tanár mégis kettest adott év végén szobrászatból. Erre osztálytársaim valóságos forradalmat csináltak az érdekemben. Végigjárták a tanárokat, kérték az igazgatót, hogy az összes tanár jelenlétében elkészített vizsgamunkám alapján a tanár a kettest egyesre javítsa. Kivívták.

A 2. osztály elvégzése után haza kerültem. Az anyagi támogatás hiánya megszakította továbbtanulásomat. Édesapám csekély gazdaságában segítettem, majd Gatter János (Muki) malomtulajdonos homokmégyi malmában molnárkodtam.

1893-ban Vaszner Lipót plébános újból kikönyörgött a kalocsai érsektől 50 Ft segélyt, ő maga pedig egy rend új ruhát csináltatott számomra. Ekkor Epres Márton tanító kísért föl Budapestre. Ott Faller tanácsos segítségével sikerült elhelyezkednem Szabó Antal épületdíszítő mesterénél gyakornoki minőségben. Vékonyan bélelt zsebbel, de szép reményekkel indultam el új pályámon. Szabó üzletvezetője, egy osztrák ember volt. Ez bizalmatlanul fogadott, sőt talán ellenszenvvel is. Azonban mikor az első próbamintázásomat látta, megkedvelt. Sokat kellett tanulnom. Minduntalan fölfedeztem egy-egy hiányt hol alapismereteim, hol szakismereteim területén. Ezek pótlása nélkül nem sokra vihettem. Az önképzés nehéz útját választottam, más lehetőség nem állt

előttem. Lassan aztán könnyebb lett az életem útja. Gyakornokként kezdtem mesteremnél a munkát, de hamarosan segéddé minősítettek. A kezemben rejlő mintázási tehetségemet hamarosan felismerte mesterem. Aztán azt meg is becsülte, sőt meg is fizette. Néhány évi munkám után heti 24 Ft volt a keresetem. Ugyanakkor a legtöbb segéd csak heti 6 Ft-ot keresett. Szabadságom idejét az első években mindig tanulásra, önképzésre használtam föl. Faller tanácsos asztalánál vasárnaponként mindig szívesen látott vendég voltam.

Faller fővárosi kultúrtanácsos pártfogásának köszönhetem, hogy 1899-ben elnyertem a főváros egyik művészeti ösztöndíját. Ezzel kimentem Berlinbe 1 éves szobrászati iskolába. Mesterem nagyon nehezen egyezett bele távozásomba. Rengeteg munkája volt, s ezek között sok kényes igényű. Ezeket okvetlenül velem szerette volna kivitelezni. Ekkor ugyanis már jól bedolgoztam magam a divatossá vált magyar-barokk stílus fogásaiba. Végül is neki kellett engednie. Berlinben 13 és fél hónapot töltöttem. Elmondhatom, hogy ez az év volt életem legszebb, legboldogabb időszaka. A szobrászat ottani tanára végtelenül megkedvelt. Sokat foglalkozott velem. Rengeteget láttam, sokat tanultam. A művészet és a kulturált élet itt tárult ki előttem. Ámuló lélekkel ittam magamba annak a legmagasabbfokú lelki gyönyörűséget okozó ajándékait.

Boldog berlini évem után régi helyemen folytattam munkámat. Már berlini utam előtt megismerkedtem későbbi feleségemmel, Galle Paulával. Apja is, ő is Ausztriából származtak ide. Galle papa szerszámlakatos volt. Nyolc gyermeket nevelt föl. Csepelen Weis Mannfréd gyárában többször kapott munkát, azért végül is Pestre költözött át. Közben én a mesterem üzemében előléptem. Rám bízta az üzem vezetését. Már mint üzemvezető nősültem meg 1912-ben. Hitvesem nemcsak feleség, hanem egyben élettársam, barátom is volt. Aranyos kedélyű, mindig vidám osztrák nő. Gyermekünk sohasem lett. Nősülésem után szabadságomat mindig a hegyek között Karintiában, a Tátrában, az osztrák és az olasz Alpokban töltöttük feleségemmel évről évre, szerelmesei lettünk a hegyeknek, a sielésnek, a hegymászó, turista életnek. Megmásztuk vele a legmagasabb hegycsúcsokat és sziklákat. Csodálatosan szép tájakat jártunk be. Mindig velünk volt a fényképezőgép. A tájak szépségét a lemezeken haza hoztuk magunkkal.

Szabadságom leteltével ismét az alkotás, a munka embere voltam. Mesterem tele volt munkával. Budapest majd minden nevezetes közés magánépületének díszítő és szobrászati munkáját ő tervezte, kivitelezte. Dolgoztunk Zala Györgynek, Sennyei Károlynak, a Krisztián és Novák cégnek és sok más neves vállalkozónak. A Bazilikában, a Mátyás templomban, a királyi várban, a kis Palotában mindenütt látható még ma is a kezünk munkája. Sopronban a Hűség Kapuján is mi dolgoztunk.

1914-ben engem is elkapott a háború szele. Pedig iszonyodtam még a

háború gondolatától is. Szerencsémre nem sokáig kellett a fegyver agyát markolásznom. Hamarosan jó beosztást kaptam: ezredfényképész lettem. Mint ilyen jóideig Szerbia hegyes földjét jártam. Később az olasz harctérre kerültem. Sok remek vidéket bebarangoltam, de a háború sok embertelen borzalmát ábrázoló jelenetét is meg kellett örökítenem. Szigorúan tilos volt bizonyos felvételeket a magam számára is megtartanom, mégis megtettem. Ma is sok szép lemezét őrzöm még ilyen képeknek. Sok képem ábrázol szomorúan nevezetes jelenetet a háború idejéből.

Aztán végre csak megérkezett a várvavárt béke. Én is, mint mások százezren visszatértem békebeli foglalkozásomhoz, régi mesteremhez. A háború utáni évek mozgalmas élete, a nyugalmi helyzetéből kizökkentett gazdasági és társadalmi viszonyok nem kedveztek az építésnek, s legkevésbé az építésművészetnek. Egy latin közmondás ezt mondja: Inter arma silent Musae. Ez az igazság azonban így is áll: Post arma silent Musae. Szó, ami szó, mesteremnek kevés volt ebben az időben a munkája. Mégis alkalmazott és foglalkoztatott a végső lehetőségig. Volt idő, amikor 3 éven át fizette járandóságomat anélkül, hogy akár egy órát is dolgoztam volna nála. Kisebb megszakításokkal 1931-ig tartott így ez az állapot. Végül is 36 évi alkalmazás után kénytelen volt munka híján elbocsátani.

Ekkor feleségemmel Császártöltésre húzodtunk szüleim házába. Itt ismét a közönséges halandók élete lett az osztályrészünk. Voltam paraszt, fényképész, halász, vadász és éhenkórász is. Még tudtam és szerettem dolgozni. A szükség arra kényszerített, hogy egyszerű, szerény körülmények és viszonyok közt éljünk. Mindazonáltal nem nélkülöztünk. Néha-néha eladtunk egy-egy szobrászati alkotást, néha akadt egy kis kereset a szakmában is. Falunk temploma számára az oltár tervét én készítettem el, és azt szobrászati elemekkel ékesítve kiviteleztem is. Amíg megvolt az egészségünk, emberségesen éltünk.

1950-ben azonban súlyos csapást mért ránk a sors. Feleségem rőzsét vágott. Egy apró darab fa közben az egyik szemébe csapódott és a szeme kifolyt. A nagyobbik baj csak aztán következett. Az ütés avagy a helytelen kezelés folytán a másik szemére is megvakult. Hosszú éveket éltünk így tovább, míg feleségem 1955-ben magamra nem hagyott. A betegség sírba hervasztotta életem párját.

Eddig mondotta el önéletrajzát Schilli János. A befejezésre már nem került sor. Schilli János barátunk ugyanis súlyos beteg lett maga is. Nem tudta már élete további sorát maga elmondani. Helyette én kísérelem meg azt rövidre fogva befejezni.

Felesége halála után Schilli élete, sorsa lejtőnek lefelé haladt. Rokonai gyámsága alá nem vágyódott, pedig kis vagyonkáért tisztes ellátásban lett volna náluk része. Így idegenekre volt kénytelen rászorulni. Ezek ki-

használták, s így anyagi helyzete hamarosan romlott. Amikor idáig jutott, magára hagyták. Nem volt ápolója, gondozója, s öreg napjaiban hol a jó lelkek alamizsnájára, hol a tanács szociális segélyére és a napköziből kapott ebédre szorult. A rendszertelen életmód, az egészségtelen lakáshelyzet aláásta erős, de már gyengülő szervezetét. Élete utolsó heteiben végre elfogadta húga gyermekeinek ápolását. A 86 éves test azonban már képtelen volt ellenállni a kór erejének, és 1964 végén 86 éves korában bevégezte pályafutását.

Művészi tehetsége vitán felül állt. Kár, hogy hiányos ifjúkori képzettsége és főképpen az anyagiak hiánya miatt nem tudott az önálló művészi tevékenység magaslatára emelkedni. A szárnyaszegett géniusz vergődésének sorsával kellett beérnie. A diesőség napja felé való törekvésében, szárnyalásában Ikarus tragédiája ismétlődött meg.

Hagyatékában nagy értékű könyvek, sztereoszkopikus fényképlemezek maradtak. A gyönyörű szépségű és gazdagságú csigagyűjtemény, amely tulajdonát képezte, már is ebek harmincadjára jutott; szethurcolták a falu apróságai. Egyik-másik újságíró már fölhívta a hatóságok figyelmét e hagyaték megmentésére, a népközösség számára leendő biztosítására, de az illetékes fülek süketnek bizonyultak. Pedig még nem vagyunk olyan gazdagok, hogy ilyen művészi kincsek elkallódását megengedhetnők magunknak!

12. MAGYAROSODÁS ÉS MAGYAROSÍTÁS

Nem szeretnék az ismétlés hibájába esni. Mégis újból kell néhány már egyszer megírt körülményt, tényt fölemlítenem. Az első az, hogy a települők vezére, Schweibert Miklós már az 1750-es években komaságba keveredett az ittlakó magyarokkal. A másik, hogy a férfiak már 1810 táján tudtak magyarul, 1830-ban pedig már az asszonyok közül is többen beszélték a magyar nyelvet. 1892-ben a község iskolaszéke olyan határozatot hozott, hogy a tanítási nyelv az iskolában kizárólag a magyar nyelv legyen.

A fenti tények a magyarosodás jelei és annak fejlődését mutatják. Nem óhajtok itt elvi jelentőségű megállapításokat tenni és meddő fejtegetésbe bocsátkozni a magyarosodás, illetve a magyarosítás problémáiról. Való tény, hogy az őshazából idejött német telepesek egyrészt nem hoztak magukkal ellenszenvet az itteni magyarok iránt, másrészt az adott föld- és néprajzi új helyzetük mérlegelése után nagyon simán, jóindulatúan és mesterkéltség avagy erőszak nélkül a magyarosodás útjára léptek. Mintegy ösztönszerűen megérezték, hogy helyes, hasznos és szükséges magyarul tudniuk, megtanulniuk, és a szomszédos magyar községek magyarjaival békés egyetértésben élniök. Mai megfogalmazás-

ban úgy is mondhatnám, hogy a békés egymásmellettélés elvi alapjára helyezkedtek. Ezt megfogalmazni még nem tudták, de alkalmazni annál jobban. Régi hazájukat elcserélték egy újért, — hogy miért, azt ők tudják, és az új rögön új hazára találtak. A boldogulás ösztönösségével követték Tompa Mihálynak Kerényi Frigyeshez intézett, akkor még meg nem fogant és szavakba nem öntött szép tanácsát: „Szívet cseréljen, ki hazát cserél"

Úgy érzem, jó értelemben fejtegetem a magyarosodás tényét és helyességét a császártöltési nép esetében. Senki sem tiltotta tőlük a német szót, senki sem fosztotta meg őket nemzetiségi jogaik, anyanyelvük gyakorlásától. Ők maguk léptek a magyarosodás útjára önként, saját jól fölfogott erkölcsi és anyagi érdekükben.

A magam példájából tudom, hogy én is először megmagyarosodtam, aztán magyarosítottam. Tíz éves koromig nem tudtam csak németül. Bács-Bodrogh megye déli részében, Szépligeten nevelkedtem addig. Édesapám alig tudott valamit németül, amikor csak németül beszélő édesanyámat feleségül vette. Édesapám neve Brecska Lajos volt, tehát szláv eredetű, bár szlávul egy szót sem tudott. Szívében, lelkében magyar volt, bár ősei között a magyar Kálócziak, a szerb Loncsarovicsok és a német Baljerek egyaránt szerepelnek. Én magam pedig 10 éves koromban kezdtem magyarosodni, — csodálatosképpen az akkor még 90%-ban német nyelvű Császártöltésen. Itt jártam az elemi iskola 4. osztályát. Tanítóm a magyarosításért dicsérettel jutalmazott Epres (Eppler) Márton volt. Az ő osztályában egy év alatt megtanultam magyarul úgy, hogy a következő évben a kalocsai gimnáziumban jól megálltam a helyemet. A második osztály végén pedig 10 koronás aranyat kaptam jutalmul azért, mert a német származású tanulók közül én lettem a legjobb magyaros. Azután magyarosodtam tovább, szívben és lélekben, végül a 30-as években magyarosítottam is „Bánáti"-ra.

Ma, mikor a község története megírásának ehhez a fejezetéhez értem, a magyarosodás és a magyarosítás minden adatát és tényét a fenti múlttal a hátam mögött vizsgálom, értékelem és ítélem meg. A nevüket magyarosítók előttem nem az édesapjuk nevét megtagadók hada, hanem a magyar földön új hazát leltek gárdája. Azoké, akik szívben és lélekben magyarokká lettek s ezért belső magyarságukat külsőleg is kifejezésre akarván mutatni, magyar nevet vettek föl. Ezzel is dokumentálni akarván, hogy ez az új haza Balassi Bálint szavával élve „édes hazá"-jukká lett.

Császártöltésen Vaszner Lipót plébános, Gallina Frigyes főjegyző, Epres Márton és Baka Mátyás tanítók voltak a magyarosodás és egyben a magyarosítás úttörői. A község magyarosodása az ittélés első éveiben kezdődött és ma is tart. Nem a fenti 4 férfiúé az érdem, hogy ez a folyamat oly szép és maradandó, és ma már a teljes magyarosodás felé köze-

ledik. Sokak közös érdeme ez. A legeredményesebb munkát kétségkívül Vári Mátyás végezte e téren. A legtöbb magyarosítás az ő idejében történt, minden kérvényt ingyen írt meg.

Sajnos, hogy községünk népének ilyen múlt dacára 1947/48-ban mégis át kellett esnie a kitelepítés és a nyomában járó betelepítés minden keservén. Úgy hiszem, hogy a potsdami egyezmény nem írta elő ilyen esetekre a kitelepítési kötelezettséget. Egyesek baloldali túlkapásnak minősítik a magyar nemzetiségű, de német anyanyelvű németség kitelepítését, mások a volksbundista mozgalom helyi tagjainak terhére írják azt. Mindenesetre meg kell állapítani, hogy nincs senki, aki ma vállalná a felelősséget érte, vagy aki az elkövetett hibát jóvá akarná tenni. Népköztársaságunk alkotmánya pedig biztosítja a nemzetiségek jogait.

A fájó és igazságtalan tényeken túl a magyarosodás csak nyert a kitelepítés következményei folytán. Ma már nem németül, hanem magyarul tanul meg beszélni a német családokban a csecsemő. Néhány évtized múlva pedig a faluban járó idegen aligha fog már német szót hallani.

Pontosan megvan a listám, hogy az elmúlt mintegy 80 esztendő alatt nálunk ki mire magyarosított. Összesen 115 családfő szerepel e névsorban. A névsort helyszűke miatt nem közlöm.

A magyarosításban az iparosok és az értelmiségiek jártak az élen. A parasztság itt is maradibbnak bizonyult, és csak az 1940-es években követte amazok példáját nagyobb mértékben, amikor már vészes és ellenőrizhetetlen hírek hallatszottak a kitelepítésről. A kitelepítés óta a magyarosítás majdnem teljesen leállt, pedig üdvös volna folytatni. Nem azért, mert magyar névvel jobb magyar avagy szocialista valaki, hanem kizárólag azért, mert aki szívében magyar, legyen nevében is az. Mindannyiunkra érvényesek ugyanis Vörösmartynk örökszép szavai:

„Itt élned, halnod kell"

13. AZ 1904. ÉVI NAGY TŰZVÉSZ

1964. év nyarán a 80 éves Rausch János bácsi és 75 éves felesége voltak kedvesek 60 év távlatából elmesélni a községben előfordult legnagyobb tűzvész történetét, azzal kapcsolatos élményeiket. Szem és fültanúi voltak és részben károsultjai is a szerencsétlenségnek. Megkísérlem elbeszélésük nyomán a tűzvész képét a T. Olvasók elé tárni.

Az 1964-es év tavasza nagy szárazsággal köszöntött be. Az aszály veszélye fenyegette nemcsak a falut, hanem az egész vidéket. Még a legelők füve is csak gyéren sarjadzott. Ilyen előzmények után érkezett el április 24. napja, sz. György ünnepe. A faluban ősi szokás volt e nap reggelén

kihajtani első ízben az állatokat. Reggel még senki sem sejtette, hogy ennek a napnak elmarad a községben az alkonya.

Ebéd után egy óra tájban következett be a baj. A Hosszú-soron, a mai Stalter Ferenc—Gatter-féle udvarban néhány szempillantás alatt lángba borult a ház tövében álló sertésól. A tüzet egyesek szerint a trágyadombra szórt parazsas hamu, mások szerint a gyufával játszó gyermekek okozták. Az ólról néhány pillanat alatt a nádas ház tetőzetére csapott föl a láng. A következő percben már végigharsant a falu utcáin a vészkiáltás: Tűz van! Tűz van!

A község apraja, nagyja vödröt, vasvillát, lapátot ragadott, hogy elfojtsa a még kezdetleges erejű tüzet. Hamarosan kiderült, hogy meddő az igyekezet. Tűzoltósága nem volt még a falunak. Állt ugyan egy ócska fecskendő a községházán a félszer alatt, de annak gyakorlott tűzoltók sem vették volna sok hasznát. A községi lakosok ennek a kezeléséhez sem értettek. De a főhiba a víz hiánya volt. A szárazság miatt a kutakban alig akadt egy kevés víz, a Malomárok nevű patakból sem tudtak kellő mennyiségű, a tűz oltásához elegendő vizet merni. A községben dicséretesen szép szokás ereje, — hogy mindenki buzgón segédkezik a tűz oltásában, — mégis meg tudta fékezni a tűz terjedését délkeleti irányban, a Hosszú-sor irányában. A tűz fészkének szomszédságában, a mai Maglai—Szamosi udvarban a Maglai-féle ház éppen akkor állt félkész állapotban, tető nélkül. Így itt és az alsó soron, a mai Frick István-féle háznál nagy üggyel, bajjal sikerült gátat emelni a tűz továbbterjedésének. Az utca felső során azonban annál veszélyesebb helyzet alakult ki. Egy óra leforgása alatt itt minden ház lángokban állt, egészen a mai kultúrházig. A pattogó, égő nádszilánkok egyik épületről a másikra röppentek. A tűz hatására északnyugati irányban egy erős, örvénylő légáradat indult meg. Ez tucatjával sodorta a parázsló nád és egyéb üszköket a Keceli utca irányába. Egyesek szerint olyan erős volt ez az áramlat az egyik helyen, hogy fölkapott egy üszkös, lobogó lánggal égő szalonnatáblát, és vitte nagy sistergéssel a község északi végén álló utolsó ház nádas tetejére. Ez a ház a ma Csordás doktor tőszomszédságában álló épület volt, a Felszabadulás tsz feljárójával szemben. Itt volt akkor a falu vége. Csak a jobb oldalon voltak azon túl nádtetős présházak. Azokat is hamuvá perzselte a tűz.

A lángok innen most már a Főkáptalani pincesor irányában terjedtek tovább. Az egész pincesor a lángok martaléka lett. A keletkezett nagy forróság aztán a Sziget felől indított meg egy másik légáramlatot. Ennek az lett a szomorú következménye, hogy a lángtenger a mai egész Zója utcát körülkapta. Onnan a veszedelem a kövesút jobb oldalán álló házakat is fenyegette, sőt el is érte. A Zója utca felől tehát a tűz újból a falu felé kezdett terjengeni. Már Schultz Boldizsár házának szomszédságáig hatolt. Ekkorra itt volt azt est.

Alkonyat táján végre Kalocsáról is, Kecelről is érkezett egy kis segítség a tűz megfékezésére. A lángokban álló házakat, melléképületeket és présházakat ugyan nem lehetett már megmenteni, de a tűz továterjedését sikerült megakadályozni. Hétfőn hajnalig égett, füstölgött, parázslott a tűz hatalmába került liszt, gabona, fa, zsír stb. A falu nagy része a pusztulás szomorú, vígasztalan képét mutatta. Szent György napjának ezúttal nem jött meg a falura boruló, álmot, békét hozó jótékony alkonya.

Nézzük meg most már, mi maradt meg! Nem égett le a főjegyzői új lakás, pedig a tűz útjában állt. Cseréppel volt födve és — úgy látszik — nem volt gyúlékony anyag a közelében. Épen maradt a templom, noha fazsindelyes volt a tetőzete. Nem pusztult el a községi nagykocsma épülete sem. Ez is cseréppel födött volt. Az udvarán a tűz napján nagy mennyiségű fahalom hevert. A fa meggyulladt. A szemtanúk szerint majd egy álló hétig égett. Akik átélték ezt a végzetes napot, azt állítják, hogy a tűz a tavaszi éjszakában félelmetesen szép, ijesztő és egyben lenyűgöző látványt nyújtott a szemlélőknek.

A tűzeset egyik krónikása, Rausch János bácsi akkor béreskedett Walter Lőrinc birtokosnál. Ez fönt lakott a mai Felszabadulás Tsz székházában. János bácsink is oltotta a tüzet elejétől végig. Apja háza a Zója utcában állt. Mikor abba is belekapott a tűz, szüleivel, bátyjával együtt küzdött a lángtengerrel. Apja takácsmester volt. A mesterségbe beavatta fiait is, de a lángokban elhamvadt szövőszékével együtt majdnem összes ruházatuk is. János bácsinak azt mesélte az apja, hogy az ő háza helyén állt egykor a falu első „községháza". Éva néni, a felesége a tűz napjaiban 15 éves volt. Leánytársaival és a legénykékkel éppen a faluban szokásos vasárnap délutáni labdajátékhoz készülődött, mikor a tűz első lángjai fölcsaptak harmadik szomszédjuk házára. Ők maguk nem károsodtak a tűz által.

Összesen 106 épület lett a tűz martalékává. Ennek nem egészen a fele volt lakóépület, a többi istálló, és présház stb. Emberben és állatban nem esett kár. A jószágot, mint említettem épp aznap hajtották első ízben a zöld legelőre.

Nagy volt a kár, a veszteség, sok a könny és a nélkülözés a tűz következtében. A nagy csapás bús emléke ma is él még az öregek lelkében. A veszteséget a falu népének életereje, szívós akarása és szorgalma hamarosan bepótolta. A lakóházak minkegyike újjáépült, még mielőtt lehullott azon évben az első hó. A nádas, zsindelyes háztetők helyébe cseréptetők kerültek. Egy szomorú tapasztalattal és egy szebb falunegyeddel lett gazdagabb általa a község.

Az eset elbeszélőinek itt mondok újból köszönetet hű és élénkszínű, többször ismételt leírásukért. Ez a fejezet az ő szíves közreműködésük nélkül nem született volna meg.

14. A CSENDŐRGOLYÓK NÉGY ÁRTATLAN ÁLDOZATA 1918-BAN

Véres négy esztendő telt már el a szarajevói végzetes revolverlövések óta. Európa fölött emberirtó, nyomort, jajt és halált bőven termő évek múltak el. A régi élet sok korlátja omlott le azóta. Trónok megdöltek, országok eltüntek a térképről és egy új világ volt születőben. Keleten már megszületett az idők méhéből a 20. század új óriása: a Szovjetunió. És ha ez csecsemőkori tehetetlensége idejét élte is még, a jövő óriásának az ereje már ott szunnyadt vele egy bölcsőben. — Hazánk a négyéves harctól erejét vesztve, fáradtan tántorgott a széthullás gyászos mélysége szélén. A magyar hősi halottak százezreinek sírhalma fölött a világ négy égtáján mindenütt fekete varjak gyászcsapata kiálltotta: Kár, kár, kár! Ilyen körülmények között értünk el 1918 októberében az „őszirózsás forradalom" napjaihoz.

A harctéren és a hátországban már régóta izzott a hamu alatt az elégedetlenség, a forradalom parazsa. Már csak egy erősebb csatatéri vagy hazai fuvallatt kellett, hogy lángra lobbanjon a nép haragjának zsarátnoka. Végre 1918 októberében kbuggyant a harctéren az ajkakon a jelszó: Elég volt az őrültségből! S a szó, a hír, hogy vége a háborúnak, az időnkint föltűnő északi fény sebességével, varázsával pásztázott végig városon, falun és tanyán egyaránt. A megbékélés szelleme nyomában már ott suhogott a lelkekben a bűnösök, a felelősök elleni harag, a háború vámszedői elleni gyűlölet szele is. „Ezerszer jaj a bűnösöknek" — visszhangzottak Ady szavai a lelkekből. (Ady: a Hadak útján.)

Majdnem minden faluban leginkább a főjegyzők és a csendőrök voltak a szivek kirobbanó bosszújának legkönnyebben elérhető célpontjai. Nem véletlenül. Nálunk sem állt másképp a helyzet. Az igazságtalan, a gazdagoknak kedvező fölmentések, szabadságolások, a hadiözvegyek és árvák sorsát érzéketlenséggel intéző eljárások és a megértő segíteni akarás hiánya bizony sok helyen adtak jogos tápot a főjegyzők elleni hangulatnak. A csendőrség tagjai is sokszor ébresztettek maguk ellen ellenszenvet az itthonjárt hadfiakban.

Császártöltésre is sok harcteret megjárt katona jött már haza október utolsó harmadában. Többen fegyverüket is magukkal hozták. Itthon találkoztak, politizáltak egymással. Saját tapasztalataik és itthon a családban hallottak nyomán hamarosan éles ellenszenv fészkelte be magát szívükbe a helybeli jegyző és főképp a csendőrparancsnok irányában. Az egyik hazatért altiszt szemébe is mondta az őrsparancsnoknak, hogy vigyázzon magára, mert számadása lesz vele. Ilyen és hasonló hangulatban járogattak esténkint a pincékbe a régi barátságot megújító fiatalok.

Egyik este az egyik ilyen baráti társaság elhatározta, hogy a község

főjegyzőjét és az őrsparancsnokot kissé megijesztik. A főjegyző lakásának bezárt külső ajtaján bezörgettek és fenyegető szavakat kiáltoztak a lakásba. Mikor hosszabb idő után sem kaptak semmi választ belülről, elégedetlenkedve távoztak. A tüzesebbek a csendőrőrsparancsnok házánál is be akartak térni, de a józanabbak csitítására elálltak szándékuktól. A társaság tovább ballagott a Hosszú-soron. A parancsnok lakásától mintegy 150 méternyire egy másik, hasonló hangulatú csoport jött velük szemben. Ezek között volt egy vidéki, hazafelé tartó katona. Aznap érkezett a faluba Kecel felől 3 társával egy keceli fuvaros kocsiján. Három társa a községháza istállójában kért és kapott helyet éjszakára. Mind a négyen reggel akarták útjukat hazafelé, Baja irányában folytatni. Ő maga valami ismerőst akarván fölkeresni, a fenti második csoportba keveredett. Nála volt katonai fegyvere is.

A két társaság rövid eszmecsere után úgy döntött, hogy egyesülve mégiscsak a csendőrőrsparancsnok házához mennek. Mikor az egyik helybeli hangadó meglátta a vidékinél a fegyvert, azt kezébe ragadva kiadta a jelszót: „Gyerünk a csendőrőrsparancsnokhoz!" A szót tett követte.

A számban és bátorságban megnövekedett társaság hangos szóval, kevés elővigyázattal állított be a parancsnok lakásának az udvarába. A könnyebb megértés kedvéért itt közölnöm kell, hogy falunkban egy udvarban sok helyen 2—3 lakás van. Itt is így volt. A parancsnok lakása akkor a régi községháza mellett, a bejárattól balrafekvő hátsó épületben volt. (A mai Földi Lajos-féle lakásban.) A csoport bátrabbjai a fegyver birtokosával együtt a parancsnok lakásának folyosóján az ajtóig merészkedtek. Az óvatosabbak az udvaron várták a fejleményeket. Néhányan dörömbölni kezdtek az ajtón, s harsány hangon ordították: Örsparancsnok gyere ki! „Örsparancsnok nyisd ki!"

Az őrsparancsnok és odarendelt társa már napok óta tartott ilyesféle támadástól. Mióta egyik hazatért altiszt megfenyegette, készenlétben állt. A mostani támadás tehát nem érte egészen váratlanul. Mikor harmadszor hallatszott, hangzott el a fenyegető felhívás: „Őrsparancsnok, gyere ki!", — belülről az ajtón keresztül két lövés dördült el. Kint a folyosón a támadók is lövéssel válaszoltak. Az eset krónikása szerint ez a lövés nem a lakásba, hanem csak a folyosó mennyezetébe volt irányítva. Ekkor meglepetésszerűen az udvar elülső lakásának üvegfolyosói ablakából dördült el egy lövés. Ez állítólag a csendőrök egyik bizalmas emberének fegyveréből eredt. Őt a csendőrök bízták meg evvel a feladattal. A lövés az udvaron állók egyikét találta el. Néhány sörét és több apró üvegszilánk hatolt be az illető mellébe, vállába. Sebesülése nem volt komoly. Néhány társa nyomban hazakísérte.

Ezután váltakozó irányú lövöldözés kezdődött a csendőrök és a támadók között. Hol a civilek eresztettek be egy-egy lövést az ajtón, hol

a csendőrök fegyvere ropogott. A csendőrök egyik golyója a folyosón álló vidéki katonát találta el. Ez hangos jajszóval kiáltott segítségért. A találat súlyos volt. Ez a támadók sorait megbontotta. Észrevétlenül mind többen szivárogtak ki az udvarból, végül senki sem maradt ott. Csak a folyosón nyöszörgött a súlyosan sebesült vidéki katona. Magára maradt.

Mikor a csendőrök neszét vették, hogy támadóik megfutamodtak, kimerészkedtek a lakásból. A folyosó végében fetrengő katonától tudakolták, hol vannak társai. Ez a vele jött vidéki társaira gondolva azt válaszolta, hogy a községháza istállójában. A csendőrök bosszúra szomjasan, de óvatosan nyomultak előre a szomszédos községháza felé. Itt fölzavarták az éjjeli szolgálatos kisbírót. Lámpát adtak a kezébe és maguk előtt küldték az istálló felé, ahol a három vidéki katona tartózkodott. Ezek már régen az igazak álmát aludták. Lehet, hogy a szomszédságban történt puskaropogásra fölijedtek, de a lövöldözés okáról semmit sem tudtak, ahhoz semmi közük nem volt.

A kisbíró világítása mellett a két csendőr anélkül, hogy az istállóból támadás érte volna őket, annak dacára, hogy onnan egy lövés sem jött, az istálló ajtaján keresztül valóságos vérengzést vittek véghez. Több irányból és mélységben lövöldöztek az istállóba. Onnan időnkint kínos jajgatás, hörgő nyöszörgés hallatszott ki. Hosszas lövöldözés után mind a három katonát halálos golyó érte. A keceli fuvaros lova is elpusztult. Gazdája sem kerülte volna el a halált, ha nem ment volna el egyik ismerőséhez éjjeli szállásra.

Mikor az istállóból már csak a halódó életek sóhaja hallatszott, a két csendőr behatolt az istállóba. Szemben találták magukat önön brutalitásuk vérfagyasztó rémképével: a vértócsában fetrengő, három ártatlanul agyonlőtt honvéd hűlő tetemével. Három magyar katona hevert ott, aki 4 éven át harcolt a hazáért, hogy így végezze be életét. Üvegesedő szemmel nézett velük farkasszemet három katona, akiknek életét megkímélte az ellenséges golyó, hogy eljuthassanak otthonukba az édesanya ölelő karja közé, a rájuk váró hitves keblére. A csendőrszív és a csendőrgolyó azonban nem ismerte az irgalmasság parancsát. A három katona sorsában osztozott a negyedik áldozat is. A csendőrparancsnok lakásának folyosóján vérzett el segélynyújtás nélkül.

A négy katona adatát a plébánia halotti anyakönyvének lapjai őrizték meg számunkra. Kettő volt köztük bajai: Koosz Ernő, 20 éves, Csility Mátyás 43 éves. A harmadik kiskunhalasi volt: Fodor Péter, 32 éves. A negyedik ismeretlen nevű és korú férfi volt.

Mondják, hogy évek múlva, — talán a 4 katona hozzátartozóinak sürgetésére, valami formális vizsgálat indult meg a csendőrök ellen a 4 katona halála miatt. A helybeli tanúk, — a támadás résztvevői, állítólag azért, hogy a maguk szerepét a támadásban elleplezzék, úgy valottak a

kihallgatás során, hogy a négy áldozat részese volt a csendőrök elleni támadásnak. Így a csendőröket az ellenük emelt vád alól fölmentették. Fennáll a lehetőség, hogy a tanúkat ilyen vallomás megtételére kioktatták, s így a horthysta bíróság ártatlannak találhatta a fehér terror leghűségesebb támaszait, a fegyverüket a nép ellen fordító csendőröket.

Ez a tragikus esemény mintegy záró akkordja volt a 4 esztendős világháborúnak, melynek vihara önön romjai alá temette a régi úri Magyarországot, és lehetőséget adott az 1919-es proletárdiktatúra létrejöttére.

Az e fejezetben közölt 14 történet nem mese. Mindegyik valóságos történet, melyet az anyakönyvi adatok, a tanúk, stb. igazolnak. Csak a történetek megfogalmazása történt apró részleteiben, szabad írói elképzelés alapján.

Mindenesetre ez már nem történelem, ezért különítettem el attól mint függeléket.

ÍRÁSBELI ÉS SZÓBELI FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

Szakirodalmi művek, folyóiratok, újságcikkek és statisztikai kiadványok:

Acsády: Magyarország népe a pragmatica sanctio korában Bp. 1896.
Acsády: Régi árviszonyok M. G. Sz. 1894.
Asztalos—Sárfalvi: A Duna—Tisza köze mg-i földrajza Bp. 1960.
Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben c. műből Hoitsy Pál: Sárköz és a homokvidék c. fej.-ből Bp. 1887—1901.
Dr. Bacsó S.: A hőmérséklet eloszlása M-on Bp- 1959.
Barra I.: Pest Pilis Solt Kiskun vm. természettud. leírása Bp. 1839.
Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai Bp. 1960.
Berauer J.: A kalocsai egyházmegye r. k. népiskoláinak története Kalocsa 1896.
Bél Mátyás: Notitia Wien 1735—1742 és Bp. 1892, 1956—1964.
Beér J.: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Bp. 1962.
Bleyer J.: Das Deutschtum in Rumpfungarn Bp. 1928.
Bohus—Kalmár: Erdő-mező gombái Bp. 1961.
Boros Á.: Duna—Tisza köze növényföldrajza Bp. 1952.
Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai: Pest vm-i része Bp.1910)
Dr. Bulla Béla: Magyarország természeti földrajza Bp. 1964.
Csatáry—Oláh: Pest vm és Kecskemét adattára Bp. 1939
Csánky D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában Bp. 1870—1913.
Cholnoky J.: A föld élete Bp. 1937.
Debreceni Néplap 1945. I. 12. (Tanügyi adatok, A Nemzeti Bizottságokról.)
Dr. Demko P.: Az orvosrend története Bp. 1894.
Der Demokrat Neubrandenburg 1965. ápr. 24. Mecklenburger siedelten in Ungarn és 1965. V. 12. Es waren keine Mecklenburger c. cikkek)
Egyházmegyei Évkönyvek 1820—1940-ig (Sematizmusok) Kalocsa 1820—1940.
Eperjessy K.: A magyar falu története Bp. 1966.
Erdey F.: A mezőgazdaság és a szövetkezetek Bp. 1959.
Erdey F.: Futóhomok Bp. 1957.
Ferenczy E.: A magyar föld története a honfoglalásig Bp. 1958.
Ferenczy J.: Tek. Pest-Pilis vármegyék . . Név-tára Bp. 1844.
Fényes E.: Magyarország geográphiai Szótára Bp. 1851.
Galgóczy K.: Pest P. S. Kiskun vármegye monográfiája Bp. 1877.
Hajósi F.: A csapadék eloszlása M-on 1901—1930. Bp. 1935.
Hampel J.: Magyarhoni régészeti leletek Bp. 1879.
Hasza J.: Pest vm földrajza Bp. 1917.
Helységnévtár 1888-ból Bp. 1888.
Hóman—Szekfű: Magyarország történelme Bp. 1938.
Jakó Á.: Kiskunhalas monográfiája Kkhalas 1965.

Jávorka—Csapody: Erdők-mezők vadvirágai Bp. 1954.
Katona István: Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae Kalocsa 1800
Kovacsevics J.: A történetstatisztika forrásai Bp. 1957.
Közművelődésünk c. f.-irat I. szám év nélkül: Kőhegyi M. tanulmánya Homokmégyről.
Központi Statisztikai Közlemények: Az 1784—87. évi első népszámlálásáról.
Ua.: A tíz évenkinti népszámlálás lakossági adatai 1869—1960-ig.
Ua.: Az 1895. évi állatösszeírás adatai.
Ua.: Az 1911. évi febr. 11-i állatösszeírás adatai.
Ua.: Az 1910. évi mezőgazd.-i helyzet adatai
Ua.: Az 1910. évi ipari adatok.
Ua.: Az 1920. évi népszámlálás adatai.
Ua.: Az 1930. évi népszámlálás adatai.
Ua.: Hazánk 1935. évi földbirtokviszonyai
Ua.: Hazánk 1935. évi állatviszonyai.
Ua.: Hazánk 1935. évi gazdasági gépfelszerelési adatai.
Ua.: Népszámlálási adatok 1941-ből.
Ua.: Népszámlálási adatok 1949-ből.
Ua.: Népszámlálási adatok 1960-ból.
Lakatos Ernő: és társai: Pest megye múltjából Bp. 1964.
Lenin: Az oroszországi forrad. 5 éve és a világforradalom kilátásai Válog. Művek II. k. Bp. 1949.
Lettrich E.: Kecskemét és tanyavilága Bp. 1968.
Magyar Gazdaságtörténeti Szemle: Az 1789. évi földmérésről Bp. 1901.
Magyar Népművészet c. f.-irat 1939—40. Dr. Tímár K.: Császártöltés neve
Magyarország c. heti újság 1963. 3. szám: Németek Magyarországon.
Magyarország orvosainak címtára 1901-ből Bp.
Magyar városok és községek statiszt. adatgyűjteménye Bp. 1958.
Marczaly H.: Magyarország története III. Károlytól. Bp. 1898.
Márton L.: Pest P. S. Kk. vm. őskora Bp. 1900.
Molnár E.: Magyarország története.
Nevelépolitikánk 20 éves fejlődése Bp. 1963. Szerk.: Simon Gyula.
Népszava c. napilap 1966. márc.: Betegstatisztika készül c. cikk
Neue Zeitung c. hetilap 1962. nov. és dec. számok 3 részben: Der grosse Schwabenzug. —
Norddeutsche Zeitung Neubrandenburg 1965. ápr. 11.: Mecklenburger gründen das Dorf.
Országgyűlési képviselők Almanachja Bp. 1901.
Petőfi Népe c. napilap 1965. okt. 22. Dr. Dallos F.: A népképviseletről.
Petróczi S.: Pest megye benépesülése 1711—1760-ig Bp. 1964.
Pest megyei Lexikon Bp. 1929.
Princz Gy.: Magyarország földrajza Bp. 1914.
Reimond F. Kaindl: Geschichte der Deutschen in Ungarn Gotha 1907.
Réső Ensel S.: Magyar népszokások Pest 1865.
Révay: Lexikon Bp. 1910—1935.
Schmidt H.: Typische Entstehungsformen ...Siedlungen Pest, 1867.
Századok c. f.-irat: Spira Gy.: A pestmegyei parasztság rétegeződése 1848. előtt Bp. 1958.
Szentkláray—Böhm: Délmagyarország külön története Pest. 1867.
Új ember c. hetilap: Az egyház jövő feladatai c. cikk Bp. 1965.
Újváry G.: A kalocsai Székesfőkáptalan erdőgazdaságainak leírása Kalocsa, 1940.
Übersicht des Viehstandes des Kronlandes Ungarn Ofen 1850. Szerző nélkül
Übersicht der Bevölkerung des Kronlandes Ungarn Ofen 1850. Szerző nélkül.

Vályi András: Magyarországnak . . . . leírása Buda, 1796.
Windisch K.: Polit-Geographische Beschreibung . . . Hungarn Pozsony, 1772.
Winkler P.: A kalocsai. bácsi érsekség főkáptalanjának története 1925-ig Kalocsa, 1926.

Kalocsai érseki és érsekuradalmi levéltárbeli iratok.

1743.: községalapítási szerződés
1755.: szőlőmunkáltatási szerződés
1761.: Beschreibung . . .
Schoblocher József bűnperének iratai 1764-ből.
1765.: Heibl János bíró 2 levele
1768.: vagyoni és szolgáltatási jegyzék
1768—1796-ig úrbéri szolgáltatások többrendbeli jegyzéke
1769.: Novem Puncta Interrogatoria Comitatus Pestiensis
1770.: irat lómalmok létezéséről
1771.: jegyzék az állatállományról
1774.: borbeadási jegyzék
1780.: Conscriptio Possessionis
1780-as évekből a szomszédos községek adatait is tartalmazó iratok
1783.: összeírási jegyzék
1783.: Leltár a községünkbeli uradalmi épületekről
1783.: Fafelhasználási jegyzék
1783.: főleltári adatok
1780—1889-ig szolgáltatási jegyzékek
1793.: Feljegyzések a csalai erdőről
1793. évi feljegyzés a kalocsai erdőhivatal létesítéséről
Robotprotocolok a 18. sz.-ból
Számos más kisebb jelentőségű adatot tartalmazó akta, jegyzék és egyéb följegyzés.

A kalocsai székesfőkáptalan uradalmi levéltárának iratai.
(valamennyi jelzet nélkül)

Az 1824. évi úrbéri terhekről szóló kimutatás. Nincs jelzet
1832. évi birtokrendezési napló erdőadatai
1832. évi úrbéri terhekről kimutatás
1832-ből panaszirat a hosszú fuvarok sérelmes elszámolásáról
1834. évi gazdasági helyzetjelentés
1834-ből Rethorik Imre kádár kérelme
1834-ből panasz a robot sérelmes elszámolása ellen
1834-ből Nagy József korcsmabérlő kérése
1835-ből újabb panasziratok a fuvarelsz. miatt
1835-ből panasz a patakmalom vízszegénységéről
1836-ból a szőlőmetszők jegyzéke
1836. panaszirat
1838—1842-ig 8 jelentés és panaszirat vegyes ügyekben
Az 1840-es évekből több esetben a cst-i bíró jelentései
1840. jelentés a Fischer-ház többszöri felgyújtásáról
1841. Bolvári Antal jegyző fegyelmi iratkötege
1841. nyarán jelentés a jobbágyok hanyag szalmahordásáról

1841. őszén: Uradalmi számvevő jelentése egyes jobbágyok fuvarmegtagadásáról
1840-es évek a gazd. gyűlés bűntető határozatai
1842. Fischer Rozália kérése fia boltnyitása ügyében
1847. Kisebb termények beszolg-i jegyzéke
1848. évi jobbágyterhekről kimutatás
Jelentés az 1848. évi úrbéres adatokról
1848. Szűcs esperes pléb. jelentése a márciusi szabadságünneplésről
1849. Scitovszky János hercegprímás levele az úrbéri terhek megváltása tárgyában a Káptalanhoz
1853. Bach „Nyilt paranesa"
1852.: egy köteg perirat az úrbéri szőlők dézsmaügyében
1855. panasz a Káptalan ellen a es. szolgabíróhoz a patak kártételéről
1858. Vogl János erdészi alkalmazása
1862. Községi vezetők fizetési halasztást kérő levele
1863. vetőmagkölcsön-kérelem az 1863. évi aszály miatt
1865. A káptalani ügyész felhívása az úrbéri váltságösszeg fizetésére
1865. Belházy Károly erdészvezetősége
1872. Rizler Gy. Kápt. igazgató javaslata az urad. pincék eladására
1873. gazd. leépítést jelző árverések, eladások (pince, és felszerelés)
1873. iratok az elkülönzésről, erdőkről
1877. Adatok a csalai és cstöltési erdőkről
1939. épület-törzsleltári iratköteg
1832—1940-ig számos más, kisebb jelentőségű adatot tartalmazó irat.

A Pest Megyei Levéltárban őrzött iratok:

Az 1734. évi hivatalos bizonyítvány Csakányfeö létezéséről, gazdálkodásáról Jelzete ismeretlen
1753/54. évi taxalistás összeírás Szujer Péterről. PmL CP II. 212
1760/61. évi összesített összeírás községünkről (adó) PmL CP II. 245
1770. Császártöltés helység Urbariuma PmL. Cstöltés község urbáriuma 177
1770. 3 db úrbéri térkép PmL UT 196, 197, 198
1770. a szőlővel bíró jobbágyok jegyzéke PmL CP II. 276
1857. Úrbéri „Egyezség" az úrbéri viszonyok végleges rendezéséről és annak mellékletei PmL Cstöltés úrbéri pere
Több kisebb jelentőségű adatot tartalmazó levéltári irat.

A Kecskeméti Megyei Levéltárban őrzött iratok:

Balla Antal mérnök térképe a 18. szd. végéről Pest megye múltjából c. műben Bp. 1964.
A jegyzői lakás lebontására vonatkozó irat 1893-ból Kig. 15/1893.
1897. A Telkesek és Zsellérek alapszabályzata és mellékletei (Kig. 1893. 1938-as esomó)
1893—1946-ig számos közigazgatási ügyirat, melyek kisebb jelentőségű községtörténeti adatot tartalmaznak
1905—1946-ig a községi képviselő testület összes jegyzőkönyvei (BKML. Cst. L. 1—6. kötet)

A Császártöltési r. k. plébániai levéltárban őrzött iratok:
(Valamennyi jelzet nélkül)

Egyházi anyakönyvek 1768—1964-ig
Visitatio Canonica-k: 1793, 1803, 1806, 1810, 1813, 1831-ből
Tabellae animarum-ok: 1793, 1803, 1806, 1813, 1810, 1811, —12—13—14—13 1817, 1818, 1849, és 1851-ből
Egyházi számadások: Kurta Mihály, Nehiba Frigyes, Pöhm József, Fleischmann Antal plébánosok idejéből (1782—1808-ig)
Klein Simon gráci lakos telep. engedélye és elbocsátó levele 1797-ből
Javadalomrendezés iránti kérelem 1804-ből
A bajai kötélgyártók céhének könyve 1811—1870-ig
Szerződés a község és Göbel plébános közt
Több szerződés, okirat az egyházfi, a gondnok fizetésrendezéséről, egyházialapítványok kezeléséről 1818—1820-ig
Vukum székesfehérvári püspök harangadományozó levele 1821-ből
Kálváriaépítésről, Mária-kegykép ápolásáról szóló iratok 1815, 1821-ből
Vegyes tárgyú levéltári iratok 1821, 1910-ig
Wolegnik Gy. urad. vadász elbocsátó levele 1830-ból, Bohémiából.
Hirdető levél a himlőoltásról
Tanáts-adás a kolera elleni védekezésről
Kimutatás az 1842/43. évben a kat. iskolába feljáró 2 zsidógyerekről
Csala-puszta elcsatolása egyházigazgatásilag Miskétől 1846
Több főpapi szózat 1848/49-ből a rend, nyugalom megtartásáról
Tanügyi állapot-jelentés 1854/55-ből
Tanítók nyugdíjegyesületének alapszabályai 1858-ból
Wieneberg közs. orvos 3 bizonyítványa
Tarajossay Antal jző 10 községi bizonyítványa főleg katona-ügyben 1867—78 közötti évekből
Kálváriarendezési irat 1873-ból
Mária-kegykép létesítése Csalán 1879-ben
Magyar misék bevezetése 1881-ben
Iskolaszéki jegyzőkönyv 1881—1945-ig
Több érsekhatósági leirat iskolai és más ügyekben 1882—1944 között
Több vm-i leirat tanügyben 1882—1945 között
1884-ből szerződés a plébános és a község között a szolgáltatásokról
Szabó József tanító lemondó levele 1886-ból
Mócsy Antal képzőigazgató leirata tanítói ügyben 1886-ból
Szétvált házasokról kimutatás 1889-ből
Vizsgai jegyzőkönyv 1890-ből
Vármegyei diesérő határozat a helybeli magyarosítás ügyében 1893
Egyházhatósági elismerés a magyarosításért 1894
Keresztes Lajos tanító lemondó levele 1896-ból
A plébánia jövedelméről iratköteg 1897-ből
A kalocsai Tanítókháza beindulásáról leirat 1897
Vegyes házasságban élőkről kimutatás 1900-ból
Vármegyei leirat a házi korcsmázás megakadályozásáról 1899
Ügyirat az egyházfi fizetésének rendezéséről 1902
Igazoló jelentés a tanfelügyelőségnek a beiskolázásról 1902
Vármegyei felhívás a Polgárdi pusztán leendő iskola építésére 1907
Templomépítési tervek, költségvetések és egyéb mellékletek 1920—1925-ig
Tantestületi jegyzőkönyvek 1923—1945-ig
Iskolaszéki jegyzőkönyvek 1928-tól 1944-ig
Egyházközségi jegyzőkönyvek 1927—1945-ig

A hajósi plébánia levéltárában őrzött iratok:

(Jelzet nincs)

Anyakönyvek 1744—1768-ig
Historia domus 1740—1787-ig
Visitatio Caninica-k: 1756, 1762 és 1783-ból
Egyéb plébániai iratok, melyek Császártöltést érdeklik

Járási statisztikai adatok:

Az 1947, 1951, 1959, 1963. évi állatszámlálásról
U. ott: Községünk tsz-einek és tszcs-inek stat. kimutatásai
félévi
évvégi jelentései
egyéb iratai 1950 óta
U. ott: Községünk baromfitenyésztési adatai 1960 óta.

A jelen munka ügyében készült összeállítások, tanulmányok és levelek jegyzéke

Agrárgazdasági Kutató Intézet levele: Talajminőségi adatok
DÁV Kalocsa: Villamosítási és fogyasztási adatok
Harmath Lajosné: A Csákány-dülő mondája
Horváth József: Kartográfiai és felszíni adatok
Jávor László: Csala neve és más csalai adatok
Jónás Márton: A Hosszúhegyi Áll. Gazd. múltja és gazdasági adatai
Közp. Stat. H. Bp. Községünk népességi adatai
Kőhegyi Mihály: Szakvélemény a csalai ásatásokról, szájhagyományról
Dr. Márvány János e. adj.: A lakosság eredete a nyelvjárás alapján
Mezővári J.-né: adatok a Zala családról
Nyíregyházi Múzeum: A csalai leletekről
Orsz. Közegészségügyi Int.: Talajunk rétegeinek adatai
Péter József: A Hajósi Erdészet itteni részlegének adatai
Tolner Tibor: A tőzegtermelésről szóló tanulmánya
Posta Múzeum Bp. A posta múltjáról
Sághy Mária: A Földművesszövetkezet múltja és jelene
Szegedi Postaigazgatóság: Postai adatok
Székely László: Nemzetiségi adatok községünkről
SZTK Baja: Társadalombiztosítási adatok
Szőcs László főmérnök: A bel- és árvízszabályozás munkálatai vidékünkön
Vajda Józsefné: Adatok Salamon Miklós orvosról
Vető György: Honvédelmi adatok a régi időkből
Áll. Főlevéltár Stuttgart: Népünk eredetéről
Áll. Főlevéltár Schwerin: Eredet kérdése
Áll. Levéltár Münster: 2 levél az eredet ügyében, egy névsor
Áll. Levéltár Sigmaringen: Eredet kérdése
Brom Walter Wilfingen: mint fent
Dornow Agathe Mecklenbeck: 3 levél az eredet ügyében
Dr. Flach Pál: München: mint fent
Dr. Fleischer prof. Lipcse: Vélemény a helybeli nevekről, az eredetről.
Forschungstelle Stuttgart: eredet kérdése.
Hinko Josef: Stuttgart: mint fent
Hohenzollerek Hercegi Levéltára Sigmaringen: mint fent
Kivándoroltak Intézete Stuttgart: mint fent

Kröner Verlag Stuttgart: Adat a 3 Wilflingenről és Wilfingenről
Plébánia Wilflingen II-ből: eredet
Plébánia Unter-Wilflingen: eredet
Schäfer Josef Trillfingen: eredet
Trettin Harald Wilflingen I.: Kitelepítési és egyéb adatok
Wagnernő, Neustrelitz: Cikke, véleménye, útmutatása Mecklenberg irányában
A bajai plébániahivatal közlése
A szentbenedeki plébániahivatal közlése
Dr. Kenéz Győző levelei
Werner Hacker adatai a hazánkba településekről

Szaktanulmányok, diplomatervek:

Dobosi Jenő: Tanári szakdolgozata községünk mezőgazdaságáról
Kálmán Miklós: Mérnöki diplomaterv a csalai erdőkről
Dr. Richnovszky—Kovács: A Kecel—Császártöltési tőzegmező mollescafaunája (Angol nyelvű tud. tanulmány)
Turi József: A császártöltési tsz-ekről írt brosúrája

Községi Tanácsnál található források:

Állami anyakönyvek 1896-tól 1964-ig
Beszolgáltatási nyilvántartások
Birtokívek 1945 előttről
Földnyilvántartási és kataszteri iratok
Földosztási adatok 1945-ből
Igazgatási csoport 1961. évi munkatükre
Járműnyilvántartások
Hadigondozottak nyilvántartásai
Községi Törzskönyv összes adatai
Népmozgalmi adatok 1960 óta
Tanácsi jegyzőkönyvek 1950 óta
V. B. jegyzőkönyvek 1950 óta
Több vegyes tárgyú nyilvántartás és ügyirat

Az Áll. Ált. Iskola irattárából

Iskolai jegyzőkönyvek 1945 óta
Iskolai naplók 1910 óta
Iskolai nyilvántartások 1945 óta
Iskolai Stat. Kimutatások
Iskolai Renditartások és Tantervek
Az iskola törzskönyve, jegyzőkönyvei, egyéb ügyiratai

A postahivatalban őrzött iratok:

Nyilvántartások a csekk és pénzutalványok forgalmáról
Nyilvántartások a csomagforgalomról
Nyilvántartások a kézbesítőkről és kézbesítésről

Nyilvántartások a levélforgalomról
Nyilvántartások a rádióelőfizetőkről
Nyilvántartások a takarékbetétekről
Nyilvántartások a távíró- telefonforgalomról
Nyilvántartások a televízió-előfizetőkről
Nyilvántartások a sajtótermékek terjesztéséről
Egyéb a mű megírásához szükséges adatokat tartalmazó ügyiratok stb.

Tsz-ek és más közületek irattárából:

A Felszabadulás Tsz 1950. évi üzemterve
Zárszámadások, nyilvántartások
Statisztikai jelentések, adatok
Közgyűlési, vezetőségi jegyzőkönyvek
Munkatervek, elszámolások, bérjegyzékek
Egyéb a munka megírásához szükséges ügyiratok és adatok

Magánosok családi irattárából

Beadványmásolat a kitelepítés alól mentesítő Bizottsághoz 1947 nyaráról: saját irattár
1795. évi Contractus Kirschner János és Koch Katalin között: Kirschner Boldizsár irattárából
A kalocsai törvényszék két ítélete 1920-ból a község volt vezetőinek perében a tanácsköztársasági ügyek miatt: Kőműves Vincéné irattárából
Az OFB ítéletéhez csatolt „Kimutatás" az első földreform adataival: Schultz Simon irattára
Több végzés, bírói, telekkönyvi stb. irat.

Tárgyi emlékek a régi időkből

Mária-szobor az őshazából
1664. évi cseréppipa
Régi pénzek, Halottas ételtartó az avarok idejéből
1752. évi feliratú tégla
Régi sírfelíratok a helybeli, a hajósi és a bajai temetőben
Régi fényképek

Magánosok és intézményi vezetők közlései

Amann József: a régi gőzmalomról és a József malomról
Angeli Antal: a posta helyéről, ipari, keresk. életről
Angeli Menyhért: egy itt talált bronzkori kardmarkolatról
Baranyai András: a KIOSZ adatai, az ipar helyzetéről
Bánáti Miklósnak, a szerzőnek 50 éves tapasztalata sok vonatkozásban
Berger Albert: 80 éven át látott, tapasztalt sok dologról
Bergmann József: az 1919-es eseményekről
Bóczér Sándor: az erdészet múltjáról és munkájáról
Buchmüller Menyhért: közel 80 évi tapasztalatairól
Csalai lakosok: a Kápolnás dombról, a romokról, az ásatásokról stb.
Csányi József: saját életéről és közel 80 évi tapasztalatáról

Elnökök és főkönyvelők, közületi vezetők: intézményük dolgairól
Epres János: a csalai iskoláról, földreformról, Földm. Szöv.-ről stb.
Erdész József: a tűzoltó szervezetről, életről, múltjáról
Fiedler Géza: a község keletkezéséről, a szőlők telepítéséről.
Geri János: a vízügyi munkáról, a szervezet adatairól
Glocker András: a Hazafias Népfront munkájáról, adatairól
Glocker Andrásné: a községi könyvtár munkájáról, adatairól
Dr. Gruber Ernő: Az állategészségügy fejlődéséről, munkájáról, helyzetéről
Hajzer Jánosné: a bölcsőde múltjáról, munkájáról, adatairól
Leirer Jánosné: Sándor Magda: a község első magánóvónőjéről
Márin István: a Petőfi moziról
Mentus Lajos: az MHS munkájáról, adatairól
Mezős József: a Petőfi Tszcs munkájáról
Mintál Ferenc; és 3 társa: a párt múltjáról, munkájáról, jövőjéről
Oláh Béla: élete folyásáról, csalai dolgokról, a Magyar Z. Tszcs-ről
Palotai István: a község fejlődéséről, a Gazdakörről
Petz Tamás: a Munkásegyletről
Pintér Józsefné: A Zöldkereszt múltjáról, adatairól, nyilvt. adatairól
Pittenauer Menyhért: Az Ipartestület múltjáról, az Áfort-ról
Rausch János és felesége: az első községházáról, az 1904-es tűzről
Salacz Gergely: Csala-puszta múltjáról gyermekkori emlékek
Simon Mátyás: A rk. egyházról
Surányi János: A Gazdakörről, földreformról és sok más kérdésről.
Szabó Gyula: a ref. egyházról
Szakszervezeti titkárok: a helyi alapszervezetek munkájáról, adatairól
Dr. Scheibl József: az egészségügy fejlődéséről, helyzetéről, adatairól
Schettrer Károly: A Vadásztársaság munkájáról, adatairól
Schilli János: önéletrajza
Schultz Simon: A farkaskalandról, egyéb dolgokról
Ternay Jánosné: az óvodáról
Több szemtanú és kortárs: Az 1919-es eseményekről és a Volksbundról
Török József: a gabonafelvásárlásról
Török László: Az iskola több adatáról
Valkai Jánosné: Márin Ferenc volt direktóriumi elnökről
Vári Mátyás: a közigazgatás régi múltjáról, 1925—1950-ig terjedő adatairól, a Kuhl-család tagjairól és sok másról
Wikker István: a vízszolgáltatásról
Villányi János: az 1945. évi földreformról és sok egyébről
Vörös Károly: a Szabadság Tsz működéséről, Csala dolgairól
A Walter-család több tagjának közlése: a szélmalomról
Walter Géza: A malomfelirat latin szövege
Walter György: A sportegylet és a KISZ munkájáról
Walter Menyhértné: sok helyi szokásról, a lakodalmi étrendről

Költői, írói, népköltészeti idézetek:

Ady: A magyar Ugaron 2 ízben
A Hadak útja
A lelkek temetője
A tavalyi cselédekhez
Új törvényt, Werbőczy!

Arany J.: Családi kör
Buda halála (I. ének)
Domokos-napra
Dumas A.: Aforizma a házasságról
Goethe: Faust IV. felvonás
József A.: Hazám 2 ízben
Katona J.: Bánk bán
Kossuth nóta
Német népdal
Német házi áldás
Petőfi S.: A nép nevében
Az apostol XI. fej.
A 19. század költői
Vörösmarty M.: Szózat 2 ízben.

A számozásos forrás-megnevezést mellőzhetőnek vélem. A mű szövegében ugyanis legtöbbször, főleg fontosabb anyag esetében, mindig megjelöltem a szerző és a mű nevét. Egyes forrásanyagok igen sokszor szerepelnek ilyen minőségben. (Kilenc kérdőpont, Fényes Élek, Galgóczy K. és Borovszky S. munkája.) Más művek csak igen jelentéktelen mértékben, egy-egy adattal képezik munkám forrását, azért a szövegben nem hivatkoztam rájuk, de a források jegyzékébe felvettem őket. A szóbeli közléseknél az anyagkört röviden megjelöltem.

Munkám megírásához az általános történelmi, gazdasági, szociális, ipari stb. adatokat főképpen a „Magyarország története" (Szerk.: Molnár Erik, Bp. 1964) és a Hómann—Szekfű-féle „Magyarország történelme" c. és egyéb művekből merítettem művem terjedelmének arányához leszűkített mértékben.

Rövidítések:

(Az általánosan ismert rövidítések mellőzésével)

m^2	= négyzetméter
m^3	= köbméter
km^2	= négyzetkilométer
P	= Pengő
kr.	= krajcár
gr.	= garas
sv.	= súlyvagon
máj. m.	= májusi morzsolt
kh. és kat. hold	= katasztrális hold
mp. és s. k.	= saját kezűleg (manu propria)
Sub 17°	= 17. szám alatt
u. p.	= utolsó posta
sz.-ú	= számú
pl.	= például
ún.	= úgynevezett
c.	= című
o. és old.	= oldal
l.	= lap és lásd
sec.	= másodpercenkint
évf.	= évfolyam
szd.	= évszázad
jzk.	= jegyzőkönyv
stb.	= és a többi

tbc.	= tuberkulózis
kb.	= körülbelül
k. vagy köt.	= kötet
áll.	= állami
min.	= miniszteri
t. és T.	= tisztelt és tekintetes
Mtsgs. és M	= méltóságos
N.	= nemes
eln	= elnöki
C	= Celsius
B. M.	= belügyminiszter
Cstöltés	= Császártöltés
DISZ	= Demokratikus Ifjúsági Szövetség
F. M.	= földmívelésügyi miniszter
FMSZ	= Földművesszövetkezet
KIOSZ	= Kisiparosok Országos Szövetkezete
KISZ	= Kommunista Ifjúsági Szövetség
KSH	= Központi Statisztikai Hivatal
Ktsz	= Kisipari Termelő Szövetkezet
MÁVAUT	= Magyar Állami Autóbusz Vállalat
M. E.	= Miniszterelnök
MÉH	= Melléktermék és Hulladékgyűjtő Vállalat
MGSZ	= Magyar Gazdák Szemléje és Magyar Gazdaságtörténeti Szemle
es. és kir.	= császári és királyi
orsz.	= országos
vm.	= vármegye
j.	= járás
közs.	= községi
urad.	= uradalmi
ált.	= általános
t. c.	= törvénycikk
trv.	= törvény erejű
OTP	= Országos Takarékpénztár
SZTK	= Szakszervezetek Társadalombiztosító Központja
TEFU	= Teherfuvarozási Vállalat
TIT	= Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat
TÜZÉP	= Tűzi és Épületfa Telep
Tsz	= termelőszövetkezet
Tszcs	= Termelőszövetkezeti Csoport
VB	= Végrehajtó Bizottság
MHS	= Magyar Honvédelmi Sportszövetség
MNDSZ	= Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MSK	= Magyar Statisztikai Közlemények
OKH	= Országos Központi Hitelszövetkezet
ONYI	= Országos Nyugdíjintézet

Kevésbé ismert és ismeretlen szavak magyarázata

Magyar szavak:

faizás	= fahasználati jog
font	= régi súlymérték = 56 dekagr. A kenderfonál teljesítési egysége

kapásnyi szőlő = általában 94 négyszögöl, de az Alföldön kb. 200 négyszögöl, amennyit egy ember naponta megmunkálni képes
kaszásnyi rét = kb. 1000 négyszögöl, egy kaszás napi teljesítménye
madártej = a liliomfélékhez tartozó növényi család
nádallás = nádhasználati jog
örjeg = apró, haleleségben gazdag tavacska, illetve ilyen tavacskák mocsaras, ingoványos, sokezres tömegű területe. Ma már kiszáradtak.
pesti mérő = 93,75 liter, gabonamérő űrmérték
pozsonyi mérő = 62,5 literes űrmérték
pozsonyi mérő = vetésterületi mérték = kb. 600 szögöl
régi hold = kb. 1200 szögöl, vagyis egy magyar hold
turfa = tőzeg
turján = ingoványos bozót, vizenyős terület

Német eredetű szavak:

Beschreibung = leírás, ismertetés
forspont = előfogat
Fuchswedel = rókafarok; itt szűk utca, sikátor, a mai Zója utca
Grube = gödörszerű vízteknő, a Hosszúsor végén volt
Halbe = régi űrmérték = 8,5 deciliter, a zsír beszolgáltatásos egysége
Hauswiesen = házi rétek (A hajósi utca végén túli rétek.)
Lange Reihe = Hosszúsor (Ma már utca.)
Obsit = katonai elbocsátó, leszerelő levél (Abschied)

Latin—görög eredetű szavak:

Anchusa = atracélok, érdeslevelű gyomfélék
Annonaria = élelemtár, -raktár
Asperula = kutyatejfélék
calcatura = vetésváltó, -forgó, dülő
Conscriptio possessionis = birtokösszeírás
contractus = szerződés
contribucio = hadiadó
dica = adórovás, adóalapegység. Nálunk 2 munkaképes személy, 2—4 igásökör vagy ló, 15—18 hold szántó és 30 forint jövedelem. 1761-ben községünk adóalapja 51 dicát tett ki.
Echium = kígyószisz
geomorfológia = talajalaktan, a földfelszín alaktanának tudománya
imprimatur = kinyomatható
mollusca = puhatestűek állatvilága (csigák és kagylók)
Muscari = a madártej egyik ága: gyöngyike, kígyóhagyma
Novem puncta = kilenc kérdőpont (Az úrbéri rendezést szolgálták)
Orchidea = kosborféle növény
Ornitogalum = a madártej másik ága: kakastej
paleográfia = igen régi írások megfejtésével foglalkozó tudományág

porcio equalis	= lóeltartási teher
porcio oralis	= a katonák napi eltartási terhe
praestatio	= szolgáltatás
producálni	= bemutatni, csatolni
Responsa	= feleletek (a fenti Novem punctára)
specificalt	= elírt, kiszabott
taxalista-ás	= szerződéses jobbágy, bérlő; szolgáltatásának terményben vagy pénzben tett eleget; robotra, úrdolgára nem volt kirendelhető
transenna	= átutazás, úti forgalom
Urbarium	= jobbágyszabályzat; úrbéri birtok
Visitatio Canonica	= egyházlátogatás, egyházi hivatalvizsgálat, annak jegyzőkönyve. —

Az idegen nyelvű idézetek eredeti szövege

Latin nyelvűek:

1. Primus, qui ante centum annos hic sedem fixit, fuit Nicolaus Schweibert ex Germania (II. rész: A település első évtizedeinek adatai c. fej.)
2. Sepultus est adultus Nicolaus Schweibert, alias Szabados, qui primus in hac possessione domum locavit, omnibus sacramentis provisus 89 annos, sepelivit Fridericus Nehiba (II. rész: ua. fej.-ben.)

Német nyelvűek:

1. Das öde Ort Császártöltés ist anno 1747 angesteckt worden (II. rész: Mikor keletkezett a község c. fej.-ben.)
2. Zuerst der Tod, dann die Not, und dann erst das Brot. (II. rész: Honnan jöttek? c. fej.)
3. Wir haben uns entschlossen, den Inhalt ihren Briefes der breiten Öffentlichkeit im Bezirk Neubrandenburg bekanntzumachen. (II. rész: Honnan jöttek? c. fej. Mecklenburgi akció c. alfej.-ben.)
4. Bei Ihrer Einwanderern handelt es sich nicht um Mecklenburger. Die Familiennamen deuten auf Menschen aus katholischen Ländern; auch die mitgebrachte Mariestatue ist nicht hiesigen Ursprungs. (u. ott, mint előbbi)
5. Es gibt einen Ort Mecklenbeck in Westfalen. Dieser Ort könnte die Wiege ihrer Stadt sein. (U. ott).
6. Wir müssen Ihnen leider mitteilen, dass wir über das Mecklenburgische Auswanderungswesen irgendwelche Anhaltpunkte gefunden haben. Die Familiennamen der Gründer sind zu allermeist nicht typisch für den Mecklenburgischen Raum. (U. ott.)
7. Es ist auch jeden Fall sicher, dass diese Namen nicht niederdeutschen Charakters sind, also von Mecklenburg als Herkunftsort keine Rede sein kann (Uo.)
8. Sie werden im schwäbischen Wilflingen mehr Glück haben. (Uo. Wilflingeni akció c. alfej.-ben.)
9. Ich konnte hier keine Hinweise über eine Auswanderung nach Ungarn finden (uo.).
10. Ihre Fragen muss ich alle mit „Nein" beantworten (uo.).
11. Gründe für Auswanderungen waren in Wilflingen mehr als genug vorhanden. (Armuthei = Armut) Massenauswanderungen nach Ungarn

fanden hauptsächlich im 18. Jahrhundert statt. Ab 1730 kommt es immer wieder zu Auswanderungswellen (uo.).

12..... leider, können wir Ihnen nicht helfen, da unsere Auswanderungskarteien durch Kriegswirkungen verloren gegangen sein. (Uo.)

Angol nyelvű:

1. Origin and characterization of the collecting area: the peatbogs occuring in the county Bács-Kiskun developed from an immense moorland. This lowland marshy begins in the precincts of the village Ócsa and extends with smaller or larger breaks, up to Bajaszentistván. The Kecel—Császártöltés peat-bogs are an important part of it. On the basis of the present examinations it is of an extend of 7,7 sw. km. The peat wealth of this arca is of 11,5 million cu. i. me. 230 000 weight wagons. (IV. rész: C. fej.: Az iparról szóló alfej.-ben).

Még néhány latin és német nyelvű idézet a maga helyén eredeti nyelven és magyarul is szerepel, tehát közlésük itt fölösleges. —

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó 5
Bevezető és ajánlás 7

I. rész: A község gazdaság-földrajzi leírása

1. Községünk földrajzi fekvése 11
2. Községünk határának talaja és annak gazdasági hasznosítása 12
3. Községünk határának természet-földrajzi leírása és felszíne 16
4. Mezőgazdasági termelésünk 1964-ben 20
5. Határunk „sárközi" részének vadontermő növényei 20
6. Vadvirágaink és gyomaink a „kiskunsági" határrészben 20
7. Erdőink és határunk fái, bokrai 21
8. Határunk állatvilága 22
9. Határunk éghajlata 23
10. Községünk vízrajza, árvédelmi helyzete és öntözése 26
11. Császártöltés faluképének kialakulása 28

II. rész: A község keletkezése és népének eredete:

A) A község keletkezése 33

1. A község területének múltja a falu alapítása előtt 33
2. Rövid településtörténet 35
3. Császártöltés neve 36
4. Mikor keletkezett a község? 37
5. Mit mond a hagyomány a község alapításáról? 39
6. Az 1743. évi alapítólevél a község keletkezéséről 40
7. A település első évtizedének adatai 47
8. Az 1761. évi „Beschreibung" alapján készült lakossági névsor 47

B) A község népének eredete 49

1. Miért jöttek el hazájukból a községalapítók? 49
2. Hogyan jöttek? 50

3. Honnan jöttek? 51
a) A mecklenburgi akció 51
b) A wilflingeni akció 53
c) Kutatás Mecklenbeck—Münster irányában 54
d) A származás kérdésének megközelítése nyelvi alapon 55
4. Kik jöttek? 56
5. Megoldódik a községalapítók eredetének rejtélye 58

III. rész: A község részletes története 1744—1944-ig

A) Községünk népesedési adatai 65

a) Anyakönyvi adatok 1944 végéig 66
b) A község lakólétszámának alakulása 1945-ig 69

B) I. A község gazdasági élete 1744—1848-ig 69

Bevezető és eseménynaptár az első évszázadhoz: Egy évszázad a feudalizmus jármában 69
1. A gazdasági élet kezdete 71
2. A jobbágyok terhei: Császártöltés Urbáriuma 74
3. Császártöltés Urbáriumának záradéka 1770-ből 79
4. Császártöltés község birtoklási összeírása 1780-ból 81
5. Néhány érdekes adat az 1780-as évekből 82
6. Az érsekuradalom házi zsidajáról 83
7. Jobbágyélet és gazdálkodás a 18. és 19. században 84
8. Gazdasági adatok a 18. század végéről 86
9. A mezőgazdaság helyzete a feudalista rendszer alkonyán 88
10. A székesfőkáptalan szolgálatában 89
11. Adatok a község állattenyésztéséről 92
12. Lezárul a feudalis gazdasági rendszer kora 93
13. Császártöltés és az 1848/49-es események 95

B) II. A gazdasági élet 1848—1944-ig: 97

Bevezető a második évszázadhoz: Egy század a kapitalizmus szorító markában, eseménynaptárral 97
1. A jobbágyfelszabadítást követő évtizedek 99
2. A szocialista mozgalmak hajnalán 106
3. Birtokviszonyok a századfordulótól 1920-ig 109
4. A Tanácsköztársaság eseményei községünkben 112
5. Márin Ferenc 1919-es direktóriumi elnök életsorsa 114
6. A gazdasági élet az első világháborútól a felszabadulásig 117
7. Az állattenyésztés helyzete és fejlődése községünkben 122

C) Az ipar, kereskedelem és közlekedés fejlődése 1944-ig 125

1. Községünk iparának múltja 125
2. A tőzegkitermelés története nálunk 1945-ig 131
3. Községünk kereskedelmének múltja 133
4. Községünk közlekedéséről 135
5. Községünk postájának története 137
   a) A postai szállítás rövid múltja nálunk 137
   b) A kézbesítésről 139

D) Községünk közigazgatásának múltja 139

A nép képviselete a törvényhozásban 1945 előtt és ma 148

E) A tanügy múltja 151

1. Császártöltés iskolájának fejlődése és munkája 1944-ig 151
2. A továbbtanulás községünkben 1945 előtt 163

F) Társadalmi szervezeteink 1945 előtt 164

G) Egészségügyünk 167

1. Egészségügyi adatok a község múltjából 167

H) Vallási adatok a község múltjából 1964 végéig 172

1. Népünk vallása és egyházának rövid története 172
2. A község temetője 175
3. Néhány szó a református egyházról 176

I) Erkölcsök és népszokások 177

1. Községünk népének erkölcséről 177
2. Népünk nemzetiségi sajátosságai és szokásai 178
3. Császártöltési népszokások (Réső E. Sándor művéből) 183

J) Csala-puszta története 1945-ig 186

1. Csala nevének eredete 186
2. Néhány sor Polgárdi pusztáról 187
3. Csala-puszta területe 188
4. Mit mesél a nép a Csalán talált kápolnaromokról? 188

5. Gazdasági adatok Csaláról 189
6. Csala lakosságának létszáma 1944-ig 192
7. A Kalocsai Székesfőkáptalan erdőgazdaságainak leírása 192
8. Néhány adat erdőink múltjáról 195
9. A Káptalan erdőgazdálkodása 195
10. Bérgazdálkodás Csala-pusztán 196
11. Csala-puszta házi kezelésben 1940—1945-ig 198
12. Egy volt uradalmi cseléd életállomásai 1921—1964-ig 198

IV. rész: A község története 1945—1964 végéig

A) A népesedés adatai 1945—1964-ig 203

1. Általános adatok 203
2. A kitelepítésről 208
3. Egy súlyos tévelygés útja és ára 210
4. A betelepítésről 213

B) A község mezőgazdaságának fejlődése 214

Bevezető és eseménynaptár a 3. század két évtizedéhez: A szocializmus felé vezető úton 214
1. Gazdasági helyzetkép 1945 után 217
2. Az 1945. évi földreform előzményei, végrehajtása és következményei 217
3. Községünk mezőgazdaságának útja a szocializmusba 220
a) állami vonalon 221
b) szövetkezeti vonalon 235
c) egyéb vonalon 225
4. Adatok községünk állattenyésztéséről és állategészségügyi adatok 1945 után 236
5. Vegyes tudnivalók a termelőszövetkezetekről 238

C) Az ipar, kereskedelem és a közlekedés utolsó 20 éve 239

1. Községünk iparának fejlődése 1945 óta 239
a) A Császártöltési Vegyes és Építőipari Ktsz története 239
b) Adatok a KIOSZ ipari tevékenységéről 242
c) A Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat munkája 242
d) A Bács-Kiskun Megyei Tőzegkitermelő és Talajerőgazdálkodási Vállalat Keceli Üzemének adatai 5 pontban 243
e) A villanyáram szolgáltatásáról 248
f) A vízművesítés munkája 249

g) A Sütőipari Vállalat munkája 249
h) Vegyes ipari tevékenységek és adatok 249
2. A kereskedelmi élet alakulása 1945—1964-ig 250
A Császártöltési Földművesszövetkezet története 250
3. Közlekedésünk fejlődése az utolsó 20 év alatt 254
4. A posta és a hírszolgálat fejlődése 255

D) A közigazgatás története 1945—1964-ig 255

1. 1945—1950-ig 255
a) A közigazgatás új útra indul 255
b) Az új közigazgatás előkészítésének időszaka 256
2. 1951—1964-ig 257
a) A tanácsválasztások és a tanácsvezetés adatai 257
b) A helyi tanács munkája 259
c) A tanács munkájának főbb eredményei 260
A kommunista párt munkája és vezető szerepe a felszabadulás óta .. 261

E) Községünk tanügyének fejlődése 266

1. Községünk tanügyének 20 éve 1945—1964-ig 266
2. A továbbtanulás adatai 270
3. Az iskola nevelői 270
4. Az iskolaigazgatás múltja a belterületi iskolában 271
5. A belterületi iskola nevelőinek létszámalakulása 272
6. Néhány tanév tanulólétszáma a felszabadulás után 272
7. A lakosság iskolai végzettsége 1949-ben és 1960-ban 272
8. Községünk óvodájának múltja és fejlődése 273
9. Bokréta a kultúra virágaiból 274

F) Községünk társadalmi szervezetei a felszabadulás után 275

a) ponttól h) pontig 275

G) Közegészségügyünk utolsó 20 éve 278

1. Közegészségügyünk fejlődése 1964 végéig 278
2. Az egészségügy személyi adatai és változásai 283

H) Csala-puszta története 1945—1964-ig 283

1. Népesedési adatok 283
2. Gazdasági adatok: A szabad élet kapujában 284
3. Kulturális adatok 285

a) A tanügy fejlődése Csala-pusztán 285
b) A továbbtanulás ügye Csalán 288
4. Politikai adatok: Néhány szó a csalai pártszervezetről 288

V. rész: A mai Császártöltés a számok tükrében. Adattár 1961-ről

1. Általános községi adatok 292
2. Mezőgazdasági jellegű adatok 298
3. Ipari jellegű adatok 299
4. Kereskedelmi jellegű adatok 301
5. Közlekedési jellegű adatok 302
6. Társadalmi jellegű adatok 303
7. Közigazgatási jellegű adatok 304
8. Egészségügyi jellegű adatok 305
9. Kulturális jellegű adatok 306
10. Szolgáltatási jellegű adatok 307
Zárszó 307
Útószó 309

VI. rész: Olvasmányos érdekességek a falu múltjából

1. Apagyilkossági bűnper 1764-ben 315
2. Találkozás névrokonaimmal 316
3. Mit tudtak a régi öregek? 317
4. Obsitos katonák a telepesek között 320
5. Emberszörnyek, hármas ikrek a faluban 322
6. Súlyos elemi csapás 1828-ban 323
7. Beszivárgott iparoscsaládok és peregrinusok a faluban 324
8. Szabadságünneplés 1848-ban 327
9. Százesztendős farkaskaland 328
10. Egy évszázad az emlékezet tükrében 330
11. Egy elkallódott szobrásztehetség életpályája 335
12. Magyarosodás és magyarosítás 340
13. Az 1904. évi nagy tűzvész 342
14. A csendőrgolyók négy ártatlan áldozata 1918-ban 345

Záró részek:

Írásbeli és szóbeli források jegyzéke 349
Rövidítések 358
Magyarázatra szoruló szavak jegyzéke 359
Idegennyelvű idézetek szövege 361
Tartalomjegyzék 363

VII. rész: Képes krónika I–XXXVI

VII. rész

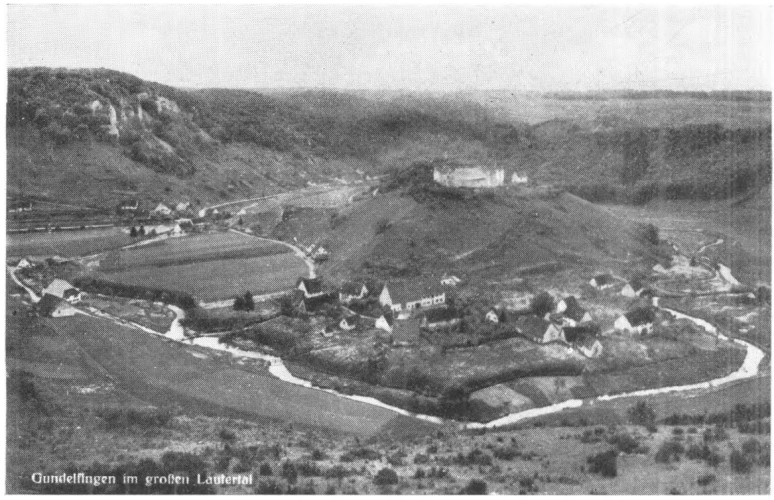
KÉPES KRÓNIKA

A Képes Krónika képei közül	Lentner Menyhért munkája	22 db
	az Orsz. Levéltár fotóműhelyéé	1 db
	Schilli Jánosé	10 db
	Tollner Tiboré	1 db
	Zágon Józsefé	4 db
	Német felvétel után készült	3 db
	Karff Istváné	1 db

A helytörténet grafikonjait Tamás László, a térképek közül 2 db-ot ugyancsak Tamás László készített, 2 db-ot pedig Vizi Antal.

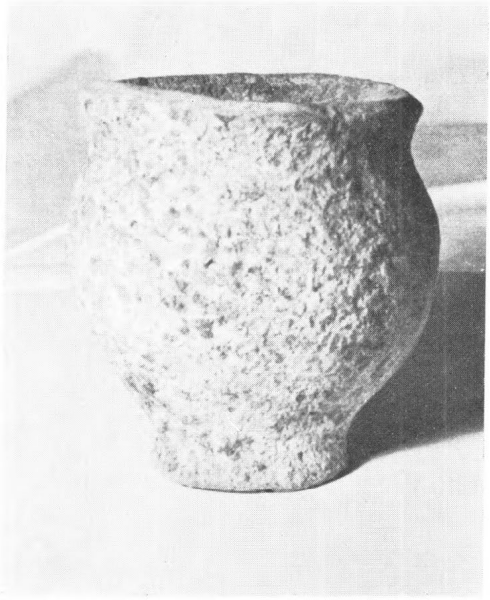
1. kép. Az őshazából hozott, fából faragott Mária-szobor

2. kép. Gundelfingen, a Glocker-család ősi fészke

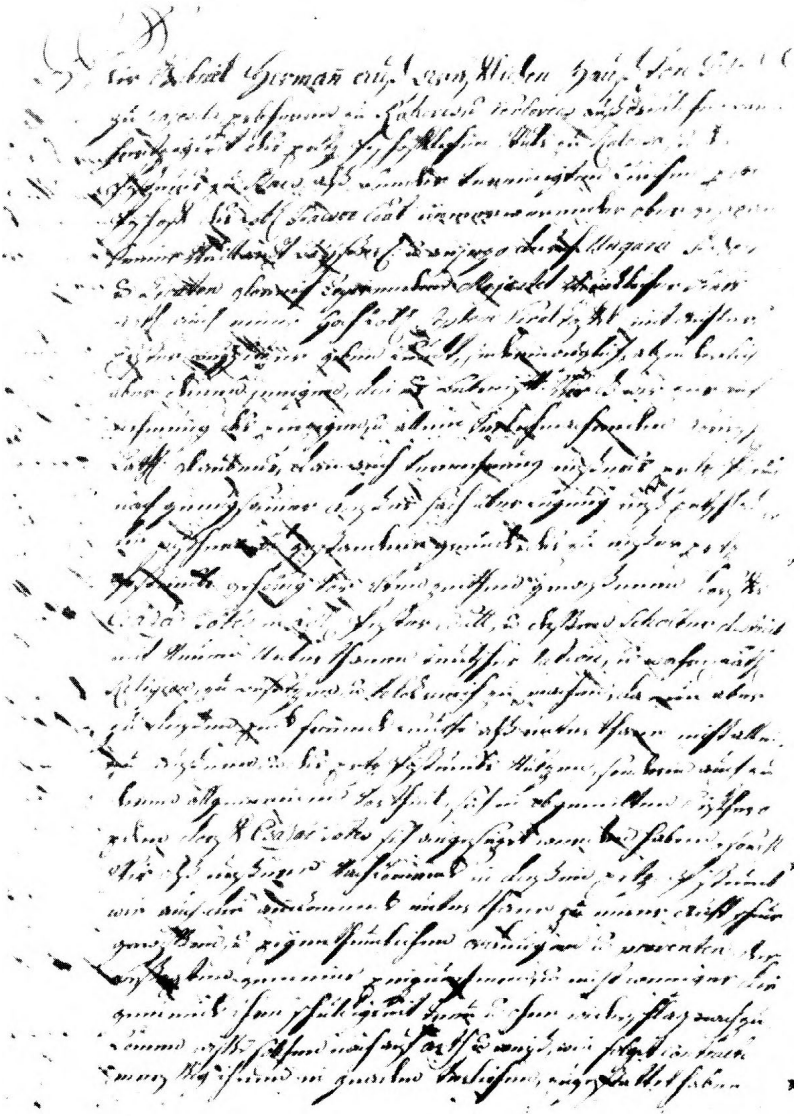
3. kép. Wilflingen, a Pittenauer-ek származási helye

4. kép. Agyagedény a szarmata korból

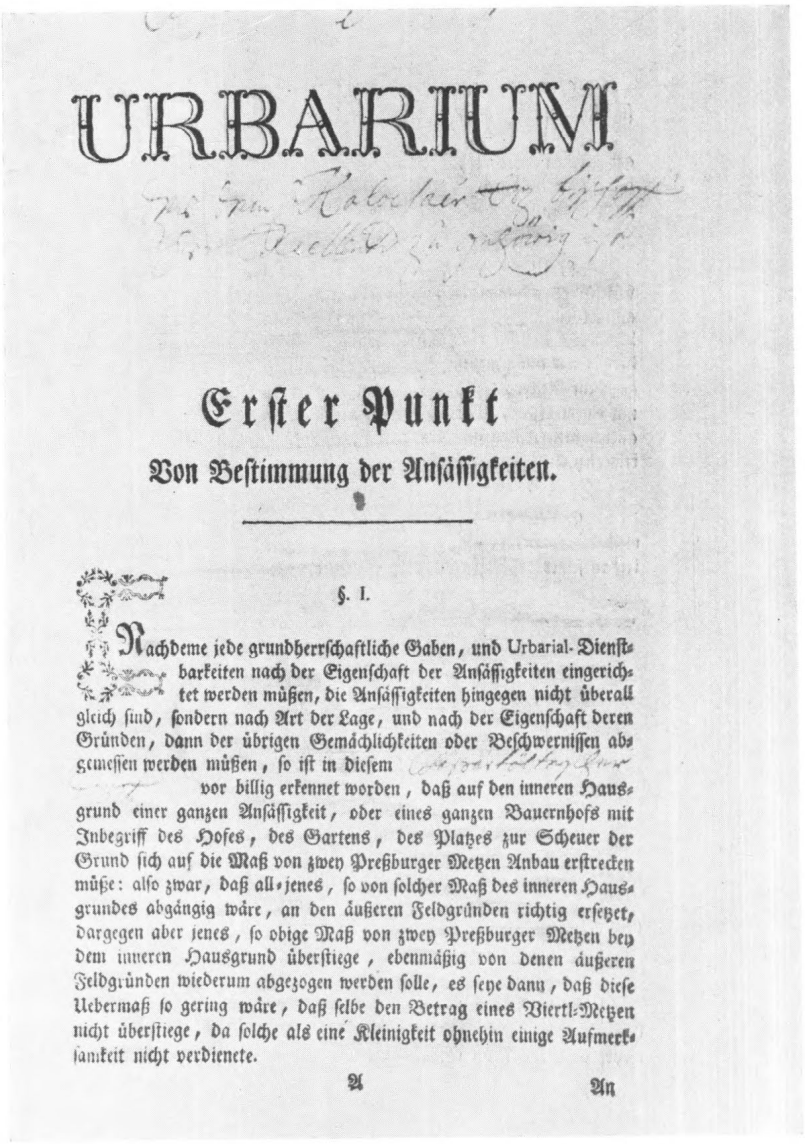

5. kép. Pipa 1664-ből

6. kép. A község 1743. évi alapítólevelének első oldala

7. kép. A régi iskola, mely részben még 1762-ben épült

URBARIUM

Erſter Punkt

Von Beſtimmung der Anſäſſigkeiten.

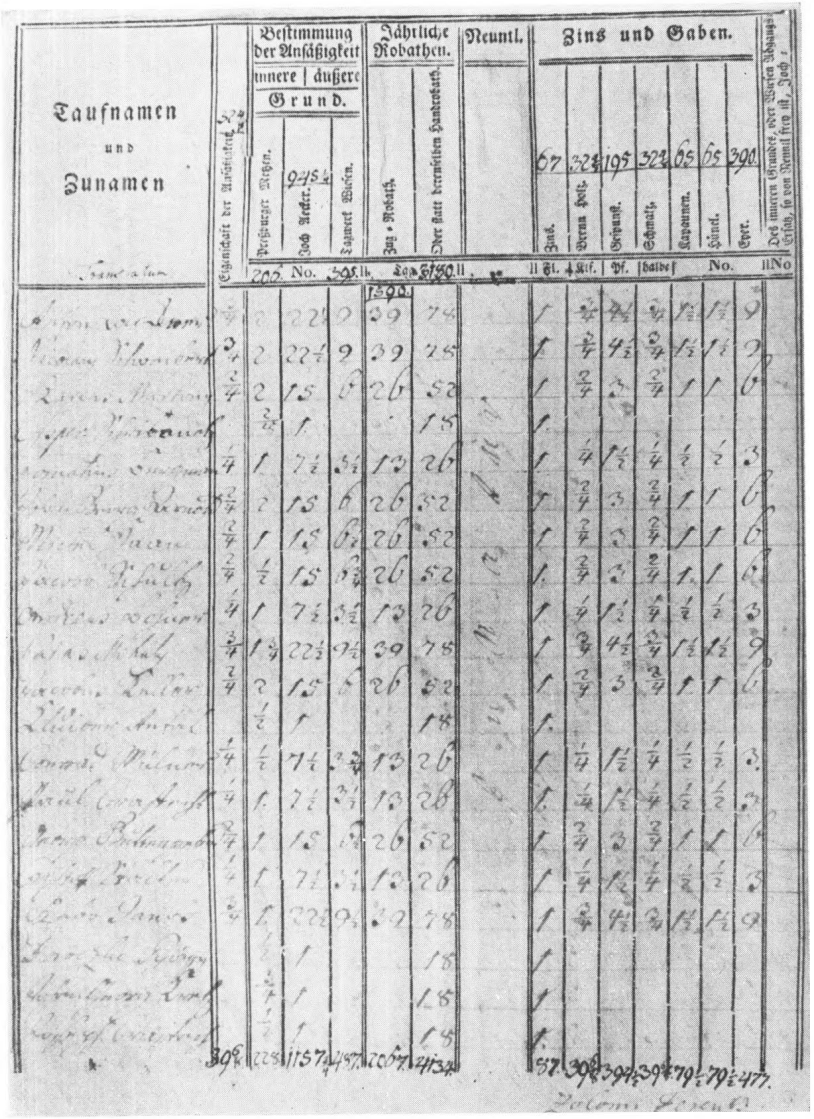
§. I.

Nachdeme jede grundherrſchaftliche Gaben, und Urbarial-Dienſtbarkeiten nach der Eigenſchaft der Anſäſſigkeiten eingerichtet werden müßen, die Anſäſſigkeiten hingegen nicht überall gleich ſind, ſondern nach Art der Lage, und nach der Eigenſchaft deren Gründen, dann der übrigen Gemächlichkeiten oder Beſchwernißen abgemeſſen werden müßen, ſo iſt in dieſem

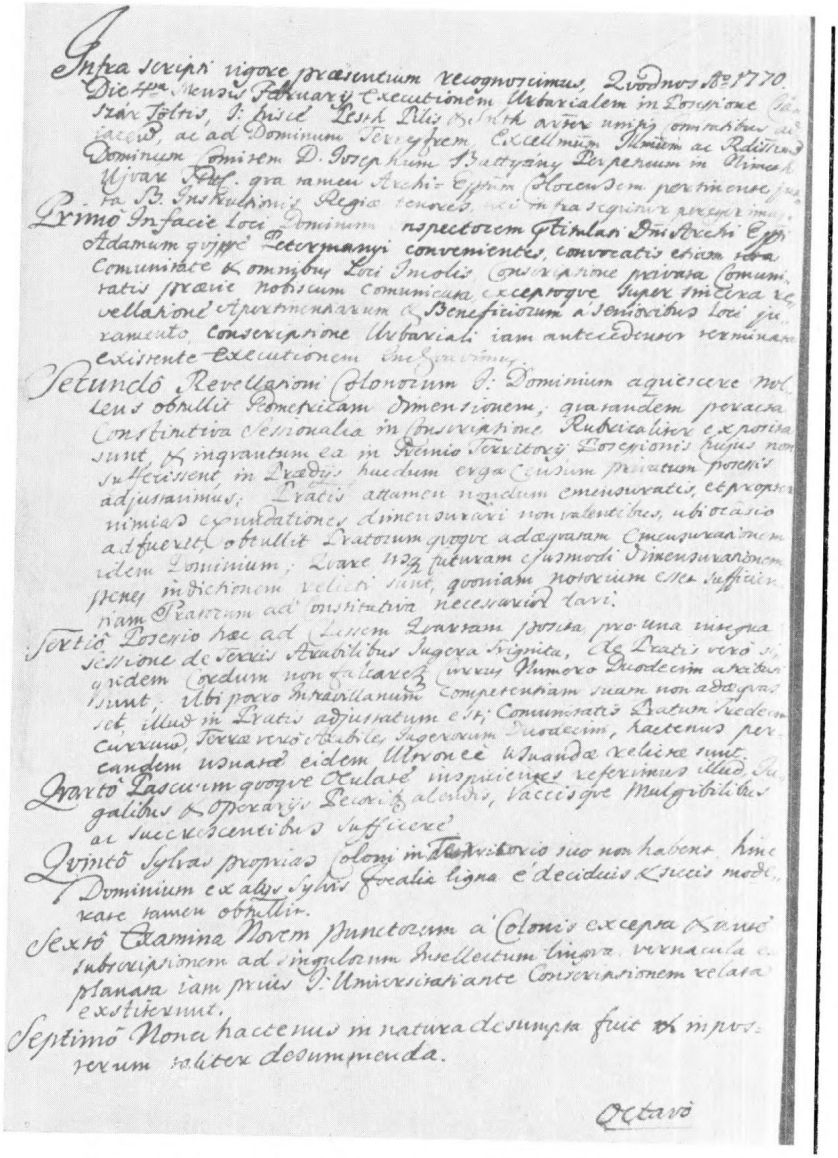
vor billig erkennet worden, daß auf den inneren Hausgrund einer ganzen Anſäſſigkeit, oder eines ganzen Bauernhofs mit Inbegriff des Hofes, des Gartens, des Platzes zur Scheuer der Grund ſich auf die Maß von zwey Preßburger Metzen Anbau erſtrecken müße: alſo zwar, daß all-jenes, ſo von ſolcher Maß des inneren Hausgrundes abgängig wäre, an den äußeren Feldgründen richtig erſetzet, dargegen aber jenes, ſo obige Maß von zwey Preßburger Metzen bey dem inneren Hausgrund überſtiege, ebenmäßig von denen äußeren Feldgründen wiederum abgezogen werden ſolle, es ſeye dann, daß dieſe Uebermaß ſo gering wäre, daß ſelbe den Betrag eines Viertl-Metzen nicht überſtiege, da ſolche als eine Kleinigkeit ohnehin einige Aufmerkſamkeit nicht verdienete.

A An

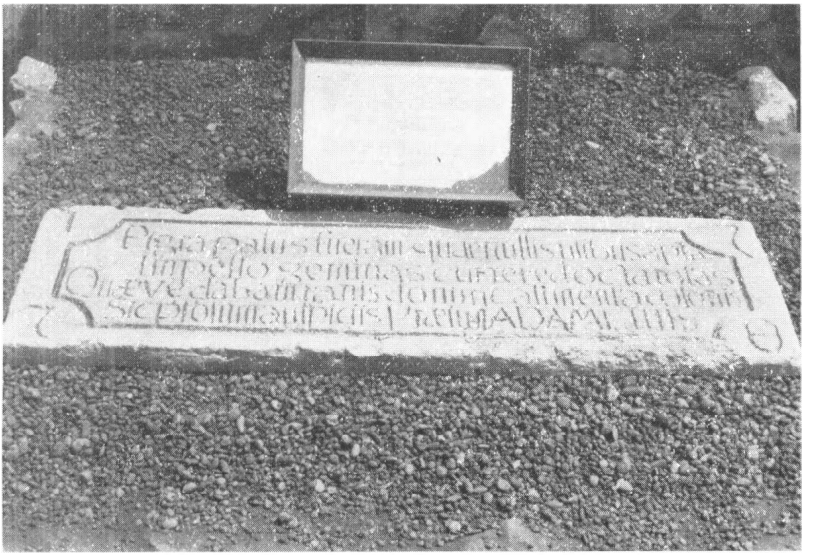
8. kép. A község Urbáriumának első lapja 1770-ből

9. kép. A telkesek és zsellérek névjegyzékének egy része 1770-ből

10. kép. A község Urbáriumának latin nyelvű záradéka: 1. oldal

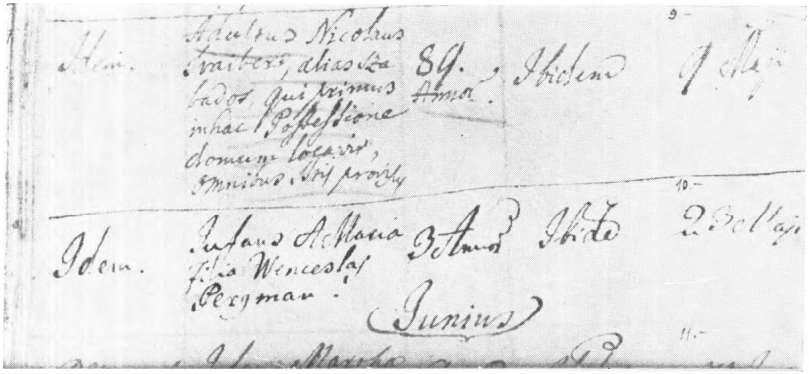
11. kép. A patakmalom latin felirata 1778-ból

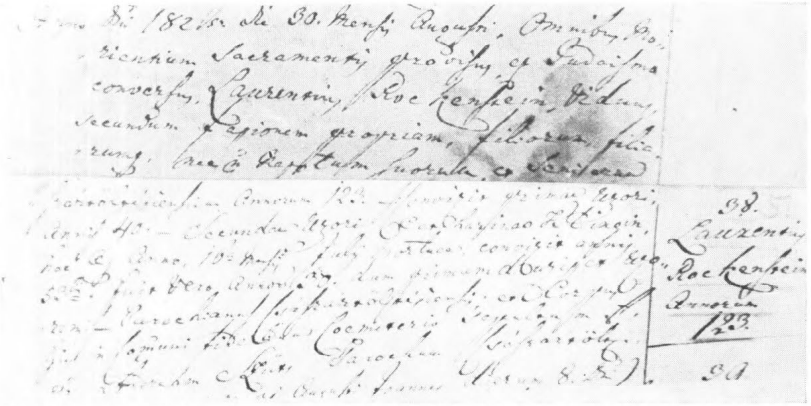
12. kép. A község 1780-ban épült 2. temploma, mely 1921-ig állt

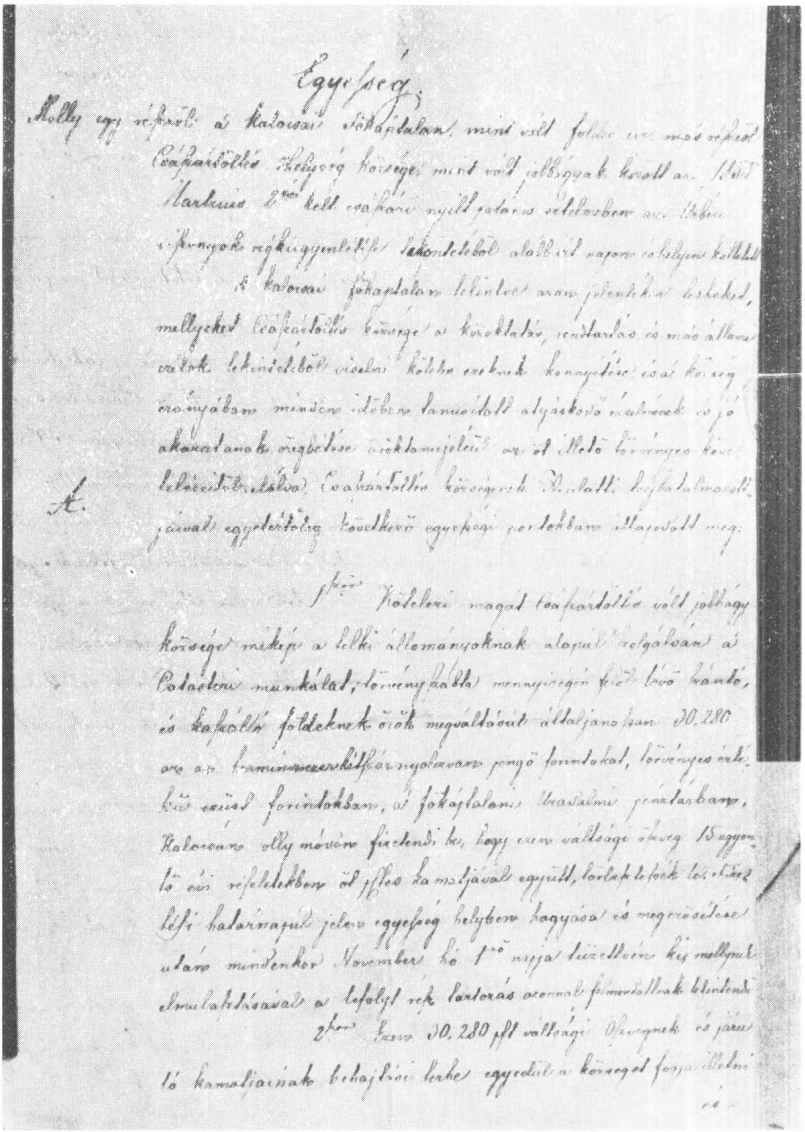

13. kép. Lakner Antal sírköve 1794-ből

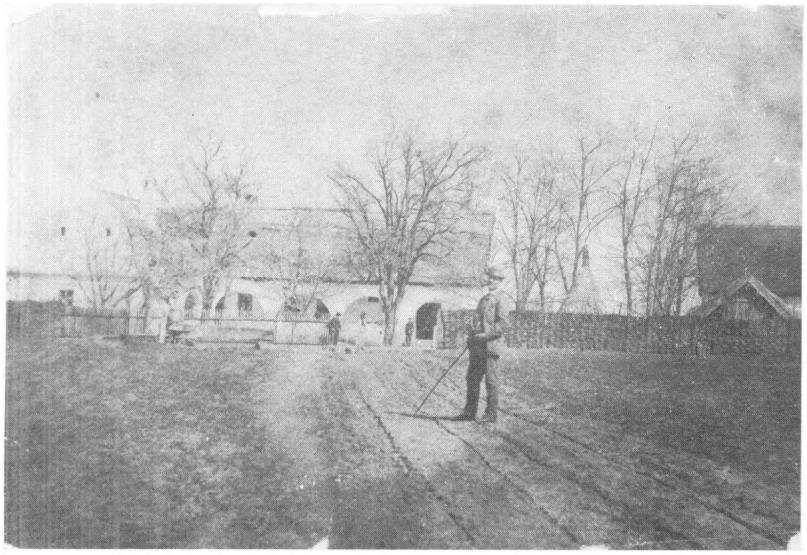
14. kép. A községalapító Schweibert Miklós halálesetének bejegyzése az anyakönyvben 1792-ből

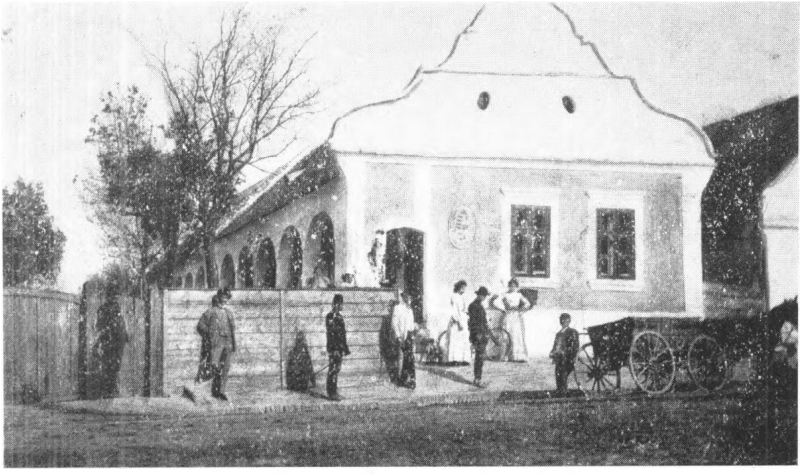
15. kép. A 123 évet élt Rockenstein Lőrinc halálesetének bejegyzése 1825-ből

16. kép. A Káptalan és a lakosság 1855-ben kötött „Egyezség"-e az örökváltság tárgyában

17. kép. A Káptalan erdészlaka 1886-ban, ma a Felszabadulás Tsz székháza

18. kép. Postaérkezés falunkban 1905-ben

19. kép. Legény ünneplőben az 1880-as években

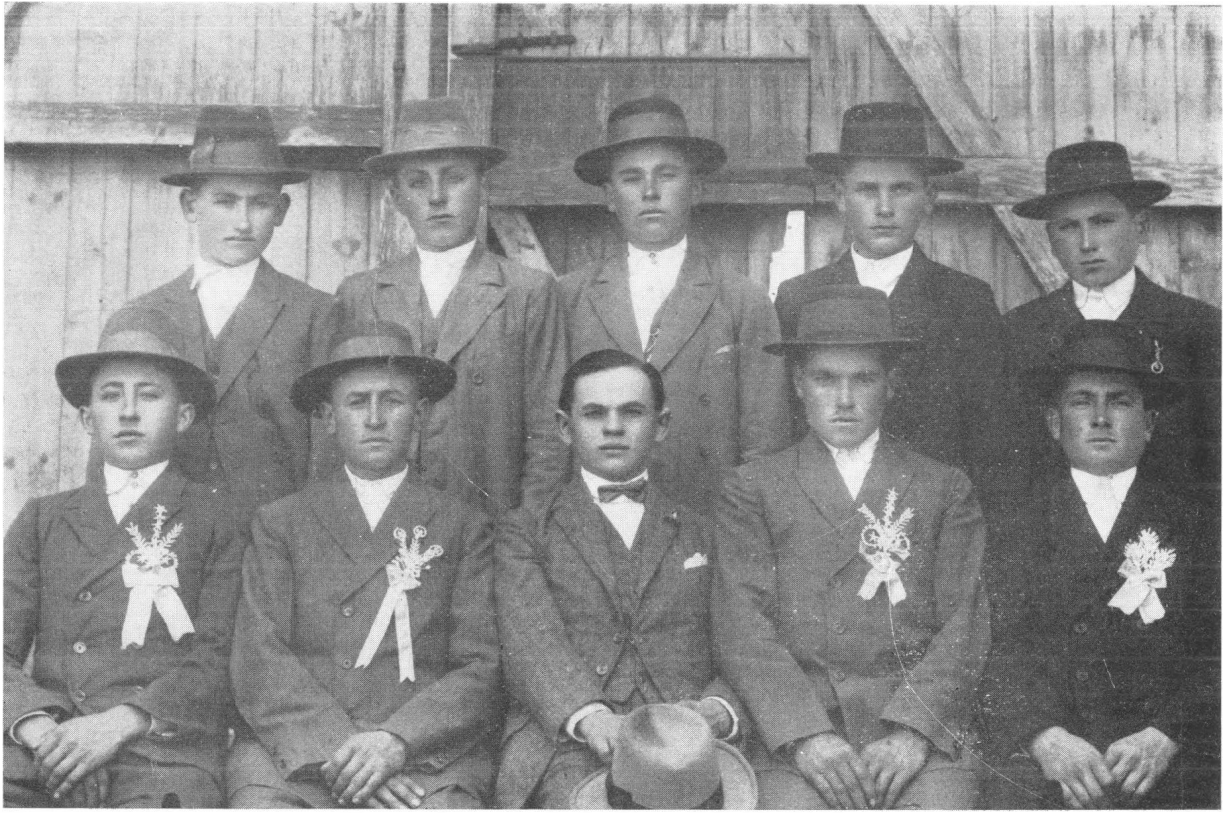
20. kép. Családi kép a 19. század végéről

21. kép. Lányok vasárnap délutáni öltözetben 1900 táján

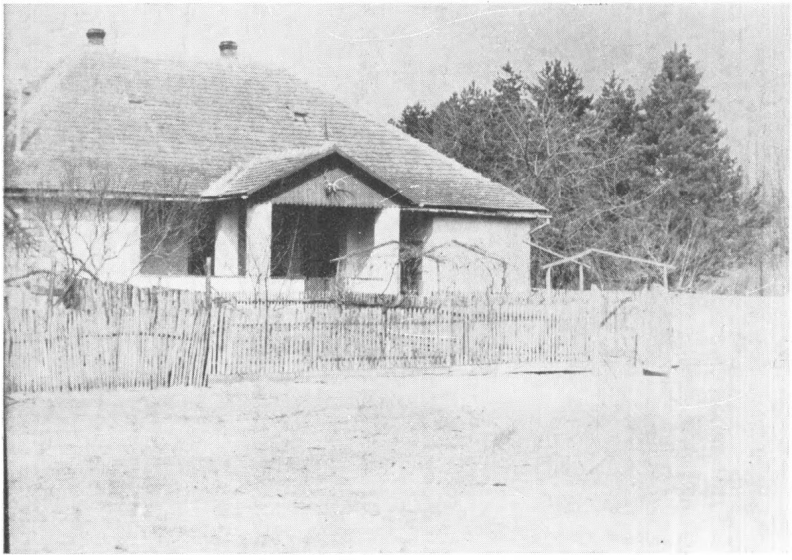
22. kép. Férfiviselet 1904-ben

24. kép. Legények baráti köre az 1920-as évekből

25. kép. Szőlőkóstoló az Állami Gazdaságban

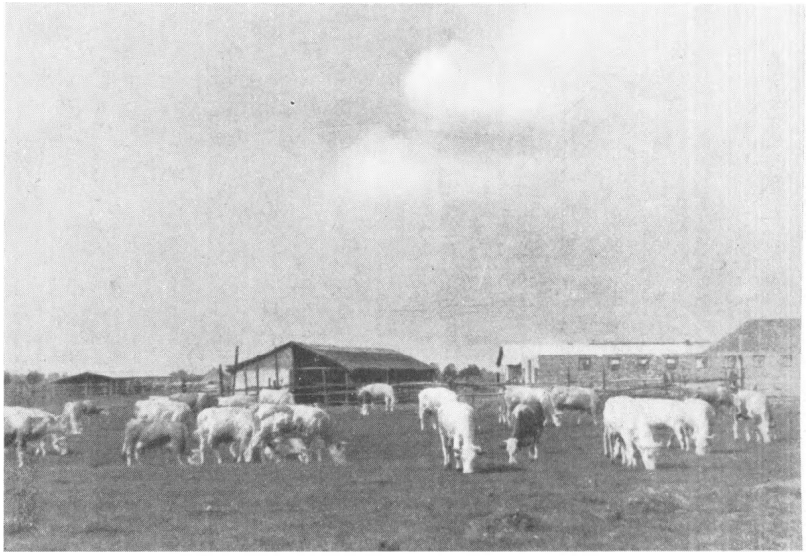
26. kép. Az Erdészet vadászlaka a csalai erdőben

27. kép. Az Új Barázda Tsz gépjavító telepe

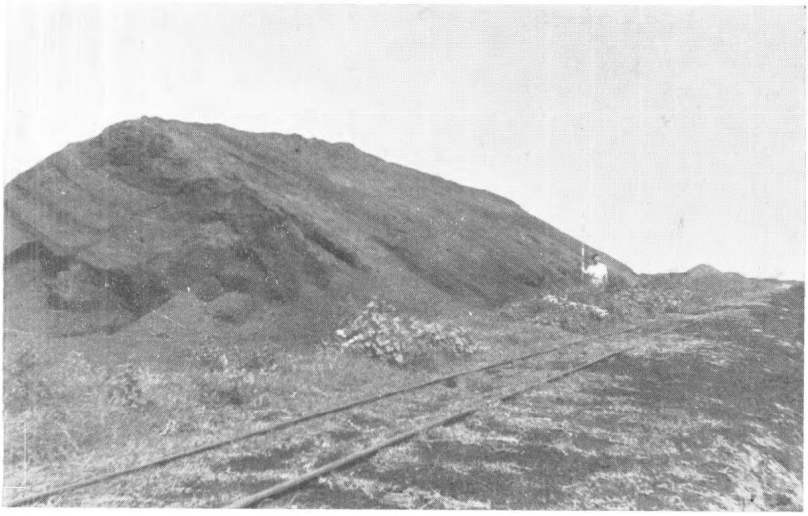
28. kép. A Felszabadulás Tsz egyik munkacsapata

29. kép. A Kossuth Tsz legelésző marhái

30. kép. Kisipari Termelőszövetkezet új székháza

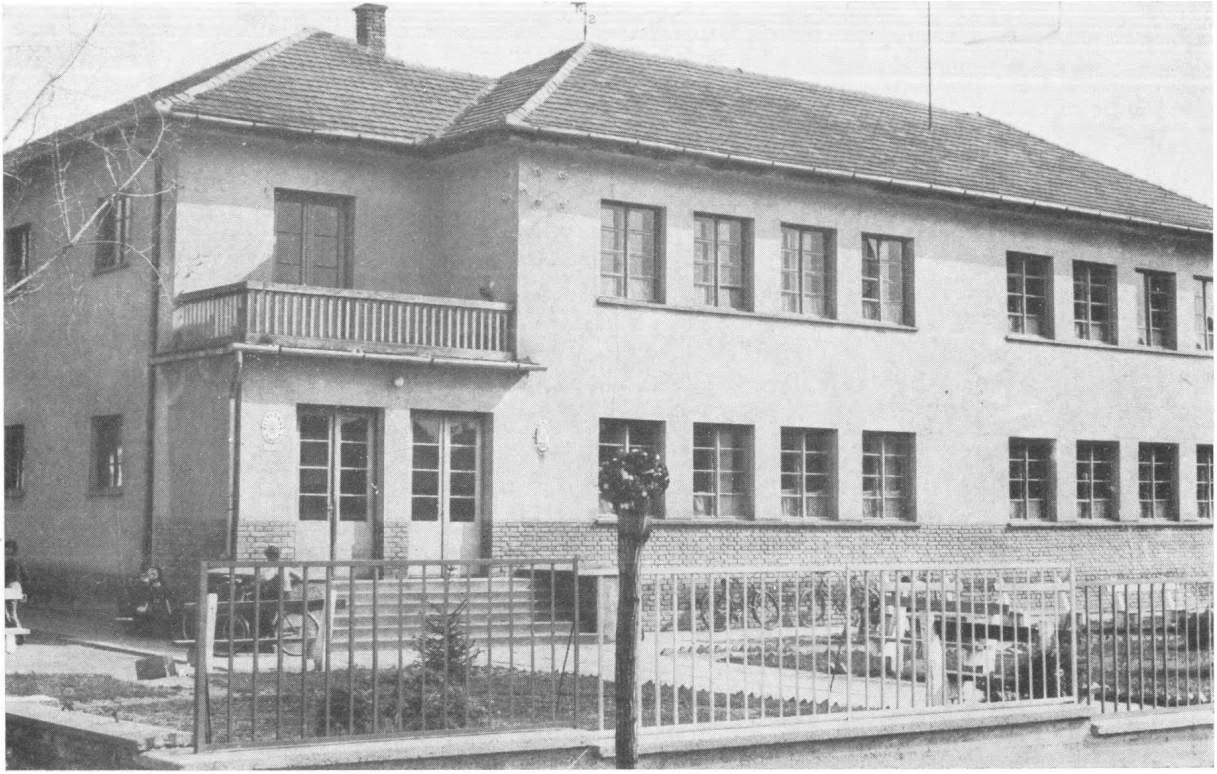
31. kép. Tőzegkazal kisvasúttal

32. kép. A templom az 1800-ban épült plébániával

33. kép. A tanácsháza épülete

34. kép. Usaszartoltes oelterületi ált. ált. iskolája

35. kép. Az óvoda épülete

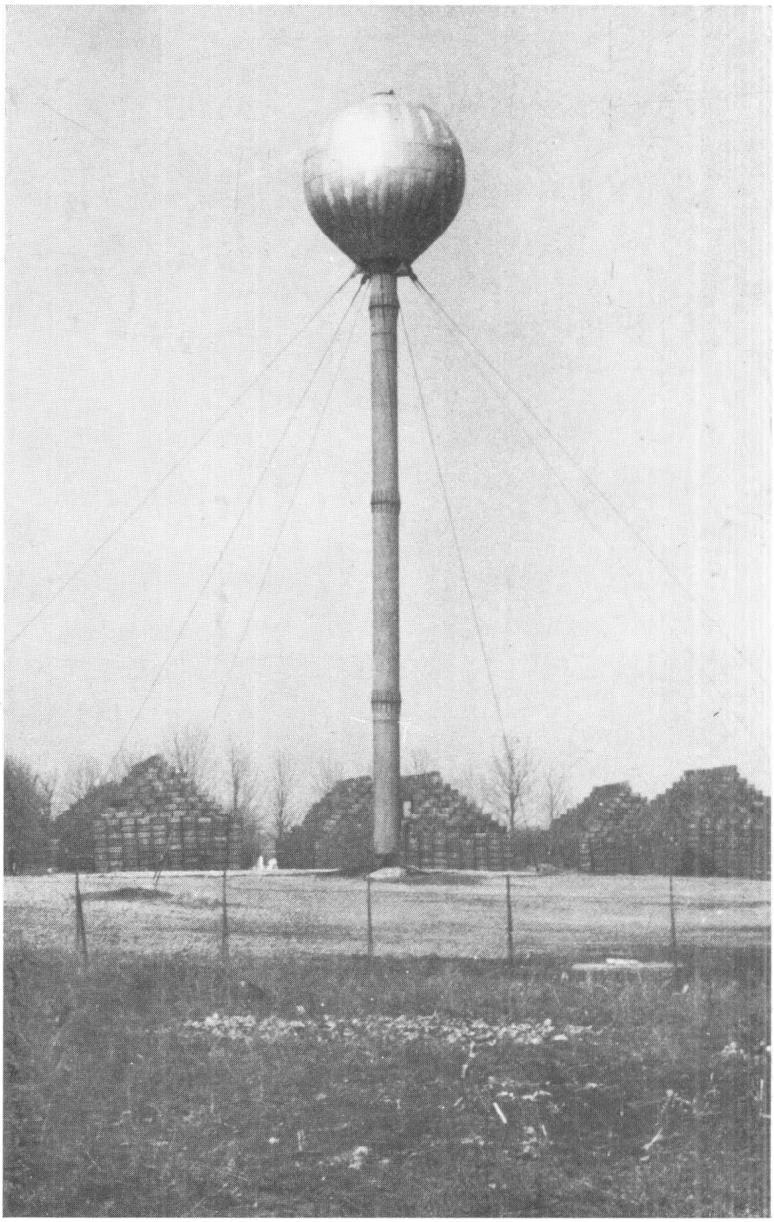

36. kép. A község kultúrháza

37. kép. A Földművesszövetkezet Eszpresszoja és textilüzlete

38. kép. A gyógyszertár belülről

39. kép. A vízmű hidroglóbusza

40. kép. Új, villaszerűen épült falurészlet a Petőfi utcában

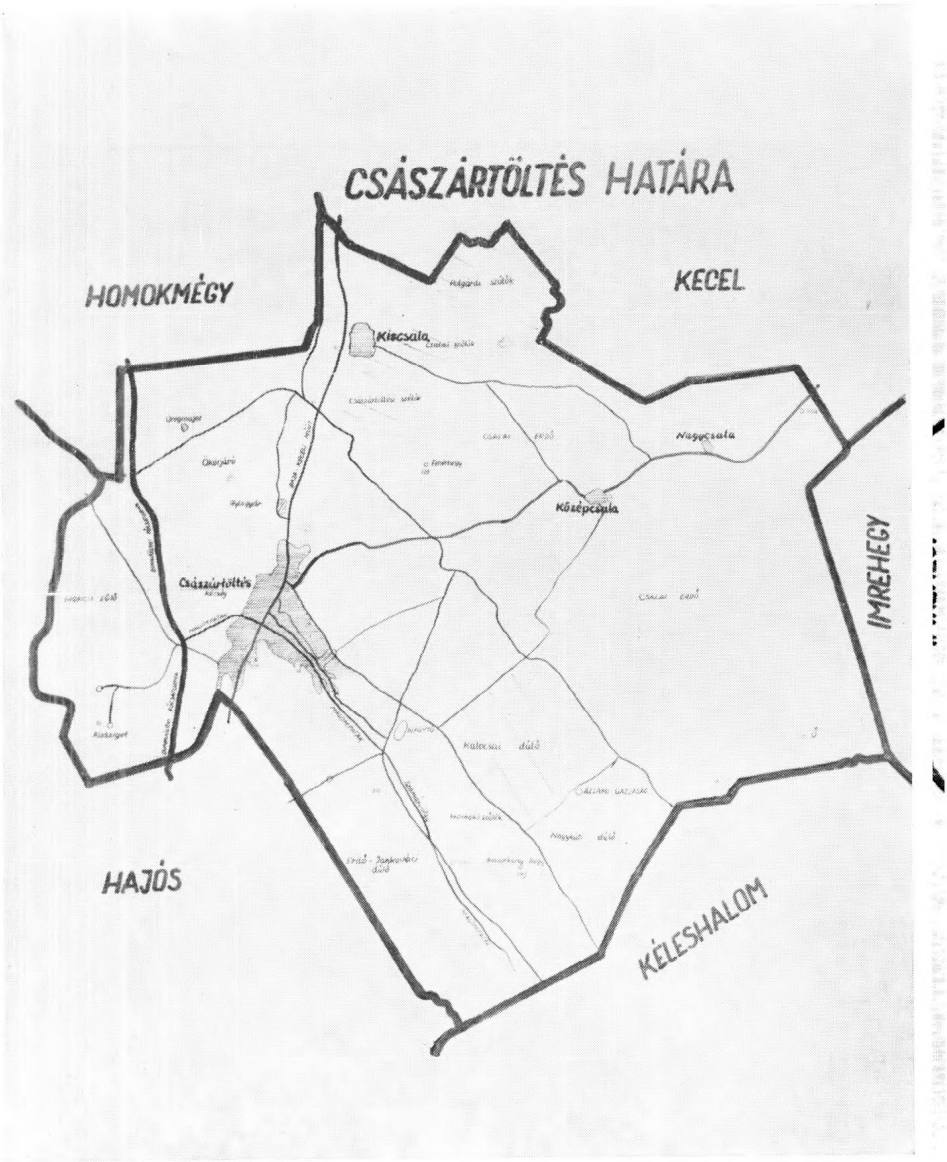

41. kép. Jubileumi ünnepély, 1969. március 21-én

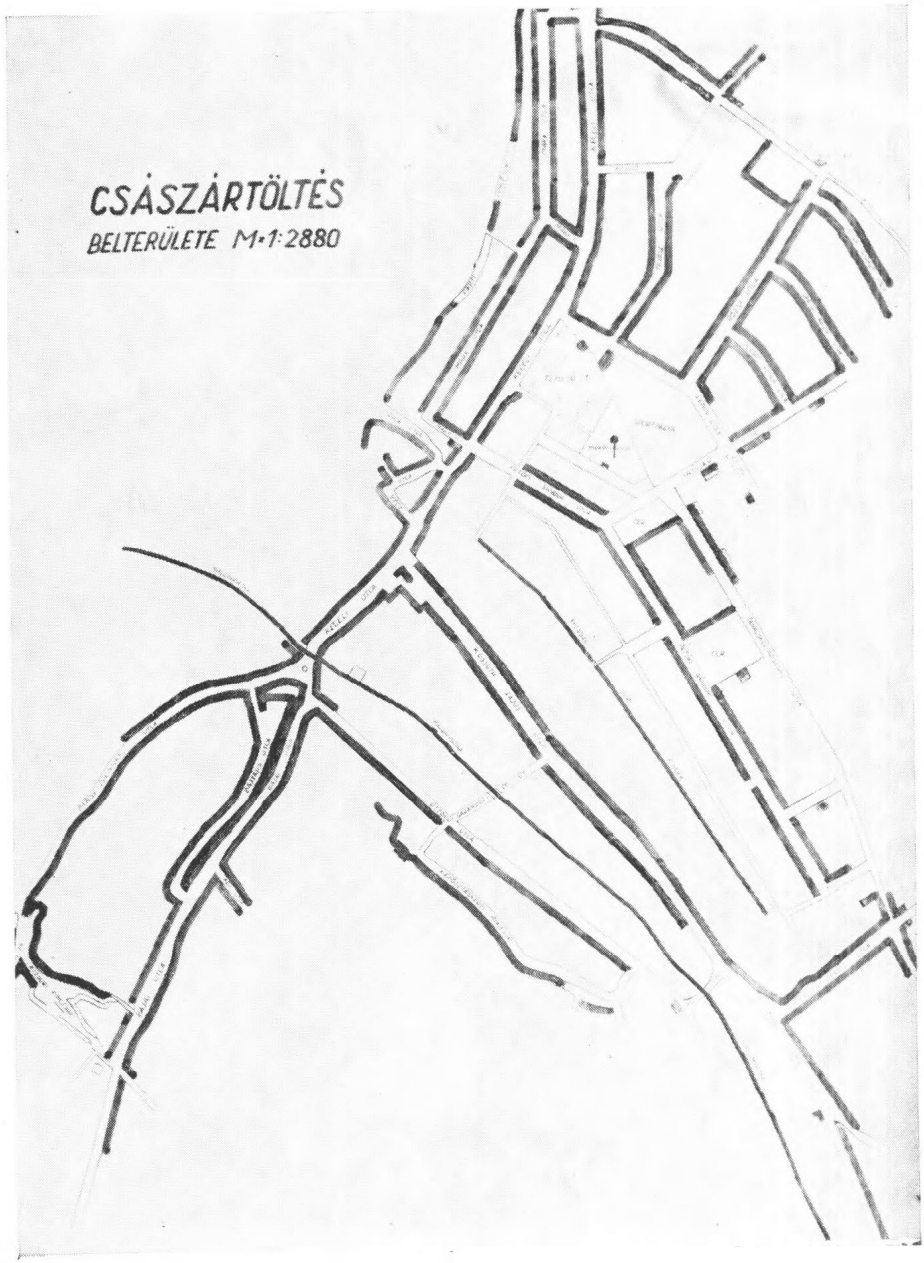

42. kép. A Magyar Szocialista Munkáspárt székháza

WÜRTENBERG-BADEN TÉRKÉPE
A CSÁSZÁRTÖLTÉSIEK SZŰKEBB
HAZÁJÁVAL: OBERSCHWABEN-NEL
NASSAU-
HESSEN
BAJORORSZÁG
BADEN
RAJNA
KARLSRUHE
WÜRTENBERG
GMÜND
DUNA
ULM
HOHEN-
ZOLLERN
DUNA
BIBERACH
FREIBURG
STUTTGART
OBERSCHWABEN
BÁVERI CSWÁBIA
KONSTANZ
RAJNA
ZÜRICH
BODENI TÓ
SVÉJC

SZÁRMAZÁSI HELYSÉGEK
OBERSCHWABENBEN
HOHENZOLLERN
OBERSCHWABEN
DONAU
FEDÉR FÉLE
ULM
MÜNSINGEN
HAYINGEN
BÜRON
SÜNDERSHOFEN
FRÜHNHOFEN
EHINGEN
DONAU
ZWIEFALTEN
TRUCHTELFINGEN
DIETTLIKOFEN
JÁGERSTRUBEN
RIEDLINGEN
WILFLINGEN
BIBERACH
SIGMARINGEN
JÁGERHAUSEN
SAMEK
DONAU
TISSEN
BONNDORF
ÜBERLINGEN
ÓBERSCHWABEN

CSÁSZÁRTÖLTÉS HATÁRA
HOMOKMÉGY
KECEL
Kiscsála
Nagycsála
Középcsála
Császártöltés
IMREHEGY
HAJÓS
KÉLESHALOM

CSÁSZÁRTÖLTÉS
BELTERÜLETE M·1:2880